

**МАҲКАМ МАҲМУДЗОДА,
МАҲМАД РАҲИМЗОДА**

**АСОСҲОИ ДАВЛАТ
ВА ҲУҚУҚИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

9

Китоби дарсӣ барои синфи 9-уми
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

Нашри сеюм

**Вазорати маориф ва илми
Ҷумҳурии Тоҷикистон
тасдиқ кардааст**

**ДУШАНБЕ
МАОРИФ
2023**

ТДУ (УДК) 34 тоҷик (075)+371.671+373
ТКБ (ББК) 67.99(2тоҷик)я 72+74.266.7
М-48.

М-48. М. Маҳмудзода, М. Раҳимзода. **Асосҳои давлат ва ҳукуки Ҷумҳурии Тоҷикистон.** Китоби дарсӣ барои синфи 9-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ. Нашри сеюм. – Душанбе: «Маориф». 2023. – 236 саҳ.

Маҳкам Маҳмудзода, академики АМИ Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор: бобҳои 5, 9, 10, 11, 12 ва 13.

Маҳмад Раҳимзода, узви вобастаи АМИ Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор: бобҳои 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8 ва 14.

Хонандагони азиз!

Китоб манбаи донишу маърифат аст. Аз он баҳравар шавед ва онро эҳтиёт намоед. Кӯшиш кунед, ки соли таҳсили оянда ҳам ин китоб бо намуди аслиаш дастраси додору хоҳаронатон гардад ва ба онҳо низ хизмат кунад.

Ҷадвали истифодаи китоб

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли таҳсил	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				Аввали сол	Охири сол
1.					
2.					
3.					
4.					
5.					

ISBN 978-99985-3-929-7
Моликияти давлат

© МН «МАОРИФ», 2023

МУҚАДДИМА ХОНАНДАГОНИ ГИРОМӢ!

Китобе, ки шумо дар даст доред, давоми китоби дарсии «Асосҳои давлат ва ҳуқуқ» барои синфи 8-уми муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ буда, дар асоси талаботи барномаи таълимӣ барои хонандагони синфи 9 навишта шудааст. Ин китоб ба шумо имкон медиҳад, ки маълумоти ҳуқуқиро аз худ намуда, заминаи дониши назариявии ҳудро доир ба соҳаҳои гуногуни ҳуқуқи даврони муосир васеъ кунед ва такмил диҳед.

Китоб бо дарназардошти муқаррароти қонунгузориҳои ҷорӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаҳои гуногуни муносибатҳои ҷамъиятии кишвар ва бо истифода аз дастовардҳо ва таҳқиқоти ҳозиразамони илми ҳуқуқ навишта шудааст. Дар он оид ба соҳаҳои гуногуни ҳуқуқ, аз ҷумла ҳуқуқи маданӣ, маъмури, соҳибкорӣ, оилавӣ, меҳнатӣ, ҷиноятӣ, кишоварзӣ ва ғ., инчунин доир ба таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ маълумот дода мешавад.

Донишмандони муҳимтарин мафҳумҳо ва мазмунҳои қонунгузориҳои амалкунанда, ки ба таври мушаххас дар соҳаҳои алоҳидаи ҳуқуқ таҷассум ёфтаанд, вазифаи ҳар як фарди ҷомеаи мо мебошад. Илова бар ин ба таври муфассал омӯхтани мафҳумҳо доир ба ҳуқуқи озодӣ, уҳдадорӣ ва тарзҳои ҳифзи ҳуқуқи инсон ба шаҳрвандон имкон медиҳад, ки дар ҳаёти ҳаррӯзаи худ аз ҳуқуқ ва озодиҳои дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муайяншуда дуруст истифода бурда, барои татбиқи ва риояи онҳо кӯшиш кунанд. Бояд гуфт, ки бе муҳайё намудани шароити мусоид барои ташаккули шуури ҳуқуқӣ ва ҳисси ватандӯстии меҳанпарастӣ дар байни аҳоли, хусусан, ҷавонон риояи талаботи қонун ва дарки моҳияти ҳуқуқи уҳдадорӣ аз ҷониби шаҳрванд ғайриимкон мебошад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ аз 26-уми декабри соли 2019 дар ин хусус аз ҷумла иброз доштанд: «...Роҳбарону корман-

дони соҳаи маорифро зарур аст, ки дар баробари чунин даст-гириҳои давлат ва афроди ватандӯст сатҳу сифати таълимро дар ҳар як муассисаи таълимӣ, сарфи назар аз шакли моликияти онҳо ва дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот баланд бардоранд.

Инчунин назорати азхудкунии донишҳои замонавиرو пурзӯр гардонида, наврасону ҷавонро ба мутолиаи китобҳои бадеиву илмӣ ташвиқ намоянд, қобилияти эҷодии онҳоро тақвият бахшанд».

Мақсади ин китоби дарсӣ аз маълумот додан доир ба масъалаҳои асосии соҳаҳои алоҳидаи ҳуқуқ, ки мо бо онҳо дар ҳаёти ҳаррӯза сару кор мегирем, иборат мебошад. Дар ҳар ҷое, ки мо зиндагӣ мекунем ва фаъолият пеш мебарем, бо масъалаҳои ҳуқуқӣ рӯбарӯ мешавем. Бинобар ин, донишмандони асосҳои ҳуқуқ ба шаҳрвандон имкон медиҳад, ки на танҳо вазифаҳои ба зиммаи онҳо гузошташударо иҷро кунанд, балки дониши худро васеъ намуда, барои дуруст фаҳмонидани мафҳумҳои ҳуқуқи озода, уҳдадорӣ, масъулияти шахсӣ, инчунин, барои дар оянда мустақкам намудани тартиботи ҳуқуқӣ ва қонуният дар фаъолияти шаҳрвандон ва ташкилотҳо мусоидат кунанд.

Маълум аст, ки ҳуқуқи муосири тоҷик серсоҳа мебошад. Бинобар ин, дар китоби дарсӣ оид ба соҳаҳои асосии ҳуқуқи Тоҷикистон маълумот дода шудааст. Роҷеъ ба дигар соҳаҳои ҳуқуқи экологӣ, ҳуқуқи замин, ҳуқуқи мурофиавии маданӣ, ҳуқуқи мурофиавии ҷиноятӣ ва ғ. хонандагонро зарур аст, ки аз маводди иловагӣ, яъне қонунҳои амалкунанда, китобҳои ҳуқуқӣ, ки нашр шудаанд, истифода намоянд ва ҳангоми ба вучуд омадани савол ва мушкилиҳо ба омӯзгорон муроҷиат кунанд.

Китоби дарсӣ аз 14 боб иборат буда, ҳар як боб аз саволҳои санҷишӣ иборат мебошад, ки ба хонанда имконияти аз худ намудани мавзӯҳоро фароҳам меорад. Он, инчунин ба омӯзгорони фанни асосҳои давлат ва ҳуқуқ дар амалӣ кардани фаъолияти касбиашон мусоидат хоҳад кард.

БОБИ I. ҲУҚУҚИ МАДАНИЌ

§ 1. МАФҲУМИ ҲУҚУҚИ МАДАНИЌ, САРЧАШМА ВА ПРИНСИПҲОИ ОН

Ҳуқуқи маданӣ дар низоми ҳуқуқ ҳамчун соҳаи мустақил мавқеи муҳимро ишғол намуда, аз дигар соҳаҳои ҳуқуқ бо доираи муносибатҳои ҷамъиятӣ ва тарзи танзими онҳо фарқ мекунад. Фанни ҳуқуқи маданӣ муносибатҳои молумулкӣ ва муносибатҳои шахсии ғайримолумулкии ба онҳо алоқамандро меомӯзад. Шаҳрвандон дар ҳаёт барои қонеъ гардонидани талаботи худ доим ба муносибатҳои маданӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Чунин муносибатҳо дар байни шаҳрвандон, шаҳрвандон ва ташкилотҳо, шаҳрвандон ва давлат, инчунин дар байни ҳуди ташкилотҳо низ ба вучуд меоянд. Шаҳрвандон ҳамчун иштирокчиёни муносибатҳои маданӣ талаботи худро бо роҳи дохил шудан ба муносибатҳои хариду фурӯш, боркашонӣ, амонатнигоҳдорӣ, қарз, хариду фурӯши манзил ва ғайра қонеъ мегардонанд.

Масалан, агар дар бозор шаҳрванд Толиб Ҷамол мева ё сабзавот харад, он гоҳ муносибати ӯ ва фурӯшанда ба воситаи шартномаи хариду фурӯш анҷом дода мешавад. Агар вай аз мағоза нон, қанд, чой ва дигар мавод харад, он гоҳ муносибати маданӣ дар байни шаҳрванд ва тоҷир ё ташкилоти савдо ба вучуд меояд.

Муносибатҳои молумулкӣ дар байни ташкилотҳо ва иттиҳодияҳо низ ба вучуд меоянд. Онҳо доир ба фиристодани молу маҳсулот, сохтани бино, боркашонӣ, хариду фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ ва ғ. сурат мегиранд. Ҳуқуқи маданӣ муносибатҳои шахсии ғайримолумулкии бо молу мулк зич алоқамандро низ ба танзим медарорад. Ин муносибатҳо доир ба эҷод намудани асарҳои илмӣ, адабиёт, санъат, ихтироот, навоарӣ ва ғайра ба вучуд меоянд. Дар баробари ин, муносибатҳои шахсии ғайримолумулкии ба молу мулк алоқаманд набуда низ масъалаи муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ мебошанд: ном, шаъну шараф, қадру қимат ва амсоли онҳо.

Ҳамин тарик, ҳуқуқи маданӣ ҳамчун соҳаи мустақили ҳуқуқ муносибатҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкiero ба танзим мебарорад, ки дар байни иштирокчиёни чунин муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ ба вучуд меоянд: а) шаҳрвандон; б) шаҳрвандон ва ташкилотҳо (иттиҳодияҳо); в) шаҳрвандон ва давлат; г) ташкилотҳо (иттиҳодияҳо);

Шаҳрвандон ва ташкилотҳо ба ҳамаи ин муносибатҳо озодона ва бо ихтиёри худ дохил мешаванд. Бинобар ин хусусияти фарқкунандаи муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ дар он ифода меёбад, ки иштирокчиёни онҳо ба якдигар тобеъ нестанд. Тарафҳо ҳуқуқ ва уҳдадорихои худро дар асоси баробарӣ ва дар доираи қонуну шартнома амалӣ мекунанд.

Танзими муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ дар асоси қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амал бароварда мешавад. Сарчашмаи танзими онҳо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 24-уми декабри соли 2022 қабул карда шуда, аз 1-уми июни соли 2023 мавриди амал қарор дода шуд, Кодекси манзили Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18-уми марти соли 2022, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон», «Дар бораи ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он», «Дар бораи хочагии ёррасони шахсӣ» ва ғайра мебошанд.

Муносибатҳои маданӣ дар асоси принципҳои муайян ба танзим дароварда мешаванд, ки асос ва самтҳои моҳиятан муҳими онҳоро ифода мекунанд. Принципи озодии шартнома, дахлнопазирии моликият, роҳ надодан ба худсарона даҳлат намудан ба ҳуқуқҳои шахсӣ, баробарии субъектҳо, озодона интиҳоб кардани қоидаи рафтори худ ва ғ. аз ҷумлаи принципҳои муносибатҳои маданӣ мебошанд. Асосҳои бавучудоии ҳуқуқ ва уҳдадорихои тарафҳои муносибатҳои маданӣ аҳд, шартнома, эҳоди асарҳои илмӣ, адабиёт ва санъат, расонидани зарар ба шахси дигар ва ғайра мебошад.

§ 2. СУБЪЕКТҲОИ ҲУҚУҚИ МАДАНИ

Иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқи гражданиро субъектҳои он меноманд. Субъектҳои ҳуқуқи маданӣ шаҳрвандон, шахсони ҳуқуқӣ (ташкilotҳо), Ҷумҳурии Тоҷикистон ва воҳидҳои маъмурию ҳудудӣ шуда метавонанд. Таҳти мафҳуми «шаҳрвандон», шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрвандӣ фаҳмида мешаванд.

Шаҳрвандон ҳамчун иштирокчии муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ дорои қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунӣ мебошанд. Қобилияти соҳиби ҳуқуқ ва уҳдадориҳои маданӣ буданро қобилияти ҳуқуқдории маданӣ меноманд. Чунин қобилият мувофиқи қонун барои ҳамаи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон баробар эътироф карда мешавад. Қобилияти ҳуқуқдории шаҳрванд аз лаҳзаи таваллуди ӯ оғоз меёбад ва баъд аз вафоташ қатъ мегардад. Аз ин нуқтаи назар, дар баробари калонсолон, наврасон низ дорои қобилияти ҳуқуқдорӣ мебошанд. Ҳар як шаҳрванд метавонад соҳиби молу мулк бошад, аз бинои истиқоматӣ истифода барад, мерос гирад ва молу мулкашро васият кунад, инчунин соҳиби ҳуқуқи муаллифи асарҳои илмӣ, адабиёт ва санъат ва соҳиби дигар ҳуқуқҳои молумулкӣ, шахсии ғайримолумулкӣ бошад. Нобогии то синни 18-сола метавонад соҳиби хона, мошин, яҳдон, амонат дар бонкҳо бошад, вале ӯ ба истиснои ҳолатҳои муайянкардаи қонун ҳуқуқи фурӯхтан, иваз намудан, тухфа кардан ва амсоли онҳоро то расидан ба синни муайян (балогат) надорад. Барои ин соҳиби қобилияти амалкунӣ будан лозим аст. Бинобар ин қобилияти ҳуқуқдориро аз қобилияти амалкунии маданӣ фарқ бояд кард.

Қобилияти амалкунии маданӣ гуфта, қобилияти бо ҳаракатҳои худ ба даст овардани ҳуқуқҳои маданӣ ва барои худ ба вучуд овардани уҳдадориҳои гражданиро меноманд. Шаҳрванд метавонад хона, яҳдон ва дигар молу мулкро барои моликияти шахсии худ бихарад. Дар чунин сурат ӯ дорои ҳуқуқ ба молу мулк мешавад ва агар онро барои

истифодаи муваққатӣ ба шахсони дигар диҳад, он гоҳ ҳуқуқ ва уҳдадории худро тағйир медиҳад. Дар сурати фурӯхта-ни молу мулк, ҳуқуқи соҳибмулкӣ худро қатъ мегардонад. Дорои қобилияти амалкунии ҳуқуқ будан на танҳо қобили-яи баамалбарории ҳуқуқ ва уҳдадорихо, балки ҷавобгарӣ барои ҳуқуқвайронкунии гражданиро низ дар бар мегирад, зеро шаҳрванде, ки ба балоғат расидааст, барои тамоми амалиёти зиддиҳуқуқиаш шахсан ҷавобгар мебошад. Қоби-лияти пурраи амалкунии маданӣ баробари ба балоғат раси-дан, яъне аз синни 18-солагӣ пайдо мешавад (моддаи 22-и Кодекси маданӣ), вале дар мавридҳое ки шаҳрванд то синни 18-солагӣ ба никоҳ медарояд, қобилияти амалкунӣ дар ҳаҷ-ми пуррааш аз вақти ба никоҳ даромадан пайдо мешавад. Ҳамзамон бо ин, дар мавриди эмансипатсия, яъне ҳангоме ки ноболиғ ба синни 16-солагӣ расида, тибқи тартиботи меҳнатӣ, аз ҷумла аз рӯйи қарордод кор кунад ё бо ризояти падару модар, фарзандхондагон ё парастор ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шавад, он гоҳ ӯ дорои қобилияти пурраи амалкунӣ эътироф карда мешавад. Бояд қайд кард, ки ҳаҷми қобилияти амалкунии шаҳрвандон ба синни онҳо вобаста мебошад. Вобаста ба ҳамин шаҳрвандон ба се гурӯҳ ҷудо мешаванд:

Шаҳрвандоне, ки қобилияти пурраи амалкунӣ доранд. Чунин қобилият аз синни 18-солагӣ пайдо мешавад.

Қобилияти амалкунии ноболиғони синни аз 14 то 18-сола. Онҳо дорои қобилияти амалкунии ноপুরра мебошанд. Ноболиғон дар чунин синну сол ҳуқуқи бастанӣ аҳдҳоро бо ризояти падару модар (фарзандхондагон) ё парасторон до-ранд, вале онҳо ҳуқуқ доранд, ки бастанӣ аҳдҳои хурди маи-шии барои онҳо безарарро анҷом диҳанд. Чунин амалиёти онҳо барои қонунгардонидани талаботи моддӣ ё маънави-ашон равона карда шуда, дар ҳаҷми маблағи пулии начан-дон калон баста мешавад. Дар баробари ин, ноболиғони аз синни 14 то 18-сола метавонанд мустақилона музди кор ё идрорпулии худро ихтиёрдорӣ кунанд, ҳуқуқҳои муаллифро

ба асарҳои илмӣ, адабиёт ва санъат, ихтироот, навоарӣ ва кашфиёт ба амал бароранд. Дар чунин ҳолат, ихтиёрдорӣ намудани музди кор ва стипендияро аз ихтиёрдорӣ намудани молу мулк, ки аз чунин воситаҳо ба даст дароварда шудааст, фарқ бояд кард, зеро ҳуқуқи ихтиёрдорӣ намудани молу мулк ба ноболиғ дар асоси ризояти падару модарон ё парасторон дода мешавад. Риоя накардани чунин тартиб боиси безътибор ҳисобидани аҳд мегардад, зеро мувофиқи моддаи 192-и Кодекси маданӣ суд метавонад аҳдиро, ки ноболиғи аз 14 то 18-сола бе ризояти падару модарон, ба фарзандӣ қабулкардагон ё нигоҳубинкунандагон бастаанд, бо даъвои падару модарон ё парасторони онҳо безътибор эътироф кунад.

Агар ноболиғи аз 14 то 18-сола музди кор ё стипендияро беҳуда ва бар зарари манфиати худ сарф кунад, он гоҳ мақомоти нигоҳубинкунанда метавонанд ҳуқуқи ноболиғро барои мустақилона ихтиёрдорӣ кардани музди кор ё стипендия маҳдуд кунанд ё ӯро аз чунин ҳуқуқ тамоман маҳрум кунанд. Ин вазифаро шӯъбаҳои ҳокимияти иҷроияи ноҳияи ҷойи истиқомати ноболиғ иҷро карда метавонанд.

Ноболиғони то синни 14-сола ҳуқуқи бастанӣ аҳдҳои хурди маиширо доранд. Чунин аҳдҳо, одатан, бо ризояти падару модарон (фарзандхондагон) ё васиён ва аз ҳисоби маблағҳои пулии онҳо баста мешаванд. Вале онҳо (ин наврасон) ҳуқуқ доранд, ки ба бонкҳои тижоратӣ амонат гузоранд ва онро ихтиёрдорӣ кунанд. Ноболиғони то синни 14-сола барои бастанӣ дигар навъҳои аҳд ҳуқуқ надоранд. Аҳдҳоро аз номи онҳо падару модарон ё васиҳо мебанданд. Ҳама гуна аҳдҳое, ки ноболиғони то синни 14-сола (ба ғайр аз аҳдҳои хурди маишӣ) бастаанд, мувофиқи моддаи 197-и Кодекси маданӣ безътибор мебошанд. Тарафи қобили амал, ки дидаю доништа бо ноболиғ чунин аҳдро бастааст, уҳдадор аст ба тарафи дигар ҳаққи хароҷот, товони молу мулки талафшударо диҳад.

§ 3. МАФҲУМ, АЛОМАТ ВА НАМУДҲОИ ШАХСИ ҲУҚУҚӢ

Ташкилоте, ки дар моликият, ҳуқуқи пешбурди хоҷагӣ ва ҳуқуқи оперативии идоракунии молу мулк алоҳида дорад, аз рӯйи уҳдадорихои худ ба ин молу мулк масъул аст, метавонад аз номи худ ҳуқуқҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкиро ба даст оварад ва амалӣ кунад, уҳдадорӣ гирад, дар суд даъвогар ва ҷавобгар бошад, ҳамчун шахси ҳуқуқӣ эътироф карда мешавад (моддаи 48-и Кодекси маданӣ). Шахсони ҳуқуқӣ вазифа ва функсияи худро ҳамчун субъекти муносибатҳои маданӣ ба амал мебароранд. Корхона ва ташкилотҳои давлатӣ, инчунин ташкилотҳои тиҷоратӣ ва ғайритиҷоратӣ, кооперативҳои тиҷоратӣ, иттиҳодияҳо ва амсоли онҳо ба сифати шахси ҳуқуқӣ баромад мекунад. Барои шахси ҳуқуқӣ эътироф шудан ташкилот бояд дорои аломатҳои муайян бошад. Ин аломатҳо чунинанд:

а) ягонагии ташкилӣ. Ҳар як шахси ҳуқуқӣ аз коллективи меҳнатӣ иборат буда, сохтори муайяни дохилӣ (қисми таркибӣ, филиал ва ғ.) дорад, тартиби идоракунии, истифодабарии молу мулк, фаъолиятшро мувофиқи оиннома ва шартномаи таъсисдиҳӣ ба роҳ меонад. Ҳамаи ин дар маҷмуъ, ягонагии ташкилии шахси ҳуқуқӣ мебошад.

б) молу мулк алоҳида доштан. Шахсони ҳуқуқӣ молу мулк, ашё, маблағҳои пулӣ, саҳмия, тавозун ва бароварди мустақил доранд, ки асоси иқтисодии фаъолияти онҳо мебошанд.

в) ҷавобгарии мустақили молумулкӣ. Дорои чунин аломат будан аз мустақилияти молумулкии шахси ҳуқуқӣ ҳосил мешавад. Барои уҳдадорие, ки шахси ҳуқуқӣ дорад, ҳуди ӯ ҷавобгар мебошад. Вай ин уҳдадориро дар назди қарздиҳанда аз ҳисоби воситаҳои худ иҷро мекунад.

г) дар муомилоти маданӣ аз номи худ баромад кардан. Ҳар як шахси ҳуқуқӣ дорои ном, номи фирмавӣ ва тамғаи молӣ мебошад. Дар муомилоти маданӣ аз номи худ иштирок кардан ба шахси ҳуқуқӣ имкон медиҳад, ки ҳуқуқҳои

молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкиро ба даст дарорад, уҳдадорихоро ба чо оварда, дар суд, суди ҳакамӣ даъвогар ё ҷавобгар бошад.

Ҳамаи чор аломати номбаршуда дар ягонагӣ ҳуқуқ медиҳад, ки ин ва ё он ташкилот шахси ҳуқуқӣ эътироф карда шавад. Шахсони ҳуқуқӣ дорои қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунӣ мебошанд. Қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунии шахси ҳуқуқӣ дар як вақт ба вучуд омада ва дар як вақт қатъ мегардад. Қобилияти ҳуқуқдории шахси ҳуқуқӣ аз лаҳзаи ба қайд гирифтани оиннома ё шартномаи таъсиси он ба вучуд меояд.

Қобилияти ҳуқуқдории шахси ҳуқуқӣ умумӣ ва махсус мешавад. Қобилияти ҳуқуқдории умумӣ хусусияти истисноӣ дошта, танҳо ба ташкилотҳои тиҷоратии ғайридавлатӣ татбиқ мешавад. Қобилияти ҳуқуқдории махсус ба ташкилотҳои тиҷоратии давлатӣ ва ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дахл дорад. Шахси ҳуқуқӣ бо амалҳои худ ҳуқуқ ва уҳдадорихои гражданиро ба даст меоварад, онҳоро тағйир медиҳад, амалӣ ва иҷро мекунад, ки ин мазмуни қобилияти амалкунии онро ташкил медиҳад. Шахсони ҳуқуқӣ вобаста ба шакли моликият ба давлатӣ ва ғайридавлатӣ (хусусӣ) ҷудо мешаванд. Ба шахсони ҳуқуқии давлатӣ корхонаҳо ва муассисаҳои давлатӣ дохил мешаванд.

§ 4. ҲУҚУҚИ МОЛИКИЯТ

Ҳуқуқи моликият қисми муайяни муносибатҳои молумулкиро ба танзим медарорад. Муносибатҳои мазкур хусусияти иродавӣ дошта, аз тарафи меъёрҳои ҳуқуқӣ ба танзим дароварда мешаванд. Низоми меъёрҳои ҳуқуқӣ аз тарафи давлат ба мақсади танзими муносибатҳои молумулкӣ муқаррар карда мешавад. Меъёрҳои ҳуқуқӣ тарзи тааллуқ доштани объектҳои моддӣ, инчунин тартиби ба соҳибмулкӣ даровардани онҳо, имконияти истифода ва ихтиёрдори намудани молу мулкро ба тартиб медароранд. Муносибатҳои, ки доир ба ҳуқуқи моликият ба вучуд меоянд, тавассути Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси мадания

Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба танзим дароварда мешаванд. Мутобиқи моддаи 279-и Кодекси маданӣ, ҳуқуқи қонунан эътирофгардида ва ҳифзшавандаи субъект дар хусуси бо салоҳияти худ соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ намудани молу мулки ба ӯ тааллуқдошта, яъне ҳуқуқи молумулкӣ мебошад.

Ба сифати субъекти ҳуқуқи моликият инҳо баромад карда метавонанд: давлат, шахрвандон, ташкилотҳои тиҷоратӣ ва ғайритиҷоратӣ, аз ҷумла ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва динӣ, иттиҳодияҳо, давлатҳои хориҷӣ, ташкилотҳои байналмилалӣ, шахсони ҳуқуқӣ ва шахрвандони хориҷӣ.

Се ваколат ё ҳуқуқе, ки қонун ба соҳибмулк додааст, мазмуни ҳуқуқи моликиятро ташкил медиҳад, аз ҷумла: доштан, истифода бурдан ва ихтиёрдорӣ қардани молу мулк.

Ҳуқуқи соҳибӣ маънои амалан дар дасти шахс будани молу мулкро дорад. Ваколоти соҳибӣ имконияти аз рӯи қонун дар назди худ нигоҳ доштан ва соҳиби молу мулк буданро дорад. Ҳамчун қоида соҳиби молу мулк соҳибмулк шуда метавонад, вале ҳуқуқи доштан метавонад ба шахси дигар ҳам тааллуқ дошта бошад. Вай метавонад қонунӣ ва ғайриқонунӣ шавад. Агар молу мулк дар асоси шартнома ё қонун ба каси дигар тааллуқ дошта бошад, он гоҳ қонунӣ мешавад. Ва агар шахси дигар молу мулкро бе асоси қонунӣ ва шартномавӣ гирифта бошад, он гоҳ ғайриқонунӣ мешавад. Мисол, агар як шахс ба хонаи шахси дигар бе рухсати соҳибмулк бо роҳи зӯрӣ соҳиб шуда бошад, он гоҳ чунин рафтори ӯ ғайриқонунӣ мебошад, зеро қонун худсарона аз худ намудани молу мулки шахси дигарро манъ мекунад.

Ҳуқуқи истифодабарӣ маънои имконияти аз рӯи қонун истифода бурдани молу мулк, аз он гирифтани фоида бо мақсади қонунгардонидани талаботи ҷамъиятӣ ё шахсӣ, инчунин имконияти гирифтани даромад ва самара аз ашёро дорад. Ҳуқуқи истифода бурдан ҳам ба соҳибмулк ва ҳам ба шахси дигар тааллуқ дошта метавонад. Шахси дигар метавонад дар асоси қонун ё шартнома ба чунин ҳуқуқ соҳиб шавад. Ваколат ё ҳуқуқи истифодабарӣ аз ваколоти доштан ҷудона-

шаванда мебошад, зеро истифодаи молу мулк дар бисёр мавридҳо бе доштани он ғайриимкон аст.

Ҳуқуқи ихтиёрдорӣ кардани молу мулк чунин маънӣ дорад, ки соҳибмулк имкон дорад аз рӯйи қонун тақдирӣ ҳуқуқи молу мулқашро бо хоҳиши худ ҳал кунад, масалан, фурӯхтан, тухфа намудан, васият кардани молу мулк ва монанди инҳо.

Ҳамаи ваколатҳои соҳибмулкро бо мисоли зерин ифода кардан мумкин аст: Камолов ба писараш Ҷалол, ки шонздаҳсола шуда буд, аккордион тухфа кард. Бо ҳамин Ҷалол соҳибмулк шуд. Дар баробари ҳамин Ҷалол соҳиби ваколоти доштани он шуд. Ӯ аккордионро менавозад, яъне ҳуқуқи истифода бурдан пайдо кард. Ҷалол аккордионро барои соҳибшудан ва истифодаи муваққатӣ ба писари амакаш фурӯхт. Ҳамин тарик, ҳуқуқи ихтиёрдорӣ намудани молу мулкро бо ризояти падару модар амалӣ кард.

Тибқи моддаи 283 Кодекси маданӣ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон моликият дар шакли хусусӣ ва оммавӣ (давлатӣ), инчунин моликияти давлатҳои хориҷӣ, ташкилоти байналмилалӣ, шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқи хориҷӣ вучуд дошта метавонад. Моликияти хусусӣ ба моликияти шаҳрвандон, шахсони ҳуқуқӣ ва моликияти ҷумҳуриявӣ ва коммуналӣ чудо мешавад. Замин, сарватҳои зеризаминӣ, об, фазои ҳавоӣ, олами набототу ҳайвонот ва дигар сарватҳои табиӣ ба моликияти истисноии давлат дохил шуда, давлат истифодаи самараноки онҳоро ба манфиати халқ кафолат медиҳад (моддаи 13 Конститутсияи ҶТ). Ҳамин тавр, ба моликияти хусусӣ метавонад ҳама гуна молу мулк, ба ғайр аз шаклҳои алоҳидаи молу мулк, ки мутобиқи санадҳои қонунӣ наметавонанд марбут ба шаҳрвандон ё шахсони ҳуқуқӣ бошанд, дохил шавад. Давлат баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқи ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро кафолат медиҳад (моддаи 12 Конститутсияи ҶТ).

Молу мулк мумкин аст таҳти моликияти ду ё якчанд шахс қарор дошта бошад, ки дар чунин ҳолат он моликияти умумии шахсони зикршуда ба ҳисоб меравад. Асоси бавучудо-

ии моликияти умумиро мерос, ақди никоҳ, ташкили хочагии дехқонӣ, хусусигардонӣ, якҷоя сохтани хона ва ғ. ташкил медиҳад. Ду навъи моликияти умумӣ мавҷуд аст: моликияти ҳиссагӣ ва моликияти якҷоя. Моликият ҳамон вақт ҳиссагӣ эътироф карда мешавад, ки агар саҳми ба ҳар як иштирокчӣ тааллуқдошта маълум бошад. Агар саҳми ба ҳар як иштирокчӣ тааллуқдошта дар моликият пешакӣ маълум набошад, чунин моликият моликияти якҷоя эътироф карда мешавад.

Моликияти умумӣ ба молу мулк ҳиссагӣ мебошад, ба ғайр аз ҳолатҳое, ки қонун ба ин молу мулк ташкил намудани моликияти умумиро иҷозат медиҳад.

Ба даст овардани моликият бо роҳҳои аз нав тайёр кардани ашё, коркард, пайдо кардани ҳуқуқи моликият ба молу мулки бесоҳиб, ашёи ёфтшуда, ҳайвоноти беназорат, ганҷина, сохтмони худсарона, милликунонӣ, хусусигардонӣ, мерос, мусодира, бастанӣ шартнома, харидани молу мулк ва ғайра мумкин аст.

Ҳуқуқи моликият ҳангоми аз ҷониби соҳибмулк ба ихтиёрдорӣ шахси дигар гузоштани молу мулк, даст кашидани соҳибмулк аз ҳуқуқи моликият, нобуд ё вайрон шудани амвол, вафоти соҳибмулк, қатъ шудани фаъолияти шахси ҳуқуқӣ, инчунин дар ҳолатҳои маҷбуран гирифтани молу мулки соҳибмулк, ба монанди мусодира, реквизиция, харидани сарватҳои фарҳангӣ ё таърихӣ бесарусомон нигоҳдошташаванда ва ғ. қатъ мешавад.

Дар сурати молу мулки шахси дигарро ғайриқонунӣ соҳиб шудан ё ба соҳиби он дар бобати баамалбарорӣ ҳуқуқаш мамониат расонидан, соҳибмулк метавонад ба воситаи суд ё суди ҳакамӣ ҳимояи ҳуқуқҳои худро талаб кунад.

§ 5. МАҲҲУМ ВА ШАКЛИ АҲДҲО

Амали шахрвандон ва ташкилотҳо, ки барои ба вучуд омадан, тағйир додан ё қатъ намудани ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои маданӣ равона карда шудааст, аҳд номида мешавад. Барои он, ки аҳд оқибати ҳуқуқи ба он равона кардашударо ба

вучуд оварад, вай бояд эътиборнок бошад. Дар қонун якчанд талабот пешбинӣ шудааст, ки ҳар як аҳди басташудаи субъектҳои ҳуқуқи маданӣ бояд ба онҳо мувофиқ бошад. Аввалан, тарафҳое, ки аҳдро мебанданд, бояд қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунӣ дошта бошанд. Дуюм, аҳди басташуда бояд ба талаботи қонун ҷавоб диҳад. Аҳде, ки ба талаботи қонун ҷавоб наметриҳад, беътибор мебошад. Сеюм, ирода ва шакли ифода намудани он бояд ба ҳамдигар мувофиқ бошад. Аҳд бояд бо хоҳиши тарафҳо ва ихтиёран баста шуда, бо роҳи фиреб, маҷбурӣ баста нашуда бошад. Чорум, шакли қонунии бастанӣ аҳдҳо риоя карда шуда бошад.

Тарзи ифодаёбии иродаи тарафҳо бояд дар шакли муайян дарҷ шавад. Вобаста ба ин, аҳдҳо ба шакли шифоҳӣ ва хаттӣ баста мешаванд. Аҳдҳое, ки дар лаҳзаи баста шудани он ба иҷро расонида мешаванд, сарфи назар аз маблағи онҳо, ба тариқи шифоҳӣ баста мешаванд. Аҳдҳои хаттӣ одӣ ва нотариалӣ мешаванд. Аҳдҳои байни ташкилотҳо, инчунин, шаҳрвандон ба тарзи одии хаттӣ баста мешаванд.

Дар мавриди баъзе навъи аҳдҳо қонунгузор ба тариқи нотариалӣ бастанӣ онҳоро хатмӣ мешуморад (масалан, тухфаи молу мулки ғайриманқул ба таври нотариалӣ басташуда, ба қайди давлатӣ гирифта мешавад).

§ 6. ШАРТНОМА ВА НАВЪҲОИ ОН

Дар ҳаёт шаҳрвандон ва ташкилотҳо ба муносибатҳои гуногун дохил мешаванд, ки одатан ба иродаю хоҳиши онҳо вобаста аст. Ин муносибатҳо дар асоси созишномаҳои дутарафа ба миён омада ва бо роҳи бастанӣ шартнома ба танзим дароварда мешаванд.

Шартнома гуфта, созиши ду ё якчанд шахсро меноманд, ки боиси муқаррар кардан, тағйир ёфтани ё қатъ гардидани ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои маданӣ мешавад. Шартнома амалиёти бошууронаи тарафҳо буда, дар он иродаи тарафҳо ифода меёбад. Чунин шакли ифодаёбии иродаи тарафҳо ихтиёрӣ буда, ба ҳеч гуна маҷбурият асос намеёбад. Мисол: шартно-

маи хариду фурӯши молу мулк дар мағоза боиси ба вучуд омадани ҳуқуқ ва уҳдадорӣ барои харидор ва фурӯшанда мегардад, зеро харидор ҳуқуқ дорад, ки моли дилхоҳашро талаб кунад ва дар навбати худ уҳдадор аст, ки арзиши онро диҳад, фурӯшанда ҳуқуқ дорад арзиши молро аз харидор талаб кунад ва дар навбати худ уҳдадор аст молро ба харидор диҳад. Агар дар вақти хариду фурӯши мол доир ба кам ё зиёд кардани нархи мол дар байни тарафҳо созиш ба миён ояд, он гоҳ ҳуқуқ ва уҳдадори тарафҳо тағйир меёбад. Баробари ба харидор гузаштани ҳуқуқи соҳибмулкии мол ва ба фурӯшанда додани арзиши он ҳуқуқ ва уҳдадориҳои тарафҳо қатъ мешавад. Дар баробари ин мақсад аз дохил шудан ба муносибатҳои шартномавӣ қонеъ гардонидани талаботи моддӣ ва маънавии иштирокчиёни муносибатҳои шартномавӣ мебошад. Маҷмуи шарту шароит, ҳуқуқ ва уҳдадориҳои мушаххаси тарафҳо мазмуни шартномаро ташкил медиҳад, аз ҷумла шумора, сифат, муҳлат ва ғ. Дар вақти бастани шартнома тарафҳо бояд ризояти худро доир ба онҳо изҳор кунанд. Дар сурати ба вучуд наомадани созиш дар байни тарафҳо, шартномаи басташуда эътироф карда намешавад. Шартномаҳо метавонанд яктарафа ва дутарафа, музднок ва бемузд, пешакӣ, оммавӣ, ҳамроҳшавӣ ва ғайра. шаванд. Шартномаҳо, вобаста аз тақсими ҳуқуқ ва уҳдадориҳо дар байни иштирокчиҳои онҳо ба яктарафа ва дутарафа ҷудо мешаванд. Дар шартномаҳои яктарафа як тараф фақат ҳуқуқ дорад ва тарафи дигар фақат уҳдадорӣ дорад. Мисол, мувофиқи шартномаи қарз қарздиханда ҳуқуқи талаб кардани молу мулки ба қарз додашударо дорад ва қарзгиранда уҳдадор аст, ки чизи ба қарз гирифтаашро баргардонад. Дутарафа будани шартнома дар он ифода меёбад, ки ҳар ду тараф нисбат ба якдигар дорои ҳуқуқ ва уҳдадорӣ мебошанд.

Шартнома ҳамон вақт музднок мешавад, ки агар амалиёти як тараф ҳатман ҷавоби молу мулки амалиёти тарафи дигарро талаб кунанд. Аксари шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ музднок мебошанд. Чунончи, шартномаҳои маҳсулотсу-

порӣ, боркашонӣ, хариду фурӯш ва ғайра. Дар шартномаҳои бемузд амалиёти як тараф боиси ҷавобан қонеъ гардонидани талаботи молумулкии тарафи дигар намешавад. Мисол, шахси тухфақунанда ба ивази тухфааш чизе намегирад ё дар шартномаи бемузди истифодаи китоб дар китобхонаҳо, аз ҷумла дар китобхонаи мактаб, ҳеч хел музди муайян карда нашудааст.

Шартномаҳои ба шартномаҳои пешакӣ, оммавӣ ва ҳамроҳшавӣ чудо мекунад. Шартномаи пешакӣ тарафҳои уҳдадор менамояд, ки дар оянда ҳангоми додани молу мулк, иҷрои қор ё расонидани хизмат дар асоси шартҳои дар шартномаи пешакӣ нишондодашуда, шартнома банданд. Чунин шартнома дар шакли хаттӣ баста мешавад.

Шартномаи оммавӣ чунин шартномаест, ки аз ҷониби ташкилоти тиҷоратӣ баста шуда, дар он уҳдадори ташкилот оид ба фурӯши мол, иҷрои қор ё расонидани хизмат муайян карда мешавад. Чунин муносибатҳо оид ба савдои чакана, таъминоти барқ, доир ба мусофиркашӣ ба воситаи нақлиёти истифодаи умум, хизматрасонии алоқа, тиббӣ ва ғайра ба вучуд омада, вобаста ба хусусияти фаъолияти ташкилот нисбат ба ҳар як муҷриятқунанда анҷом дода мешавад.

Шартномаи ҳамроҳшавӣ чунин шартномаест, ки шартҳои онро як тараф дар шакли тавсия ё дигар шакли стандартӣ пешниҳод менамояд ва онро тарафи дигар танҳо бо роҳи пурра ҳамроҳ шудан ба шартномаи пешниҳодгардида қабул мекунад (масалан; шартномаи ҳамлу нақл, паймонқорӣ маишӣ, қироя ва ғ.).

Тағйир додан ва қатъ кардани шартнома танҳо бо ризоияти тарафҳо ба амал бароварда мешавад. Дар ҳолатҳои аз иҷрои шартнома қисман ё пурра даст кашидани як тараф (агар ин гуна дасткашӣ бо қонун ё шартнома иҷозат дода шуда бошад), шартнома тағйирёфта ё қатъшуда эътироф карда мешавад. Дар чунин ҳолат, қарори суд талаб карда намешавад. Дар ҳолатҳои, ки дар шартнома ё қонун имконияти тағйир додан ва қатъ шудани шартнома пешбинӣ на-

шуда бошад, шартнома метавонад бо талаби яке аз тарафҳо бо қарори суд ва танҳо дар ҳолатҳои зерин тағйир дода ё қатъ карда шавад:

– ҳангоми шартномаро ба таври назаррас вайрон кардани тарафи дигар;

– ҳангоми ба таври назаррас тағйир ёфтани ҳолат;

– дар дигар ҳолатҳое, ки дар Кодекси маданӣ, қонунҳои дигар ё шартнома пешбинӣ шудаанд.

Ба таври назаррас вайрон кардани шартнома чунин маънӣ дорад, ки ба тарафи дигар аз ин зиён расида, ўро аз умеди ба даст овардани нафъи зиёд маҳрум месозад, ки ҳангоми бастании шартнома дар назар дошта шуда буд.

Дар ҳолатҳои истисноӣ, ҳангоми ба манфиати ҷамъият муҳолиф будан ё ба тарафҳо зараре расидан, ки ҳароҷоти он нисбат ба ҳароҷоти барои иҷрои шартнома зарурӣ баъди тағйири шартҳо аз тарафи суд муайяншуда хеле зиёд аст, бекор кардани шартнома бо сабаби ба таври назаррас тағйир ёфтани ҳолат мумкин аст.

Тавре ки дар боло қайд кардем, дар ҳолатҳои дигар қонунҳо ё шартномаи пешбинишудаи шартномаро тағйир додан ё бекор кардан мумкин аст. Чунончи, тибқи моддаи 74-и Кодекси манзили Ҷумҳурии Тоҷикистон, агар кироҷигир, узви оилаи ӯ ё дигар шахсоне, ки бо онҳо зиндагӣ мекунанд, мунтазам хонаи истиқоматиро вайрон ё хароб кунанд, кироҷидеҳ метавонад бо тартиби судӣ шартномаи кироҷии иҷтимоии манзили истиқоматиро бекор кунад.

§ 7. ХУҚУҚУ УҲДАДОРИҲО

Дар байни муносибатҳои молумулкие, ки иштирокчиҳои онҳо шахрвандон ва ташкилотҳо мебошанд, муносибатҳои ҷамъияти мавқеи муҳимро ишғол мекунанд, ки доир ба супоридани молу мулк, иҷрои қор, расонидани хизмат, додани пул ва ғайра ба вучуд меоянд. Муносибатҳои маданӣ дар асо-

си расонидани зарар ё дорошавии беасос низ ба вучуд меоянд. Ҳамаи ин муносибатҳо дар шакли уҳдадорӣ ба вучуд омада, предмети омӯзиши ҳуқуқи уҳдадорӣ мебошанд. Мувофиқи уҳдадорӣ як шахс (қарздор) уҳдадор аст, ки ба ғоидаи шахси дигар (кредитор) амали муайянеро анҷом диҳад, чунончи, молу мулкро супорад, корро иҷро кунад, пул диҳад ва монад ё гузорад ё аз иҷрои амалиёти муайян худдорӣ кунад. Кредитор ҳақ дорад аз қарздор иҷрои уҳдадории онро талаб кунад (моддаи 351-и Кодекси маданияи ҚТ).

Аз сабаби он ки уҳдадорӣ яке аз навъҳои муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ мебошад, мазмуни онро ба монанди ҳама гуна муносибатҳои ҳуқуқӣ, ҳуқуқ ва уҳдадориҳои иштирокчиёни он ташкил медиҳад. Иштирокчиёни уҳдадориҳо қарздор ва кредитор мебошанд. Қарздор тарафест, ки амали муайянеро содир мекунад ё аз содир намудани амали муайян худдорӣ мекунад. Кредитор тарафест, ки ҳуқуқ дорад содир намудани амали муайянеро талаб кунад. Ба ҳайси онҳо шахрвандон ва ташкилотҳо шуда метавонанд. Дар баробари ин, қарздор ва ҳам кредитор як ва якчанд шахс шуда метавонад. Асоси бавучудоии уҳдадориҳо фактҳои ҳуқуқие мебошанд, ки дар қонун пешбинӣ шудаанд. Ба сифати асосҳои бавучудоии уҳдадориҳо мувофиқи моддаи 8 ва қисми 2-и моддаи 351-и Кодекси маданӣ инҳо баромад мекунанд: а) аҳдҳо, аз ҷумла шартномаҳо; б) натиҷаҳои ғайриқасди эҷодӣ; в) зараррасонӣ; г) дорошавии (соҳибшавии) беасос; д) дигар амалиёти шахрвандон ё ташкилотҳо (мисол, наҷоти молу мулк, ёфтаи хазина, ганчина ва ғайра).

Уҳдадориҳо дар асоси шартнома ва зараррасонӣ ба вучуд меоянд. Он уҳдадориҳое, ки дар асоси шартнома ба вучуд меоянд, уҳдадориҳои шартномавӣ номида мешаванд. Чунин шартномаҳо дар байни шахрвандон ва ташкилотҳо бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи моддӣ ва маънавии онҳо баста мешаванд (масалан, хариду фурӯш, иҷораи манзил, амонатнигоҳдорӣ, супориш, қарз ва ғ.).

Дар ҳаёт чунин мешавад, ки як шахс бо рафтори худ ба шахси дигар ё ба молу мулки ӯ ё ин ки ба ташкилот зарар мерасонад. Дар чунин сурат, шахси зараррасонида уҳдадор аст, ки товони зарарро дар шакли моддӣ ё пулӣ диҳад. Чунин уҳдадориҳои дар натиҷаи зараррасонӣ бавучудомада ба ягон навъи созиш асос намеёбанд. Зарар аз рӯйи моҳияти худ метавонад моддӣ ва маънавӣ шавад. Зарари моддӣ (молумулкӣ) дар пурра ё қисман несту нобуд шудани молу мулк, шикастан, вайрон шудан ва ғайра ифода меёбад. Зарари маънавӣ дар паҳн намудани маълумоти шаъну шарафи шахрванд ё ташкилотро бадномкунанда, инчунин дар расонидани осеби ҷисмонӣ ё маънавӣ ба шахрванд, зараррасонӣ ба ҳаёт ва саломатӣ ифода меёбад.

Уҳдадорӣҳо, ки дар натиҷаи зараррасонӣ ба вучуд меоянд, ду тараф доранд. Якero кредитор ва дигарero қарздор меноманд. Ба сифати кредитор зарардида ва ба сифати қарздор зараррасонида баромад мекунанд. Зарардида шахсе мебошад, ки ба ӯ зарар расонида шудааст. Ба сифати зарардида ташкилот, шахсони қобилияти амалкунидошта, шахрвандони ноболиғ, қобилияти амалкуниашон маҳдуд, инчунин қобилияти амалкунии пурранадоста баромад мекунанд. Мисол, дар ҳолати несту нобуд кардан ё зарар دیدани молу мулке, ки ба моликияти ноболиғон тааллуқ дорад, ӯ ҳуқуқи талаб кардани товони зарарро ба монанди шахси қобилияти амалкунии пурра, яъне калонсолон дорад. Қонунгузор ба ноболиғон дар баробари калонсолон ҳуқуқи баробари ҳимояи молу мулкro медиҳад. Дар чунин сурат шахсе ба додани товони зарар уҳдадор аст, ки бо рафтори худ ба ноболиғ зарар расонидааст.

Ба сифати шахсони ҳуқуқӣ ташкилотҳо баромад карда метавонанд. Шахсони ноболиғ, аз ҷумла хонандагони мактабҳои миёна, барои зараррасонӣ ба молу мулк ва ҳаёту саломатии шахрвандон, инчунин барои зараре, ки ба корхона, иттиҳодия ва ташкилотҳо мерасонанд, ҷавобгаранд.

Вале ҷавобгарии онҳо аз рӯи синну сол ва тарзи расонидани зарари моддӣ фарқ мекунад (Ниг.: муфассал ба боби XIV).

Иҷрои уҳдадориҳо дар натиҷаи амали фаъолона, ба монанди додани молу мулк, иҷрои қор, супоридани пул ва содир кардани дигар пешниҳодҳои молумулкӣ анҷом дода мешавад. Бояд қайд кард, ки иҷрои уҳдадориҳо аз ду аломати муҳимамаал ва мувофиқ омадани он ба уҳдадориҳое, ки дар қонун ва шартнома ифода ёфтааст, иборат мебошад. Ҳамин тавр, содир кардани амалҳоеро иҷрои уҳдадориҳо меноманд, ки аз уҳдадориҳои мувофиқи қонун ва шартномаҳои базимагирифтаи иштирокчиёни он ба миён меояд. Иҷрои уҳдадориҳо ба воситаи ноустуворона, гарав, нигоҳ доштани молу мулки қарздор, замонат, кафолат, байъона ва дигар тарзҳои пешбиниамудаи қонун ё шартнома таъмин карда мешавад.

Ноустуворона (ҷарима, пеня) – маблағе мебошад, ки тибқи қонун ё шартнома муайян шудааст ва қарздор вазифадор аст хангоми иҷро накардан ё ба таври номатлуб иҷро намудани уҳдадорӣ, аз ҷумла дар ҳолати гузаштани муҳлат, онро ба кредитор диҳад.

Гарав моли муайяне мебошад, ки талаботи кредитор аз ҳисоби он хангоми иҷро намудани уҳдадорӣ қонунгардонидани мешавад.

Замонат дар асоси шартнома ба тасвиб расонида шуда, тибқи он зомин уҳдадор мешавад, ки дар назди кредитори дигар шахс барои пурра ё қисман иҷро нашудани уҳдадориҳои вай ҷавобгар бошад.

Дар асоси кафолат бонк ё дигар ташкилоти кредитӣ бо хоҳиши шахси дигар уҳдадори хаттӣ медиҳад, ки дар сураати иҷро накардани уҳдадори шартномавӣ аз ҷониби қарздор ба кредитор маблағи муайяно медиҳад.

Байъона маблағе мебошад, ки як тарафи шартнома аз ҳисоби маблағи аз тарафи вай пардохтшаванда ба тарафи

дигари шартнома барои исботи бастанӣ шартнома ва таъмини иҷрои он ба ҳисоби тарафи дигар мегузарад.

Байъона дар шакли хаттӣ баста мешавад.

Уҳдадорӣ дар мавриди фавти шахрванд, барҳам додани шахси ҳуқуқӣ, ғайриимкон будани иҷро, дар асоси санади мақомоти давлатӣ, як шудани қарздор ва кредитор, бахшидани қарздор ва дар ҳолатҳои дигари пешбиниамудаи қонун ё шартнома қисман ё пурра қатъ мегарданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ:

1. *Ҳуқуқи маданӣ чиро меомӯзад?*
2. *Кадам муносибатҳоро ҳуқуқи маданӣ танзим мекунад?*
3. *Дар бораи субъектҳои ҳуқуқи маданӣ маълумот диҳед.*
4. *Қобилияти ҳуқуқдорӣ чист?*
5. *Қобилияти амалкунӣ маданиро чӣ гуна мефаҳмед?*
6. *Мазмуни ҳуқуқи моликиятро кадом ваколатҳои соҳиб-мулк ташиқ медиҳад?*
7. *Ҳуқуқи моликият чист?*
8. *Аҳд чист?*
9. *Кадам шаклҳои аҳдро медонед?*
10. *Шартнома чист?*
11. *Навъҳои шартномаро номбар кунед.*
12. *Уҳдадорӣ чист?*
13. *Асосҳои пайдоиши уҳдадориро номбар кунед.*
14. *Мазмуни уҳдадорӣҳоро, ки дар натиҷаи зараррасонӣ ба вуҷуд меоянд, шарҳ диҳед.*
15. *Тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣҳоро номбар кунед.*
16. *Ноустуворона чист?*
17. *Гарав чист?*
18. *Ҳолатҳои қатъи уҳдадорӣҳоро номбар кунед.*
19. *Байъона чист?*
20. *Шартномаҳо дар кадом маврид тағйир ё қатъ гардонда мешаванд?*

БОБИ II. ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ

§ 1. МАФҲУМ, САРЧАШМА ВА ПРИНСИПҲОИ ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ

Соҳибкорӣ яке аз шаклҳои фаъолияти инсон буда, қисми таркибии фаъолияти иқтисодӣ мебошад. Он дар ҳаёти ҳозираи иқтисодиву иҷтимоӣ зухуроти беназир, мустақил ва бисёрҷабҳа мебошад. Асоси онро фаъолияти эҷодкории инсон дар соҳаи иқтисод оид ба кашфи имкониятҳои нави ба даст даровардани фоида ташкил медиҳад ва моҳияти он аз дарки махсуси чунин имкониятҳо, пешбинӣ карда тавонистани натиҷаи фаъолият ва тасаввур карда тавонистани тарзи ноил шудан ба он иборат аст.

Асоси расмӣ ҳуқуқи машғул шудан ба фаъолияти соҳибкориро муқаррароти м. 12 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи озодии фаъолияти иқтисодӣ ва соҳибкорӣ ташкил медиҳад. Тибқи моддаи 19 Кодекси маданӣ, машғул шудан ба фаъолияти соҳибкорӣ қисми таркибии мазмуни қобилияти ҳуқуқдорӣ шаҳрвандон мебошад.

Ҳуқуқи соҳибкорӣ ҳамчун соҳаи ҳуқуқи комплексӣ аз маҷмуи меъёрҳои ҳуқуқие иборат аст, ки муносибатҳои соҳибкорӣ ва муносибатҳои дигари ба он алоқаманд, инчунин муносибатҳо вобаста ба танзими давлатии онҳоро ба тартиб медарорад.

Муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки онҳоро меъёрҳои ҳуқуқии соҳибкорӣ ба танзим медароранд, предмети соҳаи мазкур мебошанд. Асоси онҳоро муносибатҳои ташкил медиҳанд, ки дар ҷараёни баамалбарории фаъолияти соҳибкорӣ ба вучуд меоянд. Мафҳуми қонунии фаъолияти соҳибкорӣ дар моддаи 1-и Қонуни ҚТ “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ” аз 26-уми июли соли 2014 оварда шудааст. Мувофиқи он, соҳибкорӣ – фаъолияти мустақили ба таваккал амалишавандаи шахсони бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайди давлатӣ гирифташудае мебошад, ки барои ба даст овардани фоида аз истифодаи молу мулк, истехсол, фурӯши мол (ичрои кор ё хизматрасонӣ) равона карда шудааст.

Аз таърифи мазкур маълум мешавад, ки фаъолияти соҳибкорӣ дорои аломатҳои зерин мебошад:

- мустақилияти соҳибкор;
- таваккали соҳибкор;
- мунтазам ба даст овардани фоида аз истифодаи молу мулк, фурӯши мол, иҷрои кор ё расонидани хизмат;
- фаъолият кардани шахсоне, ки ба сифати соҳибкор ба кайд гирифта шудаанд.

Аломати аввалини фаъолияти соҳибкорӣ мустақилияти соҳибкор мебошад, ки хусусияти иродавӣ доштани фаъолияти соҳибкориро ифода мекунад, зеро шахрвандон ва шахсон ҳуқуқи ҳуқуқҳои худро бо салоҳдиди худ амалӣ ва ихтиёрдорӣ мекунанд (қисми 1-и моддаи 9-и Кодекси маданӣ). Онҳо дар муқаррар намудани ҳуқуқ ва уҳдадорихо, инчунин ҳамагуна шартҳои шартнома, ки ба қонунгузори зид намебошанд, озод ва мустақиланд. Ҳамин тавр, мустақилияти фаъолияти соҳибкорӣ озодии интихоби равиш ва тарзи кор, мустақилона қабул кардани қарор, роҳ надодан ба даҳолати худсарона ба фаъолияти хусусӣ, зарурати беамониат амалӣ намудани ҳуқуқ, таъмини ҳуқуқҳои вайронкардашуда ва ҳифзи судии онҳоро ифода мекунад.

Таваккал аломати дуюми чудонашавандаи фаъолияти соҳибкорӣ мебошад. Он мантиқан давоми мустақилияти соҳибкор буда, омили муҳимми барори кор мебошад. Таваккал яке аз воситаҳои ноил шудан ба натиҷаи ниҳоии фаъолияти соҳибкорӣ аст. Таваккал дар фаъолияти соҳибкорӣ эҳтимолияти ба даст овардани фоида ба нақша гирифташуда ё натиҷаи мусбати дар назар дошташуда ва ҳамзамон бо ин имконияти дидани оқибати манфии ин ё он амал мебошад. Мувофиқи моддаи 1042-и Кодекси маданӣ таваккали ба даст наовардани даромади дар назар дошташуда аз фаъолияти соҳибкорӣ вобаста ба вайрон кардани уҳдадорихо аз ҷониби рақибони соҳибкор ё тағйир додани шarti ин фаъолият вобаста ба ҳолатҳое, ки бо соҳибкорӣ алоқаманд намебошанд, таваккали соҳибкорӣ эътироф карда мешавад.

Аломати сеюми фаъолияти соҳибкорӣ мунтазам ба даст овардани фоида аз истифодаи молу мулк, фуруши мол, иҷрои кор ё расонидани хизмат мебошад. Маҳз ба даст овардани фоида вачҳи асосии барангезандаи соҳибкорӣ буда, дар акси ҳол, ҳама гуна соҳибкорӣ аз ибтидо моҳияти худро гум мекунад. Дар баробари ба фоида ноил шудани соҳибкор мақсад ба натиҷа табдил меёбад, вале дар хотир бояд дошт, ки «мақсад» ва «натиҷа»-и фаъолияти соҳибкорӣ, бо вучуди бо ҳамдигар алоқаманд буданашон, ҳаммаъно нестанд. Мақсади асосии соҳибкор танҳо бо ноил шудан ба натиҷа амалӣ мешавад. Соҳибкор ғайр аз мақсади асосии ба даст даровардани фоида мақсадҳои дигар низ дорад.

Аз ҷумла, соҳиб шудан ба молу мулки алоҳида, андӯхтани сармояи иловагӣ бо мақсади васеъ кардани доираи фаъолияти ташкилот ва монанди инҳо.

Аломати чоруми фаъолияти соҳибкорӣ ба сифати соҳибкор ба қайд гирифта шудани шахсонест, ки азми бо фаъолияти соҳибкорӣ машғул шуданро доранд. Шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкории инфиродӣ дар мақомоти ваколатдори давлатӣ дар соҳаи бақайдгирии давлатӣ (мақомоти андоз) ба қайди давлатӣ гирифта мешаванд. Бақайдгирии давлатӣ аломати ифодакунандаи фаъолияти соҳибкорӣ нест, балки шартӣ қонуни аътироф намудани он мебошад.

Дар баробари ин, ҳуқуқи соҳибкорӣ муносибатҳои ба танзим мебарорад, ки бо муносибатҳои соҳибкорӣ зич алоқаманд мебошанд. Ин муносибатҳо доир ба ташкил ва қатъ кардани фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ, гирифтани иҷозатнома, сертификатҳо, гузаронидани экспертизаи экологӣ ва ғ. ба вучуд меоянд. Чунин навъҳои фаъолият хусусияти ғайриичтисодӣ дошта, барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар оянда мусоидат мекунанд. Аз ин рӯ онҳо ба предмети ҳуқуқи соҳибкорӣ дохил мешаванд. Муносибатҳои, ки дар қарабона танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ ба миён меоянд, чунин муносибатҳои мебошанд, ки дар байни субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ ва мақомоти давлатӣ ё дигар мақомоте, ки барои чунин кор танзими ваколатдор карда шудаанд. Яке аз

тарафҳои чунин муносибатҳои субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ буда, тарафи дигар мақомоти зиддинҳисорӣ ё мақомоти давлатӣ, ҷамъиятӣ ва ғайра шуда метавонанд.

Муносибатҳои соҳибкорӣ дар асоси принципҳои муайян ба танзим дароварда мешавад. Ба сифати принципҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ асосҳои аввалини ҳуқуқи батанзимдарории фаъолияти соҳибкорӣ амал мекунанд, ки тамоми қонунгузори соҳибкориро фаро гирифтаанд. Ба онҳо принципҳои озолии фаъолияти соҳибкорӣ; баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳамаи шаклҳои моликият, ки дар фаъолияти соҳибкорӣ истифода бурда мешаванд; озолии рақобат ва маҳдуд кардани фаъолияти инҳисорӣ; ба даст овардани фоида ҳамчун мақсади фаъолияти соҳибкорӣ; танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ; мувофиқати манфиатҳои хусусӣ ва ҷамъиятӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ дохил мешаванд.

Фаъолияти соҳибкорӣ аз тарафи санадҳои меъёрӣ ба танзим дароварда мешавад, ки ҳамаи онҳо дар маҷмуъ сарчашмаҳои ҳуқуқи соҳибкориро ташкил мекунанд. Муҳимтарини онҳо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси маданияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси мурофиавии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи рақобат», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муфлисшавӣ» ва ғайраҳо мебошанд.

§ 2. СУБЪЕКТҲОИ ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ

Субъектҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ дар амалӣ гардонидан ва танзими фаъолияти соҳибкорӣ дорои ҳуқуқи уҳдадорӣ мебошанд. Онҳо дар муносибатҳои соҳибкорӣ мустақилона аз номи худ фаъолият мекунанд. Барои шахсро ҳамчун субъекти фаъолияти соҳибкорӣ эътироф намудан шарту шароити зайл ниҳоят муҳим мебошанд: аввалан аҳдҳое, ки соҳибкорон мебанданд, бо фаъолияти соҳибкорӣ алоқаманд буда, ҳамчун аҳдҳои соҳибкорӣ, тижоратӣ доништа мешаванд. Аз

тарафи дигар, шахрвандоне, ки фаъолияти соҳибкориро бидуни бақайдгирӣ амалӣ мекунанд, ҳуқуқ надоранд, ки аҳдҳои бастаи ҳудро ҳамчун аҳдҳои соҳибкорӣ шуморанд. Зеро фаъолияти чунин шахрвандон дар ҳолатҳои муайянкардаи қонун фаъолияти соҳибкорӣ буда, суд метавонад нисбат ба онҳо талаботи моддаи 24-и Кодекси маданияро доир ба муфлисшавӣ татбиқ кунад; сониян, қайд намудан зарур аст, ки эътирофи ҳолати ҳуқуқии шахс ҳамчун соҳибкор боиси он мешавад, ки ӯ дорои уҳдадорихои махсус гардида, ба вай ҳуқуқҳои иловагӣ дода мешавад. Ба чунин уҳдадорихои иловагӣ нашр кардани маълумот, бақайдгирии давлатии соҳибкорон, барои шиносоии умум дастрас намудан, ба фехристи ягонаи давлатии шахсони ҳуқуқӣ дохил кардан, аз тарафи соҳибкор бо тартиби муқарраршуда пешниҳод намудани маълумот дар бораи фаъолияти худ, аз ҷумла қарор дар бораи барҳамдиҳии шахси ҳуқуқӣ, пешниҳод намудани ҳисоботи молиявӣ оид ба андозситонӣ аз фаъолияти соҳибкорӣ дохил мешаванд.

Бояд қайд кард, ки на ҳамаи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ метавонанд соҳибкор бошанд. Дар баробари ин, қисми 2-и моддаи 23-и Кодекси маданӣ ҳама гуна маҳдудкунии ҳуқуқи машғул шудан ба фаъолияти соҳибкориро аз тарафи санади мақомоти давлатӣ ё мақомоти дигар (агар чунин санад бе риояи шарту тартиби дар қонун муқарраргардида таҳия шуда бошад) боиси безътибор донистани чунин санадҳо медонад. Ҳамзамон қонун ҳуқуқи бо фаъолияти соҳибкорӣ машғул шудани баъзе шахрвандонро маҳдуд мекунад. Чунин маҳдудият пеш аз ҳама, ба он шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон тааллуқ дорад, ки вазифаҳои вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (м. 50 Конститутсия), аъзои ҳукумат (м.73 Конститутсия), судя (м. 90 Конститутсия) ва ғайраро иҷро мекунад.

Кодекси маданӣ шахсони ҳуқуқиро ба ду гурӯҳ ҷудо мекунад: ташкилотҳои тиҷоратӣ ва ғайритиҷоратӣ. Нишонаи чунин фарқ хусусияти асосии мақсади фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ мебошад.

Ташкилоте, ки мақсади асосии фаъолияти он ба даст овардани фоида мебошад, ҳамчун ташкилоти тичоратӣ эътироф карда мешавад. Онҳо дар шакли ширкат ва ҷамъиятҳои хоҷагӣ, кооперативҳои истеҳсоли, корхонаҳои воҳиди давлатӣ ва махсус ташкил карда мешаванд.

Ташкилоте, ки мақсади асосии фаъолияти он ба даст овардани фоида намебошад, ҳамчун ташкилоти ғайритичоратӣ эътироф карда мешавад. Ин гуна ташкилот фоидаи бадастомадаро дар байни аъзои худ тақсим намекунад. Вай ба фаъолияти соҳибкорӣ фақат ба мақсади иҷрои вазифаи асосиаш, ки барои он ташкил шуда, ба мақсади оинномавиаш мувофиқ аст, машғул мешавад. Аз ин рӯ он субъекти фаъолияти соҳибкории ғайримуқаррарӣ мебошад. Ташкилотҳои ғайритичоратӣ дар шакли кооперативҳои матлубот, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва динӣ, фондҳои ҷамъиятӣ, муассисаҳо, иттиҳодияҳои шахсони ҳуқуқӣ, ки дар шаклҳои дигари пешбининамудаи қонун таъсис шудаанд, амал мекунанд.

Ба гурӯҳи дигари субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ субъектҳои танзимкунандаи фаъолияти соҳибкорӣ, ба монанди муассисаҳои давлатӣ, мақомоти ҳокимияти давлатӣ ширкатҳои марказии гурӯҳҳои молиявӣ саноатӣ, мақомоти идоракунии иттиҳодияҳои ташкилотҳои тичоратӣ ва ғайра дохил мешаванд.

Барои машғул шудан ба фаъолияти соҳибкорӣ ба ғайр аз шартҳои умумӣ боз шартҳои махсуси иловагӣ зарур мебошанд. Кодекси маданӣ ба чунин шартҳои махсуси баамалбарории ҳуқуқи субъективӣ намудҳои гуногуни иҷозатдиҳиро барои машғул шудан ба навҳои алоҳидаи фаъолияти соҳибкорӣ пешбинӣ менамояд, ба монанди иҷозатнома, аттестатсияи таҳассуси квалификатсионӣ, квота ва ғ. Мувофиқи талаботи моддаи 49-и Кодекси маданӣ ба намудҳои алоҳидаи фаъолияти соҳибкорӣ танҳо дар асоси иҷозатномаи махсус машғул шудан мумкин аст. Шахси ҳуқуқӣ аз рӯзи гирифтани иҷозатнома ё дар муҳлати дар он зикршуда ба ин ё он шўғл машғул шуда метавонад.

Дар баробари шахсони ҳуқуқӣ (ташкilotҳо) соҳиб-корони инфиродӣ метавонанд дар фаъолияти соҳибкорӣ иштирок кунанд. Ба ҷумлаи шахсони воқеие, ки бо фаъолияти соҳибкории инфиродӣ машғул шуда метавонанд, шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахси бешаҳрванд мансубанд. Онҳо танҳо дар сурати дорои қобилияти амал будан метавонанд ба чунин фаъолият машғул шаванд. Шаҳрвандон аз рӯзи бақайдгирии давлатӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шуда, метавонанд ба ҳама гуна навъи фаъолият, ки қонун манъ накардааст, машғул шаванд.

Соҳибкории инфиродӣ шахсӣ ва якҷоя мешавад. Соҳибкории шахсӣ аз тарафи як шаҳрванд мустақилан амалӣ карда мешавад. Соҳибкории якҷоя аз тарафи гурӯҳи шаҳрвандон бе ташкили шахси ҳуқуқӣ амалӣ мешавад.

Шаҳрванд ба соҳибкории инфиродӣ аз синну соли ба балоғат расидан, аз ҷумла агар тибқи қонун издивоҷ то ба синни ҳаждаҳсола расидан иҷозат дода шуда бошад, машғул шуда метавонад.

Вале тибқи моддаи 28 Кодекси маданӣ шаҳрванде, ки ба синни 16-солагӣ расидааст, метавонад дар асоси қарори мақомоти васоят ва парасторӣ, бо ризояти падару модар ё фарзандхонон ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шавад.

Дар мавриди мавҷуд набудани чунин ризоят масъала ба тариқи судӣ ҳал карда мешавад. Ҳангоми аз тарафи суд мусбат ҳал шудани масъала, ноболиғ дорои қобилияти пурраи амал эътироф карда мешавад. Ин ҳолатҳои истисноиро дар ҳуқуқ эмансипатсия меноманд. Бояд қайд кунем, ки падару модарон, фарзандхонон ё парасторон аз рӯйи уҳдадорӣ чунин соҳибкории қобили амал эътирофкардашуда ҷавобгар намебошанд. Дар чунин, ҳолат мувофиқи банди 1 моддаи 25 Кодекси маданӣ, шаҳрванд аз рӯйи уҳдадорихои худ ба тамоми молу мулки ба ӯ тааллуқдошта, ба истисноии молу мулке, ки мутобиқи асноди қонунгузорӣ аз он маблағ ситонидан манъ аст, масъулият дорад.

Шахрвандон ба фаъолияти соҳибкорӣ дар асоси патент ё шаҳодатнома машғул шуда метавонанд. Патент ҳуҷҷатест, ки ба сифати соҳибкор ба қайди давлатӣ гирифта шудани шахрвандро муайян карда, барои машғул шудан ба фаъолияти соҳибкорию дар он пешбинишуда ҳуқуқ медиҳад. Шаҳодатнома ҳуҷҷатест, ки шакли содакардаи низоми андоз аз даромад ва пардохтҳои иҷтимоӣ ба шумор рафта, ҳамзамон бақайдгирии давлатии шахрвандро ба сифати соҳибкори инфиродӣ тасдиқ мекунад ва ба соҳибкор ба ивази патент дода мешавад.

Соҳибкори инфиродие, ки дар асоси шаҳодатнома фаъолият мекунад, ҳақ дорад аз меҳнати кирои истифода барад ва кормандро аз кор озод кунад, баъди додани андоз аз фоидаи бадастовардааш онро мустақилона истифода барад. Шахсоне, ки ба фаъолияти соҳибкорию инфиродӣ машғуланд, метавонанд иштирокчию ширкатҳои комил бошанд, инчунин барои амалӣ намудани мақсадҳои худ шартномаи фаъолияти якҷоя (ширкати одӣ) банданд (моддаи 1058-и Кодекси маданӣ).

§ 3. МАҲҲУМ ВА НАМУДҲОИ БИРЖА

Маҳҳуми биржаро ҳам аз нигоҳи ташкилӣ ва ҳам аз лиҳози иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ баррасӣ кардан мумкин аст. Аз нуқтаи назари иқтисодӣ биржа бозорест, ки дар он савдои яқлукти мол аз рӯи намунаю стандартҳо ё шартнома оид ба минбаъд фиристодани мол, инчунин, коғазҳои қиматнок, асъор ва филизоти нодир бо нархҳои, ки дар асоси талабот ва таклифот муқаррар карда шудааст, анҷом дода мешавад.

Биржа бозори яқлукти дар ҷойи муайян ташкилшудае мебошад, ки аз рӯи қоидаҳои муқарраршуда мунтазам амал мекунад.

Дар муқоиса бо тичорати корвонӣ ва ярмаркавӣ савдои биржавӣ мунтазам дар ҷойи муайян ва дар як вақт гузаронида мешавад. Ҳоло биржа тадриҷан танзимгари бозор шуда, бо ҳамин сифат ба ҷузъи таркибии иқтисоди бозорӣ табдил ёфтааст.

Биржаҳо як қатор хусусиятҳои ба худ хос доранд. Пеш аз ҳама, биржаҳо ҳамчун қоида дар марказҳои саноати ва савдои калон ташкил шуда, дорои объекти махсуси хариду фурӯши «моли биржавӣ» ва ҳайати субъектҳо мебошанд. Сониян, дар онҳо савдо сарфи назар аз будани молу коғазӣ киматнок ва асбоб мунтазам ва ошкоро ба роҳ монда шудааст. Дигар ин ки нархгузори дар биржаҳо озод буда, савдо аз рӯи қоидаи ягона ташкил карда мешавад.

Аз нуқтаи назари ҳуқуқ, биржа шахси ҳуқуқиест, ки мақсади фаъолияти он бо моли муайяни биржавӣ дар шакли савдои оммавии ошкоро дар ҷой ва вақти пешакӣ муайяншуда (аз рӯи қоидаҳои муқарраршудаи биржавӣ) ташкил намудани савдои биржавӣ мебошад.

Биржаҳо махсули таҳаввулотӣ дурудароз буда, дар инкишофи худ як қатор зинаҳоро гузаштаанд ва пайдарпай шаклҳои гуногунро қабул кардаанд. Ин дар тавсифи навҳои онҳо зоҳир мешавад.

Биржаҳоро вобаста ба хусусияти танзими ҳуқуқи барпо намудан ва фаъолият ба ду гурӯҳ: умумии (оммавии) ҳуқуқӣ ва хусусии ҳуқуқӣ ҷудо кардан мумкин аст. Чунин ҷудокунии бештар дар қонунгузориҳои кишварҳои ғарбӣ паҳн шудааст. Биржаҳои умумии ҳуқуқӣ дар асоси меъёрҳои ҳуқуқи умумӣ ташкил карда мешаванд. Узви чунин биржа ҳама гуна соҳибкоре шуда метавонад, ки ба феҳристи савдои биржавӣ дохил карда шудааст ва андозаи муайяни муомилотро дорад. Шахсе, ки узви биржа нест, мувофиқи билетҳои якдафъаинаи худ ба иҷрои амалиёт роҳ дода мешавад. Чунин биржаҳо дар давлатҳои Аврупо васеъ паҳн шудаанд.

Биржаҳои хусусии ҳуқуқӣ дар Англия ва Амрико маъмуланд. Бояд қайд кунем, ки чунин номгузориҳои характери шартӣ дорад, зеро дар ин мамлакатҳо ҳуқуқро ба хусусӣ ва умумӣ ҷудо намеkunанд. Барои узви ин биржаҳо шудан дар сармояи оинномавӣ ҳиссаи муайян доштан ё шумораи муайяни саҳмияро гирифтани зарур аст.

Аз рӯи хусусияти савдои биржавӣ, биржаҳо мумкин аст кушода ва пӯшида шаванд. Биржаҳои кушода барои ҳама

дастрас буда, фурӯшанда ва харидор бе миёнравон ҳамдигарро ёфта, бо ҳам аҳду паймон мебанданд. Таърихан аввал хамин гуна биржаҳо пайдо шудаанд.

Дар савдои биржаҳои пӯшида танҳо миёнрави (брокер, дилер) биржа, ки дар он аккредитатсия шудааст, иштирок мекунад. Шахсони дигар дар биржа метавонанд ба воситаи миёнравони биржа дар асоси шартнома молро харидорӣ кунанд ё фурӯшанд. Дар бисёр кишварҳои хориҷӣ биржаҳои ҳозиразамон пӯшида мебошанд.

Биржаҳо вобаста ба моли биржавӣ молӣ, фондӣ ва асъорӣ мешаванд. Биржаҳои молӣ савдои захираҳои моддии гурӯҳи муайяне (филизот, чӯбу тахта, гандум ва ғайра)-ро ташкил мекунанд. Онҳо умумӣ (молҳои гуногунро савдо менамоянд), махсусгардонидашуда ва доир ба навъҳои алоҳидаи мол мешаванд.

Биржаҳои фондӣ коғазҳои қиматнок, ба монанди саҳмия, вомбарг ва баъзе дигар коғазҳои қиматнокро савдо мекунанд.

Дар биржаи асъор хариду фурӯши асъори хориҷӣ ва муайян намудани қурби он ба роҳ монда мешавад.

Биржаҳо, мумкин аст, омехта (мисол, молию фондӣ) шаванд. Дар онҳо савдои биржавии захираҳои моддӣ, коғазҳои қиматнок ва асъори хориҷӣ ба роҳ монда мешавад, вале савдои биржавии ҳар як намуди моли биржавӣ чудо аз якдигар дар толорҳои гуногун ё дар вақтҳои гуногун гузаронида мешавад.

Ва ниҳоят, биржаҳоро вобаста ба хусусияти амалиёти биржавӣ ба нақдӣ (реалӣ) ва фючерсӣ чудо мекунанд.

Дар биржаҳои нақдӣ савдои молро ташкил мекунанд.

Дар баробари дар биржа бастанӣ аҳд, минбаъд фиристодани мол ҳатман ба роҳ монда мешавад. Чунин биржаҳо таърихан аввал пайдо шудаанд.

Биржаҳои ҳозиразамон одатан фючерсӣ мебошанд. Савдои мол дар онҳо бе минбаъд фиристодани мол ба роҳ монда мешавад. Мақсади асосии чунин савдои биржавӣ баъди қатъ шудани аҳд гирифтани фарқи имконпазири тағйири

нарх нисбат ба предмети шартнома, инчунин суғурта наму-дани аҳди бо моли нақд аз тағйири номусоиди нарх нисбат ба шартнома мебошад.

Монанди ҳама гуна фаъолияти дигар фаъолияти биржавӣ ҳам аз тарафи қонунгузорӣ ба танзим дароварда мешавад.

Дар давраи ҳозира фаъолияти биржаҳо дар асоси қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи биржаи молӣ ва савдои биржавӣ» аз 23-юми декабри соли 1991, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қоғазҳои қиматнок» аз 28-уми июни соли 2011 ба танзим дароварда мешавад. Ҳамзамон бо ин, оиннома, қоидаҳои савдои биржавӣ, шартномаҳои намунавӣ, низомнома доир ба қисмҳои таркибии биржаҳо ва дигар ҳуҷҷатҳои биржавӣ ба сифати сарчашмаи батанзимдарорӣ баромад мекунанд.

§ 4. ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ

Муҳайё кардани шароити зарурӣ барои мунтазам рушд ёфтани муносибатҳои иқтисодӣ, аз ҷумла соҳибкорӣ ва муайян намудани қоидаҳои умумии фаъолияти иштирокчиёни он яке аз вазифаҳои асосии давлат ба шумор меравад. Барои амалӣ шудани он дар шароити иқтисоди бозорӣ танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ аҳаммияти калон дорад. Вай самтҳои гуногунро фаро мегирад. Зарурати танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ дар он ифода меёбад, ки дар чараёни он манфиатҳои хусусии соҳибкорон ва манфиатҳои умумичамъиятӣ ба ҳам бармехӯранд. Ин манфиатҳо бояд баробар карда шаванд ва набояд бо ҳам дар ихтилоф бошанд. Ноил шудан ба тавозуни манфиатҳо ба воситаи усул ва тарзҳои гуногун мумкин аст. Барои ноил шудан ба он кӯшиши зиёде ба харҷ дода, таҳия кардани механизми зарурии такмилёфтаи ҳуқуқии ба ҳам алоқаманди манфиати соҳибкорон ва ҷамъият зарур аст.

Таҷриба нишон медиҳад, ки бе давлат, бе таъсири танзимгардонии он ба иқтисодиёт инкишофи муътадили муносибатҳои бозорӣ гайриимкон мебошад. Аз тарафи дигар, истифодаи муносибатҳои молиқона пулӣ дар бунёди иқтисоди бозорӣ маънои дур шудани давлат аз идоракунии иқтисодиётро надорад. Ҳоло давлат дар иқтисоди бозорӣ нисбат ба пешина вазифаи тамоман дигарро ба ҷо меорад. Давлат иқтисодиётро то дараҷае ба асосҳои худидоракунии гузаронида, барои субъектҳои хоҷагӣ мустақилият, озодӣ ва имконияти васеи ташаббускориро муҳайё мекунад. Онҳо дар ин ҷода фаъолона амал намуда, ҳуқуқи ба онҳо додашударо ҳамчун воситаи қонеъ гардонидани манфиатҳои моддӣ ва маънавии худ бояд истифода баранд. Аҳамияти бузурги иқтисоди бозорӣ нисбат ба низоми фармонфармоӣ маҳз дар ҳамин ифода меёбад. Асосҳои худидоракуниро давлат амалӣ намуда, мумкин аст, ки мақоми худро дар идораи иқтисодиёт суст кунад, вале давлат набояд худро аз идоракунии иқтисодиёт дар канор гирад. Худро ба канор гирифтани давлат мумкин аст боиси оқибати номусоиди инкишофи иқтисодиёт шавад.

Бояд қайд кард, ки таъсири давлат ба иқтисодиёт ва иқтисодиёт ба давлат мутақобила мебошад. Ҳаҷми даҳлати давлат ба иқтисодиёт ва муносибатҳои бозорӣ ба бисёр омилҳо вобаста мебошад. Вале дар давраи гузаштан ба иқтисоди бозорӣ мақоми давлат дар танзими иқтисод кам нашуда, баръакс, бо дарназардошти зарурати қоидаҳои асосии бозор, тағйирёбии асосҳои ҳуқуқии фаъолияти субъектҳои бозор, муқаррар намудани назорат ба риояи на танҳо манфиатҳои шахсӣ, балки манфиатҳои ҷамъиятии иштирокчиёни он то дараҷае меафзояд.

Ҳамин тавр, дараҷаи танзими давлатии иқтисодиёт аз ҳолати мушаххаси ҳуқуқӣ дар бозор ва талаботи давлат дар марҳалаи мазкури инкишофи муносибатҳои бозорӣ вобаста мебошад.

Танзими давлатӣ, пеш аз ҳама, бо мақсади ҳифзи манфиатҳои ҷамъиятӣ амалӣ гардонидани мешавад. Илова бар ин, танзими давлатӣ бо мақсадҳои зерин гузаронида мешавад:

- а) таъмини эҳтиёҷи давлат ва чомеа, бартари и рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии он;
- б) ташкили буҷети давлатӣ;
- в) ҳифзи муҳити атроф ва истифодаи захираҳои табиӣ;
- г) таъмини шугли аҳоли;
- д) таъмини беҳатарӣ ва мудоғиаи кишвар;
- е) амалӣ намудани озодии фаъолияти соҳибкорӣ ва рақобат, инчунин ҳимоя аз инҳисор;
- ж) риояи тартибот дар фаъолияти иқтисодии хориҷии соҳибкорон ва сармоягузори хориҷӣ.

Танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ мустақим ва ғайримустақим шуданаш мумкин аст. Танзими мустақими фаъолияти соҳибкорӣ дар мавриди бақайдгирии давлатӣ, гирифтани иҷозатнома оид ба навҳои алоҳидаи фаъолияти соҳибкорӣ, гирифтани сертификат дар ҳолати сертификатсияи ҳатмии маҳсулот (мол, хизмат) ва ғайра истифода бурда мешавад. Ҳамзамон бо ин, дар шароити нави хочагидорӣ усули ғайримустақими танзимнамоӣ бо истифодаи фишангҳо ва омилҳои иқтисодӣ бартарӣ дорад, ки ба онҳо қарздиҳии имтиёзнок, дотатсия, ёрдампулиҳо ва имтиёзҳо доир ба андозситонӣ дохил мешаванд.

§ 5. ҚАТЪИ ФАЪОЛИЯТИ СУБЪЕКТҲОИ СОҲИБКОРӢ

Барҳамдиҳӣ, қатъи фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ буда, дар ин маврид ҳуқуқи уҳдадорҳои онҳо ба дигар субъектҳо намегузаранд. Асосҳои ҳуқуқи барҳам додани ташкилотҳои тичоратӣ ва фаъолияти инфиродии соҳибкорӣ дар Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муфлисшавӣ» зикр карда шудаанд. Барҳамдиҳӣ ихтиёрӣ ва маҷбури мешавад.

Субъект бо қарори соҳибкори инфиродӣ, муассисони (иштирокчиён) ё мақомоти шахси ҳуқуқие, ки дар ҳуҷҷатҳои таъсисӣ ваколатдор карда шудааст, ихтиёран барҳам дода ме-

шавад. Қарори барҳам додани корхонаи воҳиди давлатӣ аз тарафи мақомоти босалоҳияти давлатӣ қабул карда мешавад. Корхонаи давлатии дорои ҳуқуқи идораи оперативӣ бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барҳам дода мешавад.

Субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар ҳолатҳои зерин ихтиёран барҳам дода мешавад:

а) бо қарори муассисон (иштирокчиён) ё мақомоти шахси ҳуқуқие, ки мутобики ҳуҷҷатҳои таъсисӣ чунин ваколатро дорад.

б) дар ҳолати гузаштани муҳлате, ки шахси ҳуқуқӣ ба ҳамин муҳлат ваколат дода шуда буд;

в) баъди ноил шудан ба мақсадҳои, ки шахси ҳуқуқӣ ваколат дода шуда буд (сарҳатти якуми қисми 2 моддаи 62 Кодекси маданӣ).

Мувофиқи моддаи 62 Кодекси маданӣ суд метавонад субъектҳои фаъолияти соҳибкориро дар мавридҳои зерин барҳам диҳад:

а) ҳангоми таъсиси субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ роҳ додан ба вайронкунии дағалонаи қонун, агар чунин вайронкунӣ хусусияти ислоҳнопазир дошта бошад;

б) бе иҷозатномаи дахлдор машғул шудан бо фаъолият ё машғул шудан бо фаъолияти манъкардаи қонун;

в) амалӣ намудани фаъолияти вайронкунии чандинқарата ва дағалонаи қонунгузорӣ;

г) аз тарафи иттиҳодияҳои (ташкilotҳои) ҷамъиятӣ, динӣ ва фондҳои ҷамъиятӣ мунтазам амалӣ кардани фаъолияти, ки бо мақсадҳои оинномавии онҳо муҳолиф мебошад;

д) ҳангоми бозхости иҷозатнома, ки амалӣ намудани амалиёти дар он пешбинишуда навъи ягонаи фаъолияти иҷозатдодашуда мебошад;

е) дар ҳолати муфлисшавӣ;

Талаби барҳам додани фаъолияти шахси ҳуқуқиро мақомоти давлатӣ ё мақомоти ҳокимияти маҳаллие, ки мувофиқи қонун ба ин ҳуқуқ доранд, ба суд пешниҳод карда метавонад. Бо қарори суд дар бораи барҳам додани шахси ҳуқуқӣ мумкин аст вазифаи барҳам додани шахси ҳуқуқӣ ба

зиммаи муассисони (иштирокчиёни) он ё мақомоте гузошта шавад, ки дар асоси ҳуҷҷатҳои таъсисии шахси ҳуқуқӣ ба барҳамдиҳии он ваколат доранд.

Барҳамдиҳии субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар асоси санадҳои меъёрии махсус, аз ҷумла Кодекси маданӣ, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муфлисшавӣ» аз 8-уми декабри соли 2003, Кодекси муурофиавии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5-уми январи соли 2008, Низомнома дар бораи корхонаҳое, ки таҳти нишонаи муфлисшавӣ қарор доранд, солимгардонӣ ва тартиби барҳамдиҳии онҳо ва ғайра ба танзим дароварда мешавад. Ин санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ на танҳо ба корхонаҳои давлатӣ, инчунин нисбат ба ташкилотҳои хусусӣ ва соҳибкорони инфиродӣ низ татбиқ карда мешаванд.

Муфлисшавӣ яке аз асосҳои барҳам додани субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад. Бо он на танҳо расмиёти барҳамдиҳӣ, балки азнавташкилкунӣ ва роҳҳои ғайрисудии барҳамдиҳӣ алоқаманданд.

Муфлисшавӣ ин аз тарафи қарздор дар ҳаҷми пурра қонеъ карда натавонистани талаби кредиторон доир ба уҳдадорихои пулӣ ва иҷро карда натавонистани уҳдадорихои ворид намудани пардохти ҳатмӣ мебошад, ки онро суд эътироф кардааст ё қарздор қодир набуданаширо эълон кардааст (моддаи 4 Қонун «Дар бораи муфлисшавӣ»).

Аломати аввалини муфлисшавӣ қонеъ карда натавонистани талабҳои кредиторон аз рӯи уҳдадорихои пулӣ мебошад. Аломати дуюм иҷро карда натавонистани пардохтҳои ҳатмӣ дар назди бучет аст. Пардохтҳои ҳатмӣ аз бочу андоз ва дигар маблағҳои ҳатмие иборат мебошанд, ки ба бучети сатҳи дахлдор бо тартиб ва шартҳои бо қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон муайяншаванда ворид мегарданд.

Аломати сеюми муфлисшавӣ расман аз тарафи суди иқтисодӣ муфлис эътироф кардани субъекти хоҷагидор мебошад. Мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муфлисшавӣ», ба ҷумлаи субъектҳои, ки мумкин аст муфлис эъ-

тироф карда шаванд, инҳо дохил мешаванд: шахсони ҳуқуқӣ ташкилотҳои тичоратӣ, ғайр аз корхонаҳои давлатие, ки молу мулки ба онҳо дар асоси ҳуқуқи идораи оперативӣ тааллуқ дорад; шахсони ҳуқуқи хориҷӣ; соҳибкорони инфиродӣ.

§ 6. ҲИМОЯИ ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРОН

Соҳибкорӣ яке аз шаклҳои амалӣ намудани ҳуқуқ ва озодиҳои конституционии инсон ва шахрванд мебошад. Бинобар ин вазифаи асосии давлат аз ҳаматарафа ҳавасманд ва таъмин кардани кафолати рушди соҳибкорӣ, ҳифзи ҳуқуқи соҳибкорон иборат мебошад.

Категорияи ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии соҳибкорон дорои табиати духела мебошад. Аз як тараф, ҳимояи ҳуқуқ яке аз ҳуқуқҳои субъективии шахсони дахлдор буда, аз тарафи дигар, амалӣ намудани ин ҳуқуқ хусусияти ғайримустақим ё тобеиятӣ дорад. Хусусияти ғайримустақим доштан, пеш аз ҳама, дар далели вайрон намудани ҳуқуқҳои дигарон ё таҳдиди вайрон кардани онҳо ифода меёбад. Ҳуқуқ ба ҳимояро дар шакли умумӣ ҳамчун ба шахси ваколатдор додани имконияти татбиқи чораҳои хусусияти ҳимояи ҳуқуқидошта барои барқарор намудани ҳуқуқҳои вайронкардашуда ё талош кардан ба он маънидод кардан мумкин аст.

Мазмуни ҳуқуқ ба ҳимояро чораҳои зерин ташкил медиҳанд: яқум, маҷмуи чораҳои ҳимояи ҳуқуқие, ки субъекти ваколатдор метавонад аз онҳо доир ба ҳимояи ҳуқуқҳои худ истифода барад; дувум, навъҳои гуногуни таъсиррасонии бевосита ба ҳуқуқвайронкунанда; сеюм, маҷмуи чораҳои маҷбуркунии давлатие, ки шахси ваколатдор метавонад онҳоро дар сурати натиҷаи дилхоҳ надодани амалҳои мустақилона ҳам татбиқ кунад.

Ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии соҳибкорон бо тартиби пешбининамудаи қонун амалӣ карда мешавад.

Қонунгузории амалкунанда шакл, восита ва тарзҳои кофӣи ҳифзи ҳуқуқи соҳибкоронро пешбинӣ мекунад.

Дар зери мафхуми тарзи ҳимояи ҳуқуқ чораҳои моддӣ ва муурофиавии ҳуқуқи дорои хусусияти маҷбуркунанда фаҳмида мешаванд, ки ба воситаи онҳо барқароркунии ҳуқуқҳои вайронкардашуда ва анҷомдодашуда ва таъсиррасонӣ ба ҳуқуқвайронкунанда амалӣ карда мешавад. Дар қонунгузорӣ номгӯӣ мушаххаси тарзҳои ҳифзи ҳуқуқ оварда шудааст. Дар моддаи 11 Кодекси маданӣ тарзҳои ҳимояи ҳуқуқҳои маданӣ номбар карда шудаанд, ки ҳамаи онҳо соҳаи фаъолияти соҳибқориро фаро мегиранд.

Вобаста ба мазмуни амали ҳуқуқ тарзи ҳимояи ҳуқуқи соҳибқоронро ба моддӣ, ҳуқуқӣ ва муурофиавӣ ҷудо кардан мумкин аст. Тарзи моддӣ ҳуқуқҳои ҳифзи ҳуқуқи соҳибқорон ин тарзи амал доир ба ҳифзи ҳуқуқ мутобиқи меъёрҳои ҳуқуқи моддӣ мебошад. Тарзҳои моддӣ ҳуқуқҳои ҳимояи ҳуқуқ вобаста ба шароит, хусусият, мансубияти соҳавӣ, навъи ҳуқуқҳои ҳимояшаванда, таркиби субъектҳо ва ғайра аз якдигар фарқ мекунанд. Чунончи вобаста ба мақсади тарзҳои амали ҳимояи ҳуқуқи моддӣ ба пешгирикунанда, барқароркунанда ва ҷаримавӣ ҷудо мешавад. Ба тарзи амали пешгирикунанда тарзҳои ба таври маҷбурӣ қатъ намудани амалҳои зиддиҳуқуқие, ки зарар ё дигар оқибати нохуш мерасонанд, инчунин таҳдиди ҷунин оқибатҳоро ба миён меоранд, дохил мешаванд.

Аз рӯйи табиати худ ба тарзи амали пешгирикунанда инҳо дохил мешаванд:

а) безътибор донишҷӯи санади мақомоти давлатӣ ё мақомоти худидораи маҳаллӣ;

б) аз тарафи суд татбиқ накардани санади мақомоти давлатӣ ё мақомоти худидораи маҳаллӣ, ки ба қонун зид аст ва ғайра.

Ба тарзи амали барқароркунанда шаклҳои дохил мешаванд, ки барои эътироф намудани ҳуқуқҳои муайяни субъект, инчунин барои барқарор намудани ҳолати то вайронкунӣ ҷойдошта равона карда шудаанд.

Амалҳои зерин ҳамчун тарзи амали барқароркунанда эътироф карда мешаванд: эътирофи ҳуқуқ; безътибор до-

нистани аҳди баҳсшаванда ва татбиқи оқибати он, татбиқи аҳдҳои аз мавриди бастанашон безътибор эътирофшуда; рӯёнидани зарар ва ҷуброни зарари маънавӣ; водор намудан ба иҷрои уҳдадорӣҳо дар шакли асл ва ҳоказо.

Тарзи амали ҷаримаӣ ба муқобили ҳуқуқвайронкунанда татбиқ намудани ҷораҳои ҷавобгарӣ барои рафтори зиддиҳуқуқӣ мебошад. Ба тарзи ҷаримавии ҳифз инҳо дохил мешаванд: рӯёнидани ноустуворона; мусодира; ба манфиати давлат рӯёнидани он чӣ, ки аз рӯйи аҳд ғайриқонунӣ ба даст дароварда шудааст ва ғайра.

Тарзи мурофиавии ҳифз дар амалӣ намудани ваколатҳои қонунан муқарраргардидаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар намуни нашри санаде, ки мақсади он муқаррар, эътироф ё тасдиқ кардани ҳуқуқ ва далелҳои аҳаммиати ҳуқуқидошта, инчунин барқарор намудани манфиатҳои қонунии субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ ифода меёбад.

Шакли ҳифз гуфта, маҷмуи ҷорабиниҳои ташкилии мувофиқшудаи дохилиро оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои субъективӣ ва манфиатҳои муҳофизатшаванда меноманд. Агар тарзи ҳифзи ҳуқуқ категорияи ҳуқуқи моддӣ бошад, пас шакли ҳифзи ҳуқуқ фаъолияти мақомоти ваколатдор доир ба ҳифзи ҳуқуқ мебошад.

Вобаста ба хусусияти ҳуқуқи соҳибқорон ва хусусияти фаъолияти ташкилии онҳо, шаклҳои ҳифзи ҳуқуқро ба судӣ ва ғайрисудӣ ҷудо кардан қобили қабул мебошад.

Дар зери мафҳуми шакли судии ҳифзи ҳуқуқ фаъолияти мақомоти ваколатдори давлатӣ доир ба ҳифзи ҳуқуқҳои вайронкардашуда ё талошшаванда фаҳмида мешавад. Моҳияти ин мафҳум дар он ифода меёбад, ки агар соҳибқор ва манфиатҳои қонунии ӯ дар натиҷаи амали ғайриқонунӣ вайрон (халалдор) карда шуда бошад, вай метавонад барои ҳифзи ҳуқуқи худ ба мақомоти давлатӣ ё дигар мақомоти ваколатдор, мурочиат кунад.

Мақомоте, ки барқарор намудани ҳуқуқи вайронкардашуда ё талошшавандаро дар доираи ҳифзи судӣ таъмин менамоянд, инҳоянд:

- Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Суди иқтисодӣ;
- Суди умумӣ.

Ба шакли ғайрисудии ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои соҳибкорон инҳо дохил мешаванд:

- ҳифзи нотариалӣ;
- муурофияи ҳақамӣ ва арбитражӣ;
- ҳалли баҳсҳо то суд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ:

1. *Ҳуқуқи соҳибкорӣ чиро меомӯзад?*
2. *Фаъолияти соҳибкорӣ чист?*
3. *Аломатҳои соҳибкориро номбар кунед ва фаҳмонда диҳед.*
4. *Кадом сарчашмаҳои ҳуқуқи соҳибкориро медонед?*
5. *Принсипҳои ҳуқуқи соҳибкориро номбар кунед ва шарҳ диҳед.*
6. *Дар бораи субъектҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ маълумот диҳед.*
7. *Шахс кадом вақт соҳибкор эътироф карда мешавад?*
8. *Соҳибкориҳои инфиродӣ чист?*
9. *Биржа чист?*
10. *Кадом навъҳои биржаро медонед?*
11. *Дар бораи танзими давлатии соҳибкорӣ маълумот диҳед.*
12. *Фаъолияти соҳибкорӣ дар кадом мавридҳо қатъ мегардад?*
13. *Муфлисшавӣ ва нишонаҳои он.*
14. *Дар бораи ҳифзи ҳуқуқи соҳибкорон ва тарзҳои он маълумот диҳед.*
15. *Шаклҳои судии ҳифзи ҳуқуқи соҳибкориро номбар кунед.*
16. *Шаклҳои ғайрисудии ҳифзи ҳуқуқи соҳибкориро номбар кунед.*

БОБИ Ш. ХУКУҚИ МОЛИЯВӢ

§ 1. ПРЕДМЕТ, ПРИНЦИП ВА САРЧАШМАҲОИ ХУКУҚИ МОЛИЯВӢ

Молия ҳамчун қисми таркибии ҳама гуна низоми иқтимоиву иқтисодӣ, аз ҷониби давлатҳо, сарфи назар аз сохти иқтисодӣ ва иқтимоиву сиёсии онҳо, ба таври мушаххас ҳамчун предмети батанзимдарории ҳуқуқӣ қарор дода шудааст. Калимаи «молия» хеле барвақт пайдо шуда ва бо вучуди доштани тобишҳои гуногуни маъноӣ дар давраҳои гуногун маъноӣ пардохти пулӣ, маблағҳои пулиро ифода мекард. Калимаи «молия» ҳамчун истилоҳ, ҳангоме ки суҳан дар бораи даромад, хароҷот ва қарзи давлат меравад, истифода бурда мешавад.

Дар зери мафҳуми «молияи мамлакат» маблағҳои пулӣ (захираҳои молиявӣ) ва дар асоси он ба воситаи муомилоти пулӣ амалӣ кардани муносибатҳои молиявиро мефаҳманд, ки дар натиҷаи он фондҳои гуногуни маблағҳои пулии ҳам давлатӣ ва ҳам ғайридавлатӣ ва хусусӣ ташкил карда мешаванд. Ҳамин тавр, молияи мамлакат маблағҳои пулии мамлакат мебошанд, ки зоҳиран арзиши молҳои дар кишвар мавҷуд буда ва дар муомилот дар шакли нақдӣ ва ғайринақдӣ иштироккунандаро ифода мекунад.

Ба ҳайати молияи мамлакат маблағҳои пулии бучети ҳамаи сатҳҳо (маҳаллӣ, ҷумҳуриявӣ, давлатӣ), маблағҳои пулии корхонаҳои давлатӣ ва ташкилотҳои тичоратӣ, ҳамаи даромадҳои бучети давлатӣ ҳам дар шакли пардохтҳои давлатӣ ва ҳам дар шакли қарзи давлатӣ дохил мешаванд. Молияи мамлакат ба молияи давлатӣ (оммавӣ) ва молияи хусусӣ (ғайридавлатӣ) ҷудо мешавад.

Молияи давлатӣ (оммавӣ) маблағҳои пулии дар ихтиёри мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ қарордошта мебошанд. Ба онҳо маблағҳои пулии бучетҳои ҳамаи сатҳҳо, фондҳои ғайрибучетии давлатӣ ва маҳаллӣ, маблағҳои пулии корхонаҳои воҳиди давлатӣ ва коммуналӣ дохил мешаванд.

Ба молияи хусусӣ (ғайридавлатӣ) маблағҳои пулии ба ташкилотҳои хусусӣ, кооперативӣ ва ҷамъиятӣ, инчунин, ба шахсони алоҳида тааллуқдошта дохил мешаванд.

Бояд дар назар дошт, ки табдилёбии молияи хусусӣ ба молияи давлатӣ хангоми ситонидани андоз аз субъектҳои хусусӣ (ғайридавлатӣ) ба вучуд меояд.

Фарқи молияи давлатӣ аз ғайридавлатӣ дар он аст, ки молияи давлатӣ талаботи чома (маориф, фарҳанг, таъминоти иҷтимоӣ, идоракунӣ, мудофия) ва ғайраро қонеъ мегардонад, аммо мақсади соҳибмулкони (соҳибкори инфиродӣ ва ташкилоти тижоратии хусусӣ) молияи хусусӣ – ба даст овардани фоида мебошад. Онҳо дар якҷоягӣ бо корхонаи давлатӣ ва коммуналӣ низоми субъектҳои хоҷагиро ташкил медиҳанд, ки давлат бо онҳо дар муносибатҳои молиявӣ (андоз) қарор мегирад. Маҳз ҳамин муносибатҳо асоси фаъолияти молиявии давлатро ташкил медиҳанд. Ба тӯфайли чунин фаъолият маблағҳои пулӣ дар дасти давлат чамъ оварда шуда ва давлат функцияҳои худро ба воситаи онҳо ба таври самаранок амалӣ мекунад. Фаъолияти молиявии давлат чараёни аз рӯйи нақша сафарбар намудани маблағҳои пулӣ, ташкили фондҳои молиявӣ, чамъ кардани маблағҳои пулӣ, ташкили фондҳои молиявӣ, сарф кардани маблағҳои пулӣ бо мақсади иҷрои самаранокӣ вазифа ва функцияҳои худ мебошад.

Фаъолияти молиявии давлат аз тарафи Президент, Парламент, Ҳукумат, Вазорати молия, Бонки миллии Тоҷикистон ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ амалӣ карда мешавад. Дар чараёни фаъолияти молиявии давлат дар байни субъектҳои ҳуқуқи молиявӣ муносибатҳои гуногуни амудию уфуқӣ ба вучуд меоянд, ки аз онҳо танҳо муносибатҳои амудӣ предмети ба танзимдарории ҳуқуқи молиявӣ мебошанд. Ба таври дигар гӯем, ҳуқуқи молиявӣ танҳо он муносибатҳои молиявиро ба танзим медарорад, ки ба тобеияти маъмурии як тараф ба тарафи дигар асос ёфтааст.

Хусусияти хосси муносибатҳои молиявӣ аз он иборат аст, ки онҳо дар чараёни фаъолияти молиявии давлат ба вучуд омада, хусусияти оммавию ҳуқуқӣ ва ҳокимияти давлатӣ доранд. Бинобар ин, фаъолияти молиявии давлат яке аз шаклҳои ифодаёбии соҳибхитиёрии он мебошад, ҳама вақт

давлат дар шахсияти мақомоти ваколатдори он ба сифати яке аз тарафҳои муносибатҳои молиявӣ баромад кунад. Ба ҳайси чунин субъектҳо Маҷлиси намояндагон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати молия, Бонки миллии Тоҷикистон ва дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ шуда метавонад. Тарафи дигар ҳама гуна субъектҳо, аз ҷумла мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ, корхонаҳои давлатӣ ва коммуналӣ, ташкилотҳои тижоратӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва шахрвандон шуда метавонанд.

Ҳамин тавр, ҳуқуқи молиявӣ, ҳамчун соҳаи мустақили ҳуқуқ, аз маҷмуи меъёрҳои ҳуқуқие иборат аст, ки муносибатҳои ҷамъиятии дар ҷараёни ҷамъ овардан, тақсим кардан ва истифода бурдани маблағҳои буҷетӣ ва ғайрибуҷетии давлатии бавучудомадаро бо мақсади амалӣ намудани вазифа ва функцияҳои давлат ба танзим мебарорад.

Ҳуқуқи молиявӣ ҳамчун қисми таркибии низоми ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон, дорои аломатҳои умумӣ бо дигар соҳаҳои ҳуқуқ буда, дар айни замон бо як қатор хусусиятҳои худ аз дигар соҳаҳои ҳуқуқ фарқ мекунад. Соҳаи ҳуқуқи мазкур дорои предмет, метод ва низоми танҳо ба он хос мебошад.

Предмети ҳуқуқи молиявӣ муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошанд, ки дар ҷараёни аз ҷониби давлат амалӣ намудани фаъолияти молиявӣ ба вучуд меоянд, яъне фаъолият доир ба муомилоти пул дар мамлакат, ҷалб кардани маблағҳои пулӣ ба буҷет ва фондҳои ғайрибуҷетӣ ва истифодаи онҳо ба манфиати ҷомеа ва давлат мебошад.

Ҳуқуқи молиявӣ на танҳо предмет, балки методи батанзимдарории ҳуқуқии худро дорад. Агар предмети батанзимдарории ҳуқуқӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ алоқамандӣ дошта бошад, пас методи батанзимдарории ҳуқуқӣ ба меъёрҳои ҳуқуқӣ алоқамандӣ дорад. Ҳамин тавр, методи батанзимдарории ҳуқуқӣ маҷмуи тарзу усулҳои таъсиррасонии меъёрҳои ҳуқуқиро ба рафтори одамон дар ин ё он соҳаи воқеан иҷтимоӣ, аз ҷумла дар соҳаи фаъолияти молиявии давлат ифода мекунад.

Бояд дар назар дошт, ки методи батанзимдарориро танҳо бо як тарз ё усули батанзимдарорӣ маҳдуд кардан мумкин нест, зеро метод маҷмуи восита, тарз ва усулҳои таъсиррасонӣ ба рафтори субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ мебошад, вале методи асосии ҳуқуқи молиявӣ ин методи навиштаҷоти ҳатмӣ мебошад, ки тибқи он як тарафи муносибатҳои ҳуқуқӣ ба тарафи дигар супоришҳои ҳатмиро новобаста ба иҷрои он ҳавасманд будан ё набуданаш медиҳад. Мисол, тибқи моддаи 14-и Кодекси андоз agenti андоз вазифадор аст ба мақомоти андоз барои назорати дурусти ҳисоб кардан, нигоҳ доштан ва пардохтани андозҳо ҳуҷҷатҳои заруриро пешниҳод кунад. Меъёри мазкур навиштаҷоти ҳатмиро ба agenti андоз доир ба рафтори ӯ муайян менамояд ва ҳатмӣ будани иҷрои онро таъйин мекунад. Ҳамзамон бо ин, ҳуқуқи молиявӣ дорои принципҳои ба худ хос мебошад, ки онҳо моҳияти асосии соҳаи мазкурро ифода мекунанд. Принципи қонуният, нақшавӣ будан, ошкоро будан, мустақилияти фаъолияти молиявии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ҷавобгарии мутақобилаи давлат ва шаҳрванд дар соҳаи фаъолияти молиявӣ принципҳои муҳимтарини он мебошанд.

Муносибатҳое, ки доир ба фаъолияти молиявии давлат ба вучуд меоянд, дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ амалӣ карда мешаванд. Ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқӣ меъёрҳои ҳуқуқи молиявӣ ба доираи шахсони номуайян равона карда шуда, барои татбиқи чандинқарата пешбинӣ шудаанд. Сарчашмаи ҳуқуқи молиявӣ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатӣ» ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мебошанд.

§ 2. ҲУҚУҚИ БУЌЕТИ

Мувофиқи банди 2 моддаи 2 Қонуни ҶТ «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 28-уми июни соли 2011, № 723, буҷети давлатӣ фонди асосии маблағҳои пулӣ,

шакли ташаккул ва харочоти маблағҳои пулии мақомоти давлатии ҷумҳуриявӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот ва фондҳои мақсадноки Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад; дар шакли қонун қабул ва амалӣ карда мешавад ва бинобар ин мақомоти ҳокимият ва идораи давлатӣ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бояд вазифаҳои ба зиммаи онҳо гузошташударо иҷро кунанд.

Ҳамин тавр буҷет ба се маънӣ моддӣ, иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ фаҳмида мешавад. Ба маънии моддӣ буҷет ҳамчун фонди марказонидашудаи захираҳои молиявие фаҳмида мешавад, ки ба рои пӯшонидани харочоти давлатӣ ташкил карда мешавад.

Ҳамчун категорияи иқтисодӣ буҷет маҷмуи муносибатҳои иқтисодие мебошад, ки бо мақсади ҷамъ овардан, тақсим кардан ва минбаъд истифода бурдани фондҳои марказонидашудаи пулӣ барои амалӣ намудани функсия ва салоҳиятҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ таъйин шудааст. Ба маънии ҳуқуқӣ буҷет санади ҳуқуқии асосии молиявӣ, нақшаи молиявии асосии ҷамъоварӣ, тақсим ва истифодаи марказонидашудаи маблағҳои пулии давлат буда, аз ҷониби мақомоти дахлдори ҳокимияти давлатӣ тасдиқ карда мешавад.

Муносибатҳои, ки дар соҳаи буҷет ва дар байни субъектҳои он ба вуҷуд меоянд, дар асоси ҳуқуқи буҷетӣ ба танзим дароварда мешаванд.

Бинобар ин ҳуқуқи буҷетӣ аз маҷмуи меъёрҳои молиявии ҳуқуқие иборат мебошад, ки батанзимдарории сохти буҷети давлатро муайян ва муносибатҳои ҷамъиятиро доир ба ҷамъоварӣ, тақсим ва истифодаи фондҳои маблағҳои пулӣ ба танзим медарорад. Ҳамин тавр предмети ҳуқуқи буҷетӣ он муносибатҳои ҷамъиятиро шуда метавонанд, ки доир ба ҷамъоварӣ, тақсим ва минбаъд истифода кардани маблағҳои пулии марказонидашуда ва ғайримарказонидашудаи давлатӣ ба вуҷуд меоянд.

Ҳуқуқи буҷетӣ яке аз зерсоҳаҳои ҳуқуқи молиявӣ буда, муносибатҳои ҷамъиятиро дар соҳаҳои гуногуни ҷамъияти

ба танзим медарорад. Чунин муносибатҳо дар чараёни барпо намудани манбаъҳои даромад дар байни бучет ва амалӣ намудани салоҳиятҳои харочотии бучети ҳамаи сатҳҳо, доир ба муайян кардани мақоми иштирокчиёни мувофиқи бучетӣ, ҳангоми амалӣ намудани тақсимбандии ваколатҳои мақомоти давлатӣ ва маҳаллӣ, ҳангоми вайрон кардани қонунгузори бучетӣ ба ҷавобгарӣ кашидан ва ғайра ба вучуд меоянд. Агар чунин муносибатҳо дар соҳаи фаъолияти молиявии давлатӣ ба вучуд оянд аз ҷониби меъёрҳои ҳуқуқи бучетӣ ба танзим дароварда шаванд, он гоҳ онҳо ҳамчун муносибатҳои бучетӣ эътироф карда мешаванд.

Субъекти ҳуқуқи бучетӣ гуфта шахсонро меноманд, ки дар фаъолияти молиявӣ бучетӣ иштирок мекунанд. Шахсон мансабдори давлатӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ки дар тақсими даромад ва хароҷотҳо дар байни бучетҳои сатҳҳои гуногун иштирок менамоянд, иштирокчиёни мувофиқи бучетӣ, шахсоне, ки аз бучетҳои сатҳҳои гуногун захираҳои молиявиро дар шакли муайяннамудаи қонун мегиранд, инчунин шахсоне, ки барои вайрон кардани қонунгузори бучет ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд, ба маънии васеъ субъектҳои ҳуқуқи бучетӣ мебошанд. Хусусиятҳои ҳуқуқи бучетӣ чунинанд:

а) онҳо оид ба ҷамъоварӣ, тақсим ва истифодаи захираҳои молиявӣ бучетҳои сатҳи гуногуни низоми бучетии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вучуд меоянд;

б) яке аз тарафҳои муносибатҳои ҳуқуқи бучетӣ, чун қоида, давлат, ҳудудҳои марзиви маъмурӣ, мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ, инчунин, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мебошанд.

в) муносибатҳои бучетӣ дар доираи вақти муайян одадан дар доираи соли молиявӣ амал мекунанд.

Низоми бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз маҷмуи бучетҳои дар ҳудуди Тоҷикистон амалкунанда иборат аст. Ба онҳо бучети ҷумҳуриявӣ, бучети фондҳои мақсадноки давлатӣ ва бучетҳои маҳаллӣ, яъне бучетҳои Вилояти Мух-

тори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе ва шаҳру ноҳияҳо дохил мешаванд. Ҳамин тавр, низоми бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ду сатҳи бучетҳо ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ иборат мебошад. Низоми бучетӣ ба принципҳои ягонагии бучети давлатӣ, тафрикаи даромаду хароҷот байни сатҳи низоми бучет, инъикоси пурра ва ҳатмии даромаду хароҷоти бучетҳо, тавозуни бучетҳо, ошкоро будани бучетҳо, мақсаднок будани таъйиноти маблағҳои бучетӣ ва ғайра асос меёбад.

Бучети давлатӣ аз қисмҳои даромад ва хароҷот иборат аст, ки ба таври қонунӣ ба бучетҳои сатҳи муайян мустаҳкам карда шудааст. Тибқи моддаи 10 Қонуни ҚТ «Дар бораи молияи давлатӣ» бучети давлатӣ аз даромадҳои андозу ғайриандоз, грантҳо, инчунин аз воридоти маблағҳои беподош иборат мебошад.

Қисми хароҷоти бучети давлатӣ вобаста ба аҳамияти иқтисодӣ ба хароҷоти қорӣ ва хароҷоти асосӣ ҷудо мешавад. Хароҷоти қорӣ он қисми хароҷоти бучет аст, ки барои фаъолияти қорӣ мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва фондҳои мақсадноки бучети муқарраршуда, барои дастгирии сатҳҳои дигари низоми бучети давлатӣ, соҳаҳои алоҳидаи истеҳсоли тавассути расонидани кумаки молиявӣ ва мусоидати молиявӣ ба кор бурда мешавад.

Хароҷоти асосӣ барои маблағгузории фаъолияти навоҳарӣ муқаррар шудааст. Ба хароҷоти асосӣ хароҷоте, ки тибқи барномаҳои сармоягузории тасдиқшуда барои маблағгузории шахсони ҳуқуқии амалкунанда ё нав таъсисёфта таъйин шудааст, маблағҳое, ки ҳамчун кредити бучетӣ барои маблағгузорӣ ба шахсони ҳуқуқӣ дода мешаванд, хароҷоте, ки ба таъмири асосӣ ва хариди воситаҳои асосӣ вобастаанд ва ғ. дохил мешаванд (моддаи 14 Қонун).

Дар танзими муносибатҳои бучетӣ нақши ҷараёни бучетӣ хеле калон аст. Ҷараёни бучетӣ фаъолияти мақомоти давлатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва дигар иштирокчиёни ҷараёни бучетӣ доир ба таҳия ва бар-

расии лоиҳаи буҷетҳо, фондҳои мақсадноки давлатӣ, тасдиқ ва иҷрои онҳо, инчунин оид ба назорати иҷрои буҷетҳо, ки тавассути санадҳои қонунгузорӣ ба танзим дароварда мешаванд. Ҷараёни буҷетӣ аз давраи буҷетӣ иборат аст. Давраи буҷетӣ қариб дуҷумм сол давом карда, аз таҳияи буҷет то тасдиқи ҳисобот доир ба иҷрои онро дар бар мегирад.

Давраи буҷетӣ ба марҳалаҳои зерин ҷудо мешавад:

- а) таҳияи лоиҳаи буҷет;
- б) баррасӣ ва тасдиқи лоиҳаи буҷет;
- в) иҷрои буҷет;
- г) таҳия, баррасӣ ва тасдиқи ҳисобот доир ба иҷрои буҷет.

Ин марҳалаҳо пайдархам якдигарро иваз мекунад. Буҷет дар давоми як сол амал мекунад. Баробари ба охир расидани соли буҷетӣ, ки аз 1 январ то 31 декабри соли ҷорӣ амал менамояд, ба ивази як буҷет, буҷети дигар меояд. Вале пеш аз он ки буҷети нав амал кунад, он бояд таҳия ва тасдиқ карда шавад. Баъди қабул аз оғози соли нав иҷрои буҷет оғоз меёбад. Аз рӯйи иҷрои буҷет ҳисоботи дахлдор тартиб дода шуда, барои тасдиқ пешниҳод карда мешавад. Ин ҷараён ҳар сол аз сари нав оғоз меёбад.

САВОЛ СУПОРИШ:

1. Молияи давлат чӣ маънӣ дорад?
2. Фаъолияти молиявии давлат чист?
3. Ҳуқуқи молиявӣ чист?
4. Дар бораи предмет ва методи ҳуқуқи молиявӣ маълумот диҳед.
5. Принципҳои ҳуқуқи молиявиро номбар кунед.
6. Буҷет ба кадом маъниҳо фаҳмида мешавад?
7. Ҳуқуқи буҷет чиро меомӯзад?
8. Дар бораи муносибатҳои буҷетӣ ва хусусиятҳои он маълумот диҳед.
9. Ҷараёни буҷет чист?
10. Давраи буҷетӣ ва марҳалаҳои онро номбар кунед.

БОБИ IV. ҲУҚУҚИ АНДОЗ

§ 1. МАФҲУМ, ПРИНЦИП ВА САРЧАШМАҲОИ ҲУҚУҚИ АНДОЗ

Мутобиқи моддаи 45-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, супоридани андоз ва пардохтҳое, ки қонун муайян кардааст, вазифаи ҳар як шахс мебошад. Ҳуқуқи андоз яке аз зерсоҳаҳои ҳуқуқи молиявӣ буда, аз маҷмуи меъёрҳои ҳуқуқие иборат аст, ки муносибатҳои ҷамъиятиро доир ба муқаррар кардан ва рӯёнидани андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ аз ташкилотҳо ва шахсони воқеӣ танзим мекунад.

Андоз сарчашмаи муҳимми даромади давлатӣ ба шумор меравад. Барои ҳамин додани андоз уҳдадории ҳар кас дар назди давлат аст, зеро андоз ба бучети давлатӣ пардохта мешавад. Дар моддаи 23-и Кодекси андоз омадааст, ки андоз пардохти ҳатмии муқаррарнамудаи Кодекси мазкур ба бучет мебошад, ки ба андозаи муайян амалӣ шуда, хусусияти ҳатмии бебозгашт ва беподош дорад (ба истиснои андози иҷтимоӣ).

Бояд қайд кард, ки моддаи 24-и Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон намудҳои андозҳоро муқаррар намудааст, ки тибқи он андозҳо ба андозҳои умумидавлатӣ ва маҳаллӣ ҷудо мешаванд.

Ба андозҳои умумидавлатӣ инҳо дохил мешаванд:

1. Андоз аз даромад;
2. Андоз аз арзиши иловашуда;
3. Андози аксизҳо;
4. Андозҳо барои захираҳои табиӣ;
5. Андози иҷтимоӣ;
6. Андоз аз фурӯш (алюминийи аввалия).

Ба андози маҳаллие, ки бо Кодекси мазкур муқаррар шуда, бо санадҳои меъёрии ҳуқуқии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар шаҳру ноҳияҳо мавриди амал қарор дода мешавад, андоз аз молу мулк дохил мешавад.

Андоzҳо дорои функцияҳои муайян мебошанд. Тарзи дар натиҷаи татбиқи низоми андозситонии мавҷуда ноил шудан ба мақсадҳои муайян функцияи андоzҳоро ташкил медиҳад.

Аз ин нуқтаи назар андоzҳо функцияҳои зеринро доранд:

1. Функцияи хазинавӣ;
2. Функцияи тақсимкунӣ (ичтимоӣ);
3. Функцияи танзимкунӣ;
4. Функцияи ҳавасмандкунӣ;
5. Функцияи назоратӣ.

Функцияи фискалӣ функцияе мебошад, ки ба воситаи он захираҳои молиявии давлат ташкил карда мешаванд.

Агар давлат ба воситаи андоzҳо ба бучет маблағҳоро ба рои ҳалли проблемаҳои ҷамъиятӣ сафарбар кунад, он функцияи тақсимкунӣ (ичтимоӣ) ҳисобида мешавад. Дар натиҷа даромадҳо дар байни табақаҳои гуногуни аҳоли аз нав тақсим карда мешаванд.

Функцияи танзимкунӣ чунин маънӣ дорад, ки давлат ба воситаи андоzҳо маҷбуркунии иқтисодиро амалӣ менамояд, ставкаи андоzҳо ва ҷаримаҳоро такмил дода, андоzҳои навро ҷорӣ ё баъзе навҳои андоzро бекор мекунад, яъне ба ҷараёни сармоягузорӣ, афзоиши истеҳсолот ва таркиби он таъсир мерасонад.

Функцияи ҳавасмандкунӣ пеш аз ҳама дар шакли додани имтиёзҳои андоzӣ ифода ёфта, имконият медиҳад, ки барои категорияҳои алоҳидаи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ низоми мусоиди андоzситонӣ муқаррар карда шавад.

Функцияи назоратӣ чунин аст, ки ба воситаи низоми андоzситонӣ амал кардани механизми андоz таркиб ва қобилияти пардохтпазирии андоzсупорандагон ва дараҷаи иҷрои он санчида мешавад.

Принсипҳои умумӣ будани андоzсупорӣ, асоснокии иқтисодии андоz ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ, муайян будани андоz ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ, асоси конститусионӣ

доштани андозситонӣ, якхела будани андозситонӣ ва қону- нан муқаррар гардидани андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ принципҳои асосии ҳуқуқи андоз мебошанд.

Умумӣ будани андозсупорӣ маънои онро дорад, ки ҳар як шахс бояд андоз ва дигар пардохтҳои қонунан муқаррар- кардашударо супорад. Асоснокии иқтисодӣ ҳамчун принцип талаб мекунад, ки андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ асоси иқтисодӣ доранд ва набояд худсарона муқаррар карда ша- ванд. Муайян будани андоз маънои онро дорад, ки ҳанго- ми муқаррар намудани он ҳамаи қисмҳои андозситонӣ бояд дақиқ карда шуда бошанд. Санадҳои қонунгузорӣ доир ба андоз бояд тарзе таҳия карда шаванд, ки ҳар кас навъи ан- дозҳо, вақт ва тартиби пардохти онҳоро дақиқ донанд. Кон- ститутсионӣ будани андоз маънои ҳатман супоридани ан- доз ҳамчун уҳдадорӣ конститутсионӣ шаҳрвандро дорад. Муқаррар кардан, тағйир додан ё бекор намудани андоз танҳо дар асоси Кодекси андоз, яъне дар асоси қонун анҷом дода мешавад.

Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 23-уми дека- бри соли 2021, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба бучет», аз 28-уми июли соли 2006 ва санадҳои байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эъ- тироф кардааст, сарчашмаҳои асосии ҳуқуқи андоз ба шу- мор мераванд.

§ 2. МУНОСИБАТҲОИ ҲУҚУҚИИ АНДОЗ

Муносибатҳои ҳуқуқи андоз муносибатҳои ҷамъиятии молиявӣ мебошанд, ки доир ба муқаррар кардан ва рӯёни- дани андозҳо аз шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ба вучуд меоянд. Муносибатҳои ҳуқуқи андоз дорой хусусиятҳои зерин мебо- шанд:

- онҳо танҳо дар соҳаи андозсупорӣ ҷой доранд;
- дар асоси меъёрҳои ҳуқуқи андоз ба вучуд меоянд, тағйир дода ё қатъ карда мешаванд;

- характери оммави доранд;
- оид ба маблағҳои пулӣ ба вучуд меоянд;
- давлат дар шахсияти мақомоти андоз ва молия ба сифати тарафи ҳатмии он баромад мекунад.

Муносибатҳои андоз аз субъект, объект ва мазмуни он иборатанд. Субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ андоз аз як тараф, андозсупорандагон (шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ), аз тарафи дигар, мақомоти ваколатдори давлатӣ ва дигар мақомоти андоз, агентҳои андоз, мақомоти гумрук, мақомоти дигар, ки ваколатдоранд андозхоро ҳисоб ва ё ҷамъоварӣ кунанд, мебошанд.

Объекти андозбандӣ он чизе шуда метавонад, ки рафтори субъектҳо ба он равона карда мешавад. Объекти андозбандӣ молу мулк, амал, натиҷаи амал ё ҳолати дигаре мебошад, ки дорои хусусияти арзишӣ, миқдорӣ ё ҷисмонӣ буда, бо мавҷудияти он тибқи қонунгузори андоз уҳдадории андозии андозсупоранда ба вучуд меояд. Объекти андозбандӣ ҳолатҳо, ҳуқуқҳо ва (ё) ҳаракатҳои аз рӯйи ҳар як навъи андоз муайяншавандае мебошад, ки аз мавҷудияти онҳо уҳдадориҳо дар бораи андоз ба миён меояд.

Ҳуқуқ ва уҳдадориҳои субъективии иштирокчиёни андоз мазмуни муносибатҳои ҳуқуқӣ андозро ташкил медиҳанд. Иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ андоз дорои ҳуқуқ ва уҳдадориҳои муайян мебошанд. Аз ҷумла онҳо ҳуқуқ доранд аз мақомоти андоз доир ба андозҳои амалкунанда ва тағйирот дар қонунгузори андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумот гиранд, инчунин доир ба тартиби ҳисоб кардан ва пардохтани андозҳо ва пур кардани шаклҳои ҳисоботи андоз шарҳу эзоҳ дастрас намоянд, манфиатҳои худро оид ба масъалаҳои муносибатҳои андоз шахсан ё тавассути намояндаи худ ҳифз кунанд, тибқи тартиби муқарраршуда ҳисоботи андозро дар шакли электронӣ пешниҳод кунанд, аз шахсони мансабдори мақомоти андоз ҳангоми амалӣ намудани ҳаракатҳояшон нисбат ба андозсупорандагон риояи

қонунгузори андоз ва дигар ҳуқуқҳое, ки Кодекси андоз муқаррар кардааст, талаб кунанд (моддаи 33-и Кодекси андоз).

Ҳамзамон андозсупорандагон уҳдадоранд, ки уҳдадориҳои андозро мутобиқи Кодекси мазкур сари вақт ва дар ҳаҷми пурра иҷро намоянд, талаботи қонунии кормандони мақомоти андозро дар хусуси бартараф кардани вайронкуниҳои қонунгузори андоз иҷро карда, инчунин ба фаъолияти қонунии онҳо ҳангоми иҷрои вазифаҳои хизматиашон монеъ нашаванд, дар асоси амрнома ба шахсони мансабдори мақомоти андоз барои азназаргузаронии молу мулк, ки объекти андозбандӣ ва (ё) объекти бо андозбандӣ алоқаманд мебошад, иҷозат диҳанд, ба мақомоти дахлдори андоз эъломияҳои андоз, дигар ҳисоботи андоз ва ҳуҷҷатҳоро мувофиқи тартиби муқаррарнамудаи Кодекси мазкур пешниҳод кунанд, дар давоми 5 рӯзи қорӣ ба мақомоти андози маҳалли баҳисобгирии худ иттилоотро дар бораи таъсис додан ё қатъ намудани фаъолияти воҳидҳои алоҳидаи худ, дар бораи қабули қарор доир ба азнавташкилдихӣ, барҳамдихӣ (қатъ гардидани фаъолият) ё муфлисшавӣ, дар бораи тағйир ёфтани низоми истифодашавандаи андозбандӣ пешниҳод намоянд ва дигар уҳдадориҳои муқаррарнамудаи Кодекси андозро иҷро кунанд.

Мақомоти андоз ҳамчун иштирокчиҳои муносибатҳои ҳуқуқи андоз дорои ҳуқуқ ва уҳдадориҳои муайян мебошанд. Аз ҷумла онҳо ҳуқуқ доранд назорати андозро амалӣ намоянд ва тибқи Кодекси андоз ҳаҷми уҳдадориҳои андозро ҳисоб намоянд. Дар ҷараёни санҷишҳои андоз санҷиши ҳуҷҷатҳои молиявӣ, китобҳои муҳосибӣ, ҳисобот, пулҳои нақд, коғазҳои қиматнок ва дигар сарватҳо, эъломияҳо ва дигар ҳуҷҷатҳои вобаста ба ҳисоб ва пардохт намудани андозҳоро анҷом диҳанд. Доир ба масъалаҳои дар рафти санҷиш ба миёномада аз шахсони мансабдор ва дигар кормандони ташкилотҳо ва шахсони воқеӣ маълумот гиранд. Дар рафти

санчиши андоз молу мулкери, ки объекти андозбандӣ ва ё объекти ба андозбандӣ алоқаманд мебошад, новобаста ба маҳалли ҷойгиршавиаш муоина кунанд. Барои ҳуқуқвайронкуниҳои андоз мучозот ва ҷаримаҳои пешбиниамудаи Кодекси андоз ва қонунгузори Чумхурии Тоҷикистонро татбиқ кунанд, дар ҳолати вайрон кардани қонунгузори андоз нисбат ба андозсупорандагон, шахсони мансабдори онҳо ва шахсони воқеӣ ҷавобгариро татбиқ намоянд, инчунин, дорои дигар ҳуқуқҳои мебошанд, ки қонунгузори андоз муайян кардаанд.

Мақомоти андоз уҳдадор аст, ки талаботи Конституция, санадҳои дигари меъёрии ҳуқуқӣ, ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунан ҳифзшавандаи шахрвандон ва ташкилотҳоро риоя кунанд, дуруст ҳисоб кардан, ба пуррагӣ ва сари вақт ба бучет пардохт гардидани андозҳоро назорат кунанд, бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродиро анҷом диҳанд, баҳисобгирии пурра ва саривақтии андозсупорандагон, инчунин андозҳои ҳисобшуда, пардохтшуда ва бақияпулиҳоро таъмин намоянд, дар бораи ба бучет ворид шудани андозҳо ҳисобот тартиб диҳанд, ҷаримаҳо ва фоизҳои муқарраршударо татбиқ кунанд ва сари вақт ситонанд, назорати андозро амалӣ намоянд, ҷораҳои маҷбуран ситонидани қарзи андози андозсупорандаро татбиқ кунанд, махфияти сирри андозро риоя намоянд, дастрасии андозсупорандагонро ба маълумот доир ба масъалаҳои ба андозбандии онҳо алоқаманд таъмин намоянд ва дигар уҳдадорихои пешбиниамудаи қонунгузори андозро иҷро кунанд.

§ 3. ҶАВОБГАРИИ АНДОЗСУПОРАНДАГОН БАРОИ ВАЙРОН КАРДАНИ ҚОНУНГУЗОРИИ АНДОЗ ВА ҲИФЗИ ҲУҚУҚИ ОНҲО

Андозсупорандагон вазифадоранд, ки уҳдадорихои худро доир ба супоридани андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ мустақилона иҷро кунанд, вале онҳо ҳангоми иҷрои уҳдадорихои худ мумкин аст ба ҳуқуқвайронкуниҳои андозӣ роҳ диҳанд.

Ҳуқуқвайронкунии андоз ин кирдори (амал ё беамалии) зиддихуқуқи андозсупорандагон (агентҳои андоз) ва шахсони мансабдори онҳо, инчунин шахсони мансабдори мақомоти ваколатдор мебошад, ки ба иҷро нашудан ё ба таври дахлдор иҷро нашудани талаботи Кодекси мазкур ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки назорати онҳо ба зиммаи мақомоти андоз вогузор шудааст, оварда расонидааст (моддаи 157-и Кодекси андоз). Барои вайрон кардани қонунгузори андоз ҷавобгарии маъмурӣ, ҷиноятӣ, интизомӣ ва маданӣ пешбинӣ шудааст. Ба ҷавобгарӣ барои вайрон кардани қонунгузори андоз мумкин аст андозсупорандагон (шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ), ғунқунандагони андоз (соҳибкори инфиродӣ ва ташкилотҳо), ташкилотҳои қарзие, ки барои ба буҷет гузаронидани андоз масъул мебошанд, кашаида шаванд. Шахси воқеӣ (шаҳрванд)-ро аз синни 16-солагӣ ба ҷавобгарӣ кашадан мумкин аст. Шахсро барои содир намудани ҳуқуқвайронкунии андоз ба ҷавобгарӣ кашадан мумкин нест, агар аз рӯзи содир кардан ё аз рӯзи дигари баъди ба охир расидани давраи андоз, ки дар давоми он чунин ҳуқуқвайронкунии андоз содир шуда буд, муҳлати даъво аз панҷ сол гузашта бошад (м. 123 КА ҚТ).

Шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ барои вайронкунии ҳуқуқи андоз дар ҳолатҳои зерин ба ҷавобгарии маъмурӣ кашаида мешаванд: агар эълומияи андозро сари вақт пешниҳод нақунанд; маблағҳои андозро кам нишон диҳанд; қоидаҳои пардохти андозро вайрон кунанд, ба гузаронидани санҷи-

ши андоз монё шаванд; ба даромадани шахси мансабдори мақоми андоз ба ҳудуди корхона ё бино ғайриқонунӣ монё шаванд; тартиби нигоҳдорӣ, истифода ва ихтиёрдории молумулкие, ки мақомоти андоз ба ҳаёти гирифтаанд, риоя нақунанд; аз тарафи бонкҳо ва дигар муассисаҳои молиявӣ кредитӣ сари вақт гузаронида нашудани маблағи андозҳо аз рӯйи супоришномаҳои пардохти андозсупорандагоне, ки дар ин ташкилотҳо суратҳисоб доранд, гузаронида нашаванд ва ғайра.

Шахсони воқеӣ барои содир намудани ҷиноят дар соҳаи қонунгузории андоз тибқи Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешаванд.

Кормандони мақомоти андоз барои иҷро нақардан ё ба таври зарурӣ иҷро нақардани вазифаҳояшон, риоя нақардани муқаррароти қонунгузорӣ доир ба сирри давлатӣ, хизматӣ, андоз, тижоратӣ ва сирри пасандозҳо, сӯйиистифода аз мансаби хизматӣ ва дигар амалҳои хилофи қонун ба ҷавобгарии интизомӣ, маъмурӣ ё ҷиноятӣ кашида мешаванд. Ҳамзамон зараре, ки ба андозсупоранда дар натиҷаи амалҳои ғайриқонунии кормандони мақомоти андоз расонида шудааст, бо тартиби муқаррарнамудаи Кодекси граждани рӯёнида мешавад.

Андозсупорандагоне, ки санади санҷиши андоз, маблағи ҳисобшудаи андоз, ҷарима ва фоизҳои он, инчунин дигар қарорҳои мақомоти андозро мавриди баҳс қарор додаанд, метавонанд аз болои мақомоти андозе, ки қарорҳои дахлдорро қабул кардаанд, ба мақомоти болоии андоз, мақомоти ваколатдори давлатӣ ё ба суд дар хусуси аз нав дида баромадани онҳо бо ариза (шиқоят) муроҷиат кунанд. Пешниҳоди ариза (шиқоят) ба ҳама гуна мақомоти андоз ҳуқуқи андозсупорандаро барои дар як вақт ё минбаъд пешниҳод намудани чунин ариза ба мақомоти андози болоӣ ё суд истисно намекунад. Шикоят аз болои санади санҷиши андоз, ҳисоб намудани маблағҳои андоз, ҷарима ва фоизҳо, инчунин дигар

қарорҳои мақомоти андоз дар давоми 30 рӯзи тақвимӣ аз санаи аз ҷониби андозсупоранда гирифтани санадҳо, дигар қарор ё қабул накардани қарор вобаста ба моҳияти шикоятӣ дар ҳамон муҳлат пешниҳод карда мешавад. Шикоят бояд дар шакли хаттӣ пешниҳод карда шавад. Доир ба шикоят қарор қабул карда шуда, дар бораи қарори қабулкардашуда мақомоти андоз шахси шикояткардари дар шакли хаттӣ дар муҳлати на бештар аз 30 рӯзи тақвимӣ аз санаи гирифтани шикоят огоҳ мекунанд. Ҳамзамон то ба охир расидани баррасии ариза (шикоят) доир ба ҳисобкунии маблағи андоз, ҷарима ва фоизҳо, инчунин дигар қарорҳо, ки ба мақомоти андоз ё суд пешниҳод шудаанд, танҳо он қисми уҳдадориҳои андоз бояд пардохта ва ситонида шавад, ки аз ҷониби андозсупоранда таҳти баҳс қарор нагирифтааст.

САВОЛ ВА СУПОРИШ:

- 1. Андоз чист?*
- 2. Хусусиятҳои андозро номбар кунед?*
- 3. Навъҳои андозро номбар кунед.*
- 4. Функсияҳои андоз кадомҳоянд?*
- 5. Принципҳои асосии ҳуқуқи андоз кадомҳоянд?*
- 6. Дар бораи муносибатҳои ҳуқуқи андоз ва хусусиятҳои он маълумот диҳед.*
- 7. Ҳуқуқҳои иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқи андоз кадомҳоянд?*
- 8. Уҳдадориҳои андозсупорандагонро номбар кунед.*
- 9. Дар бораи ҳуқуқ ва уҳдадориҳои мақомоти андоз маълумот диҳед.*
- 10. Ҷавобгарии андозсупорандагонро шарҳ диҳед.*

БОБИ V. ХУҚУҚИ ОИЛАВЌ

§ 1. МАФҲУМИ ОИЛА ВА ХУҚУҚИ ОИЛАВЌ

Оила сохтори ибтидоии ҳар гуна ҷомеа ва зинаи аввалини ташаккули он ба шумор меравад. Пайдоиши оила, чунонки олимони ҳафриётшинос ва мардумшинос исбот кардаанд, таърихи 10-12 ҳазорсоларо дар бар мегирад. Пайдоиш ва инкишофи ҷомеаҳои авлодӣ ҳамчун маҳсули асосии иқтисоди истеъмолий ба замони гузариш ба неолит (тахминан ҳазораҳои VII-VI то милод) рост меояд. Заминаи рушди тадриҷии ин ҷомеаҳоро муносибатҳои ҳешутабории якчанд насл ташкил медоданд, аз ин рӯ ин сохти қадимаро сохти авлодӣ меномиданд. Бояд гуфт, ки маҳз дар замони неолит табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ пайдо шуда, онҳо бавучудомадан ва рушди муназзами синфҳо, давлат ва ҳуқуқро таъмин карданд.

Баъдан дар асрҳои XVII-XVIII, дар даврони авҷи ташаккули сохти сармоядорӣ, таваҷҷуҳи аҳли ҷомеа ба оила ҳамчун ниҳоди мустақили иҷтимоӣ хеле зиёд шуд. Мувофиқи ақидаи ҳуқуқшиносони ин давра, оила дар натиҷаи никоҳ ба вучуд меояд. Ҳуқуқу уҳдадорихои ҳамсарон дар никоҳ на аз ҷониби худашон, балки аз тарафи давлат муқаррар мешавад. То ибтидои асри XX ҳамсарон дар оила ҳуқуқи баробар надоштанд, танҳо шавҳар соҳибхитӣри корҳои оила ва ягона соҳибмулки амволи он ба шумор мерафт.

Баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳон афкори ҷомеа ба масъалаи оила тағйир ёфта, аз нигоҳи илми ҳуқуқ никоҳ ҳам чун шартномаи шаҳрвандони баробарҳуқуқ баррасӣ шуд. Акнун дар замони мо навъҳои гуногуни оилаҳоро ба мушоҳида гирифтани мумкин аст, ки дар натиҷаи никоҳҳои ба таври расмӣ бақайдгирифташуда ва бе қайди давлатӣ (никоҳҳои воқеӣ ё шаҳрвандӣ) ташкил шудаанд.

Дар сарзамини Шарк, чунончи аз сарчашмаҳои таърихӣ ва ҳуқуқӣ маълум мешавад, ҳанӯз дар даврони Зардушт, тақрибан дар асри IX пеш аз милод ба муносибатҳои мардону занон дар заминаи ҳуқуқ тавачҷуҳ карда мешуд. Ташкили оила дар аҳди қадим кори муқаддас ҳисоб меёфт ва пойдории ахлоку маънавиёти ҷомеа аз устувории оилаҳо вобаста медонистанд. Чунончи, дар замони Сосониён, ки оини зардуштӣ дини давлатӣ маҳсуб мешуд, ихтиёран дохил шудан ба никоҳ шартӣ асосии бунёди оила ҳисоб меёфт. Масалан, дар Қонунномаи Сосониён сабт шуда буд, ки «инсон набояд духтари хешро зидди иродааш ба шавҳар диҳад». Синни расидан ба балоғат 15-солагӣ эътироф мешуд.

Бояд дар назар дошт, ки оиладор шудан, пеш аз ҳама, маъноӣ аз ҳуқуқи уҳдадорихоӣ оилави бархӯрдор будани ҳар як шахс ва иҷро кардани онҳоро дорад. Дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таърифи ҳуқуқи оила дода нашудааст ва вобаста ба мафҳуми он имрӯз назарияҳои гуногун ҷой доранд. Дар илми муосир мафҳуми оила ба ду маъноӣ асосӣ: иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ фаҳмида мешавад. Ба маъноӣ иҷтимоӣ оила гуфта, доираи шахсонро меноманд, ки бо бастанӣ ақди никоҳ, хешу таборӣ, ба тарбияи оилавӣ гирифтани кӯдак асос ёфта, умумияти ҳаётӣ, манфиатҳо ва ғамхориҳои тарафайнро ифода мекунад. Бо дарназардошти ин, оила ба маъноӣ иҷтимоӣ на ҳама вақт маъноӣ ҳамон оилаеро ифода мекунад, ки ба маъноӣ ҳуқуқӣ фаҳмида мешавад, зеро оила ба маъноӣ иҷтимоӣ ба муносибатҳои воқеӣ асос ёфта, доираи нисбатан васеъ дорад. Барои ин зарур аст, ки чунин иттифоқ дар сатҳи қонунгузориҳои оилавӣ мустаҳкам карда шавад.

Оила ба маъноӣ ҳуқуқӣ ҳамчун иттифоқи шахсоне фаҳмида мешавад, ки онҳо бо ҳуқуқи уҳдадорихоӣ аз муносибатҳои никоҳӣ, хешу таборӣ, ба тарбияи оила гирифтани кӯдак, фарзандхонӣ ва монанди инҳо пайдошаванда пайванд мебошанд.

Вазифаҳои асосии оила ба вучуд овардани насли солим, тарбия, хоҷагидорӣ (иктисод), маънавиёти ба ҳам созгори аъзои оила ва дастгирии моддию маънавии байниҳамдигарӣ мебошад.

Ҳуқуқи оилавӣ ҳамчун соҳаи ҳуқуқ намуди муайяни муносибатҳои чамъиятӣ муносибатҳои ҳуқуқи оилавиرو ба танзим мебарорад, ки онҳо вобаста ба далели бастанӣ ақди никоҳ, таваллуди фарзанд, фарзандхонӣ ва дигар муносибатҳои ҳешутаборӣ ба миён меоянд.

Ҳуқуқи оилавӣ ҳамчун соҳаи мустақили ҳуқуқ намуди муайяни муносибатҳои чамъиятӣ муносибатҳои ҳуқуқи оилавиرو ба танзим мебарорад, ки онҳо вобаста ба далели бастанӣ ақди никоҳ, таваллуди фарзанд, фарзандхонӣ ва дигар муносибатҳои ҳешутаборӣ ба миён меоянд.

Ҳуқуқи оилавӣ ҳамчун соҳаи мустақили ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таносуб бо соҳаҳои дигари ҳуқуқ фаъолият намуда, алоқамандии худро бо онҳо нигоҳ медорад. Вобаста ба ин ҳуқуқи оилавӣ дар навбати аввал бо ҳуқуқи конституционӣ робитаи мустақкам дорад, ки он ҳуқуқҳои конституционии шаҳрвандонро ба ташкили оила муқаррар намуда, дахлнопазирии ҳаёти онҳоро қарор медиҳад. Дар баробари ин ҳуқуқи конституционӣ асосҳои конституционии ҳуқуқи оила, аз ҷумла баробарҳуқуқии мард ва зан (моддаи 17), дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ (моддаи 23), озодона бастанӣ ақди никоҳ, доштани ҳуқуқҳои баробар дар муносибатҳои оиладорӣ ва бекор кардани ақди никоҳ, манъ будани бисёрникоҳӣ (моддаи 33), тахти ҳимоя ва ғамхорӣ махсуси давлат қарор доштани модару кӯдак (моддаи 34) ва монанди инҳоро муқаррар мекунанд.

Вазифаҳои асосии ҳуқуқи оилавӣ аз ҳалли масъалаҳои зерин иборат аст:

а) мустақкам кардани оила, ки ба принципҳои ахлоқии чамъият асос ёфтааст;

б) ташаккули муносибатҳои оилавӣ дар асоси иттифоқи ихтиёрии ақди никоҳи зану мард, ҳиссиёти аз ғаразҳои моддӣ озоди ҳамсарон, дӯстӣ ва эҳтироми ҳамаи аъзои оила;

в) муҳофизат кардани манфиати модару кӯдак ва таъмини ҳаёти хушбахтона ба ҳар як кӯдак;

г) дар муносибатҳои оилавӣ барҳам додани урфу одат ва расму оинҳои зарарнок;

д) парваридани эҳсоси баланди масъулият дар назди оила.

Моҳияти ин вазифаҳои ҳуқуқи оилавӣ мақсади сиёсати давлатро оид ба ғамхорӣ дар ҳаққи инсон, саодатмандӣ ва хушбахтии ӯ ифода мекунад.

§ 2. КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДОИР БА ҲИФЗИ ДАВЛАТИИ ОИЛА

Дар қисми якуми моддаи 34 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон сабт шудааст, ки «Модару кӯдак таҳти ҳимоя ва ғамхории махсуси давлатанд». Ин меъёри Конститутсия андешидани чорабиниҳои гуногунро вобаста ба устувории оилаҳо, ҳавасмандкунии модарӣ, ҳифзи манфиатҳои ҳамаи аъзои оила, махсусан, модару кӯдак ва муҳайё кардани шароитҳои кафолатдиҳандаи иҷрои ҳуқуқи оилаи шахрвандонро тақозо мекунад. Ин ҳолат дар ҳуқуқи оилаи Тоҷикистон татбиқи гардидани муқаррароти дахлдори як қатор санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, аз қабили Эълومияи умумии ҳуқуқи башар (1948), Эълумияи ҳуқуқи кӯдак (1959), Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдак (1989)-ро ба ҳукми тасдиқ медарорад.

Дар ин ҳуҷҷатҳо зарурати зоҳир намудани ғамхориҳои махсус, тавачҷуҳ ва кумак ба модарон, муҳайё намудани шароити арзандаи иҷтимоӣ барои рушди муътадили кӯдакон таъкид мешавад. Ҳамчунин ин меъёрҳои Конститутсия исбот мекунанд, ки давлат ба уҳдаи худ як силсила уҳдадорихоро вобаста ба ҳуқуқи модару кӯдак ба зимма мегирад.

Дар қисми дуюми моддаи 34 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр мешавад, ки «Падару модар барои таълиму тарбияи фарзандон ва фарзандони болиғу қобили меҳнат барои нигоҳубин ва таъминоти иҷтимоии падару

модар масъул мебошанд». Ин меъёр чунин маънӣ дорад, ки ҳам падару модарон дар тарбия ва парвариши ҳамаҷонибаи фарзандон ва ҳам фарзандон барои нигоҳубини падару модарон дар айёми пиронсолагӣ ва корношоямиву эҳтиҷмандӣ масъулият ва ҷавобгарии баробар доранд.

Ҳамин тавр, дастгирии ҳамаҷонибаи давлатии оила дар сиёсати иҷтимоии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи муҳим дорад. Ин сиёсат, аз як тараф, аз суннатҳои тули асрҳо ташаккулёфтаи фарҳанги асили тоҷикӣ бошад, аз тарафи дигар, аз таҷрибаи пешқадами мамолики пешрафта сарчашма гирифтааст.

Яке аз омилҳои самарабахши пешбурди сиёсати иҷтимоӣ дар мавриди оила ҳамин аст, ки дар низоми қонунгузори давлат, пеш аз ҳама дар Конститутсияи Тоҷикистон ва Кодекси оила, муҳимтарин принципу усулҳои ба оила алоқаманд дарҷ шудаанд. Чунончи таҳти ҳимояи давлат қарор доштани оила ва ҳуқуқи уҳдадорӣҳои падару модарон доир ба ҳифзи манфиати фарзандон ва баръакс, уҳдадори фарзандони болиғ барои нигоҳубини падару модарон (моддаҳои 64 ва 88 Кодекси оила).

Бо мақсади таъмини иштироки зан дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва идоракунии давлат Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3-юми декабри соли 1999, № 5 «Дар бораи тадбирҳои баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа» интишор шуд, ки барои таҳкими минбаъдаи қонунгузорӣ чихати болоравии мавқеи зан дар ҷомеа ва дастгирии давлатии оила такони ҷиддӣ бахшид. Ҳамчунин давра ба давра дар ин самт дигар санадҳои меъерии ҳуқуқӣ қабул шуданд, аз қабил қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25-уми январӣ соли 2017, № 30 «Дар бораи Низомномаи мақомоти васојту парасторӣ»; аз 8-уми августи соли 2001, № 391 «Дар бораи барномаи давлатии «Самтҳои асосии сиёсати давлатӣ оид ба таъмини ҳуқуқи имкониятҳои баробари мардону занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2001 – 2010»; аз 1-уми октябри соли 2004, № 406 «Дар бораи

тасдиқи номгӯи беморихое, ки хангоми ба онҳо мубтало будан шахс наметавонад кӯдакро ба фарзандхонӣ қабул кунад, таҳти васоят (парасторӣ) гирад»; аз 1-уми октябри соли 2004, № 407 «Оид ба тасдиқи навъҳои музди меҳнат ва дигар даромадҳое, ки аз онҳо барои таъминоти кӯдакони ноболиғ алимент рӯёнида мешавад»; аз 1-уми ноябри соли 2006, № 496 «Дар бораи Барномаи давлатии тарбия, интиҳоб ва ҷобачогузории кадрҳои роҳбарикунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби занону духтарони лаёқатманд барои солҳои 2007 – 2016»; аз 1-уми апрели соли 2017 № 158 «Дар бораи Барномаи давлатии тарбия, интиҳоб ва ҷобачогузории кадрҳои роҳбарикунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби занону духтарони лаёқатманд барои солҳои 2017 – 2022»; аз 27-уми апрели соли 2022, № 204 «Дар бораи Барномаи давлатии тарбия, интиҳоб ва ҷобачогузории кадрҳои роҳбарикунанда аз ҳисоби занону духтарони болаёқат барои солҳои 2023 – 2030»; аз 29-уми майи соли 2010 таҳти № 269 «Дар бораи тасдиқи «Стратегияи миллии фаъолгардонии нақши занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011 – 2020»; «Дар бораи Стратегияи миллии фаъолгардонии нақши занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2030»; аз 28-уми январи соли 2021, № 5 «Дар бораи грантҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати дастгирӣ ва рушди фаъолияти соҳибкории занон барои солҳои 2021 – 2025»; аз 30-юми декабри соли 2015, № 801 «Дар бораи Консепсияи рушди оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва дигар санадҳои зиёди ҳуқуқӣ. Ҳамчунин қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кафолатҳои давлатии баробарҳуқуқии мардону занон ва имкониятҳои баробари амалигардонии онҳо» (1.03.2005, № 89); ҳамроҳ шудани Тоҷикистон ба якчанд санадҳои муҳимми байналмилалӣ, аз қабиле Эълумия оид ба бартараф кардани ҳама гуна шаклҳои таъбиз нисбат ба занон ва Эълумия дар бораи ҳуқуқҳои сиёсии зан, Конвенсия дар бораи барҳам додани тамоми шаклҳои таъбиз нисбати занон, Конвенсия доир ба ҳуқуқи кӯдак ва ғайра

дар ҳалли мушкилоти оила дар пешбурди сиёсати иҷтимоӣ танзими ҳамешагӣ пайдо кард.

Конститутсияи Тоҷикистон ҳамчун ҳуҷҷати баландэътибори ҳуқуқӣ концепсияи ҳозиразамони ҳуқуқу озодихоӣ инсонро инъикос мекунад ва ин сифати қонуни асосӣ шароити мусоидро барои рушди ҳама соҳаҳои ҳуқуқ, махсусан ҳуқуқи оила ба вуҷуд овардааст. Аз ин нуқтаи назар барои инсон ҳамчун як шахрванд, муҳайё шудани имконияти васеъ барои татбиқи ҳуқуқҳои иқтисодиву иҷтимоӣ дар заминаи меъёрҳои конститутсионӣ вазифаи бағоят муҳими қонунгузорӣ мебошад.

Ин ҳолат, махсусан, дар соҳаи ҳуқуқи оилавӣ аз ҳама бештар ба чашм мерасад, зеро оила мансуб ба ҳаёти шахсӣ буда, бидуни устувории он аз ҷомеаи солим ва бештар аз он муносибатҳои қавии иҷтимоӣ, суҳан гуфтан имкон надорад. Муҳимтар аз ҳама, татбиқи ҳамаҷонибаи ҳуқуқи оила яке аз рӯкнҳои асосии ташаккули ҷомеаи шахрвандист ва ҷомеаи шахрвандӣ дар пояи ҳаёти муназзами хусусии ашхос метавонад рушд кунад.

§ 3. ҲИМОЯИ ҲУҚУҚҲОИ МОДАРӢ ВА ФАРЗАНИӢ ДАР МУНОСИБАТҲОИ ОИЛАВӢ

Ҷомеаи инсонӣ бидуни оила вуҷуд дошта наметавонад ва аз дараҷаи маърифатнокӣ ва некуаҳволии оилаҳо дар қадом сатҳи инкишоф қарор доштани ин ё он ҷомеа ва давлат муайян карда мешавад. Бинобар ин ҳуқуқи ташкил намудани оила дар қатори ҳуқуқҳои афзалиятноки соҳаи иҷтимоӣ қарор дорад, зеро ҳанӯз дар Конститутсияи Тоҷикистон соли 1978 бори аввал ҳуқуқ ба ташкили оила ва таҳти ҳимояи давлат қарор доштани оила зикр шуда, ин меъёрҳо шакли ҳуқуқи асосӣ касб карда буданд. Дар Конститутсияи замони истиқлол (1994) низ, ҷунонки дар боло қайд кардем, ба муносибатҳои оилавӣ ду модда (моддаҳои 33-34) бахшида шуда, давлат уҳдадор шудааст, ки оиларо ҳамчун асоси ҷамъият таҳти ҳимоя мегирад.

Тибқи моддаи 33-и Конститутсия, расидан ба синни никоҳ шарте мебошад, ки дар сурати мухайё будани он мардону занон ҳуқуқи озодона бастанӣ акди никоҳро пайдо мекунанд. Чӣ дар оиладорӣ ва чи ҳангоми бекор кардани акди никоҳ зану шавҳар баробарҳуқуқ эълон карда шудаанд. Яққаникоҳӣ принципи асосии ташкили оила мебошад. Дар моддаи 34 зикр шудани чунин меъёр, ки тибқи он модару кӯдак таҳти ҳимоя ва ғамхорӣ махсуси давлат қарор доранд, ба уҳдаи давлат масъулияти рушди соҳаи иҷтимоиро вогузор мекунанд.

Инъикоси ин меъёри конституционӣ (қисми якуми моддаи 34) аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар ҳуқуқи миллӣ муқаррароти дахлдори як силсила санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, аз ҷумла Конвенсия доир ба ҳуқуқи кӯдак (1989), Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ (1966) ва ғайра татбиқ шудаанд.

Кӯдакон бояд аз истисмори иқтисодию иҷтимоӣ муҳофизат карда шаванд. Дар моддаи 25-уми Эълומияи умумии ҳуқуқи башар аз ҳимояи иҷтимоии баробар бархӯрдор будани ҳамаи кӯдакон, сарфи назар аз он ки онҳо дар акди никоҳ ё берун аз он таваллуд шудаанд, муқаррар шудааст.

Дар давраи руҳсатӣ аз рӯйи ҳомиладорӣ ва таваллуд фармон дар мавриди аз кор озод кардани занон ғайриқонунӣ эътироф мешавад. Дар дигар эълумияҳои дахлдори ин Созмони байналмилалӣ ҳадди ақали синну соли қабул кардан ба кор муайян шудааст: дар соҳаи кишоварзӣ аз 14-солагӣ ва дар дигар мавридҳо аз 15-солагӣ. Тибқи санади дигари ҳуқуқии созмони мазкур, Конвенсияи №90 «Оид ба меҳнати шабонаи наврасон дар соҳаи саноат» ба корҳои шабона дар саноат ҷалб кардани наврасони то 18-сола манъ аст.

Ҳимояи оила, ҳуқуқи модарӣ ва кӯдакӣ ҳуқуқи озодона бастанӣ никоҳро низ дар бар мегирад. Никоҳ асос ва таҳкурсии ташкилҳои оила буда, бо созиши тарафайн, ихтиёрӣ бастанӣ он барои ҳифзи ҳуқуқҳои аъзои оила аҳамияти фавқулода муҳим дорад. Давлат поймолкунии ҳуқуқҳоро ҳангоми ба никоҳ даромадан тавассути муқаррар намудани шартҳои махсуси ба никоҳ даромадан пешгирӣ мекунанд.

Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (13-юми ноябри соли 1998) ҳамчун санади асосии ҳуқуқие, ки муносибатҳои оилавиरो танзим мекунад, барои ақди никоҳ ризоияти ҳамдигарии марду зани ба никоҳ дароянда ва ба синни никоҳ расидани онҳоро чун шартҳои эътиборноки никоҳ муқаррар кардааст. Инчунин, Кодекси оила ҳолатҳои пешбинӣ кардааст, ки мавҷудияти онҳо монеи ақди никоҳ мешаванд. Муқаррар намудани шартҳои ақди никоҳ баробарии ҳуқуқҳои мардону занонро дар ташкили оила таъмин мекунад.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оиларо асоси ҷомеа доништа, дар зери ҳимояи давлат будани онро эълон кардааст. Тибқи шароити Конститутсия ҳар кас ҳуқуқи ташкили оила дорад. Мардон ва занон, ки ба синни никоҳ расидаанд, ҳуқуқ доранд, ки озода ақди никоҳ банданд. Дар оиладорӣ ва бекор кардани ақди никоҳ зану шавҳар баробарҳуқуқанд. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бисёрникоҳиро манъ кардааст. Ҳимояи оила, модар ва кӯдак, дастгирии иҷтимоии оила аз самтҳои афзалиятнокӣ сиёсати иҷтимоии давлат ба шумор мераванд. Конститутсия муқаррар мекунад, ки модару кӯдак таҳти ҳимоя ва ғамхорӣ давлатанд. Ин муқаррароти Конститутсия шаҳодати он аст, ки таваллуди кӯдак ва никоҳ на танҳо кори шахсӣ аст, балки аҳаммияти ҷамъиятӣ дошта, дастгирии ҷамъонибаи давлатро тақозо мекунад.

Аз ҷумлаи чораҳои ҳуқуқие, ки бевосита ба ҳимояи модар ва кӯдак нигаронида шудаанд, ин рухсатӣ вобаста ба ҳомиладорӣ ва таваллуди кӯдак барои занони бо фаъолияти меҳнатӣ машғулбуда мебошад, ки аз ҷониби қонунгузори меҳнатӣ пешбинӣ шудааст.

Ин рухсатиҳо на танҳо мақсади ҳифзи манфиатҳои модар ва кӯдакро дар назар доранд, то дараҷаи муайян ҳамчун ҷуброни паст шудани даромади оила бо сабаби ҳомиладорӣ ва таваллуд низ мебошанд. Давомнокии рухсатӣ, кумақпулиҳое, ки ҳангоми рухсатӣ дода мешаванд ва ҳуқуқи баъди рухсатӣ ба ҷойи кори пештара баргаштан аз

омилҳои муҳими дастгирии иҷтимоии модар кӯдак ба ҳисоб мераванд.

Тибқи моддаи 223-юми Кодекси меҳнат, ба занони ҳомила дар асоси варакаи корношоямии бо тартиби муқарраргардида додашуда пеш аз таваллуд ҳафтад рӯзи тақвими ва баъд аз таваллуд низ ҳафтад (дар ҳолати таваллуди мушкил ҳаштоду шаш, таваллуди ду ва ё зиёдаи кӯдак яксаду даҳ) рӯзи тақвими рухсатӣ барои ҳомиладорӣ ва таваллуд дода, кумакпулӣ аз ҳисоби суғуртаи давлатии иҷтимоӣ пардохт карда мешавад.

Моддаи 224 Кодекс муқаррар мекунад, ки рухсатӣ барои нигоҳубини кӯдак ба муҳлати якуним сол баъд аз рухсатии ҳомиладорӣ ва таваллуд бо хоҳиши зан ба ӯ дода мешавад. Ин навъи рухсатӣ пардохти кумакпулиро низ дар назар дорад.

Қонунгузори ҳимояи махсуси ҳуқуқҳои меҳнати занон ва фароҳам овардани шароити мусоиди меҳнатро, ки ба хусусиятҳои физиологии занон ҷавобгӯ мебошанд, таъмин месозад: кафолатҳои ҳангоми ба кор қабул кардан ва аз кор озод кардан, манъ кардани меҳнати онҳо дар корҳои вазнин ва корҳои шароиташон зараровар, маҳдуд будани меҳнати занони ҳомила дар бастҳои шабона, гузаронидани онҳо ба корҳои нисбатан сабук ва ғайра. Қонунгузори меҳнати дар ин самт манфиатҳои занони коркунандаро ҳамаҷониба мавриди танзим қарор додааст.

Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар боби 15, ки фарогири моддаҳои 207-214 мебошад, бо мақсади муҳайё намудани шароити мусоид барои амалишавии ҳуқуқҳои меҳнати кӯдакони ноболиғ ва ҳимояи манфиатҳои онҳо дар ин самт як зумра имтиёзҳо пешбинӣ кардааст.

Ҷунончи, дар моддаи 207 Кодекси меҳнат баробар будани ҳуқуқи кормандони ба синни ҳажаҳ нарасида дар муносибатҳои меҳнати бо ҳуқуқи дигар кормандон зикргардида, пешбинӣ шудааст, ки онҳо дар ҳифзи меҳнат, вақти кор, вақти истироҳат ва дигар шароити меҳнат аз кафолатҳои иловагии муқаррарнамудаи қонунгузори истифода мебаранд.

Дар моддаҳои 208 ва 211 Кодекси меҳнат дар корҳои вазнин, зеризаминӣ ва шароити меҳнаташон зарарноку хатарнок, истифодаи меҳнати кормандони ба синни ҳаждаҳ нарасида, инчунин дар корҳои, ки иҷрояшон ба саломатӣ ва рушди маънавии онҳо зарар мерасонад, манъ эълон шуда, ба кормандони ба синни ҳаждаҳ нарасида давомнокии вақти кӯтоҳи корӣ муқаррар карда мешавад. Аз ҷумла барои кормандони аз чордаҳсола то шонздаҳсола на зиёда аз 24 соат дар як ҳафта; барои кормандони аз шонздаҳсола то ҳаждаҳсола на зиёда аз 35 соат дар як ҳафта; барои таълимгирандагони муассисаҳои таълимӣ, ки якҷоя дар давраи соли таҳсил кор ва таҳсил мекунанд, аз чордаҳсола то шонздаҳсола 2,5 соат дар як рӯз ва аз шонздаҳсола то ҳаждаҳсола 3,5 соат дар як рӯз вақти кӯтоҳи корӣ пешбинӣ шудааст.

§ 4. ПРИНЦИПҲОИ ҲУҚУҚИ ОИЛАВӢ

Қонунгузориҳои оилавӣ моҳиятан аз меъёрҳои Конститутсия сарчашма мегирад ва ин меъёрҳо на танҳо асоси қонунгузориҳои никоҳу оиларо ташкил медиҳанд, балки принципҳои онро низ муайян мекунанд. Масалан, ҳуқуқи оилавӣ баробарҳуқуқии мардону занонро дар муносибатҳои оилавӣ танзим кардааст. Ин ҳолат ҳам дар ҳуқуқи уҳдадорихои онҳо ҳангоми никоҳ ва ҳам дар танзими баҳсҳо оид ба амволи умумӣ зоҳир мешавад. Ҳам падар ва ҳам модар ҳуқуқи уҳдадорихои баробар доранд, сарфи назар аз он ки кӯдак бо кадоме аз онҳо зиндагӣ мекунад ва новобаста аз он ки кӯдак дар никоҳ ё ин, ки берун аз он таваллуд шудааст.

Ғайр аз ин, Конститутсия озодии шахсиятро дар мавриди аввал мегузорад. Ин озодӣ дар интиҳоби тарзу усулҳои гуногуни рафтор зоҳир мешавад. Қонунгузориҳои оилавӣ низ ба шахсиятҳои имкониятҳои истифодаи озодиро дар вазъияти гуногун: ҳангоми дохил шудан ба никоҳ, ҳангоми ҳалли масъалаҳои баҳсноки оилавӣ, дар интиҳоби навъҳои тарбия ва таълими кӯдакон фароҳам меорад.

Дар қисми якуми моддаи 19-и Конститутсия сабт шудааст, ки «ҳар кас кафолати ҳифзи судӣ дорад». Ҳуқуқи оилавӣ низ чунин вазифа дорад, яъне ҳар як узви оила барои таъмини ҳуқуқҳои худ аз имконияти ҳифзи судӣ бемонеа истифода бурда метавонад. Дар солҳои пеш Ҳангоми сарзадани баҳсҳои байни ҳамсарон дар мавриди тааллуқмандӣ ва бо қадоме аз ҳамсарон зиндагӣ кардани кӯдак, онҳо аз ҳифзи маъмурии ҳуқуқҳояшон истифода мебуданд, ҳоло қонунгузор имкониятҳои васеи истифода аз ҳимояи судиро пешбинӣ кардааст.

Дар Конститутсия инчунин дахлнопазирии шахсӣ эълон шудааст. Дар ҳуқуқи оилавӣ ин ғоя низ истиқбол шуда, таъкид мешавад, ки ягон кас ҳуқуқи ба қорҳои оилавӣ дахл карданро надорад. Масалан, Ҳангоми пеш омадани масъалаи қатъи никоҳ, на суд ва на мақомоти сабти асноди ҳолатҳои шахрвандӣ наметавонанд сатти роҳи ҳуҷумати ҳамсарон шаванд.

Дар мамлақати мо, тибқи Конститутсия, ҳар кас ҳуқуқи озодона баён кардани афкори худро дорад. Таъсири ин меъёри конституционӣ дар як қатор моддаҳои Кодекси оила низ ба назар мерасад. Ҳар узви оила ҳуқуқи озодона баён кардани фикру мулоҳизаи худро дорад. Ҳангоми дахлат ба манфиатҳои кӯдак ӯ низ метавонад мавқеи худро муайян кунад, фикри кӯдак ҳам дар мурофиаи судӣ ва ҳам дар баррасии маъмуриӣ шунида мешавад. Зиеда аз ин Ҳангоми баровардани қарор дар мақомоти васоят ва парасторӣ, агар синни ӯ ба 10-солагӣ расида бошад, ризояти кӯдак гирифта мешавад. Ҳамин тавр принципҳои зерини ҳуқуқи оилавию, ки тавассути онҳо муносибатҳои оилавӣ ба танзим дароварда мешаванд, номбар кардан мумкин аст:

– баробарҳуқуқии зану мард дар ҳалли ҳама масъалаҳои оилавӣ;

– ин баробарҳуқуқӣ на танҳо Ҳангоми аз ақди никоҳ гузаштан, балки баъд аз он ҳам нигоҳ дошта мешавад. Онҳо инчунин, ҳуқуқи баробари шахсӣ ва молумулкӣ пайдо мекунанд.

– баробархукукии шахрвандон дар муносибатҳои оилавӣ сарфи назар аз миллат, наҷод ва муносибаташон ба дин.

Дар кишвари мо дар вақти акди никоҳ ба муносибатҳои оилавӣ аз рӯйи аслу насаб, мавқеи иҷтимоӣ ва молу мулкдорӣ, мансубияти наҷодӣ ва миллӣ, маълумот, забон, муносибат ба дин, навъ ва характери касбу кор, ҷойи зист ва дигар ҳолатҳо ба ягон тарз, бевосита ё бавосита маҳдудкунии ҳуқуқ, муқаррар намудани афзалиятҳои бевоситаю бавосита роҳ дода намешавад.

– муҳофизат ва ҳавасманд намудани ҳуқуқи модарӣ;

– ғамхорӣ дар ҳаққи фарзандон ва ҷимояи манфиати онҳо;

Падару модарон вазифадоранд, ки фарзандонашонро дар руҳияи ахлоқи нек тарбия намуда, дар бораи саломатӣ ва рушди ҷисмонӣ маънавии онҳо ғамхорӣ кунанд.

– якканикоҳӣ;

Моҳияти ин принцип дар он зоҳир мешавад, ки ҳар кас фақат дар як никоҳ буда метавонад. Агар ин принцип риоя нашавад, никоҳ безътибор дониста мешавад.

– озодона ва ихтиёрӣ бастанӣ никоҳ;

– роҳ надодан ба даҳолати беруна ба масъалаҳои оила;

– дар зери назорати давлат бекор кардани никоҳ;

– афзалияти манфиати кӯдак ва аъзои корношоёми оила;

– роҳ надодан ба ягон навъи таъбиз нисбат ба ҳар як узви оила;

– роҳ надодан ба маҳдудиятҳои маҷбурии ҳуқуқҳои оилавӣ;

– ҳуқуқ ба ҳифзи судӣ;

– аз ҷиҳати моддӣ ва маънавӣ масъули ҳамдигар будани падару модар ва фарзандон;

– ба уҳдаи давлат воғузур кардани уҳдадорӣ доир ба ҳифзи оила, модарӣ, падарӣ ва кӯдакӣ;

– ҳалли масъалаҳои дохилиоилавӣ дар асоси мувофиқаи тарафҳо;

– афзалияти тарбияи кӯдак дар оила, ғамхорӣ нисбат ба некуаҳволӣ ва рушду камоли ӯ;

– аз ҳалли масъалаҳои никоҳ ва оила чудо будани дин.

Ғайр аз ин, ҳуқуқи оилавӣ аз муқаррароти афзалият доштани меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ нисбат ба қонунгузориҳои миллии истифода мекунад, ба шарте ки дар шартномаҳои байналмилалии эътирофнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ин нукта зикр шуда бошад.

§ 5. НИКОҲ: ШАРТҲО ВА ТАРТИБИ БАСТАНИ ОН. МОНЕАҲОИ АҚДИ НИКОҲ

Ҳар як мафҳуми ҳуқуқӣ таърифи худро дорад, ки дар он аломатҳои хос ва фарқкунандаи он инъикос мешаванд. Ҳамин тавр никоҳ иттифоқи аз ҷиҳати ҳуқуқӣ танзимшудаи ихтиёрӣ ва баробарҳуқуқи зану мард аст, ки мақсади он бунёди оила буда, барои ҳамсарон ҳуқуқу уҳдадорихои шахсӣ ва молумулкиро ба вучуд меорад. Нишонаҳои ҳуқуқи никоҳ хусусиятҳои хосси дар қонун инъикосёфта буда, аз инҳо иборатанд:

– никоҳ танҳо миёни зану мард баста шуда метавонад;

– барои бастани никоҳ мавҷудияти иродаи ихтиёронаи онҳое лозим аст, ки ба никоҳ ворид мешаванд;

– никоҳ иттифоқи баробарҳуқуқ аст;

– никоҳ бояд аз ҷиҳати ҳуқуқӣ ба расмият дароварда шавад, яъне дар мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ, ҷамоатҳои шаҳраку деҳот ва дар муассисаҳои консулии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давлатҳои хориҷӣ ба қайд гирифта шавад;

– мақсади никоҳ бунёди оила аст, дар ҳолати баръакс никоҳ безътибор дониста мешавад;

– қайди никоҳ боиси пайдоиши ҳуқуқу уҳдадорихои шахсӣ ва молумулкии ҳамсарон мешавад.

Бояд зикр кард, ки асоси қайди давлатии никоҳ аризаи яқҷояи шахсонест, ки нияти ба никоҳ даромадан доранд.

Додани ариза ба мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ (САҲШ) қисми таркибии тартиби қайди никоҳ мебошад. Дар ариза бояд ризоияти ихтиёрии тарафҳо, набудани ҳолатҳои, ки ба бастании никоҳ монеа мешаванд, зикр шавад.

Бақайдгирии давлатии ақди никоҳ пас аз гузаштани як моҳ аз рӯзи ба мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ аризаи муштарақ додани шахсоне, ки хоҳиши ақди никоҳ карданро доранд, ба ҷо оварда мешавад. Ҳамсарони оянда ҳуқуқ доранд, ки доир ба кам ё зиёд кардани муҳлати якмоҳаи то қайди никоҳ ба мақомоти САҲШ муроҷиат кунанд. Инчунин, мувофиқи қисми 2-юми моддаи 13-и Кодекси оила, барои шахсоне, ки синни никоҳиашон кам карда шудааст, муҳлати якмоҳаи интизорӣ муайян намегардад. Яъне бақайдгирии никоҳи онҳо мувофиқи хоҳишашон ба ҷо оварда мешавад.

Барои бастании никоҳ, пеш аз ҳама, ризоияти никоҳшавандагон муҳим аст. Ҳар гуна амали маҷбурӣ барои никоҳ на фақат боиси бекор кардани никоҳ мегардад, балки шахсоне, ки барои чунин амал гунаҳкоранд, ба ҷавобгариӣ чиноятӣ кашида мешаванд.

Дигар шартҳои бастании никоҳ расидан ба синну соли никоҳӣ мебошад. Ҳоло мувофиқи моддаи 13-и Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, синни никоҳӣ барои ҳар ду ҷинс аз 18-солагии муқаррар шудааст, аммо суд дар мавридҳои истисноӣ метавонад синни никоҳиро на бештар аз як сол кам кунад. Хилофи қонун амал кардани шаҳрвандон боиси сарзадани амали чиноятӣ мешавад, ки барои ин мувофиқи моддаи 169-и Кодекси чиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷазои чиноятӣ пешбинӣ шудааст.

Ҳамчунин дар қонунгузорию оилавӣ бо мақсади ҳифзи иҷтимоии шаҳрвандони Тоҷикистон, ки бо шаҳрвандони хориҷӣ ақди никоҳ мебанданд, хусусан, занон ва кӯдакони аз чунин никоҳҳо таваллудшуда пешниҳод шудааст, ки зимни бастании ақди никоҳ, агар яке аз тарафҳои никоҳшаванда шаҳрванди хориҷӣ ё шахси бешаҳрванд бошад, риояи

шартҳои иловагӣ аз қабилӣ истиқомат дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон на камтар аз як соли охир ва ба таври ҳатмӣ бастанӣ аҳдномаи никоҳ талаб карда мешаванд.

Никоҳ зоҳиран як амали муқаррарӣ менамояд, аммо аз нигоҳи оқибатҳои ҳуқуқии худ амали хеле масъулиятнок аст. Аз ин сабаб дар қонун доир ба никоҳ якчанд монеаҳо (мамнуиятҳо) пешбинӣ шудаанд. Мувофиқи моддаи 14-и Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳолатҳои зерин бастанӣ ақди никоҳ байни шахрвандон манъ шудааст:

– байни шахсоне, ки яке аз онҳо дар никоҳи дигари ба қайдгирифташуда қарор дошта бошад;

– байни хешовандони наздик (падар ё модар бо фарзанд, бобо ё бибӣ бо набераи худ);

– байни бародарону хоҳарони айнӣ ва ӯгаӣ (ки аз як падар ё модаранд);

– байни фарзандони бародарон, хоҳарон, бародару хоҳар;

– байни тағо ва қиян, амак ва бародарзода, хола ва хоҳарзода, амма ва қиян;

– байни шахсоне, ки аз як зан шир макидаанд;

– байни шахсоне, ки аз муоинаи тиббии ҳатмӣ нагузаштанд;

– байни фарзандхондагон ва фарзандхондшудагон;

– байни шахсоне, ки суд яке аз онҳоро бо сабаби бемории руҳӣ ё сустаклиаш (ноқисулақлиаш) ғайри қобили амал эътироф кардааст;

– байни шахсоне, ки суд қобилияти амали яке аз онҳоро бо сабаби суйистеъмомл намудан аз машруботи спиртӣ, воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳо ё дигар моддаҳои мадхушкунанда маҳдуд намудааст.

– байни шахсоне, ки суд яке аз онҳоро бо сабаби сӯисти-фодаи нӯшоқиҳои спиртӣ ё маводди нашъадор дорои қобилияти маҳдуди амал эътироф кардааст.

Якканикоҳӣ дар тамаддуни башарӣ шакли пешқадами никоҳ ба ҳисоб меравад. Маҳз дар ин никоҳ шахс ҳудро хушбахт ҳисоб карда, ба дигарон низ хушбахтӣ меорад. Аммо

ашхосе пайдо мешаванд, ки ин меъёри қонунро вайрон карда, боиси сарзании ҳар гуна оқибатҳои нохуш мешаванд. Бо дарназардошти ҳамин ҳолат дар моддаи 170-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои бисёрникоҳӣ, ки боқимондаи урфу одатҳои даврони пешин мебошад, ҷазои ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст. Бояд гуфт, ки барои шахсро гунаҳкор шуморидан шарт нест, ки мард бояд бо ду ё якчанд зан ақди никоҳ дошта бошад. Аломати асосии ин ҷиноят бо ду ва ё зиёда зан зиндагонӣ кардани мард ва бо онҳо хоҷагии умумӣ доштан мебошад.

Ақди никоҳ дар байни бародарону хоҳарони айнӣ ва ўғай, дар байни ба фарзандӣ қабулкардагон ва қабулшудагон, инчунин байни тағо ва ҷиян, амак ва бародарзода, хола ва хоҳарзода, амма ва ҷиян низ манъ аст. Никоҳи хешовандон на танҳо аз нуқтаи назари маънавӣ, балки аз лиҳози биологӣ низ раво нест. Илми тиб исбот кардааст, ки никоҳи хешовандон ба насли онҳо таъсири номатлуб мерасонад. Мувофиқи қонун манъ кардани никоҳи шахсони ба фарзандӣ қабулкарда ва қабулшудагон ба он асос меёбад, ки байни онҳо чунин муносибатҳои ба вучуд меояд, ки ба муносибатҳои падару модар ва фарзандон баробар ҳисоб карда мешаванд. Ғайр аз ин никоҳи байни онҳо аз рӯйи қоидаҳои ахлоқ дуруст нест.

Ақди никоҳ байни шахсоне, ки яке аз онҳоро суд бинобар бемории руҳӣ ё сустаклӣ ғайри қобили амал донистааст, роҳ дода намешавад. Исботи дар асоси бемории руҳӣ ё сустаклӣ ғайри қобили амал донистани шахс ҳалномаи эътибори қонунидоштаи суд мебошад. Ин манъкунӣ ба он мулоҳиза асос ёфтааст, ки ҳаёти оилавӣ бо чунин шахс номуътадил хоҳад буд. Ғайри қобили амал будани шахс, ба шарте монеаи ақди никоҳ мегардад, ки агар ин ҳолат то лаҳзаи қайди никоҳ ошкор шуда бошад. Агар ин ҳолат баъди қайди давлатӣ ошкор шавад, пас он барои талоқ асос мешавад.

Бояд зикр кард, ки сустаклӣ ё бемории руҳӣ худ аз худ монеаи ақди никоҳ шуда наметавонад. Ин гуна шахсон бояд бо ҳалномаи суд ғайри қобили амал эътироф карда шаванд.

Инчунин, акди никоҳ байни шахсоне номумкин аст, ки суд яке аз онҳоро бо сабаби сӯйистифода аз нӯшокиҳои спиртӣ ё маводди муҳаддир дорои қобилияти маҳдуди амал эътироф кардааст.

Вобаста ба акди никоҳ дар қонунгузорию оилавию кишвари мо гузаштан аз муоинаи тиббии ҳатмӣ ба таври ройгон чорӣ карда шудааст. Мақсад аз ворид кардани ин муқаррарот, қабл аз ҳама ташкил кардани оилаи солиму ва ба дунё овардани насли солиму аст. Ин мақсад вақте амалӣ мешавад, ки агар никоҳшавандагон аз вазъи саломатии ҳамдигар дар натиҷаи муоинаи дақиқи тиббӣ огоҳ шуда, аз ташкил намудани оилае, ки боиси бадбахтиҳои минбаъда хоҳад гашт, худдорӣ кунанд. Ғайр аз ин дар моддаи 15 Кодекси оила додани машварат доир ба тарзи солими ҳаёт, банақшагирии оила ва таъсири бемориҳо ба саломатии насл аз ҷониби муассисаҳои давлатии соҳаи тандурустии маҳалли зист ё истиқомати доимӣ дар назар дошта шудааст, ки барои ҳаёти яққояи хушбахтонаи никоҳшавандагон хеле муҳим мебошад. Муқаррароти моддаи мазкур хусусияти пешгирикунанда дорад, зеро мавҷудияти беморие, ки саломатии никоҳшавандаи дигарро зери хавф мегузорад, боиси дер ё зуд вайрон шудани оила мешавад. Ҷомеа ҳамон вақт солиму хоҳад буд, ки агар аз оилаҳои солиму иборат бошад.

§ 6. БЕЭЪТИБОРИИ НИКОҲ ВА ҚАТЪ ГАРДИДАНИ НИКОҲ

Агар никоҳ бе ризояти никоҳшавандагон ё яке аз онҳо, вайрон кардани синни никоҳӣ, принципи яққаникоҳӣ, байни хешу табори наздик, бародарону хоҳарони ҳамхун, байни ба фарзандӣ қабулкардагон ва қабулшудагон, байни шахсоне, ки ақаллан яке аз онҳоро суд бо сабаби бемории руҳӣ ё сустаклӣ ғайри қобили амал эътироф кардааст, байни шахсоне, ки суд яке аз онҳоро бо сабаби сӯйистифодаи нӯшокиҳои спиртӣ ё маводди нашъадор дорои қобилияти маҳдуди амал

эътироф кардааст, инчунин байни тағо ва қиян, амак ва бародарзода, хола ва хоҳарзода, амма ва қиян баста шуда бошад, мувофиқи меъёрҳои Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳи судӣ безътибор дониста мешавад.

Ҳамчунин, никоҳи бо роҳи маҷбурӣ ё фиреб басташуда низ безътибор дониста мешавад. Фиреб додан маънои қасдан гумроҳ кардани шахси дигарро дорад. Фиреб барои он истифода бурда мешавад, ки тарафи дигар ба бастани никоҳ водор карда шавад ва дар ниҳоди ӯ дар бораи шартҳои никоҳ тасаввуроти нодуруст ҳосил шавад. Фиреб метавонад ҳам аз тарафи яке аз ҳамсарони оянда, ҳам аз тарафи шахси сеюм сар занад, ки чунин амали ношоамро аксар вақт падару модарон ё шахсони наздики тарафи манфиатдор иҷро мекунанд ва онҳо бо ҳамин мақсад забон як мекунанд. Моҳияти фиреб аксар вақт аз он иборат аст, ки дар бораи мавҷуд будан ё набудани вазъиятҳои гуногун изҳороти бардурӯғ дода мешавад, ки ин ҳолатҳо барои безътибор донистани никоҳ нақши муҳим мебозанд.

Безътибор донистани никоҳ чунин оқибатҳо дорад:

а) никоҳи безътибор эътирофшуда аз лаҳзае ба қайд гирифта шудани он безътибор ҳисоб карда мешавад;

б) никоҳи безътибор ҳисобшуда барои зану шавҳар ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои оилавино ба вучуд намеорад;

в) муносибатҳои ҳуқуқии молумулкии шахсоне, ки никоҳашон безътибор эътироф шудааст, мувофиқи қоидаҳои Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон ба танзим дароварда мешаванд;

г) безътибор эътироф кардани никоҳ ба ҳуқуқи фарзандоне, ки аз ин гуна никоҳ таваллуд ёфтаанд, таъсир намерасонад. Гуфтан зарур аст, ки қонуни оилавӣ манфиатҳои ҳамсари бегуноҳро, ки аз мавҷудияти монеаҳо огоҳ набуд, ҳифз менамояд. Бо ин мақсад қонун барои чунин ҳамсарон ҳуқуқҳои зеринро пешбинӣ кардааст:

– нигоҳ доштани насабе, ки дар вақти ақди никоҳ интихоб шуда буд;

– суд метавонад барои чунин ҳамсар аз ҳамсари дигар алимент ситонад ва молу мулкашонро аз рӯи қоидаҳои Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон тақсим кунад.

Никоҳи безътиборро аз рӯи оқибати ҳуқуқи он аз талок фарқ кардан лозим аст, зеро дониستاني он аҳаммияти калон дорад:

а) танҳо никоҳи безътиборро қатъ кардан мумкин аст, дар никоҳи безътибор ақди никоҳ бо вайрон кардани талаботи қонун баста шудааст;

б) ҳангоми талок муносибатҳои занушавҳарӣ дар оянда қатъ мешаванд (ба истиснои уҳдадориҳои алиментӣ), дар никоҳи безътибор одатан аз лаҳзаи пайдо шудани ҳуқуқ ва уҳдадориҳои тарафҳо;

в) ҳангоми талок молу мулке, ки ҳамсарон дар давраи занушавҳарӣ ба даст даровардаанд, тибқи Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон моликияти якҷояи (умумии) онҳо ҳисоб ёфта, тақсим карда мешавад. Ба чунин моликияти занушавҳарӣ дар никоҳи безътибор донисташуда қоидаҳои Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ карда мешаванд;

г) талок аз рӯи ирода ва хоҳиши тарафҳо ба амал бароварда мешавад, никоҳи безътибор бошад, бидуни хоҳиш ва ҳатто бархилофи иродаи тарафҳо сурат мегирад;

д) ҳангоми талок суд бояд ба ҳулосае ояд, ки зиндагонии якҷояи зану шавҳар ва нигоҳ доштани оила минбаъд аз имкон берун шудааст.

Қатъ шудани никоҳ. Қонунгузори оила ду тартиби қатъ кардани никоҳро ҳангоми дар ҳаёт будани ҳамсарон пешбинӣ кардааст: яке дар мақомоти суд ва дигаре дар мақомоти сабти асноди ҳолати шахрвандӣ. Ба тариқи судӣ никоҳ дар чунин ҳолатҳо қатъ карда мешавад:

– байни ҳамсароне, ки яке аз онҳо барои бекор кардани никоҳ розӣ нест;

– байни ҳамсароне, ки фарзандони ноболиғ доранд;

– байни ҳамсароне, бахсҳои молумулкӣ дошта бошанд;

– байни ҳамсароне, ки фарзандони ноболиғ надоранд, ҳар ду барои бекор кардани никоҳ розианд, аммо барои ба расмият даровардани талоқашон дар мақомоти САҲШ яке аз онҳо ҳозир намешавад.

§ 7. ҲУҚУҚ ВА УҲДАДОРИҶОИ ШАХСИИ ҲАМСАРОН

Муносибатҳои ҳуқуқии шахсӣ чунин муносибатҳои мебошанд, ки аз тарафи ҳамсарон ҳангоми бастан ё бекор кардани никоҳ, интиҳоби касб, ҳаллу фасли якҷояи масъалаҳои ҳаёти оилавӣ, интиҳоби озодонаи машғулият, ҷойи истиқомат, ризоият додан ба фарзандхонӣ, ҳалли масъалаҳои бекор кардани никоҳ ва ғайра ба вучуд меоянд. Ҳуқуқҳои шахсӣ ба шахсияти ҳамсарон алоқаманданд.

Ҳуқуқҳои шахсӣ аз лаҳзаи баستاني никоҳ ба вучуд омада, ҳангоми вафот қатъ мешаванд. Онҳоро бо созиши тарафҳо қатъ ё тағйир додан мумкин нест. Ҳуқуқҳои шахсӣ бояд ба талаботи қонун зид набошанд.

Ҳуқуқҳои шахсӣ дар муносибатҳои оилавӣ дар муқоиса бо муносибатҳои молумулкӣ чихати муайянкунандадоранд, яъне сараввал муносибатҳои шахсӣ ва баъд муносибатҳои молумулкӣ пайдо мешаванд. Маҳз ҳамин хусусият дар байни ҳуқуқи оилавӣ ва соҳаҳои дигар, аз ҷумла ҳуқуқи граждани фарқ мегузорад. Ҳуқуқ ва вазифаҳои ҳамсарон асосан аз инҳо иборатанд:

Ҳуқуқи интиҳоби насаб

Мувофиқи моддаи 37-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ» зану шавҳар ҳангоми бақайдгирии давлатии ақди никоҳ метавонанд ихтиёрӣ насаби якеро ҳамчун насаби умумӣ интиҳоб кунанд ё насаби то ақди никоҳ дошташонро нигоҳдоранд. Ба сифати насаби умумии ҳамсарон метавонад насабе навишта шавад, ки бо роҳи илова кардани насаби яке аз ҳамсарон ба насаби ҳамсари дигар ташаккул ёфтааст. Агар

хар ду ё яке аз ҳамсарон насаби дутаркиба дошта бошанд, ба ҳам пайвастанӣ насабҳо манъ аст. Масъалаи интиҳоби насаб кори ихтиёрии никоҳшавандагон буда, озодона ва бо ризоияти якдигар, бидуни даҳолати дигарон ҳал карда мешавад.

Шаҳрвандони бабалоғатрасидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ доранд насаб, ном ва номи падари худро тағйир диҳанд ва ислоҳ кунанд. Чунин тағйирот тибқи моддаи 20-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ» бо илова кардани павсавандҳои насабсозӣ -ӣ, -зод, -зода, -он, -ён, -иён, -ёр, -ниё, -фар, -пур, -духт ба амал бароварда мешавад.

Иваз кардани насаб бо тартиби муқарраршуда дар шуъбаҳои вилоятӣ ва марказии мақомоти САҲШ сурат мегирад. Дар ҳолатҳои зайл ба иваз кардани насаб иҷозат дода намешавад: агар аризадиханда дар зери таҳқиқу тафтишоти суд бошад ё доғи судӣ дошта бошад. Ҳангоми бекор кардани ақди никоҳ ҳамсарон метавонанд насаби худро тағйир диҳанд.

Ҳуқуқи ҳамсарон ба интиҳоби машғулият ва касбу ҳунар

Ин ҳуқуқи конститусионӣ ҳар як шаҳрванд дар меъёрҳои соҳаҳои гуногуни ҳуқуқ сабот ёфтааст. Дар моддаи 32-и Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон гуфта шудааст, ки зану шавҳар дар интиҳоби машғулият, касб ва навъҳои фаъолият соҳибхатиёранд. Дар ҳаёт татбиқ намудани ин меъёри қонун барои дастгирии ҳамсарон ва мустаҳкам намудани оилаҳо омилҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Масъалаҳои доир ба интиҳоби машғулият ва касбу ҳунар зану шавҳар бо ризоияти ҳамдигар ҳал мекунанд.

Ҳуқуқи ҳамсарон ба интиҳоби ҷойи истиқомат

Зану шавҳар дар интиҳоби ҷойи истиқомат ва маҳалли буди бош низ озод мебошанд. Ин чунин маънӣ дорад: уҳдадорӣ ҳуқуқи вучуд надорад, ки дар сурати ҷойи истиқоматро дигар кардани яке аз ҳамсарон нафари дуюм ҳам аз паси ӯ равад.

Қонун кафолати ҳар як ҳамсарро ба озодии интиҳоби ҷойи истиқомат муқаррар намуда, ҳамзамон, омилҳои зиндагии якҷояи онҳоро низ ба инобат мегирад.

Ҳуқуқҳо оид ба масъалаҳои ҳаёти оилавӣ ва тарбияи фарзандон

Дар истифодаи ин ҳуқуқ бисёр паҳлуҳои ҳаёти шахсии зану шавҳар дар назар дошта мешавад: тарбияи фарзандон, пешбурди кори хоҷагӣ ва ғайра. Номгӯйи корхое, ки бо ҳаёти оилавӣ алоқаманданд, хеле гуногун мебошанд. Чун қоида, дар иҷрои ин корҳо зану шавҳар бояд баробар иштирок кунанд. Аммо то ҳол дар соҳаи маишати оила байни зану мард баробарии комил дида намешавад.

Ҳуқуқи иштирок дар ҳалли масъалаҳои тарбияи фарзандон асосан дар шаклҳои зерин ба амал бароварда мешавад: тарбияи ҳаматарафаи фарзандон, додани ному насаб ба фарзандон, муайян кардани ҷойи истиқомати фарзандони ноболиғ, талаб карда гирифтани фарзандон аз дигар шахсе, ки онҳоро ғайриқонунӣ нигоҳ медорад ва ғайра. Фарзандон муҳимтарин воситаи бақои оила мебошанд. Аз ин сабаб барои тарбияи дурусти онҳо муҳити боварӣ ва эҳтироми ҳамдигариро фароҳам овардан зарур аст.

§ 8. ҲУҚУҚҲОИ МОЛУМУЛКИИ ЗАНУ ШАВҲАР

Пас аз қайди давлатии никоҳ дар байни зану шавҳар муносибатҳои молумулкӣ пайдо мешаванд. Минбаъд дар ҷараёни никоҳ молу мулки якҷоя бадастовардашуда, мувофиқи моддаи 34-и Кодекси оила, молу мулки муштаракӣ зану шавҳар ба шумор меравад, молу мулке, ки зану шавҳар дар давраи ҳамзистӣ ҷамъ овардаанд, моликияти умумии онҳо ҳисобида мешавад.

Молу мулки якҷояи зану шавҳар аз маблағҳои пулӣ, амволи манқул (мошинҳои тамғаҳои гуногун ва дигар воситаҳои нақлиёт), инчунин амволи ғайриманқул: хонаҳои истиқоматӣ, иморатҳо, мебелҳои хона, коғазҳои қиматнок,

вомбаргҳо, вексел, чек, сертификати бонкӣ, саҳмияҳо, пай ва ғайра иборат аст. Ҳамаи молу мулки номбурда, ки танҳо дар давраи зиндагии якчояи зану шавҳар чамъ оварда шудаанд, молу мулки муштараки онҳо ба шумор меравад.

Яке аз шартҳои дар қонун нишондодашуда ба вазъи то-никоҳии шахрвандон алоқаманд мебошад, яъне молу мулке, ки то ақди никоҳ ба зан ё шавҳар тааллуқ дошт, моликияти шахсии ӯ ба ҳисоб меравад. Масалан, то хонадоршавӣ яке аз ҳамсарон соҳиби хонаи истиқоматӣ, мошин ва дигар навъи молу мулк бошад, ин амвол пас аз ба никоҳ даромадан низ ҳамчун моликияти алоҳидаи вай эътироф мешавад. Таҷрибаи судӣ гувоҳӣ медиҳад, ки тақсими молу мулки умумии ҳамсарон дар ду ҳолат рух доданаш мумкин аст: а) дар ҳолати қатъи никоҳи ҳамсарон; б) дар ҳолати вафоти яке аз ҳамсарон, вақте ки зарурати ба мерос додани моликияти шахсии ҳамсари фавтида ба миён меояд. Ғайр аз ду ҳолати зикршуда, имкон дорад, ки тақсими молу мулки муштараки зану шавҳар ҳангоми дар қайди никоҳ будани ҳамсарон бо тартиби судӣ низ амалӣ шавад, агар яке аз ҳамсарон ё қарз-дихандаи ӯ даъво пешниҳод кунад. Дар қонунгузорию оилавӣ тақсими молу мулки якчояи ҳамсарон бо қатъи никоҳ вобаста карда намешавад. Аз ин рӯ суд ҳангоми дар қайди никоҳ будани ҳамсарон ҳуқуқи рад кардани аризаи даъво дар бораи тақсими моликияти умумии зану шавҳарро надорад.

Аҳдномаи никоҳ

Дар муносибатҳои ҳуқуқии байни одамон ба воситаи шартнома муайян кардани низоми ҳуқуқии молумулкии миёни ҳамсарон ва онҳое, ки нияти издивоҷ кардан доранд, таърихи хеле қадима дорад.

Қадимтарин намунаи аҳдномаи никоҳро аз сангна-виштаҳои кӯҳи Муғ (асри VIII милодӣ) дарёфт кардаанд. Ҳамчун ҳуччати муайянқунандаи ҳуқуқу уҳдадорихои молумулкии ҳамсарон дар давраи никоҳ ва дар ҳолати бекор шудани он эътироф шудани аҳдномаи никоҳ дар таҷрибаи

давлатдории мамлакатҳои Фарб низ таърихи дерина дорад ва дар замони ҳозира низ васеъ истифода мешавад.

Дар муқоиса бо қонунгузории оилавӣ, ки низоми молу-мулкиро аз лаҳзаи бастанӣ ақди никоҳ ба танзим мебарорад, аҳдномаи никоҳ на танҳо ҳуқуқи моликияти ҳамсаронро ба молу мулки дар давраи таникоҳӣ ва дар давоми зиндагии якҷоя муқаррар месозад, балки дар мавриди бекор шудани никоҳ мучозоти молумулкиро низ пешбинӣ мекунанд. Яъне суд ҳангоми баррасии баҳси молумулкии ҳамсарон муқаррароти аҳдномаи никоҳро дар навбати аввал ба эътибор мегирад.

Аҳдномаи никоҳ дорои мавзӯи хос – молу мулки ҳамсарон ва мазмуни мушаххас – низоми ҳуқуқи молумулкии ҳамсарон аст ва бояд аз рӯйи табиати ҳуқуқӣ ва аз нигоҳи шаклу мазмун ба талаботи аҳдҳои ҳуқуқи маданӣ мувофиқат кунад. Тибқи моддаи 178-и Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон «амали шахрвандон ва ашхоси ҳуқуқӣ, ки ба муқаррар кардан, тағйир додан ё қатъ намудани ҳуқуқи уҳдадорихи маданӣ равона шудааст, аҳд доништа мешавад».

Аҳдномаи никоҳ мафҳуми нав буда, бори нахуст дар қонунгузории оилавӣ дар Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (1998) дохил карда шудааст. Шахсоне, ки нияти ақди никоҳ бастанро доранд, ё ин ки зану шавҳаре, ки дар никоҳи расмӣ мебошанд, ҳуқуқ доранд байни ҳамдигар аҳдномаи никоҳ банданд. Аҳдномаи никоҳ танҳо ҳуқуқи уҳдадорихи молумулкии зану шавҳарро дар никоҳи расмӣ ё ҳангоми бекор кардани никоҳ муайян месозад ва аз рӯйи табиати ҳуқуқи худ ақди дутарафа мебошад, чунки дар ин аҳднома ду тараф: шахсоне, ки нияти ба никоҳ даромадан доранд ё ин ки зану шавҳари дар никоҳи расмибуда иштирок мекунанд. Ҳамон мардону заноне аҳдномаи никоҳ баста наметавонанд, ки ба таври воқеӣ, бе қайди давлатии никоҳ зиндагӣ мекунанд ва дар оянда нияти ба расмият даровардани никоҳашонро, тавре ки дар Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст, надоранд.

Дар аҳдномаи никоҳ зану шавҳар ҳуқуқ доранд молу мулкоро муайян намоянд, ки дар ҳолати бекор кардани никоҳ ба ихтиёри ҳар кадоми онҳо воғузур мешавад. Зану шавҳар инчунин ҳуқуқ доранд, ки ҳама гуна муқаррароти дигари марбут ба муносибатҳои молумулкиашонро дар аҳдномаи никоҳ инъикос кунанд.

Аҳдномаи никоҳ бемуҳлат баста мешавад, яъне ҳуқуқу уҳдадориҳои пешбиниамудаи аҳднома метавонанд ба муҳлати муайян маҳдуд карда шаванд ё бо шартӣ фаро расидан ё фаро нарасидани муҳлат вобаста карда шаванд. Зану шавҳар метавонанд муҳлати аҳдномаи никоҳро бо ризояти якдигар муқаррар кунанд. Ҳамсарон ҳуқуқ доранд, ки муҳлати аҳдномаи никоҳро вобаста аз мундариҷаи он ба муддати 5 сол, 10 сол ё зиёда аз он муқаррар кунанд. Бояд қайд кард, ки аҳдномаи никоҳ наметавонад қобилияти ҳуқуқ доштани амали зану шавҳар, ҳуқуқи онҳоро барои мурочиат ба суд дар бобати ҳифзи ҳуқуқҳояшон, танзими муносибатҳои шахсии ғайримолумулкии зану шавҳар ва ҳуқуқу уҳдадориҳои зану шавҳарро нисбат ба фарзандон маҳдуд кунад ё худ чунин муқарраротеро пешбинӣ кунад, ки ҳуқуқи ҳамсари корношоямро ба таъминот маҳдуд кунад ё худ шартҳои дошта бошад, ки зан ё шавҳарро дар ҳолати ногувор гузорад.

Мувофиқи моддаи 43-и Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон зану шавҳар имконият доранд, ки ҳар вақте хоҳанд, аҳдномаи никоҳро тағйир диҳанд ё бекор кунанд. Дар ин маврид созишнома дар бораи тағйир додан ё бекор кардани аҳдномаи никоҳ дар ҳамон шакле, ки аҳдномаи никоҳ баста мешавад, ба имзо мерасад.

Аҳдномаи никоҳ бо назардошти шартҳои дар он гузошташуда ҳатман бояд иҷро гардад. Барои ҳамин қонунгузор аз иҷрои аҳдномаи никоҳ даст кашидани яке аз тарафҳоро иҷозат намедиҳад. Қонун муқаррар мекунад, ки дар ҳолати ба созиш наомадани зану шавҳар бо талаби яке аз онҳо аҳдномаи никоҳ метавонад бо ҳалномаи суд тағйир дода ё бекор карда шавад.

§ 9. МУНОСИБАТҲОИ ҲУҚУҚИИ ШАХСӢ ВА МОЛУМУЛҚИИ ПАДАРУ МОДАР ВА ФАРЗАНДОН

Ҳуқуқу вазифаи падару модарон барои тарбияи фарзандон ба насаби фарзандон вобаста аст. Одатан муқаррар кардани модари кӯдак мушқил нест. Ин фақат бо маълумотномаи муассисаҳои тиббӣ (таваллудхонаҳо), агар кӯдак дар хона ба дунё омада бошад, бо тасдиқномаи духтур ё дигар кормандони тиббӣ ва Ҳангоми набудани онҳо аз рӯйи нишондоди ду шохид тасдиқ карда мешавад.

Барои исботи модарӣ дар никоҳ будан ё набудани зани соҳиби фарзандшуда аҳаммият надорад. Масъалаи муқаррар кардани падари кӯдак мушқилтар аст. Дар қонун чунин тартиботи муқаррар кардани насаби кӯдак пешбинӣ шудааст:

а) насаби кӯдак аз падару модаре, ки ақди никоҳ доранд, бо қайди никоҳи падару модар тасдиқ карда мешавад. Албатта, дар ин қоида баъзе истисноҳо вучуд дорад;

б) агар падару модар байнашон никоҳ надошта бошанд, модари кӯдак, аз рӯйи аризаи модар, падари кӯдак бошад, аз рӯйи аризаи якҷояи падар ва модари кӯдак ё мувофиқи қарори суд навишта мешавад;

в) дар сурати таваллуд ёфтани кӯдак аз шахсоне, ки ақди никоҳ надоранд, агар аризаи якҷояи падару модар набошад, падари кӯдак аз рӯйи аризаи падар ё модар ё васии (парастори) кӯдак, инчунин худи фарзанд (баъди ба балоғат расиданаш) ва дигар шахсоне, ки кӯдак дар таъминоти онҳо мебошанд, бо роҳи суди муқаррар карда мешавад.

Ҳангоми муқаррар кардани падари кӯдак, суд ҳолатҳои то таваллуди кӯдак якҷоя зиндагӣ қардан ва рӯзгордории умумии модари кӯдак ва шахси ҷавобгар, ё аз тарафи онҳо якҷоя тарбия ё таъмин қардани кӯдак, ё худ далелҳоеро, ки ҳамчун падар иқрор шудани ҷавобгарро дар ҳақиқат исбот мекунанд, ба эътибор мегирад.

Дар соҳаи муносибатҳои байни падару модарон ва фарзандон муносибатҳои шахсии ҳуқуқӣ мавқеи ҳалқунандаро мебошанд. Барои ин муносибатҳо ҳислати бо ҳам пайваस्ताи ҳуқуқу уҳдадорӣҳои падару модар ва фарзандон хос мебошад.

Ба ҳуқуқи шахсии волидону фарзандон инҳо дохил мешаванд:

а) ҳуқуқи кӯдакон ба ном, номи падар, насаб ва мувофиқан ба ин ҳуқуқи падару модар барои ба фарзандон додани ном, номи падар ва насаб;

б) ҳуқуқи падару модарон – тарбия кардани фарзандон ва ҳуқуқи фарзандон – гирифтани тарбия аз падару модар;

в) ҳуқуқи падару модарон – аз номи фарзандон намоёндагӣ кардан, ҳифзи ҳуқуқи манфиати онҳо ва мувофиқан ҳуқуқи фарзандон – ба ҳифзи ҳуқуқ ва манфиати онҳо.

Насаби фарзандон бо насаби падару модарашон муайян карда мешавад. Агар падару модар насаби гуногун дошта бошанд, ба кӯдак бо мувофиқаи падару модар насаби модар ё падар дода мешавад, ҳангоми набудани ин гуна мувофиқа, насаб бо нишондоди мақомоти васоят ва парасторӣ муайян карда мешавад.

Ба кӯдак гузоштани номи ба фарҳанги миллии тоҷикӣ бегона, номи ашӯ, мол, ҳайвонот ва парандагон, инчунин, ном ва ибораҳои таҳқиромез, ки шаъну шарафи инсонро паст мезананд ва одамонро ба табақаҳо ҷудо менамоянд, манъ аст. Ба номи шахс илова кардани таҳаллуқҳои «мулло», «халифа», «тӯра», «хоча», «хӯча», «шайх», «валӣ», «охун», «амир», «сӯфӣ» ва ба инҳо монанд, ки боиси тафриқаандозӣ дар байни одамон мешаванд, манъ аст.

Тибқи моддаи 20-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ», насаби шахс тибқи анъанаҳои миллии тоҷикӣ метавонад аз номи падар ё решаи насаби ӯ бо иловаи пасвандҳои насабсози -ӣ, -зод, -зода, -он, -ён, -иён, -ёр, -ниё, -фар, -пур, -духт ташаккул ёбад. Насаби шахс ҳамчунин метавонад аз номи падар ё решаи насаби падар ё модар бе илова намудани пасвандҳои насабсоз ташаккул ёбад.

Иваз кардани ном, номи падари кӯдак, ки ҳангоми қайди таваллудаш ба ӯ дода шуда буд, бо роҳи қонунӣ то ба синни 16-солагӣ расидани кӯдак мумкин аст. Қатъ гардидан ё беътибор донишҷӯи никоҳи падару модар сабаби тағйир ёфтани насаби фарзандон намешавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи ақаллиятҳои миллӣ ба номгузорӣ ва иваз кардани ном тибқи анъанаҳои миллиашон кафолат дода шуда, аз ҷумла дар моддаҳои 20 ва 67 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлати асноди ҳолати шаҳрвандӣ» пешбинӣ шудааст, ки намояндагони ақаллиятҳои миллӣ, ки шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, бо хоҳиши худ метавонанд номгузорию кӯдаконашонро тибқи Феҳристи номҳои миллии тоҷикӣ ё анъанаҳои миллиашон амалӣ кунанд. Ё худ намояндагони ақаллиятҳои миллӣ, ки шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, бо хоҳиши худ метавонанд номи худро тибқи Феҳристи номҳои миллии тоҷикӣ ё анъанаҳои миллиашон иваз кунанд.

Ҳуқуқи падару модарон ба тарбияи кӯдакон яке аз ҳуқуқҳои асосии шахсии онҳо мебошад. Падару модарон вазифадоранд, ки фарзандонашонро тарбия кунанд, дар бораи саломатӣ, инкишофи ҷисмонӣ ва маънавию ахлоқӣ, инчунин таълими онҳо ғамхорӣ кунанд, онҳоро ба меҳнати муфиди ҷамъиятӣ тайёр намуда, ҳамчун узви сазовору содиқи ҷамъият ба камол расонанд. Ҳуқуқи падару модарӣ танҳо бо роҳи судӣ аз нав барқарор карда мешавад.

Ҳангоми ҳал кардани масъалаи аз нав барқарор кардани ҳуқуқи падару модарӣ, синну соли фарзандоне, ки дар ҳаққи онҳо ҷунин чора дида мешавад, аҳаммият дорад. Дар ин ҳолат, агар фарзанд ба синни 10-солагӣ расида бошад, суд дар вақти ҳал кардани даъвои барои аз нав барқарор кардани ҳуқуқи падару модарӣ фикру хоҳиши кӯдакро ба эътибор мегирад.

Яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи падару модар ин тарбияи фарзанд ва дар руҳияи инсондӯстӣ ба воя расонидани

ӯ мебошад, аммо, мутаассифона, дар таҷриба ҳолатҳое ба чашм мерасанд, ки падару модарон ба тарбияи фарзандони худ безъятиной зоҳир карда, ба ояндаи онҳо таваччуҳи хос зоҳир намекунанд. Ин амал боиси ба ҳар гуна корҳои ғайр даст задани кӯдакон, ба оворагардӣ машғул шудани онҳо ва аз таълиму тарбияи мактабӣ дур мондани кӯдакон мешавад.

Бо мақсади пурзӯр намудани масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд дар руҳияи инсондӯстӣ, ифтихори ватандорӣ, эҳтироми арзишҳои миллӣ, умумибашарӣ ва фарҳангӣ тарбия кардани фарзандон, инчунин ҳифзи ҳукуку манфиатҳои онҳо бо ташаббуси начибонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» қабул гардида, дар он муқаррар карда шуд, ки падару модар, новобаста ба он ки якҷоя ё ҷудо зиндагӣ мекунанд, дар таълиму тарбияи фарзанд ҳукук ва уҳдадорӣҳои баробар доранд.

§ 10. МУНОСИБАТҲОИ ҲУКУҚИИ МОЛУМУЛКИИ ПАДАРУ МОДАР, ФАРЗАНДОН ВА АЪЗОИ ДИГАРИ ОИЛА

Чунин муносибатҳо на танҳо мувофиқи ҳукуқи оилавӣ, балки тибқи ҳукуқи маданӣ ҳам танзим мегарданд. Агар меъёрҳои ҳукуқи оилавӣ муносибатҳои алиментии онҳоро ба тартиб дароранд, санадҳои ҳукуқи маданӣ дигар муносибатҳои молумулкии онҳоро танзим мешаванд. Падару модар ва фарзандон байни худ ҳар гуна аҳд баста метавонанд. Масалан, шартномаи қарз, хариду фурӯш, тухфа ва ғайра. Падару модарон ва фарзандон ворисони ҳамдигаранд.

Молу мулки падару модар ва фарзандон алоҳида мебошад. Ҳангоми дар ҳаёт будани падару модар, фарзандон ба молу мулки онҳо ҳукук надоранд. Падару модар низ ба молу мулки фарзандон ҳукук надоранд, гарчанде аз молу

мулки ҳамдигарӣ истифода мебаранд. Фарзанд аз даромади бадастовардаи худ, молу мулки ҳада ё меросгирифта ва ҳама гуна молу мулки дигаре, ки тибқи қонун ба ӯ тааллуқ дорад, дорои ҳуқуқи моликият доштан мебошад.

Агар дар оилаи шахрӣ моликияти якҷояи умумӣ танҳо байни ҳамсарон пайдо шавад, дар хоҷагии деҳқонӣ, дар деҳот ва хоҷагии ёрирасони шахсӣ байни ҳамаи аъзои он чунин моликият ба миён меояд. Дар хоҷагии деҳқонӣ ва хоҷагии ёрирасон фарзандони ноболиғи оила низ субъекти ҳуқуқи моликияти умумии якҷоя мебошанд.

Вазифаи падару модар фақат бо иҷрои корҳои тарбиявӣ ба охир намерасад. Онҳо уҳдадоранд, ки фарзандони ноболиғ ва инчунин ба балоғат расидаи қобилияти меҳнат надошта ва муҳтоҷи ёрӣ будаи худро аз ҷиҳати моддӣ таъмин кунанд.

Агар онҳо аз иҷрои ин вазифаҳои ҳатмии худ саркашӣ кунанд, аз чунин падару модарон ба воситаи суд алимент рӯёнида мешавад.

Алимент барои фарзандони ноболиғ аз падару модар то синни 18-солагии фарзанд ҳар моҳ ба миқдори зерин рӯёнида мешавад: барои як фарзанд чоряк, барои ду фарзанд сеяк, барои се ва зиёда аз он нисфи музди кор (даромад). Ҳаҷми алимент бо дарназардошти вазъи моддӣ ва оилавии тарафҳо ва дигар ҳолатҳои қобили тавачҷуҳ имкон дорад аз ҷониби суд кам ё зиёд карда шавад. Агар кӯдак таҳти таъминоти пурраи давлат ё ташкилоти ҷамъиятӣ қарор гирифта бошад, суд ҳақ дорад андозаи алиментро кам кунад ё шахсро аз пардохти он озод намояд.

Суд метавонад барои фарзандони ба синни балоғат расида, ки донишҷӯӣ таҳсили рӯзонаи муассисаҳои таълимии давлатии маълумоти миёна ва олӣ мебошанд, мутаносибан то ба синни 20 ва 24-солагӣ расиданашон аз падару модар алимент ситонад. Андозаи алимент ҳар моҳ бо пули устувор ситонидашаванда аз тарафи суд бо дарназардошти вазъи моддию оилавӣ ва манфиатҳои қобили тавачҷуҳи тарафҳо муайян карда мешавад.

Аз додани алимент қасдан саркашӣ кардан чиноят ҳисоб меёбад. Қонун ба масъалаи сари вақт додани алимент барои таъмини фарзандон ва дигар аъзои оила эътибори махсус медиҳад. Дар ин хусус тартиб додан ва рӯёнидани алимент аҳаммияти калон дорад.

Алиментдиҳӣ ё рӯёнидани он яке аз масъалаҳои муҳим ва нозуки қонун мебошад. Аз рӯйи қоидаи умумӣ, алимент аз вақти ба суд бо даъво муроҷиат кардан ва барои дар оянда рӯёнидани он муқаррар карда мешавад. Агар дар суд муайян шавад, ки даъвогар пеш аз ин барои гирифтани алимент чораҳо дида, аммо бо гуноҳи шахси ухдадор онро гирифта натавонистааст, пас суд метавонад алиментро низ баъд аз се соли гузашта ҳам рӯёнад. Агар ҷавобгар баъд аз баровардани ҳалнома дар бораи рӯёнидани алимент ғайб зада бошад, он гоҳ алимент барои тамоми замони гузашта, сарфи назар аз болиғ шудани алиментгиранда, рӯёнида мешавад.

Падару модар вазифадоранд, ки фарзандони ноболиғи қобилияти меҳнат надошта ва ба ёрӣ муҳтоҷашонро низ нигоҳубин намоянд, яъне ба онҳо алимент диҳанд. Ҳангоми муқаррар кардани миқдори алименте, ки барои чунин фарзандон рӯёнида мешавад, суд шароити моддӣ ва оилавии падару модарон ва фарзандони ба ёрӣ муҳтоҷро ба эътибор гирифта, маблағи устувори ҳар моҳ додашавандаро муайян мекунад.

Ғамхорӣ дар ҳаққи падару модар, ёрӣ расонидан ва дастгирӣ кардани онҳо қарз ва вазифаи муқаддаси фарзандон аст. Ин қарз, пеш аз ҳама, вазифаи ахлоқӣ, қарзи вичдонӣ ва ҳислати начибӣ аъзои ҷамъият мебошад. Аммо фарзандоне низ ёфт мешаванд, ки аз иҷрои ин вазифа саркашӣ мекунанд. Қонун чунин фарзандони ба балоғат расидаро ухдадор мекунад, ки дар ҳаққи падару модари худ ғамхорӣ кунанд, онҳоро дар вақти ғайри қобили меҳнат шуданашон (агар муҳтоҷи ёрӣ бошанд), аз ҷиҳати моддӣ ҳам нигоҳубин кунанд. Дар ин ҳангом суд аҳволи моддиву оилавии падару модарон ва фарзандонро ба эътибор гирифта, барои ҳар

моҳ ба миқдори муайян додани алимент ҳалнома мебарорад. Дар вақти муайян намудани миқдори алимент ҳамаи фарзандон ба эътибор гирифта мешаванд.

Фарзандоне, ки аз рӯи ҳалномаи суд барои таъминоти падару модарони қобилияти меҳнатӣ надошта, бояд ёрӣ мерасониданд, хангоми бе сабабҳои узрнок иҷро накардани ин вазифаҳояшон, ба ҷазои ҷиноятӣ кашида мешаванд.

Ҳамсарон, падару модарон ва фарзандон байни худ бо муносибатҳои наздиктарини хонаводагӣ вобастаанд. Бинобар ин вазифаи нигоҳубини аъзои ба ёрӣ муҳтоҷи оила пеш аз ҳама ба зиммаи онҳо гузошта шудааст. Хангоми аз ҳамсар, падару модар ё фарзандон гирифта натавонистани кумаки моддӣ иҷрои ин вазифа ба дӯши дигар аъзои оила гузошта мешавад. Ба ин гурӯҳ бобо, модаркалон, набера, бародарону хоҳарон, тарбиятгарону тарбиятгирандагони воқеӣ, падару модари ӯгаӣ, писару духтари ӯгаӣ дохил мешаванд. Аммо на байни ҳамаи онҳо ҳуқуқи вазифаҳои шахсии ғайримолумулкӣ пайдо мешаванд. Танҳо байни бобо, модаркалон нисбат ба набераҳо, тарбиятгарони воқеӣ нисбат ба тарбиятгирандагони (падару модар)-и ӯгаӣ нисбат ба фарзандони ӯгаӣ ҳуқуқи уҳдадорихо пайдо мешаванд.

Ҳуқуқи уҳдадории алиментии дигар аъзои оила ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешаванд:

- а) байни бобо, модаркалон, набера;
- б) байни бародарону хоҳарон;
- в) байни падар (модар)-и ӯгаӣ, писар (духтар)-и ӯгаӣ;
- г) байни тарбиятгарони воқеӣ ва тарбиятгирон.

§ 11. ФАРЗАНДХОНӢ

Ғамхории давлат дар ҳаққи кӯдакон зиёд аст. Давлат ба воситаи хонаи кӯдакон, кӯдакистон, мактаб-интернатҳо, хазинаи кӯдакон ва инчунин кӯдаконе, ки бе падару модар мондаанд, шароити зарурӣ муҳайё мекунад. Аммо меҳру муҳаббати падару модарро ҳеҷ кас ва ҳеҷ чиз иваз карда наметавонад.

Ба фарзандӣ гирифтани яке аз роҳҳои дар вазъияти оилавӣ тарбия намудани кӯдаконе мебошад, ки бо сабабҳои гуногун ба падару модар мондаанду каси дигаре онҳоро ба фарзандӣ қабул кардааст, ки ин пеш аз ҳама ба манфиати кӯдак равона карда шудааст.

Ҳангоми амалӣ кардани ҳуқуқи фарзандхондӣ бояд шартҳои зерин риоя карда шаванд:

а) шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба синни ба-лоғат расидаанд, новобаста аз ҷинс, ғайр аз шаҳрвандоне, ки аз ҳуқуқи падару модарӣ маҳрум карда шудаанд; барои саркашӣ қардан аз додани алименти кӯдакон маҳкум шуда-анд; фарзандхонд буданду аммо дар натиҷаи ба таври дахл-дор иҷро накардани уҳдадориашон фарзандхонии онҳо бе-кор карда шудааст; ашхоси ғайри қобили амал ва онҳое, ки ҳуқуқи қобили амаликуниашон маҳдуд карда шудааст, фар-зандхонд шуда метавонанд;

б) танҳо кӯдакони ноболиғро ба фарзандӣ гирифтани мумкин аст. Агар кӯдак ба синни 10-солагии расида бошад, ӯро бе ризоияташ ба фарзандӣ гирифтани мумкин нест. Ризо-ияти кӯдакро суд муайян мекунад.

в) ба фарзандӣ гирифтани ихтиёри мебошад ва кӯдак бо қарори суд мувофиқи аризаи ашхосе, ки ӯро ба фарзандӣ қа-бул қардан мехоҳад, ба фарзандӣ дода мешавад.

г) ризоияти ҳамсарон. Дар натиҷаи фарзандхондӣ кӯдак фарзанди фарзандхондон ҳисоб шуда, ба оилаи онҳо дода мешавад. Бинобар ин, зану шавҳар бо ризоияти ҳамдигарӣ кӯдакро ба фарзандӣ мегиранд.

д) ризоияти падару модар ва мақомоти васоятӣ парас-торӣ. Агар кӯдаке, ки ба фарзандхонӣ дода мешавад, падару модари биологӣ дошта бошад, барои ба фарзандхонӣ дода-ни ӯ, албатта, ризоияти онҳо зарур аст. Падару модар мета-вонанд барои ба ашхоси ба онҳо маълум ба фарзандӣ дода-ни кӯдаконашон ризоият диҳанд, инчунин ҳуқуқи интихоби шахсони фарзандхонандаро ба ихтиёри мақомоти васоятӣ парас-торӣ гузоранд.

е) фарқи синну соли шахси ба фарзандхонӣ қабулкунанда, ки оиладор нест ва фарзандхондашаванда бояд аз 17 сол кам набошад.

То ба фарзандӣ додани кӯдак, падару модар метавонанд аз ризояташон даст кашанд, аммо баъд (ғайр аз мавридҳои бо қонун пешбинишуда) пушаймонию онҳо ба инобат гирифта намешавад.

Ба фарзандӣ қабулкардан бо қарори суди ҷойи истиқомати фарзандхон ё ҷойи истиқомати фарзандхоншаванда дар асоси аризаи шахсе, ки кӯдакро ба фарзандӣ қабул кардан мехоҳад, ба ҷо оварда мешавад. Парвандаҳои фарзандхондӣ дар суд бо иштироки мақомоти васојату парасторӣ баррасӣ мешаванд. Фарзандхондӣ дар шӯъбаҳои (бюроҳои) САҲШ, яъне ҷое, ки дар бораи фарзандхонӣ қарор бароварда шуда буд, сабт мегардад. Ин мақомот амалиёти худро дар асоси қарори дар бораи фарзандхондӣ баровардаи суд иҷро мекунад.

Дар баъзе мавридҳои дар қонун пешбинишуда фарзандхонӣ беэътибор доништа мешавад. Масалан, агар қарор дар бораи фарзандхонӣ қалбаки бошад; ашхоси болиғ ба фарзандӣ қабул шуда бошад; фарзандхонанда шахси ғайри қобили амал доништа, ё қобилияти амалаш маҳдуд ҳисобида шуда бошад, ё аз ҳуқуқи падарию модарӣ маҳрум карда шуда бошад, чунин фарзандхонӣ беэътибор доништа мешавад.

САВОЛ ВА СУПОРИШ:

- 1. Пайдоиши оила ба кадом давра мансуб аст ва хусусиятҳои он давраро бо истифода аз маводди фанни таърих шарҳ диҳед.*
- 2. Никоҳро як навъи шартнома гуфта шумо чиро мефаҳмед?*
- 3. Ба ташикли оила дар аҳди Зардушт чӣ гуна баҳо дода мешуд?*
- 4. Чаро ҳуқуқи уҳдадорӣҳои зану шавҳар аз ҷониби давлат муқаррар мешавад?*
- 5. Таърифи оиларо гӯед.*
- 6. Вазифаҳои ҳуқуқи оилавӣ аз ҳалли кадом масъалаҳо иборат аст?*
- 7. Мавзуи омӯзиши ҳуқуқи оилавӣ чист?*
- 8. Субъектҳои ҳуқуқи оилавино номбар кунед.*

9. Ба ёд биёред, ки давлати иҷтимоӣ чист ва чӣ гуна хусусиятҳо дорад.
10. Ҳуқуқи оилавӣ аз кадом меъёрҳои Конститутсия сарчашма мегирад?
11. Дар кадом санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ доир ба ҳифзи давлатии оила суҳан меравад?
12. Ҳифзи ҳуқуқҳои оилавӣ дар кадом давраҳои ҳаёти инсон амалӣ мешавад?
13. Дар кадом моддаҳои Конститутсия аз ҳуқуқи ташикли оила суҳан меравад?
14. Кадом шартҳои никоҳ дар Конститутсия зикр шудааст?
15. Санадҳои ҳуқуқии байналмилалиеро номбар кунед, ки дар онҳо ғамхорӣ давлат дар ҳаққи модарон зикр шуда бошад.
16. Ғамхорӣ дар ҳаққи занон дар Кодекси меҳнат чӣ гуна ифода ёфтааст?
17. Шарҳ диҳед, ки баробарҳуқуқии марду зан дар муносибатҳои оилавӣ чӣ гуна татбиқ мешаванд.
18. Озодии шахсият дар кадом қанбаҳои муносибатҳои оилавӣ ифода меёбад?
19. Дар кадом мавридҳо фикру мулоҳизаи кӯдак ба инобат гирифта мешавад?
20. Принципи якканикоҳӣ чӣ маънӣ дорад ва барои чӣ он ҳам дар Конститутсия ва ҳам дар қонунгузориҳои оила таъкид шудааст?
21. Дигар принципҳои ҳуқуқи оилавино номбар кунед.
22. Нишонаҳои ҳуқуқии никоҳро номбар кунед.
23. Чаро баъди пешниҳоди ариза доир ба ақди никоҳ як моҳ интизор шудан лозим аст?
24. Оё ҳангоми пешниҳоди ариза шитироки ҳар ду ҷониб, яъне никоҳшавандагон зарур аст?
25. Барои кам ё зиёд кардани муҳлати якмоҳаи баъди додани ариза ба кадом мақомот муроҷиат кардан лозим аст?
26. Шартҳои дигари бастанӣ ақди никоҳ кадомҳоянд?
27. Дар кадом ҳолатҳо бастанӣ ақди никоҳ манъ карда шудааст?

28. Муоинаи тиббии ҳатмии никоҳшавандагон бо кадом мақсад ҷорӣ карда шудааст?
29. Кадом навъи никоҳ бо роҳи судӣ безътибор доништа мешавад?
30. Ҳолатҳоеро номбар кунед, ки боиси безътибор эътироф шудани никоҳ мешаванд.
31. Фарқи никоҳи безътибор аз талоқ дар чист?
32. Суд барои ошӯӣ додани зану шавҳар чӣ қадар муҳлат медиҳад?
33. Ҳангоми муҳокимаи парвандаҳо оид ба ҷудошавии ҳамсарон суд кадом масъалаҳоро ҳал мекунад?
34. Ҳуқуқ ва вазифаҳои ҳамсаронро номбар кунед.
35. Масъалаи интиҳоби насабро баъди ташикили оила ҳамсарон чӣ гуна ҳал мекунад?
36. Агар ҳамсарон хоҳанд, ки насабашонро тағйир диҳанд, кадом моддаи Кодекси оиларо ба асос мегиранд?
37. Дигар қардани насаб бо иҷозати кадом мақомот сураат мегирад?
38. Ҳуқуқи иштирок дар ҳалли масъалаҳои тарбияи фарзандон дар кадом шаклҳо ба амал бароварда мешавад?
39. Дар байни зану шавҳар муносибатҳои молумулкӣ кай пайдо мешавад?
40. Кадом навъи моликият, моликияти умумии ҳамсарон ҳисобида мешавад?
41. Тақсими молу мулкӣ умумии ҳамсарон дар кадом ҳолатҳо рух дода метавонад?
42. Оё аҳдномаи никоҳ собиқаи таърихӣ дорад?
43. Мавзуи аҳдномаи никоҳ аз чӣ иборат аст?
44. Аҳдномаи никоҳ аз рӯйи табиати ҳуқуқии худ чӣ гуна аҳд аст?
45. Шартҳои бастании аҳдномаи никоҳро шарҳ диҳед.
46. Аҳдномаи никоҳро кӣ ҳуқуқи тағйир додан ё бекор қардан дорад?
47. Кадом масъалаҳо набояд дар аҳдномаи никоҳ зикр шаванд?

БОБИ VI. ҲУҚУҚИ МЕҲНАТӢ

§ 1. МАФҲУМ, ПРИНЦИП ВА САРЧАШМАҲОИ ҲУҚУҚИ МЕҲНАТӢ

Тибқи моддаи 35-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳар кас ба меҳнат, интиқоби касбу кор, ҳифзи меҳнатӣ ва ҳимо-яи иҷтимоӣ ҳангоми бекорӣ ҳуқуқ дорад.

Ҳуқуқ ба меҳнат яке аз ҳуқуқҳои асосии ҳар як шаҳрванд ба ҳисоб меравад. Машғул шудан ба фаъолияти меҳнатӣ шартӣ муҳимми амалӣ кардани ҳуқуқи ҳар як шаҳрванд ба меҳнат мебошад.

Гузариш ба иқтисодӣ бозорӣ боиси дигаргуниҳои ҷиддӣ дар соҳаи муносибатҳои меҳнати ба предмети ҳуқуқи меҳнатӣ тааллуқдошта ва дигар муносибатҳои ба онҳо алоқаманд, сарчашмаҳои батанзимдарорӣ ва принципҳои ҳуқуқи меҳнатӣ шуд. Дар ин давра моҳият ва мазмуни муносибатҳои меҳнатӣ ва муносибатҳои ба он алоқаманд ба таври кулӣ дигаргун шуда, механизми ҳуқуқӣ ва принципҳои батанзимдарории онҳо ба он мутобиқ гардонида шуданд.

Ҳуқуқи меҳнатӣ ҳамчун соҳаи мустақили ҳуқуқ муносибатҳои ҷамъиятиро, ки дар шароити бозори меҳнат ба миён омада, тарзи ташкил ва татбиқи меҳнати кирояро муайян мекунанд, ба танзим медарорад.

Ҳамин тавр, ҳуқуқи меҳнатӣ муносибатҳои меҳнатиеро ба танзим медарорад, ки дорои аломатҳои зерин мебошанд:

– Онҳо ба созиши байни корманд ва корфармо асос меёбанд;

Мазмуни чунин созишро шахсан ва дар асоси музд иҷро кардани функсияи меҳнатӣ, яъне кор, дар асоси касб, ихтисос ва вазифа ташкил медиҳад;

– Корманд уҳдадор аст, қоидаҳои тартиботи дохилии корро риоя намояд ва корфармо дар навбати худ уҳдадор мешавад, ки шароити дахлдори меҳнатиро тибқи қонунгузории меҳнатӣ, шартномаи коллективӣ, созишномаҳо ва шартномаи меҳнатӣ таъмин кунад.

Иштирокчиёни (субъектҳои) муносибатҳои меҳнатӣ корфармо ва корманд мебошанд, ки онҳо муносибатҳои худро бештар дар асоси шартномаи меҳнатӣ амалӣ мекунанд. Ба сифати корманд танҳо шахси воқеӣ ва ба сифати корфармо шахси воқеӣ ва ҳуқуқӣ (ташкилот) баромад мекунад. Қобилияти умумии меҳнатӣ бо расидани шахси воқеӣ ба синни понздаҳсолагӣ ба вучуд меояд. Дар ҳолатҳои истисноӣ, бо дарназардошти масъалаҳои ҳифзи саломатӣ, камолоти ҷисмонӣ ва руҳии таълимгирандагон, муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, омӯзишгоҳҳои касбӣю техникӣ, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи махсусро, ки ба синни 14-солагӣ расидаанд, ба кор қабул кардан мумкин аст. Ҳамчунин таълимгирандагоне, ки ба синни 14-солагӣ нарасидаанд, бо мувофиқаи падару модар метавонанд шартномаи меҳнатӣ баста, дар театрҳо, кинофилмҳо, концертҳо, сиркҳо иштирок намоянд.

Мақомоти дахлдори ҳокимияти давлатӣ, шахси ҳуқуқӣ (ташкилот), инчунин намоянда ва филиалҳои онҳо, шахси воқеӣ бо тартиби муқаррарнамудаи қонун ба сифати соҳибкори инфиродӣ ба қайд гирифташуда, ба сифати корфармо эътироф карда мешаванд.

Ҳуқуқи меҳнатӣ ба принципҳои муайяни ҳуқуқӣ асос меёбад. Онҳо ғояҳои асосие мебошанд, ки моҳияти ҳуқуқи меҳнатӣ, равиши асосии сиёсати давлатро дар соҳаи фаъолияти бозори меҳнат, татбиқ ва ташкили меҳнати кироя ифода менамоянд. Ба принципи асосии ҳуқуқи меҳнатӣ пеш аз ҳама принципи озодии меҳнат дохил мешавад. Мазмуни онро аз ҷониби ҳар як шахс озодона интихоб шудани касб ва навъи фаъолият, ихтиёрдорӣ қобилияти худ ба меҳнат, озодона ризо шудан ба ин ё он шароити меҳнат ташкил медиҳад.

Принципи дигаре, ки ҳамчунин муҳим аст, принципи манъи маҳдудсозии ҳуқуқ инсон ва шаҳрванд дар муносибатҳои меҳнатӣ мебошад. Ин чунин маънӣ дорад, ки ҳама гуна фарқгзорӣ, иҷозат надодан ва ё қабул накардан ба кор аз рӯйи аломатҳои мансубияти миллӣ, нажодӣ, ранги пӯст, ҷинсият, синну сол, дин, ақидаи сиёсӣ, маҳалли таваллуд,

баромади хориҷӣ ё иҷтимоӣ, ки баробарии имкониятро дар соҳаи меҳнат барҳам медиҳад, манъ аст.

Принсипи манъи кори маҷбурӣ принсипи дигари асосии ҳуқуқи меҳнатӣ мебошад. Дар зери мафҳуми кори маҷбурӣ иҷро кардани кор дар зери таҳдиду фишор, зӯрӣ, ба монанди барои иштирок дар корпартоӣ ё ин ки ба сифати чораи ҷазо барои ифодаи ақидаи сиёсӣ, ё эътиқоди ғоявии ҳилофи низоми мавҷудаи сиёсӣ, иҷтимоӣ ё иқтисодӣ, ба сифати чораи маҳдудият ва ғ. фаҳмида мешавад.

Сарчашмаҳои танзимкунандаи муносибатҳои меҳнатӣ ва муносибатҳои ба он алоқаманд Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз 23-юми июли соли 2016, қонунҳои дигари Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла Қонун «Дар бораи мусоидат ба шугли аҳоли» аз 1-уми августи соли 2003, Қонун «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз 5-уми марти соли 2007 ва ғ. мебошанд.

Инчунин, фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ба сифати сарчашмаҳои ҳуқуқи меҳнат эътироф карда мешаванд. Санадҳои байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон низ сарчашмаҳои ҳуқуқи меҳнат мебошанд.

§ 2. МАФҲУМ ВА НАВЪҲОИ ШАРТНОМАИ МЕҲНАТӢ

Муносибатҳои меҳнатии корманд бо корфармо дар асоси шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ ба тартиб дароварда мешавад. Он шакли асосии ҳуқуқи бавучуд омадан ва мавҷудияти муносибатҳои меҳнатӣ буда, дар масъалаи бо кадрҳо таъмин намудани истеҳсолот нақши муҳим мебозад.

Корманд ҳуқуқи ба меҳнат доштаи худро бо роҳи озодона баستاني шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ оид ба фаъолият бо ташкилот ба амал мебарорад.

Шартномаи меҳнатӣ созишномаи байни корфармо ва корманд мебошад, ки мувофиқи он корманд уҳдадор ме-

шавад корро аз рӯйи як касб, якчанд касби муайян, ихтисос ё вазифаи ба таври дахлдор, бо риоя намудани тартиботи дохилии меҳнатӣ иҷро кунад ва корфармо дар навбати худ уҳдадор мешавад, ки ба корманд музди корашро дода, шароити меҳнатро, ки санадҳои қонунгузорӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ доир ба меҳнат ва созишномаҳои тарафҳо муайян курдаанд, таъмин кунад.

Барои бастании шартномаи меҳнатӣ ризояти (созиши) тарафҳо зарур аст. Шартномаи меҳнатӣ шартномаи дутарафа мебошад, ки дар он яке аз тарафҳо корманд ва тарафи дигар корфармо мебошад.

Маҷмуи шартҳои, ки дар шартномаи меҳнатӣ пешбинӣ шудаанд, мазмуни онро ташкил мекунад ва дар шакли ҳуқуқи уҳдадорихои тарафҳои шартнома баромад мекунад. Ин шартҳоро ба ду гурӯҳ чудо кардан мумкин аст, яқум, шартҳои дар қонун муқарраршуда ва дар асоси талаботи қонун ба шартнома (қарордод) воридшаванда; дуюм, шартҳои бо созиши тарафҳо қабулшуда ва дар шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ ифода кардашуда. Гурӯҳи дууми шартҳои шартномаи меҳнатӣ дар навбати худ ба ду гурӯҳ чудо карда мешаванд: 1) зарурӣ; 2) иловагӣ.

Ба шартҳои зарурӣ инҳо дохил мешаванд: ҷойи кор, функцияи меҳнатӣ ва музди меҳнат.

Ҷойи кор қитъаи бо афзори олоти корӣ ҷиҳозонидашудае мебошад, ки дар он корманд уҳдадорихои меҳнатии худро иҷро мекунад.

Созиши тарафҳо доир ба функцияи меҳнатии кормандон масъалаи бо кор таъмин кардани кормандонро мувофиқи касбу ихтисос ва малакаи онҳо дар бар мегирад. Касб нави фаъолияти меҳнатие мебошад, ки малакаи тавассути омӯзиш ва таҷриба андухташудаи кормандро тақозо мекунад. Ихтисос маҷмуи дониш, қардонӣ ва малакаи тавассути омодагии махсус ва таҷрибаи қорӣ андухташудае мебошад, ки барои иҷрои нави муайяни фаъолият дар доираи касби

мазкур зарур аст ва бо хуччатҳои дахлдор дар бораи таҳсилот тасдиқ карда мешавад.

Дар моддаи 25-и Кодекси меҳнат муҳлатҳои амали шартномаи меҳнатӣ нишон дода шудаанд. Мувофиқи он шартномаи меҳнатӣ ба муҳлатҳои зерин баста мешавад:

– ба муҳлати номуайян;

– ба муҳлати муайяни камтар аз як сол, ба истиснои ҳолатҳои пешбиниамудаи сархатҳои сеюм, чорум ва панҷуми хамин қисм;

– барои иҷрои уҳдадориҳои корманди ҳозирнабуда, ки мутобиқи Кодекси мазкур ҷойи кораш нигоҳ дошта мешавад;

– ба муҳлати иҷрои кори муайян;

– барои иҷрои корҳои мавсимӣ.

Қисми зиёди шартномаҳо ба муҳлати номуайян баста мешаванд. Амали чунин шартномаҳо бемуҳлат буда, яке аз кафолатҳои мутаассилии муносибатҳои меҳнатиро таҷассум мекунад. Дар шартномаи ба муҳлати муайян басташуда вақти амали он ба тарзи мушаххас нишон дода шудааст. Дар шартномаи барои вақти иҷрои кори муайян басташуда вақти иҷрои кори мазкур нишон дода мешавад, масалан, дар вақти гузаронидани барӯйхаттирӣ.

Шартномаи меҳнати ба муҳлати муайян ва ё барои вақти иҷрои кори муайян басташударо одатан шартномаи фаврӣ меноманд. Корманди чунин шартномаро баста уҳдадор аст, ки дар муддати вақти муайян дар ташкилот машғули кор бошад. Дар қонунгузорӣ муҳлати камтарини шартнома на кам аз 1 сол муқаррар карда шудааст. Чунин шартномаҳо пас аз гузаштани муҳлати амали онҳо бо хоҳиши тарафҳо ба муҳлати нав баста мешаванд. Вале агар муҳлати онҳо гузараду муносибати меҳнатӣ идома пайдо кунад ва тарафҳо хоҳиши қатъ кардани онро талаб накунанд, он гоҳ шартнома ба муҳлати номуайян дароз кардашуда ҳисоб мешавад. Шартномаи меҳнатие, ки барои вақти иҷрои кори муайян баста шудааст, баъди ба охир расидани он қатъ мегардад.

§ 3. ТАРТИБИ БАСТАН ВА ШАКЛҲОИ ШАРТНОМАИ МЕҲНАТӢ

Ба кор қабул кардани кормандон дар асоси шартномаи меҳнатӣ ба роҳ монда мешавад. Ҳангоми ба кор дохил шудан онҳо вазифадоранд, ки шиноснома, (барои шахсоне, ки ба синни шонздаҳсолагӣ нарасидаанд, шаҳодатномаи таваллуд), дафтарчаи меҳнатӣ (агар пеш дар дигар ҷой кор карда бошад), ҳуҷҷатҳо дар бораи таҳсилот (дар ҳолати пешбини-намудаи санади меъёрӣ), ҳуҷҷати уҳдадории ҳарбӣ ё шаҳодатномаи бақайдгирӣ, инчунин барои корхое, ки дониши махсусро талаб мекунанд, ҳуҷҷат дар бораи маълумоти махсус пешниҳод кунанд. Дар вақти ба кор қабул намудан аз кормандон ғайр аз ҳуҷҷатҳои пешбиникардаи қонун дигар ҳел ҳуҷҷатҳоро талаб кардан манъ аст (моддаи 26-и Кодекси меҳнат).

Қонунгузории меҳнат нисбат ба баъзе гурӯҳи алоҳидаи кормандон, пеш аз бастани шартномаи меҳнатӣ аз муоинаи тиббӣ гузаштанро талаб мекунад. Чунин тартибот бо мақсади саломатии онҳо ё ҳифзи саломатии аъзои ҷамъият ба роҳ монда мешавад. Ин шарт нисбат ба шахсони зерин татбиқ карда мешавад: а) ба ноболиғони то 18-сола; б) шахсоне, ки ба кори шароиташ вазнин ва зарарнок роҳ дода мешаванд; в) шахсоне, ки ба корҳои вобаста ба хизматрасонӣ ба кӯдакон, беморон, соҳаҳои савдо ва хӯроки умумӣ ва амсоли инҳо ба кор қабул карда мешаванд.

Шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ дар шакли хаттӣ баста шуда ва бо фармони (амри) роҳбари ташкилот ё шахси ваколатдор ба расмият дароварда мешавад. Шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ дар шакли хаттӣ баста мешавад. Он дар ду нусха тартиб дода шуда, ба он тарафҳо имзо мегузоранд. Як нусха ба корманд дода шуда, дигарашро корфармо нигоҳ медорад. Дар вақти бастани шартномаи меҳнатӣ мумкин аст дар байни тарафҳо дар хусуси аз санҷиш гузаштани кор-

манд ризоият ба миён ояд. Мақсад аз санчиш ба кор лоик будан ё набудани кормандро муайян кардан аст. Муҳлати санчиш ғайр аз мавридҳои муқаррарнамудаи қонун аз се моҳ зиёд буда наметавонад, санчиш барои ноболиғони то 18-сола, мутахассисони ҷавон ҳангоми гузаронидани онҳо ба кор ба маҳалли дигар, гузаронидан ба ташкилоти дигар, инчунин тибқи озмун ба кор қабул кардан муқаррар карда намешавад.

Ба корманде, ки аввалин маротиба ба кор қабул карда мешавад, баъди панҷ рӯзи кор дар корхона дафтарчаи меҳнатӣ кушода мешавад. Дафтарчаи меҳнатӣ ҳуҷҷати асосӣ доир ба фаъолияти меҳнати корманд мебошад. Ба маълумоти дар дафтарчаи меҳнатӣ сабтшуда маълумот доир ба коре, ки аз тарафи корманд иҷро карда мешавад, маълумот доир ба ҳавасмандгардонӣ ва мукофотҳо барои муваффақиятҳои кор дохил карда мешавад. Дар дафтарчаи меҳнатӣ сабаби аз кор рафтани корманд низ қайд карда мешавад. Дар рӯзи аз кор рафтани корманд дафтарчаи меҳнатӣ бояд ба ӯ супорида шавад.

§ 4. БА КОРИ ДИГАР ГУЗАРОНИДАН ВА НАВЪҲОИ ОН

Қонунгузори меҳнатӣ ҳуқуқи кормандонро ба меҳнат ҳаматарафа Ҳимоя карда, амалӣ кардани ҳуқуқи онҳоро оид ба шароити меҳнатие, ки дар вақти ба кор қабул намудан пешбинӣ шудаанд, кафолат медиҳад. Маъмурият ҳуқуқ надорад аз корманд иҷроӣ кореро, ки дар шартномаи меҳнатӣ пешбинӣ нашудааст, талаб кунад. Агар дар рафти иҷроӣ уҳдадорӣ меҳнатӣ зарурати ба кори дигар гузаронидани корманд ба миён ояд, дар ин сурат ризоияти ӯ ба таври ҳаттӣ гирифта мешавад. Гузаронидан ба кори дигар доимӣ ва муваққатӣ мешавад. Ба кори дигари доимӣ гузаронидан аз се навъ иборат аст:

1. Ба кори дигар гузаронидан дар ҳуди ҳамон ташкилот.
2. Гузаронидан ба кор ба ташкилоти дигар.

3. Гузаронидан ба ҷойи дигар якҷоя бо ташкилот.

Корманд ҳамон вақт ба кори дигар гузаронидашуда ҳисоб карда мешавад, ки шартҳои зарурии шартномаи меҳнатӣ, ба монанди ҷойи кор, функсияи меҳнатӣ (касб, ихтисос) ва музди меҳнат тағйир ёбад. Дар сурати тағйир наёфтани шартҳои зарурии номбурда на аз як кор ба кори дигар гузаронидан, балки ҷойивазкунӣ ҳисоб карда мешавад ва дар чунин ҳолат гирифтани ризоияти корманд шарт нест.

Чун қоида, ба кори дигар гузаронидан фақат бо ризоияти корманд мумкин аст, вале дар мавридҳои истисноӣ бо ташаббуси корфармо ва бо ризоияти корманд ўро муваққатан ба кори дигар гузаронидан мумкин аст. Ба чунин мавридҳо дохил мешаванд:

а) зарурати истехсолӣ; б) бекормонӣ; в) ҳамчун чораи татбиқи ҷазои интизомӣ.

Ба кори дигар гузаронидан дар мавриди зарурати истехсолӣ барои пешгирӣ ё бартараф намудани ҳодисаҳои офати табиӣ, фалокатҳои истехсолӣ ё фавран бартараф кардани оқибатҳои онҳо, барои пешгирӣ кардани ҳодисаҳои нохуш, нобуд ё вайроншавии молу мулки давлатӣ ё ҷамъиятӣ, инчунин барои иваз кардани корманди ғоиб мумкин аст. Муддати ба кори дигар гузаронидан дар мавриди зарурати истехсолӣ то як моҳ мебошад.

Дар вақти бекормонӣ бо дарназардошти ихтисосу касб кормандонро дар ҳамон ташкилот ба тамоми вақти бекормонӣ ё ба дигар ташкилот, вале дар ҳуди ҳамон маҳал ба муҳлати то як моҳ ба кори дигар гузаронидан мумкин аст. Дар вақти бекормонӣ агар кормандон ба кори каммузд гузаронида шаванд, он гоҳ музди миёнаи қорашон аз рӯйи кори пештараи онҳо дода мешавад. Муваққатан ба кори дигар гузаронидани корманд ҳамчун чораи ҷазои интизомӣ мумкин аст. Мувофиқи он маъмурияти ташкилот барои вайрон намудани интизому меҳнатӣ метавонад кормандро ба кори каммузд ё ба вазифаи пасттар гузаронад.

§ 5. АСОСҲОИ ҚАТЪ ГАРДИДАНИ ШАРТНОМАИ (ҚАРОРДОДИ) МЕҲНАТӢ

Истеҳсолот барои устувории муносибатҳои ҳукуки меҳнатӣ ва бо кадрҳо таъмин будани соҳаҳои гуногун ҳавасманд мебошад, зеро ҷой иваз кардани кадрҳо ба иқтисоди миллӣ зарари калон мерасонад. Аз ин рӯ қонунгузории меҳнатӣ ба ҳамаи кормандоне, ки фаъолияти худро дар асоси шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ ба роҳ мемонанд, кафолати ҳукуки аз кор озод карданро муқаррар мекунад. Шартномаи (қарордоди) меҳнатиро танҳо бо асосҳо ва тартиби дар қонун пешбинишуда бекор кардан мумкин аст. Асосҳо мувофиқи қонунгузории меҳнатӣ чунинанд: 1) бо созиши тарафҳо; 2) бо ташаббуси корманд; 3) бо ташаббуси корфармо; 4) бо гузаштани муҳлат; 5) ҳолатҳое, ки ба иродаи тарафҳо вобаста намебошанд.

Бо ташаббуси корманд шартномаи (қарордоди) меҳнатии ба муҳлати номуайян басташударо бекор кардан мумкин аст. Кормандон ҳақ доранд ду ҳафта пештар корфарморро дар ин бора ба тариқи хаттӣ огоҳ кунанд, вале баъди гузаштани муҳлати номбаршуда корманд ҳақ дорад, ки корро қатъ созад. Корфармо уҳдадор аст, ки дафтарчаи меҳнатии кормандро дода, бо вай ҳисобро баробар кунад. Бо хоҳиш ва ризоияти корфармо шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ то ба итмом расидани муҳлати огоҳӣ метавонад бекор карда шавад. Дар сурате ки аризаи корманд дар бораи бекор кардани шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ бо ҳолати ғайриимкон будани идомаи кор вобаста мебошад, корфармо бояд шартномаи (қарордоди) меҳнатиро дар муҳлати хоҳишкардаи корманд бекор кунад. Дар баробари ҳамин корманд ҳуқуқ дорад, ки пеш аз гузаштани муҳлати дуҳафтаина аризаи худро бозпас гирад, агар ба ҷойи кори ӯ ба таври гузаронидан корманди дигар даъват нашуда бошад.

– Бидуни огоҳии пешакӣ корманд метавонад шартномаи (қарордоди) меҳнатиро дар ин ҳолатҳо бекор кунад:

Вақте ки корфармо хангоми ба кор қабул кардан ба корманд оид ба шароити меҳнатӣ дар ҷойи кор маълумоти нодуруст дода бошад;

– Агар корфармо бархилофи уҳдадории худ шароити солим ва бехатари корро барои корманд дар ҷойи кораш таъмин накунад.

Тавре ки мебинем, хоҳиши корманд дар бораи аз кор рафтани асоси бекор кардани шартномаи меҳнатӣ мегардад. Вале ин қоида ба кормандон ва мутахассисони ҷавон дахл надорад. Зеро онҳо баъди хатми донишкадаҳои олий ва миёнаи махсус дар асоси роҳхат уҳдадоранд дар корхона муҳлати муайян кор кунанд. Чунин талабот ба шахсоне низ дахл дорад, ки шартномаи меҳнатиро барои муҳлати муайян бастаанд.

Аз кор озод кардани корманд бо ташаббуси корфармо дар мавридҳои зерин мумкин аст:

– Барҳам хӯрдани ташкилот; қатъ шудани фаъолияти соҳибкор; ихтисор шудани шумора ё штати кормандон.

– Ошкор гардидани номувофиқии корманд ба вазифаи ишғолкардааш ё коре, ки иҷро мекунад, бо сабаби пурра мутобик набудани ихтисос ё вазъи саломатии ӯ, ки барои давом додани ҳамон кор ҳалал мерасонад, агар ин номувофиқатии корманд дар натиҷаи аттестатсия ва ё дар асоси ҳулосаи тиббӣ тасдиқ шуда бошад.

– Бидуни сабабҳои узрнок вазифаҳои меҳнатиро, ки бо шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ ё қоидаҳои тартиботи дохилии меҳнатӣ ба зиммаи ӯ гузошта шудаанд, мунтазам иҷро накардани корманд, агар ба корманд пештар чораҳои ҷазои интизомӣ дода шуда бошанд.

– Ҳозир набудан (аз ҷумла, дар давоми рӯзи корӣ зиёда аз се соат набудан дар кор) бидуни сабабҳои узрнок.

Ҳозир нашудан ба кор дар давоми бештар аз чор моҳи бифосила, дар натиҷаи корношоямии муваққатӣ бидуни ҳисоб кардани рухсатии давраи ҳомилагӣ ва таваллуди фарзанд, агар қонунгузорӣ муҳлати аз ин зиёдтари нигоҳдоштани ҷойи корро (вазифаро) хангоми бемории муайян

муқаррар накарда бошад. Барои кормандоне, ки бо сабаби осеби меҳнатӣ ё бемории касбӣ қобилияти меҳнатиро аз даст додаанд, то муқаррар шудани маъҷубӣ ҷойи кор (вазифашон) нигоҳ дошта мешавад.

– Дар ҳолати мастӣ аз шароб, маводди нашъаовар ва токсикӣ ҳозир шудан ба кор.

– Дуздидани молу мулки корфармо дар ҷойи кор, ки онро ҳукми қувваи қонуни пайдокардаи суд ё қарори мақома, ки додани ҷазои маъмурӣ ба салоҳияти он дохил мешавад, муқаррар кардааст.

– Қатъ кардани шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ бо шахсони дар чанд ҷой коркунанда бинобар қабули корманди дигаре, ки дар чанд ҷой кор намекунад, инчунин вобаста ба маҳдуд гардонидани кор дар чанд ҷой.

– Қатъ намудани шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ бо роҳбари ташкилот бинобар иваз шудани молик.

– Вайронкунии дағалонаи яккаратаи қонунгузорӣ оид ба меҳнат аз ҷониби роҳбарони ташкилот (воҳидҳои алоҳидаи он) ва муовинони онҳо;

– Аз ҷониби корманде, ки бевосита бо арзишҳои пулию молӣ саруқор дорад, содир гардидани амали гунаҳкоронае, ки боиси рафтани боварии корфармо нисбати ӯ мегардад.

– Аз ҷониби корманде, ки вазифаҳои тарбиявиро иҷро мекунад, содир шудани рафтори бадахлоқона, ки барои давом додани он кор сазовор намебошад.

– Вайрон кардани тартиб ва қоидаҳои муқаррарнамудаи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми қабул ба кор.

Аз кор ҳолӣ кардани корманд дар асоси фармони (амри) корфармо ба расмият дароварда мешавад. Дар баробари ҳамин, корфармо уҳдадор аст, ки ба корманд дар рӯзи охири ни кор дафтарчаи меҳнатиро супорад ва бо ӯ ҳисобӣ кунад.

Дар мавриди бо ташаббуси корфармо ғайриқонунӣ бекор кардани шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ, корманд метавонад дар муддати як моҳ аз рӯзи баромадани фармон ё гирифтани дафтарчаи меҳнатӣ барои барқарор намудани ҳуқуқҳои худ ба суд муроҷиат кунад.

Шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ инчунин дар ҳолатҳое, ки ба иродаи тарафҳо вобаста нестанд, қатъ карда мешавад. Ба чунин ҳолатҳо дохил мешаванд: 1) хангоми даъват ё ба хизмати ҳарбӣ дохил шудани корманд; 2) хангоми ба кор барқарор намудани корманде, ки пештар ин корро иҷро мекард; 3) хангоми қувваи қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд, ки дар асоси он корманд ба ҷазо маҳкум шудааст ва ин ҳолат давом додани кори пештараашро истисно мекунад; 4) бинобар вафот кардани корманд ё корфармо; 5) дар сурати вайрон кардани қоидаҳои муқарраршудаи қабул ба кор. 6) ба охир расидани муҳлат.

§ 6. ВАҚТИ КОРӢ ВА НАВЪҲОИ ОН

Фаъолияти кории инсон ба монанди тамоми ҳаёти ӯ дар доираи вақт мегузарад. Ченаки асосии сарфи меҳнати кормандон маҳз вақти корӣ мебошад. Аз нуқтаи назари ҳуқуқ вақти корӣ доираи вақти бо қонун муқарраршудаи вақте ба ҳисоб меравад, ки дар давоми он корманд тибқи тартибот ё нақшаи кор ё шартҳои шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ бояд вазифаҳои меҳнати худро иҷро кунад. Вақти корӣ метавонад муътадил, кӯтоҳ ва нопурра бошад. Вақти кори муътадил мувофиқи Кодекси меҳнатӣ дар як ҳафта 40 соат мебошад. Вай ба тамоми кормандон, ғайр аз коркуноне, ки мувофиқи қонун барои онҳо вақти кори кӯтоҳ муқаррар карда шудааст, татбиқ карда мешавад.

Барои гурӯҳи алоҳидаи кормандон бо дарназардошти синну сол, вазъи саломатӣ, шароити кор, хусусияти уҳдадорӣ меҳнати онҳо давомнокии кӯтоҳкардашудаи вақти корӣ бе кам кардани музди меҳнат муқаррар карда мешавад. Ба чунин шахсон кормандоне, ки ба синни ҳаждаҳ нарасидаанд; занон ва дигар шахсоне, ки уҳдадориҳои оилавӣ доранд; кормандони маъҷуб ва кормандоне, ки бо корҳои шароити меҳнаташ зарарнок машғуланд, ё хусусияти махсуси кор доранд, аз ҷумла духтурон, муаллимон ва шахсони дигаре, ки кори онҳо бо шиддати баланди эҳсосотӣ, зехнӣ ва

асабӣ алоқаманд аст, дохил мешаванд. Давомнокии кӯтоҳи вақти корӣ барои чунин шахсон на зиёда аз 35 соат дар як ҳафта муқаррар карда мешавад. ҳамзамон барои шахсоне, ки дар бастии шабона кор мекунанд, вақти корӣ як соат кӯтоҳ муқаррар карда мешавад.

Барои баъзе гурӯҳи алоҳидаи кормандон метавонад вақти нопурраи кор муқаррар карда шавад. Чунин вақти корӣ дар асоси созиши корманд ва корфармо муқаррар карда мешавад ва дар вақти қабул ба кор ё дар вақти иҷрои кор муайян карда мешавад. Вақти кори нопурра барои манфиати шахсоне муқаррар карда мешавад, ки бо ягон сабаб ба вақти пурраи корӣ машғул шуда наметавонанд. Мувофиқи қонунгузории меҳнат ба занони ҳомила, заноне, ки фарзанди то чордаҳсола ё кӯдаки маъюб доранд, мувофиқи ҳулосаи тиббӣ аъзои бемори оиларо нигоҳубин мекунанд, дар асоси аризаи онҳо корфармо вазифадор аст, ки рӯзи нопурраи кор ё ҳафтаи нопурраи корӣ муқаррар кунад. Ҳангоми қорӣ намудани низоми вақти нопурраи корӣ давомнокии вақти корӣ наметавонад аз нисфи меъёри моҳонаи вақти кор камтар бошад. Агар меъёри муътадили вақти кор 40, 35, 24 соат бошад, пас меъёри вақти нопурраи кор набояд аз нисфи меъёри муътадили вақти кор кам бошад. Дар ҳама ҳолат андозаи музди он давра аз андозаи ҳадди ақалли музди меҳнат кам буда наметавонад. Дар баробари ин кор дар шароити вақти нопурраи корӣ барои кормандон боиси ягон хел маҳдудияти муддати рухсатии ҳарсола, собиқаи меҳнатӣ ва дигар ҳуқуқҳои меҳнатӣ шуда наметавонад.

§ 7. ВАҚТИ ИСТИРОҲАТ ВА НАМУДҲОИ ОН

Мувофиқи моддаи 24-и Эъломияи умумӣ оид ба ҳуқуқи башар, ҳар як инсон ба истироҳат ва дамгирӣ, инчунин, ба рӯзи кори маҳдуд ва рухсатии муздноки даврӣ ҳуқуқ дорад. Чунин ҳуқуқ, мувофиқи қонунгузории амалкунанда, ба ҳамаи шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дода шудааст. Чунин вақтеро вақти дамгирӣ меноманд, ки дар давоми он корманд аз иҷрои вазифаи меҳнатӣ озод мебошад ва онро мувофиқи салоҳидиди худ барои қонеъ кардани манфиатҳои

худ ва барқарор намудани қобилияти меҳнатиаш истифода мебарад. Аҳаммияти вақти дамгирӣ, пеш аз ҳама, дар он аст, ки бо мақсади рафъи хастагӣ ва барқарор кардани қувваи корӣ истифода бурда мешавад. Вақти истироҳат ба намудҳои зерин чудо мешавад:

а) танаффус дар давоми рӯзи (дамгирӣ, хӯрокхӯрии дохилибастӣ ва махсус); б) танаффус дар байни рӯзҳои корӣ; в) рӯзҳои истироҳат; г) рӯзҳои иди ғайрикорӣ; д) рухсатиҳо.

Рухсатӣ вақти нисбатан тулониест, ки дар давоми он корманд тибқи тартиби муқаррарнамудаи конунгузорӣ бо шарти нигоҳ дошта шудани ҷойи қору мансаб аз иҷрои вазифаҳои корӣ озод буда, аз он барои фароғат ва барқарор кардани қобилияти корӣ, ҳамчунин қонё гардонидани дигар ниёзмандиҳои худ истифода мебарад.

Ба кормандон намудҳои зерини рухсатӣ дода мешавад:

- рухсатиҳои меҳнати ҳарсолаи пардохтшаванда;
- рухсатиҳои иҷтимоӣ;
- рухсати бемузди меҳнат;
- рухсати муваққати бемузди ё қисман музнок.

Дар навбати худ рухсатиҳои меҳнати ҳарсолаи пардохтшаванда аз инҳо иборат мебошанд: рухсати меҳнати асосии ҳарсолаи камтарин; рухсати меҳнати асосии ҳарсолаи дарозкардашуда ва рухсати меҳнати иловагии ҳарсола.

Рухсатиҳои иҷтимоӣ аз рухсатӣ барои ҳомиладорӣ ва таваллуд; рухсатӣ барои нигоҳубини кӯдак; рухсатӣ барои таҳсил ва рухсати эҷодӣ иборат мебошад.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 37) ба ҳар як шахрванд ҳуқуқ ба истироҳатро пешбинӣ кардааст. Ҳуқуқ ба рухсати меҳнати ҳарсолаи пардохтшаванда танҳо ба кормандоне, ки дар асоси шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ кор меkunанд, кафолат дода мешавад. Рухсати асосии ҳарсолаи камтарин ба корманд бо давомнокии на камтар аз 24 рӯзи тақвимӣ дода мешавад. Ҳамзамон ин корфармо ҳуқуқ дорад, ки аз ҳисоби маблағҳои худӣ муҳлати давомнокии рухсати асосии ҳарсолаи камтаринро аз 24 рӯзи тақвимӣ бо тартиб ва шартҳои дар шартномаҳои (созишномаҳои)

коллективӣ ё шартномаҳои (қарордоди) меҳнатӣ зикршуда зиёд кунад.

Рӯзҳои ғайрикорӣ, давраи корношоямии муваққатӣ, инчунин рухсатии ҳомиладорӣ ва таваллуд ба рухсатии асосии ҳарсола дохил намешаванд.

Ба гурӯҳҳои алоҳидаи кормандон бо дарназардошти ҳислат ва хусусияти функцияҳои корӣ, синну сол, собиқаи корӣ, вазъи саломатӣ ва дигар ҳолатҳо мутобиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон рухсатии асосии дарозқардашуда муқаррар шуда метавонад.

Корфармо вазифадор аст ба кормандоне, ки ба корҳои шароити номусоиди зарарнок ва вазнин машғуланд, қорашон ҳислати махсус дорад ё ин ки дар шароити номусоиди табию иқлимӣ кор мекунанд, инчунин ба кормандоне, ки рӯзи қориашон ба меъёр гирифта нашудааст, рухсатии иловагии ҳарсола диҳад. Рухсатии иловагии ҳарсола барои кор дар шароити зарарнок ва вазнини меҳнатӣ бо давомнокии на камтар аз 7 рӯзи тақвимӣ дода мешавад.

Рухсатии иловагии ҳарсола барои ҳислати махсуси кор бо давомнокии на камтар аз се рӯзи тақвимӣ ба гурӯҳҳои алоҳидаи кормандон, ки меҳнати онҳо бо шиддати зиёди асаб ва эҳсосот вобаста мебошад, ё дорои ҳислати махсуси иҷроӣ кор аст, дода мешавад.

Рухсатии иловагии ҳарсола барои кор дар шароити махсуси табию иқлимӣ бо давомнокии на камтар аз 8 рӯзи тақвимӣ дода мешавад. Рухсатии меҳнатӣ (асосӣ ва иловагӣ) барои соли аввали корӣ на барвақттар аз гузаштани ёздаҳ моҳи корӣ, бо хоҳиши корманд дода мешавад. Рухсатии меҳнатӣ (асосӣ ва иловагӣ) барои солҳои дуюм ва солҳои минбаъдаи корӣ ҳар вақти соли корӣ, сарфи назар аз додани рухсатиҳои меҳнатӣ, дода мешавад.

Рухсатии иҷтимоӣ ба кормандон барои фаъолияти эҷодӣ, давраи ҳомиладорӣ ва таваллуд, нигоҳубини кӯдак ва таҳсил бе ҷудошавӣ аз истехсолот дода мешавад.

Рухсатии иҷтимоӣ илова ба рухсатии меҳнатӣ ва барои ҳамон соли тақвимие дода мешавад, ки қорманд ба он ҳуқуқ дорад.

Рухсатии бемузди меҳнатӣ ба қорманд бинобар ваъзи оилавӣ ва дигар сабабҳои узрнок мутобиқи аризааш дода мешавад, ки давомнокии он бо мувофиқаи байни қорманд ва қорфармо муайян қарда мешавад.

Рухсатии бемузди меҳнатӣ дар асоси аризаи қорманд ба таври ҳатмӣ ба инҳо ба муддати муайяншуда дода мешавад:

– иштирокчиёни Ҷанги Бузурги Ватанӣ, шахсони ба онҳо баробарқардашуда, инчунин ба нафақахӯрони қорқунанда ҳар сол то 14 рӯзи тақвимӣ;

– падару модарон ва ҳамсарони хизматчиёни ҳарбие, ки дар натиҷаи захм, контузия ё осебе, ки ҳангоми ҳимояи кишвар ба онҳо расидааст, ё дар натиҷаи бемории вобаста бо иштироқашон дар ҷабҳа ғавтидаанд ҳар сол то 14 рӯзи тақвимӣ;

– маъҷубоне, ки қор меқунанд то 2 моҳ дар як сол;

– қормандон дар мавриди таваллуд шудани қӯдақ, маросими бастании ақди никоҳ, вафоти ҳешовандон то 7 рӯзи тақвимӣ;

– қормандоне, ки шахси бемори аъзои оиларо нигоҳубин меқунанд (бе додани варақаи қорношоҷами меҳнатӣ ё ҳуҷҷати ивазқунандаи он) то 14 рӯзи тақвимӣ;

– қормандоне, ки барои супоридани имтиҳоноти дохилшавӣ ба муассисаҳои таҳсилоти олий ва миёнаи махсус иҷозат дода шудаанд, мутобиқан 10 ва 15 рӯзи тақвимӣ, ғайр аз вақти рафтӣ омад ба маҳалли қойғиршавии муассисаи таълимӣ ва дигар ҳолатҳое, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шартномаҳои қоллективӣ пешбинӣ қардаанд;

– шахсони ба аспирантура дохилшаванда ва дар вақти рафтӣ омад ба маҳалли қойғиршавии муассисаи илмӣ дар давраи супоридани имтиҳонҳои дохилшавӣ, номзадӣ ва ҳимояи рисолаи илмӣ.

§ 8. ИМТИЁЗҲО БАРОИ НОБОЛИҒОН ВА ШАҲСОНЕ, КИ ДАР БАРОБАРИ КОР ТАҲСИЛ МЕКУНАНД

Ба ноболиғон ва шахсоне, ки дар баробари кор таҳсил мекунанд, имтиёзҳои гуногун дода мешаванд. Онҳо дар муносибатҳои меҳнатӣ бо калонсолон баробаранд, вале ноболиғон дар ҳолатҳои муқарраркардаи қонунгузори меҳнатӣ дорой имтиёзҳои муайян низ мебошанд. Дар соҳаи ҳифзи меҳнат, вақти кор, рухсатиҳо ва ғайра ноболиғон аз имтиёзҳои дар ин соҳаҳо мавҷудбуда истифода мебаранд. Ба ноболиғон иҷрои корҳои вазнин, корҳои шароиташон зарарноку хатарнок, корҳои зеризаминӣ ва корҳои, ки ба саломатӣ ва рушди маънавии онҳо зиён мерасонанд, манъ аст. Давомнокии вақти кори кормандони 14-16-сола ҳафтае на зиёдтар аз 25 соат ва шахсони 15-18-сола ҳафтае на зиёдтар аз 35 соат мебошад. Барои таълимгирандагони муассисаҳои таълимӣ, ки якҷоя дар давраи соли таҳсил кор ва таҳсил мекунанд, аз чордаҳсола то шонздаҳсола – 2,5 соат дар як рӯз ва аз шонздаҳсола то ҳаҷдаҳсола 3,5 соат дар як рӯз муқаррар карда шудааст.

Музди кори кормандони то ҳаҷдаҳсола, ки муддати кори ҳаррӯзаашон кӯтоҳ аст, ба андозаи музди меҳнати гурӯҳи алоҳида кормандони дахлдори муддати кори ҳаррӯзаашон пурра дода мешавад ва ҳамзамон бо ин музди меҳнати таълимгирандагон, ки дар вақти фориғ аз таҳсил дар ташкилотҳо кор мекунанд, аз ҳисоби муддати кор ё вобаста ба маҳсули меҳнат дода мешавад.

Ба кормандони аз ҳаҷдаҳсола хурд ҳар сол на камтар аз сӣ рӯзи тақвимӣ рухсатии пардохтшавандаи меҳнатӣ дар фасли тобистон ё ҳар вақти дигари барои онҳо мувофиқ дода мешавад. Агар соли корие, ки барои он рухсатӣ дода мешавад, давраи то ба ҳаҷдаҳсолагӣ расидани корманд ва баъди онро дар бар гирад, давомнокии рухсатии барои собиқаи корӣ то расидан ба ҳаҷдаҳсолагӣ аз ҳисоби сӣ рӯзи тақвимӣ ва барои собиқаи кори баъди расидан ба ҳаҷдаҳсолагӣ дар асосҳои умумӣ ҳисоб карда мешавад. Кормандони

аз ҳаждаҳсола хурдро ба корҳои шабона ва изофакориҳо, кори рӯзҳои истироҳат ва ид ҷалб кардан, ҳамчунин ба сафари хизмати фиристодан манъ аст.

Кормандоне, ки дар баробари кор дар муассисаҳои таълимӣ меҳонанд ва нақшаҳои таълимиро иҷро мекунанд, ба рухсатии иловагии пардохтшаванда аз ҷойи кор, ба ҳафтаи кӯтоҳи корӣ ва дигар имтиёзҳо ҳақ доранд. Барои кормандоне, ки аз истехсолот ҷудо нашуда, дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ таҳсил мекунанд, дар давраи соли таҳсил ҳафтаи кории 4 соат камкардашуда муқаррар карда шудааст. Хонандагони муассисаҳои мазкур дар давраи соли таҳсил на камтар аз чилу ду рӯзи тақвимӣ (дар мавриди ҳафтаи кори шашрӯза) аз кор озод карда мешаванд. Дар муддати аз кор озод будани талаба ба ӯ аз ҷойи кори асосӣ, на камтар аз 50 дарсади музди меҳнат, вале на камтар аз андозаи муқарраршудаи ҳадди ақалли музди меҳнат маош дода мешавад. (моддаи 126, Кодекси меҳнат). Ба кормандоне, ки аз истехсолот ҷудо шуда, дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ таҳсил мекунанд, дар давраи супоридани имтиҳоноти хатмкунӣ рухсатӣ дода мешавад, ки давомнокии он то 20 рӯзи кориро ташкил медиҳад.

Кормандоне, ки аз истехсолот ҷудо нашуда, дар муассисаҳои таҳсилоти касбӣ ва техникаӣ ва дигар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ таълим мегиранд, бо мақсади омодагӣ ва супоридани имтиҳонҳо аз кор ба муҳлати 30 рӯзи корӣ дар давоми соли таҳсил озод карда шуда, музди миёнаи меҳнати онҳо ба андозаи на камтар аз ҳадди ақалли муқарраршудаи музди меҳнат пардохта мешавад.

Барои кормандони ба имтиҳони қабул ба муассисаҳои таҳсилоти миёнаи махсус ва олии касбӣ роҳдодашуда, барои супоридани имтиҳонҳо рухсатии бемузд мутобикан ба муддати 10 ва 15 рӯзи тақвимӣ дода мешавад. Кормандоне, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи махсус ва олии маълумоти касбӣ мегиранд, дар ҳар ҳафтаи рӯзҳои кориаш иборат аз шаш рӯз барои тайёри ба машғулият дар давоми даҳ моҳи таълимӣ пеш аз навиштани рисолаи дипломӣ ё супоридани

имтиҳоноти хатмкунӣ камаш якрӯзӣ аз кор озод карда мешаванд ва ба онҳо музди миёнаи меҳнат пардохта мешавад.

§ 9. ИНТИЗОМИ МЕҲНАТ

Интизоми меҳнат дар ташкилотҳо бо роҳи фароҳам овардани шароити зарурии ташкилию иқтисодӣ барои кори сермаҳсули муътадил, муносибати бошуурона ба кор, усули боваркунонӣ, тарбия, ҳамчунин ҳавасмандгардонӣ барои меҳнати софдилона таъмин карда мешавад. Кормандон вазифадоранд, ки софдилона ва бовиҷдонона кор кунанд, талаботро оид ба муҳофизати меҳнат, бехатарии техникӣ риоя намуда, фармонҳои корфарморо сари вақт ва дақиқ ба ҷо оранд, ҳосилнокии меҳнатро баланд ва сифати маҳсулотро беҳтар кунанд. Риояи интизоми меҳнат муттасилии раванди меҳнатиро таъмин мекунад. Ба кор дер мондан ё ба кор наомадани як фард метавонад кори мунтазами як коллективи томо вайрон кунад. Интизоми меҳнат барои ҳама корманди одӣ ва чи роҳбар ҳатмист. Интизоми хуби меҳнат ба ташкилот имконият медиҳад, ки бештар маҳсулот истеҳсол кунад ва ба ин восита даромади кормандон афзояд. Дар мустаҳкам намудани интизоми меҳнат ҳуди кормандон ва масъулияти баланди онҳо нақши калон мебозад. Қонунгузории меҳнатӣ барои вайрон намудани интизоми меҳнат ҷазои зеринро муқаррар кардааст:

1) сарзаниш; 2) танбех; 3) танбеҳи қатъӣ; 4) қатъ намудани шартномаи меҳнатӣ бо ташаббуси корфармо.

Ҷазои интизомиро корфармо бевосита ба корманд баъди ошкор шудани кирдораш медиҳад. Пас аз он ки вайронкунандаи интизоми меҳнат ҷазо дода мешавад, аз ӯ бояд баёнот гирифта шавад. Ҷазо на дертар аз як моҳи содиршавии вайронкунии интизоми меҳнат дода мешавад. Ба ин муҳлат вақти бемории корманд ё дар руҳсатии меҳнатӣ будани ӯ дохил намешавад. Пас аз шаш моҳи рӯзи содир кардани кирдор ва аз рӯйи натиҷаҳои тафтиш ё санҷиши фаъолияти молиявӣ хоҷагӣ, на дертар аз ду солаи баъди содиршавии

чунин кирдор ҷазо додан мумкин нест. Барои ҳар як вайронкунии интизоми меҳнат танҳо ҷазои интизомӣ додан мумкин аст. Татбиқи ҷазои интизомӣ тибқи санади корфармо ба расмият дароварда шуда, ба корманд эълон карда мешавад. Ғайр аз ин корманд пас аз шинос шудан бо фармони санади корфармо дар зерин он бояд имзо гузорад. Дар вақти додани ҷазои интизомӣ бояд вазнинии кирдори содиршуда, ҳолатҳое, ки дар онҳо чунин кирдор содир карда шудааст, инчунин муносибати пештараи корманд нисбат ба коре, ки иҷро мекард, ба назар гирифта шаванд.

Муҳлати амали ҷазои интизомӣ аз рӯйи татбиқи он аз 6 моҳ зиёд буда наметавонад. Агар корманд дар ин муддат ба ҷазои нави интизомӣ гирифта нашавад, дар ин сурат ӯ ҷазогирифташуда эътироф карда мешавад.

§ 10. ҲИФЗИ МЕҲНАТ. ҲИФЗИ МЕҲНАТИ ЗАНОН ВА ҶАВОНОН

Қонунгузории меҳнатӣ низоми васеи ҷорабиниҳоро барои ҳифзи ҳамаҷонибаи меҳнати кормандон пешбинӣ карда, як қатор қоидаҳоро дар хусуси фароҳам овардани шароити беҳавфу безарари меҳнат ҷорӣ кардааст, ки онҳо ба қоидаҳои беҳатарӣ, инчунин меъёрҳои махсус оид ба ҳифзи меҳнати баъзе гурӯҳҳои кормандон дахл доранд. Мувофиқи талаботи Кодекси меҳнат ҳифзи низоми ҷорабиниҳои ҳуқуқи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, ташкилию техникӣ, санитарияу гигиенӣ таъминоти пешгирикунанда ва барқароркунанда, ки дар Кодекси меҳнат ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ пешбинӣ шудааст, беҳатарӣ, ҳифзи саломатӣ ва қобилияти кори шахсро дар ҷараёни меҳнат таъмин мекунад. Ҳамаи шахрвандоне, ки фаъолияти меҳнатии худро дар асоси шартномаи меҳнатӣ ба роҳ мемонанд, ба ҳифзи меҳнат ҳуқуқ доранд. Ҳифзи меҳнат дар ташкилотҳо қисми ҷудонашавандаи раванди истеҳсолот мебошад. Корфармо уҳдадор аст, ки ҳифзи меҳнатро дар ташкилот таъмин кунад. Барои ин ӯ бояд шароити солимро беҳатарӣ меҳнатро муҳайё наму-

да, истифодаи воситаҳои пешқадами истеҳсолот ва раван-
дҳои технологии мутобиқро таъмин кунад; истифодаи васеъ
ва такмили доимии усулҳои техникӣ, ҷавобгарии иқтисодии
ташкилот ва ҳавасмандии моддии кормандонро дар масъа-
лаи ба садама дучор нашудан ба роҳ монад. Дар истеҳсо-
лоти шароити қораш зарарнок ва хатарнок, инчунин дар
қорҳое, ки дар шароити махсуси ҳароратӣ гузаронида меша-
ванд ё ба ифлоскорӣ (чангу ғубор) вобастаанд, ба корман-
дон аз рӯйи меъёрҳои муқарраршуда ё бо қарори коллек-
тивҳои меҳнатӣ ройгон либосу пойафзоли махсус ва дигар
воситаҳои муҳофизати инфиродӣ, шир ё дигар маҳсулоти ба
он баробар, ғизоҳои табобатию профилактикӣ дода меша-
вад. Дар баробари ин кормандон уҳдадоранд, ки мутобиқи
қоидаҳо ва меъёрҳои муқарраршудаи техникаи бехатарӣ ва
санитарии истеҳсолӣ аз муоинаи тиббии ҳатмии пешакӣ ва
дар ҳолатҳои пешбининамудаи қонунгузорӣ дастурамали
муҳофизати меҳнатро риоя кунанд, аз муоинаи тиббӣ гуза-
ранд, инчунин воситаҳои муҳофизати дастаҷамъӣ ва инфир-
одиро дуруст истифода баранд.

Қонунгузор ба муҳофизати меҳнати занон ва ҷавонон
таваҷҷуҳи махсус медиҳад, зеро ояндаи миллат, давлат аз
солиму бардам будани онҳо вобастагии калон дорад. Қо-
нун истифодаи меҳнати занон ва ноболиғонро дар қорҳои
зеризаминӣ, вазнин ва дар қорҳои шароити меҳнатиаш за-
раровар, инчунин ба қорҳои шабона ҷалб қардани занон, ба
истиснои он соҳаҳое, ки ин хеле зарур аст, манъ қардааст.

Ба қорҳои шабона, изофакориҳо ва ба қори рӯзҳои исти-
роҳату ид ҷалб қардан, ба сафари хизматӣ фиристодани за-
нони ҳомила, кормандони ба синни ҳаждаҳ нарасида иҷозат
дода намешавад. Ҳамзамон аз рухсатии меҳнатии ҳарсолаи
пардохтшаванда бозхонд нашудан манъ аст. Заноне, ки фар-
зандони то чордаҳсола доранд, инчунин дигар шахсоне, ки
қӯдаки то синни чордаҳро бо модар тарбия мекунанд, танҳо
бо ризояти худашон ба изофакорӣ ҷалб қардан ё ба сафари
хизматӣ фиристодан мумкин аст.

§ 11. МУЗДИ МЕХНАТ

Мувофиқи моддаи 35-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба меҳнати якхелаи кормандон музди баробар дода мешавад. Вобаста ба ҷинс, синну сол, наҷод ва миллат камкунии андозаи музди меҳнат манъ аст. Музди кор бояд таҷассумгари заҳмати корманд бошад. Ба меҳнати баландхитисос, кори аз ҷиҳати ҷисмонӣ вазнин ва сабук, кори мураккаб ё сода ҳар хел музд дода мешавад.

Музди меҳнати кормандон вобаста ба миқдор ва сифати заҳмати сарфшуда муқаррар карда мешавад. Ченаки сарфи меҳнат меъёрҳои меҳнатие (меъёри коркард, меъёри вақт, меъёри хизматрасонӣ) мебошанд, ки онҳоро корфармо дар мувофиқа бо намояндагони кормандон дар асоси ҳадди ақалли музди меҳнат, меъёрҳои тарифӣ ва коэффитсиентҳои байнидараҷавӣ, мувофиқи сатҳи дастовардҳои техникӣ, технологӣ ва ташкили истехсолот дар ҳолати барои кормандон муҳайё кардани шароити муътадили кор муқаррар мекунад. Андозаи музди меҳнат бо мувофиқаи байни корманд ва корфармо муқаррар карда мешавад. Музди кор ба кормандони то 18-сола дар сурати кӯтоҳ будани давомнокии кори ҳаррӯзаи онҳо ба ҳамон андозае дода мешавад, ки он ба гурӯҳи алоҳида кормандони дахлдор дар сурати пурра будани давомнокии кори ҳаррӯзаашон дода мешавад. Корфармо, сарфи назар аз вазъи молиявиаш, уҳдадор аст ба корманд барои кори иҷронамудааш музди меҳнати муқарраршударо пардохт кунад. Корфармо уҳдадор аст ба корманд барои иҷрои кори баробарарзиш музди меҳнати якхела диҳад.

Музди меҳнат камтар аз андозаи ҳадди ақалли муқаррарнамудаи давлат буда наметавонад ва бо ягон ҳадди аксар маҳдуд карда намешавад. Музди меҳнати кормандон дар асоси меъёрҳои (маошҳои) соатбайъ ва (ё) моҳонаи тарифӣ пардохт карда мешавад, ки онҳоро шартномаи меҳнатӣ, созишнома ва шартномаҳои коллективӣ ва дар ташкилотҳои аз бучети давлатӣ маблағгузоришаванда бошад, Президен-

ти Ҷумҳурии Тоҷикистон ё Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мекунанд.

Муҳлати пардохти музди меҳнатро шартномаи меҳнатӣ, созишнома ва шартномаҳои коллективӣ ва ё дигар санадҳои меъёрии дохилӣ (локалӣ) муқаррар мекунанд, вале он дар ҳар ним моҳ камтар аз як маротиба буда наметавонад. Корфармо барои сари вақт напардохтани музди меҳнат мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон масъул аст.

САВОЛ ВА СУПОРИШ:

1. *Ҳуқуқи меҳнатӣ чист?*
2. *Чиро шартномаи меҳнатӣ меноманд?*
3. *Шартномаи меҳнатӣ аз кадом шартҳо иборат аст?*
4. *Кадам навъҳои шартномаи меҳнатиро медонед?*
5. *Шартномаи меҳнатӣ чӣ тавр баъта мешавад?*
6. *Ба кори дигар гузаронидан аз ҷойивазкунӣ чӣ фарқ дорад?*
7. *Кадам намудҳои ба кори дигар гузарониданро медонед?*
8. *Асосҳои қатъгардии шартномаи меҳнатиро номбар кунед.*
9. *Бо ташиббуси қорманд шартномаи меҳнатӣ чӣ тавр қатъ гардонида мешавад?*
10. *Дар кадом мавридҳо корфармо шартномаи меҳнатиро бо қорманд бекор карда метавонад?*
11. *Дар бораи муҳлати санҷиши маълумот диҳед.*
12. *Вақти корӣ чист?*
13. *Намудҳои вақти кориро номбар кунед.*
14. *Вақти истироҳат ва намудҳои онро шарҳ диҳед.*
15. *Рухсатии меҳнатӣ ва намудҳои онро номбар кунед.*
16. *Ба ноболигон чӣ гуна имтиёзҳо дода мешавад?*
17. *Интизоми меҳнат ва моҳияти онро шарҳ диҳед.*
18. *Барои вайрон кардани интизоми меҳнат кадом намуди ҷазо муқаррар карда шудаанд?*
19. *Муҳофизати меҳнат чист?*
20. *Дар бораи музди меҳнат маълумот диҳед.*

БОБИ VII. ҲУҚУҚИ КИШОВАРЗӢ

§ 1. ҲУҚУҚИ КИШОВАРЗӢ, ПРЕДМЕТ – МЕТОД, ПРИНЦИП ВА САРЧАШМАҲОИ БАТАНЗИМДАРОРИИ ОН

Кишоварзӣ соҳаи муҳимтарини иқтисоди миллии мо ба шумор меравад, зеро аз инкишофи он пешрафти дигар соҳаҳо ва ҳаматарафа қонеъ гардонидани талаботи рӯзафзунӣ мардуми мо вобастагӣ дорад. Дар кишвари мо навъҳои гуногуни маҳсулоти кишоварзӣ: пахта, ғалла, картошка, пиёз, сабзӣ, қарам ва ғайра истехсол карда мешаванд. Дар истехсоли онҳо нақши ширкатҳои хоҷагӣ, хоҷагиҳои давлатӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ, иҷоракорон, соҳибкорони инфиродӣ ва шаклҳои дигари ташкили ҳуқуқии шахсони ҳуқуқӣ калон мебошад.

Муносибатҳои кишоварзӣ дар байни чунин субъектҳо ва дар рафти истехсолоти кишоварзӣ ба вучуд меоянд. Онҳо аз тарафи меъёрҳои ҳуқуқи кишоварзӣ ба тартиб дароварда мешаванд. Ҳамин тавр, ҳуқуқи кишоварзӣ аз низоми меъёрҳои ҳуқуқие иборат мебошад, ки муносибатҳои кишоварзиро дар соҳаи истехсолоти хоҷагии кишоварзӣ ба танзим медарорад. Дар зери мафҳуми истехсолоти хоҷагии кишоварзӣ на танҳо истехсоли бевоситаи маҳсулоти рустанипарварӣ ва чорводорӣ, балки фурӯш ва коркарди аввалияи он аз ҷониби худистехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ дар назар дошта мешавад. Бинобар ин ба соҳаи қонунгузори кишоварзӣ фаъолияти корхонаҳои саноати хӯрокворӣ ва дигар бахшҳои истехсоли оид ба коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, сохтмони кишоварзӣ ва ғайра дохил намешаванд. Пас, предмети ҳуқуқи кишоварзӣ маҳз ҳамон муносибатҳои шуда метавонанд, ки бевосита дар соҳаи истехсолоти кишоварзӣ ба вучуд меоянд.

Ҳуқуқи кишоварзӣ дорои методи ба худ хоси батанзимдарории муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад, зеро ҳамчун соҳаи комплексӣ дар он методҳои батанзимдарории соҳаҳои гуногуни давлатӣ, маъмурӣ, молиявӣ, маданӣ, меҳнатӣ ва ғайра истифода бурда мешаванд.

Ҳукуқи кишоварзӣ муносибатҳои ҷамъиятиеро, ки дар соҳаи кишоварзӣ ба вучуд меоянд, дар асоси принципҳои таъмини қонуният, озодии интихоби шакли хоҷагидорӣ аз ҷониби соҳибкорон, бехатарии экологӣ ва таъмини сифати маҳсулоти истеҳсолкардашуда, аз ҷониби давлат муқаррар намудани роҳҳои асосӣ ва афзалиятҳои рушди комплекси агросаноатӣ, озодии шартномавӣ, ҳифзи судии ҳукуқи вайронкардашудаи иштирокчиёни муносибатҳои кишоварзӣ ва принсипи дар танзими муносибатҳои кишоварзӣ ба ҳисоб гирифтани хусусияти истеҳсолоти кишоварзиро ба танзим медарорад.

Ба онҳо, пеш аз ҳама, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси замин, Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси ҷангали Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кооперативҳо», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дастовардҳои селексионии зироат», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ» ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дохил мешаванд.

§ 2. ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ МУНОСИБАТҲОИ ИҶОРАВӢ

Иҷора шакли муҳими танзими муносибатҳои кишоварзӣ ба шумор меравад. Вай ҳавасмандии кишоварзонро ба натиҷаи ниҳоии қор зиёд намуда, ҳосилнокии меҳнат ва масъулияти онҳоро баланд мебардорад. Муносибатҳои иҷоравӣ дар асоси Кодекси замин, Кодекси маданӣ ба танзим дароварда мешавад. Иҷора шакли махсуси хоҷагидорӣ буда, мувофиқи он молу мулк, замин ва дигар захираҳои табиӣ ба муҳлати муайян ва музднок дар асоси шартнома барои дар ихтиёр доштан ва истифодабарӣ гирифта мешавад.

Тибқи шартномаи иҷора, иҷорадеҳ мувофиқи шартномаи иҷораи қитъаи замини таъйиноти кишоварзӣ уҳдадор

мешавад ба ичорагир барои қонё гардондани эҳтиёҷоти кишоварзӣ муваққатан қитъаи замини муайяншударо барои истифодабарии мақсаднок ва музднок супорад ва ичорагир уҳдадор мешавад онро тибқи таъйинот истифода барад, маблағи пули ичораро пардохт кунад ва баъди хотимаёбии муҳлати ичора қитъаи заминро ба ичорагир баргардонад (моддаи 732-и Кодекси маданӣ). Дар соҳаи кишоварзӣ мақомоти маҳаллии ҳокимияти иҷроия ҳуқуқ дорад заминро ба ичора диҳад. Ҳамзамон замин истифодабарандагони яқумдараҷа ва дуҷумдараҷа, яъне шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие, ки ҳуқуқи истифодаи бемуҳлат, муҳлатнок ва ё меросии заминро доранд ё қитъаи заминро дар асоси шартнома истифода мебаранд, ба ичора диҳанд.

Дар соҳаи кишоварзӣ шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ичорагир буда метавонанд. Муносибати байни иҷорадеҳ ва ичорагир дар асоси шартнома ба танзим дароварда мешавад. Он ихтиёран ва дар асоси баробарҳуқуқии тарафҳо баста мешавад. Шартномаи иҷораи замин бояд дар шакли хаттӣ баста шавад. Муҳлати ҳадди ақалли шартномаи иҷораи замин аз як навбати майдони киштгардон камтар буда наметавонад. Ҳамзамон шартномаи иҷораи қитъаи замин бе тағйир додани таъйиноти мақсадноки қитъаи замин баста мешавад.

Тарафҳои шартномаи иҷорадеҳ ва ичорагир дорои уҳдадориҳои муайян мебошанд. Иҷорадеҳ уҳдадор аст замини таъйиноти кишоварзиро ба ичорагир дар ҳолате супорад, ки он барои таъйиноти дар шартнома пешбинишуда мутобиқ бошад. Ҳамзамон иҷорадеҳ уҳдадор аст чорабиниҳоро оид ба фароҳам овардани шароити зарурӣ (обрасонӣ, ҳосилхез кардани хок, роҳсозӣ ва таъмини он ва ғайраро) бо мақсади истифодаи самарабахши замини ба ичора додашуда амалӣ кунад ё ба ичорагир хангоми бо талаби иҷорадеҳ, пеш аз муҳлат қатъ гардидаани шартномаи иҷора, хароҷоти анҷомдодаи ўро оид ба арзиши ҳосили ханӯз ғундоштанашуда диҳад. Инчунин дигар хароҷоти заруриро, ки дар замини иҷоравӣ бо ризоияти ичорагир сарф шудааст, чуброн кунад.

Ичорагир ухдадор аст заминро аз рӯйи таъйиноташ истифода барад, заминро бе истифода нагузорад, барои бехтар намудани ҳолати замин чораҳо андешад, ҳаққи ичораро сари вақт пардозад ва баъди ба анҷом расидани муҳлати ичора заминро дар ҳолати даркорӣ баргардонад.

Баъди ба охир расидани муҳлати шартнома ичорагир ҳуқуқи аз нав барқарор кардани шартномаро дорад. Дар сурати набудани аризае яке аз тарафҳо, дар бораи қатъ кардан ё тағйир додани шартнома, он ба ҳамон шартҳое, ки дар шартномаи пешина пешбинӣ шуда буд, дароз карда мешавад. Фаъолияти ичоравӣ бо ризояти тарафҳо ҳангоми ба охир расидани муҳлати амали шартнома, вафоти ичоракор ва набудани ворисони ӯ, азнавташкилдихӣ ва барҳам хӯрдани заминистифодабарандаи яқумдараҷа, мунтазам на-супоридани ичорапулӣ ва вайрон кардани дигар шартҳои шартнома, мувофиқи мақсад истифода набурдани замин, истифода бурдани қитъаи замин бо усулҳое, ки боиси паст шудани ҳосилнокии замин, захролудшавии он бо маводи кимийӣ, ҳаставӣ ва маводҳои дигар, ки боиси бад шудани вазъи муҳити зист мегардад, дар давоми як сол истифода набурдани қитъаи замин ва ҳолатҳои дигар, қатъ мегардад.

Умуман, муносибатҳои ичоравӣ вақолати хоҷагидорӣ ичорагиронро хеле васеъ карда, нақши онҳоро дар фаъолияти хоҷагидорӣ баланд мебардорад.

§ 3. ХОҶАГИИ ДЕҲҚОНӢ (ФЕРМЕРӢ)

Хоҷагии деҳқонӣ яке аз шаклҳои муҳимми хоҷагидорӣ дар шароити ҳозира мебошад. Муносибатҳое, ки вобаста ба шакл ва фаъолияти хоҷагии деҳқонӣ ба вучуд меоянд, дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)» аз 15-уми март соли 2016 ба танзим дароварда мешаванд. Тибқи моддаи 1-и Қонуни мазкур, хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) субъекти соҳибкорӣ мебошанд, ки дар он нигоҳдорӣ коркард ва фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ

ба фаъолияти шахсии як нафар ё фаъолияти якчояи гурӯҳи шахсони воқеӣ дар қитъаи замин ва дигар молумулки ба онҳо тааллуқдошта асос ёфтааст. Ҳамин тавр, Қонуни мазкур хоҷагии деҳқониро ҳамчун навъи алоҳидаи шакли ташкилию ҳуқуқии фаъолияти инфиродии соҳибкорӣ эътироф мекунад. Ба шаклҳои хоҷагии деҳқонӣ, мутобиқи моддаи 3-и Қонун, инҳо дохил мешаванд:

- а) бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ, бо шумораи аз 1 то 50 нафар;
- б) бо таъсиси шахси ҳуқуқӣ бе назардошти шумораи аъзо.

Ҳоло тибқи қонунгузорӣ ҳуди хоҷагии деҳқонӣ ҳамчун субъекти соҳибкорӣ эътироф карда шудааст, на роҳбари хоҷагии деҳқонӣ. Роҳбари хоҷагии деҳқонӣ манфиати онро дар муносибат бо шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, мақомоти давлатӣ намояндагӣ мекунад, роҳбарии умумиро ба фаъолияти хоҷагидорӣ амалӣ мекунад, тибқи шартномаи меҳнатӣ коргарони кирояро ба кор қабул ва аз кор озод менамояд, шартнома ва дигар аҳдҳои ҳуқуқиро ба имзо мерасонад ва ғайра. Роҳбари хоҷагии деҳқонӣ яке аз аъзои қобили амали он шуда метавонад, агар ба синни ҳаждаҳ расида бошад. Шахсоне, ки дар хоҷагии деҳқонӣ аз рӯи шартнома кор мекунанд, ба ҳайати хоҷагии деҳқонӣ дохил намешаванд ва муносибати меҳнатии онҳо бо қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба меҳнат ба танзим дароварда мешавад.

Хоҷагии деҳқонӣ дар заминаи қитъаи замин ва молумулки дигар таъсис дода мешавад. Қитъаи замин барои ташкили хоҷагӣ дар асоси аризаи шаҳрванд барои мероси якумра аз тарафи мақомоти маҳаллии ҳокимияти иҷроияи ноҳия (шаҳр) дода мешавад. Ҳуқуқи истифодаи замин бо шаҳодатномаи ҳуқуқи истифодаи замин тасдиқ мешавад. Пас аз гирифтани шаҳодатномаи ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин, хоҷагии деҳқонӣ дар мақомоти давлатии андозии маҳалли ҷойгиршавии он ба қайд гирифта шуда, шуъбаи омори маҳаллӣ онро ба ҳисоб мегирад. Ҷамоати деҳот

(шаҳрак) ҳар як хоҷагии деҳқониро дар дафтари хоҷагӣ ба ҳисоб гирифта, дар он маълумоти асосиро дар бораи онҳо бояд ба қайд гирад. Хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) ва аъзои он ҳуқуқ доранд дар замин мустақилона хоҷагидорӣ кунанд, соҳиби маҳсулоти истехсолшуда ва даромад аз фурӯши он бошанд, ҳиссаи худро талаб кунанд, аз истифодаи замин ба таври ихтиёрӣ даст кашанд, сарфи назар аз ризояти дигар аъзои хоҷагии деҳқонӣ, мувофиқи саҳми худ аз ҳайати хоҷагии деҳқонӣ бароянд, шартномаҳо банданд, дар мавриди аз тарафи давлат бозпас гирифта шудани қитъаи замин, ҷу-брони пурраи зарарро талаб намоянд, аз баъзе канданиҳои ғоиданоки табиӣ (рег, шағал, гил, санг, манбаъҳои об) истифода баранд, қитъаи заминро ба иҷора диҳанд, сервитути хусусиро ба қитъаи замин муқаррар намоянд, молу мулк ва ҳуқуқи истифодаи замини хоҷагии деҳқониро мутобиқи қонунгузори маданӣ ба мерос гузоранд, ҳуқуқи истифодабарии қитъаи заминро ба ҳуқуқи бегона қардани он ба гарамонад ва ғайра.

Ҳамзамон хоҷагии деҳқонӣ ва аъзои он, ки саҳми замини худро доранд, уҳдадоранд мутобиқи таъйиноти мақсаднок заминро истифода баранд, ҳосилхезии онро баланд бардоранд, ҳаққи истифодаи замин ва дигар навъҳои андозро дар вақташ супоранд, зарари паст шудани ҳосилхезии заминро, ки бо гуноҳи заминистифодабаранда рӯй додааст, талофӣ кунанд, оиннома ва шартнома доир ба фаъолияти якҷояро риоя кунанд, уҳдадориҳои шартномавӣ, талаботи низоми ҳисоботӣ, муҳосибӣ ва низоми ҳисоби қарзиро риоя кунанд, ҳуқуқи заминистифодабарандагони дигарро вайрон ва маҳдуд накунанд ва ғайра. Бахшо доир ба қатъ намудани фаъолият ва барҳам додани хоҷагии деҳқонӣ аз тарафи суд тибқи тартиби муқарраркардаи қонун ҳал қарда мешаванд.

§ 4. ХОЧАГИИ ЁРИРАСОНИ ШАХСӢ

Хочагии ёрирасони шахсӢ хочагиест, ки бо меҳнати шахсии шахрванд ва аъзои оилаи ӯ бо мақсади истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва қонё гардонидани талаботи худ бо озуқаворӣ ва эҳтиёҷоти дигар пеш бурда мешавад. Пешбурди хочагии ёрирасони шахсӢ ба дӯши шахрванд ё аъзои оилаи ӯ мебошад. Фарзандон, фарзандхондагон, падару модар, хешовандони дигар, ки якҷоя зиндагӣ мекунанд, аъзои хочагии ёрирасони шахсӢ шуда метавонанд.

Фаъолияти шахрвандон дар бобати пешбурди хочагии ёрирасони шахсӢ фаъолияти соҳибкорӣ нест. Муносибатҳое, ки доир ба пешбурди хочагии ёрирасони шахсӢ ба вучуд меоянд, аз тарафи қонунгузорӣ ба танзим дароварда шуда, асоси онро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хочагии ёрирасони шахсӢ» аз 19-уми июли 2022 ташкил медиҳад. Шаҳрванде, ки дорои қобилияти амалкунӣ мебошад, ба ташкил ва пешбурди хочагии ёрирасони шахсӢ ҳуқуқ дорад. Барои амалӣ намудани чунин ҳуқуқ вай метавонад қитъаи заминро ба мероси якумра ё бемуҳлат гирад. Чунин ҳуқуқро шахрванде, ки дар деҳот муқимӣ зиндагӣ мекунад ва ҳам шахрванде, ки сокини шаҳр ва шаҳракҳо мебошад, дорад. Қитъаи замини хочагии ёрирасони шахсӢ ба шахрванд барои истифодаи мероси якумра ё бемуҳлат аз ҳисоби фонди ягонаи давлатии замин бо пешниҳоди мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ва дар асоси қарори мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар бораи замин ҷудо карда мешавад. Ба қитъаи замини хочагии ёрирасони шахсӢ замини наздиҳавлигӣ ва дар мавриди зарурӣ қитъаҳои замини иловагӣ дохил мешаванд. Қитъаи замини наздиҳавлигӣ, одатан, дар шафати манзили истиқоматӣ ва ҳамчунин имкон дорад дуртар аз он воқеъ бошад. Қитъаи замини иловагӣ ба шахрванд аз ҳисоби заминҳои фонди ягонаи давлат ҷудо карда мешавад. Баръакси қитъаи замини наздиҳавлигӣ дар қитъаи замини

иловагӣ сохтани биноҳо, иморату иншоот ва шинонидани дарахтҳои бисёрсола манъ аст.

Масоҳати қитъаи замини наздиҳавлигӣ ба ҳар оила дар замини обӣ ба андозаи 0,12 гектар дар замини обёринашаванда 0,25 гектар мебошад. Дар ноҳияҳои навқорам ва кӯҳӣ ба андозаи то 0,15 гектар замини обӣ ва то 0,40 гектар замини обёринашаванда ҷудо карда мешавад, ки ба он масоҳати биною ҳавлӣ низ дохил мешавад (қисми 2-и моддаи 71-и Кодекси замин). Қитъаи замини иловагӣ, ки барои хочагиҳои ёрирасони шахсии шаҳрвандон ҷудо карда мешавад, дар ҳаҷми 0,15 гектар дар заминҳои обёринашаванда ва дар заминҳои лалмӣ дар ҳаҷми 0,50 гектарро ташкил карда мегардонанд.

Шаҳрвандоне, ки дорои хочагии ёрирасони шахсӣ мебошанд, ҳуқуқи уҳдадорихои муайян доранд. Онҳо ҳуқуқ доранд соҳиби молу мулк бошанд, молу мулкро мерос гиранд ва васият намоянд, ҳамроҳи дигар шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ, шахси ҳуқуқӣ таъсис диҳанд, ҳама гуна аҳди хилофи қонун набударо анҷом диҳанд, дар қитъаи замини наздиҳавлигӣ бо шартҳои риояи меъёрҳои шаҳрсозӣ, бинокорӣ ва ҳамчунин талабҳои таъйиноти мақсадноки қитъаи заминхонаҳои истиқоматӣ, биноҳои истехсолӣ, иморату иншооти барои пешбурди хочагии ёрирасони шахсӣ зарурро бунёд намоянд, онҳоро аз нав созанд ё вайрон кунанд ва ғ.

Шаҳрвандони дорои хочагии ёрирасони шахсӣ уҳдадоранд, ки нигоҳубини қитъаи заминро таъмин кунанд, қитъаҳои заминро мақсаднок истифода баранд, андозии истифодаи қитъаи заминро сари вақт супоранд, қитъаи заминро дар давоми муҳлати муқарраркардаи қонунгузории замин ба қор дароранд, қоидаҳои беҳдошти санитарияи гигиенӣ ва байтории нигоҳубини ҳайвонот, талаботи мелиоративӣ ва агротехникии парвариши зироатҳои кишоварзӣ, тартибу маҳдудиятҳо ба ҳуқуқи истифодаи заминро риоя кунанд, хонаҳои истиқоматӣ, биноҳои истехсолӣ, иморату иншоотро

аз рӯи талаботи меъморию нақшавӣ, бинокорӣ, экологӣ, беҳдошти санитарию гигиенӣ, зиддисӯхторӣ ва дигар талаботи меъёру қоидаҳои муқарраргардида бунёд кунанд, атрофи онро обод созанд ва ғайра.

Узвият дар хоҷагии ёрирасони шахсӣ дар мавридҳои вафоти узви хоҷагии ёрирасони шахсӣ, пешниҳоди ариза дар бораи қатъи узвият, зиндагонӣ накардан ҳамроҳи аъзои боқимондаи хоҷагии ёрирасони шахсӣ, зиёда аз як сол иштирок надоштан дар пешбурди якҷояи хоҷагии ёрирасони шахсӣ ба истиснои беморӣ, хизмати ҳарбӣ аз рӯи даъват дар сафи Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба хориҷа рафтани ва дигар ҳолатҳои пешбиниқардаи қонунгузорӣ қатъ мегардад.

Молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ чорвою мурғ, занбӯри асал, дарахтони бисёрсола, хонаҳои истиқоматӣ, биноҳои истехсолӣ ва дигар иморату иншооти мавриди пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсӣ, техника, асбобу афзори кишоварзӣ, воситаҳои нақлиёт ва дигар захираҳои моддӣ, инчунин маҳсулоти кишоварзӣ шуда метавонад. Молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсиро фақат бо ризояти ҳамаи аъзои он соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ қардан мумкин аст. Молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ мумкин аст бо талаби аъзои қобили амали хоҷагии ёрирасони шахсӣ мутобиқи қонунгузорию граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон тақсим қарда шавад. Ҳамзамон бо ин, чудо намудани ҳисса аз молу мулки якҷояи хоҷагии ёрирасони шахсӣ дар мавриди қатъи қардидани узвияти аъзои он анҷом дода мешавад. Молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ ва қитъаи замини наздиқавлигӣ ба мерос мегузарад.

Пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсӣ мумкин аст дар ҳолатҳои муайян қатъи қардад. Қатъи пешбурди он дар асоси қарори мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ амалӣ қардонида мешавад. Пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсӣ бо талаби яке аз аъзоёни хоҷагии ёрирасони шахсӣ, дар сура-

ти мавчуд набудани ягон аъзои хочагии ёрирасони шахсӣ ё меросхӯре, ки майлу хоҳиши пешбурди ин хочагиро дошта бошад, бо сабаби гирифтани қитъаи замин барои эҳтиёҷоти давлатӣ ё коммуналӣ, бо сабаби доштани дигар қитъаҳои замин аз пешбурди хочагии ёрирасони шахсӣ даст кашидани аъзои хочагии ёрирасони шахсӣ ва ҳолатҳои дигари пешбининамудаи қонунгузорӣ қатъ мегардад. Фаъолияти хочагии ёрирасони шахсӣ аз рӯзи ба дафтари хочагӣ даровардани навиштаҷоти дахлдор, инчунин сабт дар китоби қайди кумитаи ноҳиявии (шаҳрии) замин қатъ мегардад.

САВОЛ ВА СУПОРИШ:

- 1. Ҳуқуқи кишоварзӣ чиро меомӯзад?*
- 2. Предмети омӯзиши ҳуқуқи кишоварзӣ аз кадом муносибатҳо иборат мебошанд?*
- 3. Методи ҳуқуқи кишоварзӣ чист?*
- 4. Сарчашмаҳои ҳуқуқи кишоварзиро номбар кунед.*
- 5. Иҷора чист?*
- 6. Муносибатҳои иҷоравӣ дар кадом асос ба вучуд меоянд?*
- 7. Хочагии деҳқонӣ чист?*
- 8. Шаклҳои хочагии деҳқониро номбар кунед.*
- 9. Кӣ роҳбари хочагии деҳқонӣ шуда метавонад?*
- 10. Кӣ ҳуқуқи ташиқил намудани хочагии деҳқониро дорад?*
- 11. Ҳуқуқи уҳдадориҳои аъзоёни хочагии деҳқониро номбар кунед.*
- 12. Фаъолияти хочагии деҳқонӣ дар кадом мавридҳо қатъ мегардад?*
- 13. Хочагии ёрирасони шахсӣ чист?*
- 14. Кӣ узви хочагии ёрирасони шахсӣ шуда метавонад?*
- 15. Хочагии ёрирасони шахсӣ аз кадом қитъаи заминҳо иборат мебошад?*

БОБИ VIII. ҲУҚУҚИ ГУМРУКӢ

§ 1. ПРЕДМЕТ ВА САРЧАШМАҲОИ ҲУҚУҚИ ГУМРУКӢ

Баробари соҳибистиклол шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қорӣ гардидани муносибатҳои нави иқтисодӣ, нақши давлат дар танзими байналмилалӣ ивази мол, қору хизматрасониҳо ва иттилооти гуногун хеле афзуд. Ин раванд дар айни замон ба инкишофи босуръати иқтисоди бозорӣ ва афзоиши амалиёти содироту воридот мусоидат карда, дар навбати худ боиси рушди муносибатҳои гумрукӣ дар кишвари мо шуд. Бо дарназардошти ин, давлат дар асоси санадҳои мушаххаси меъёрии ҳуқуқӣ низоми дахлдори гумрукии қойивазкунии мол ва воситаҳои нақлиётро ба воситаи сарҳад муқаррар намуда, пардохтҳои гумрукӣ ва навъҳои гуногуни андозро мерӯёнад, қоидаҳои гумрукӣ ва шаклҳои дигари таъсиррасонии ҳуқуқиву идорақуниро нисбат ба иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ муайян мекунад. Мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдор нисбат ба вайронқунандагони қоидаҳои гумрук чора дида, дар соҳаи гумрук қорҳои қаврӣ-қустуқӯӣ ва пешгириро амалӣ мекунанд. Қунонки дар зиндагии қаррӯза мушоҳида мекунем, нақши муносибатҳои гумрукӣ дар қатори дигар муносибатҳои қамъиятӣ мунтазам меафзояд. Он муносибатҳои қамъиятие предмети батанзимдарории ҳуқуқи гумрукӣ шуда метавонанд, ки дар байни мақомоти гумрук ва шахсони воқеию ҳуқуқӣ доир ба қойивазкунии молҳо ва интиқоли воситаҳои нақлиёт ба воситаи сарҳади гумрукӣ ва тибқи қонун гузаронидани барасмиятдарорӣ, назорат ва рӯёнидани пардохтҳо ба вучуд меоянд.

Ин муносибатҳо масъалаҳои вобаста ба танзими гумрукию тарифӣ, манъ қардан ва қорӣ намудани маҳдудиятҳои қор дар бар мегиранд, ки мувофиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи танзими давлатии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ вобаста ба интиқоли мол ва воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукӣ муқаррар шудаанд.

Танзими муносибатҳои гумрукӣ бо ёрии ҳуқуқ ва бо роҳи муқаррар намудани меъёрҳои ҳуқуқии муайян амалӣ карда мешавад. Меъёрҳои ҳуқуқии гумрукӣ муносибатҳои мақомоти гумрукӣ, шахрвандон, ташкилотҳо, инчунин, ҳуқуқ ва уҳдадорихоии онҳоро танзим карда, ба онҳо дараҷаи махсуси ҳуқуқии гумрукӣ медиҳанд. Ба сифати сарчашмаи асосии танзимкунандаи муносибатҳои гумрукӣ Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз 1-уми январи соли 2005 амал мекунад, баромад менамояд.

Субъектҳои чунин муносибатҳо дорандагони ҳуқуқ ва уҳдадорихоии гумрукӣ мебошанд. Аз ин рӯ, муносибатҳои гумрукӣ дар байни субъектҳои гуногун, аз ҷумла дар байни мақомоти гумрукӣ, корхонаҳо, ташкилотҳо ва шахрвандон ба вуҷуд меоянд. Агар чунин муносибатҳо тавассути меъёрҳои ҳуқуқии гумрукӣ ба танзим дароварда шаванд, чунин муносибатҳо ҳамчун муносибатҳои ҳуқуқии гумрукӣ эътироф карда мешаванд.

Ҳама гуна меъёри ҳуқуқии гумрукӣ танҳо ба воситаи муносибатҳои ҳуқуқии гумрукӣ дар таҷриба амалӣ мегардад. Муносибатҳои гумрукӣ дорои таркиби зерин мебошанд:

- а) субъектҳои махсуси фаъолияти гумрукӣ;
- б) объектҳои махсуси фаъолияти гумрукӣ;
- в) ба воситаи муносибатҳои ҳуқуқии гумрукӣ амалӣ шудани фаъолияти субъектҳо ва объектҳо.

Ҳамзамон бо ин, муносибатҳои ҳуқуқии гумрукӣ нисбат ба муносибатҳои дигари ҳуқуқӣ дорои як қатор хусусиятҳои фарқкунанда мебошанд. Пеш аз ҳама, онҳо дар ҷараёни фаъолияти ҳокимияти давлатӣ ба вуҷуд меоянд. Хусусияти ҳокимияти доштани онҳо дар он ифода меёбад, ки аз як тараф ҳама вақт дорои ҳуқуқии талабкунӣ дошта, аз тарафи дигар уҳдадор аст, ки ба ин талабот итоат намояд. Масалан, тибқи зербанди 3) моддаи 467-и Кодекси гумрук, шахрвандон ва шахсони мансабдор уҳдадоранд ҳангоми иштирок дар амалиёти гумрукӣ ҳуҷжатҳоеро, ки шахсияти онҳоро тасдиқ мекунад, ба мақомоти гумрук пешниҳод кунанд. Хусусияти

дигари характерноки муносибатҳои ҳуқуқии гумрукӣ аз он иборат мебошад, ки ба сифати як тарафи ин муносибатҳо давлат баромад менамояд. Ҳамин тавр, муносибатҳои гумрукӣ хусусияти ҳокимияти оммавӣ дошта, тартиби ҷойивазкунии мол ва воситаҳои нақлиётро ба воситаи сарҳади гумрукӣ таъмин мекунад.

Ба сифати субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқии гумрукӣ шахсони алоҳидае баромад менамоянд, ки дар муносибатҳои ҳуқуқии гумрукӣ иштирок мекунанд. Вобаста ба хусусияти муносибатҳои ҳуқуқии гумрукӣ шумораи субъектҳои онҳо гуногун шуда метавонад, вале набояд камтар аз ду нафар бошад.

Мақомоти гумрук, шахсони ҳуқуқӣ ва шахрвандон субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқии гумрукӣ шуда метавонанд. Ба сифати мақомоти гумрук мақомоти ваколатдор оид ба масъалаҳои фаъолияти гумрукӣ (Ҳадамоти гумрук), идораҳои минтақавии гумрук, гумрукҳо ва дидбонгоҳҳои гумрукӣ шуда метавонанд.

Ба сифати шахсони воқеӣ шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шахрвандони хориҷӣ ва шахсони бешахрванд, аз ҷумла соҳибкорони инфиродӣ баромад мекунанд. Шахсони ҳуқуқӣ низ дар муносибатҳои ҳуқуқии гумрукӣ иштирок мекунанд. Онҳо ба шахсони ҳуқуқии ватанӣ ва хориҷӣ чудо мешаванд.

Объектҳои муносибатҳои ҳуқуқии гумрукӣ муносибатҳои ҷамъиятӣ оид ба ҷойивазкунии молҳо ва интиқоли воситаҳои нақлиёт ба воситаи сарҳади гумрукӣ ва дигар муносибатҳои ба онҳо алоқаманд мебошанд, ки ҳаракати субъектҳои ҳуқуқӣ нисбат ба онҳо равона карда шудааст. Хусусияти дигари ба худ хосси ҳуқуқии гумрукӣ методи ба танзимдарории муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад. Методи ҳуқуқии гумрукӣ маҷмуи восита, усул ва тарзҳои таъсиррасонии меъёрҳои ҳуқуқии гумрукӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад. Ба ҳуқуқии гумрукӣ мисли дигар соҳаҳои ҳуқуқҳои комплексӣ методҳои гуногун хос мебошанд. Танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ на дар асоси як метод, балки тавассути

методҳои гуногун, ба монанди методи иҷозатдиҳӣ, тавсия, маҳдуду манъ кардан ва ғайра ба роҳ монда мешавад.

Ҳамин тавр, ҳуқуқи гумрукӣ ҳамчун соҳаи комплексӣ аз маҷмуи меъёрҳои ҳуқуқие иборат мебошад, ки тавассути онҳо муносибатҳои ҷамъиятӣ оид ба ҷойивазкунии мол ва интиқоли воситаҳои нақлиёт ба воситаи сарҳади гумрукӣ дар байни субъектҳои ҳуқуқи гумрукӣ, инчунин гузаронидани барасмиятдарорӣ, назорат ва рӯёнидани пардохтҳо ба танзим дароварда мешавад.

§ 2. ВАЗИФА ВА САЛОҲИЯТИ МАҚОМОТИ ГУМРУК

Дар амалӣ кардани фаъолияти гумрукӣ мақомоти гумрук нақши асосӣ дорад. Мақомоти гумрук аз ҷумлаи мақомоти давлатии ҳифзи ҳуқуқ буда, ҳимояи истиқлолият, амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, риояи ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро ҳангоми интиқол додани мол ва воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин менамоянд. Ба мақомоти гумрук мақомоти ваколатдор (Ҳадамоти гумрук оид ба масъалаҳои фаъолияти гумрукӣ), идораҳои минтақавии гумрукӣ, гумрукҳо ва дидбонгоҳҳои гумрукӣ дохил мешаванд.

Мақомоти гумрук асосан дар нуктаҳои гузаргоҳи сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойгир карда мешаванд. Дар дигар маҳалҳо мақомоти гумрук бо дарназардошти ҳаҷми муомилоти мол ва шумораи мусофирон, суръати рушди муносибатҳои иқтисодии хориҷи минтақаҳои алоҳида, талаботи ташкилотҳои нақлиётӣ ва ғайра аз ҷониби мақомоти ваколатдори гумрук ҷойгир карда мешавад. Амалиёти гумрукӣ дар мавриди барасмиятдарории гумрукии молу воситаҳои нақлиёт аз ҷониби мақомоти гумрук ва воҳидҳои сохтори онҳо бевосита дар маҳалли ҷойгиршавии онҳо гузаронида мешавад.

Мақомоти гумрук вазифаҳои таҳия ва амалӣ кардани сиёсати гумрукии Тоҷикистон, таъмини соҳибхитиёри ва

амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар доираи салоҳияти худ, риояи қонунгузории гумрук, ҳимояи манфиати давлат ва иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷиро дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ, таъмини тартиби аз сарҳади гумрукӣ гузаронидани молу маҳсулот ва воситаҳои нақлиёт, мубориза бар зидди қочоқ ва дигар ҷинояткориҳои ғайриқонунӣ, аз сарҳади гумрукӣ гузаронидани воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳо, силоҳу лавозимоти ҷангӣ, моддаҳои тарканда ва маводди радиоактивӣ, арзишҳои фарҳангӣ, навъҳои ҳайвоноту набототе, ки ба онҳо хатари нобудшавӣ таҳдид мекунанд, инчунин назорати асъории марбут ба молу воситаҳои нақлиёти аз сарҳади гумрукӣ интиқолшавандаро анҷом медиҳанд, иҷрои уҳдадориҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ таъмин мекунанд ва дигар уҳдадориҳои пешбиникардаи қонунгузорию иҷро менамоянд.

Ҳамзамон бо ин, мақомоти гумрук барои иҷрои вазифаҳои ба зиммашон гузошташуда дорой салоҳиятҳои муайян мебошанд, аз ҷумла, онҳо ҳақ доранд ки ҳуҷжатҳои тасдиқкунандаи шахсияти шахрвандон ва шахсони мансабдорро, ки дар амалиёти гумрукӣ иштирок менамоянд, тафтиш кунанд; аз шахси воқеӣ ва ҳуқуқӣ тасдиқномаи ваколати анҷом додани амалҳои алоҳида ё фаъолияти алоҳидаро дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ талаб кунанд; парвандаҳоро доир ба ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурӣ баррасӣ намуда, шахсонеро, ки барои вайрон кардани қоидаҳои маъмурӣ тибқи қонунгузорӣ гунаҳкоранд, ба ҷавобгарӣ кашанд; шахсонеро, ки дар содир кардани ҷиноят гумонбар доништашудаанд ё онро содир намудаанд, ё содиркунандагони ҷиноят ё вайронкунандагони қоидаҳои маъмурии соҳаи фаъолияти мақомоти гумрукро мувофиқи қонунгузорӣ дастгир намоянд; оид ба далелу воқеаҳои марбут ба интиқоли молу воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукӣ ва интиқолу нигоҳдории моли таҳти низоми назорати гумрукӣ нигоҳдоришаванда, борбардорию борфурорӣ ҳуҷжат тартиб диҳанд, ба

видео ва аудио сабт кунанд, акси онҳоро гиранд; робитаҳои байналмилалиро дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ муқаррар ва давом диҳанд ва ғайра.

Ба хизмат дар мақомоти гумрук шахрвандоне қабул карда мешаванд, ки қобили амал мебошанд ва синнашон на кам аз 20 сол ва на зиёд аз 35 сол бошад. Корманди мақомоти гумрук бояд дорои таҳсилоти миёнаи касбӣ ё олии бошад. Шахсони мансабдори мақомоти гумрук ҳуқуқ надоранд, ки ягон кори муздноки муштаракро, ба истиснои фаъолияти илмию эҷодӣ ва омӯзгорӣ иҷро кунанд; ба фаъолияти соҳибкорӣ шахсан ё ба воситаи миёнарав машғул шаванд; мустақилона ё тавассути намоянда дар идораи субъектҳои хоҷагидорӣ ширкат варзанд; хизматрасонӣ ва имтиёзҳо бо истифода аз вазифаи хизматӣ ҳар гуна кумаки дар қонун пешбинишударо расонанд ва ғайра.

САВОЛ ВА СУПОРИШ:

- 1. Ҳуқуқи гумрукӣ чист?*
- 2. Доир ба муносибатҳои ҳуқуқи гумрукӣ ва таркиби он маълумот диҳед.*
- 3. Субъектҳои ҳуқуқи гумрукиро номбар кунед.*
- 4. Доир ба объектҳои ҳуқуқи гумрукӣ маълумот диҳед.*
- 5. Вазифа ва салоҳияти мақомоти гумрукро шарҳ диҳед.*
- 6. Ба хизмати гумрукӣ кадом шахрвандон қабул карда мешаванд?*

БОБИ IX. ҲУҚУҚИ МАЪМУРӢ

§ 1. ВАЗИФАҲО ВА ПРЕДМЕТИ ҲУҚУҚИ МАЪМУРӢ. САРЧАШМАҲОИ ҲУҚУҚИ МАЪМУРӢ

Хусусияти муҳимми давлати ҳуқуқбунёд дар волоияти ҳуқуқ ва қонуни ҳуқуқӣ, воқеӣ будани ҳуқуқу озодиҳои инсон зоҳир мешавад ва ин ду аломати давлати ҳуқуқбунёд танҳо дар сурати таҷзияи ҳокимият имконпазир мегардад. Принципи таҷзияи ҳокимият дар моддаи 9-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр шудааст, ки мувофиқи он «ҳокимияти давлатӣ дар асоси таҷзияи он ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ амалӣ мегардад».

Дар кишвари мо бо қабул намудани Конститутсияи Тоҷикистон асосҳои конституционии ҳокимияти иҷроия гузошта шуданд ва ин шоҳаи ҳокимият дар низоми шоҳаҳои ҳокимияти давлатӣ ҳамчун шоҳаи мустақил пазируфта шуд.

Мақсади мо аз таҳлили мухтасари принципи таҷзияи ҳокимият аз он иборат аст, ки ин мавзӯ бевосита бо яке аз соҳаҳои маъмули ҳуқуқҳуқуқи маъмури алоқа дорад. Гурӯҳи махсуси муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки онҳоро ҳуқуқи маъмури ба танзим мебарорад, маҳз дар соҳаи идоракунии давлатӣ, яъне дар ҷараёни ташкил ва фаъолияти низоми ҳокимияти иҷроия дар тамоми ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вучуд меоянд, тағйир меёбанд ва қатъ мегарданд.

Предмети танзимсозии ҳар як соҳаи ҳуқуқро доира ва хусусияти муносибатҳои ҷамъиятӣ муайян мекунанд, ки тавассути ҳамон соҳаи ҳуқуқ ба танзим дароварда мешавад.

Аз ин рӯ предмети ҳуқуқи маъмури он муносибатҳои мебошанд, ки онҳо тавассути меъёрҳои маъмури ба танзим дароварда шуда, бо фаъолияти давлатию идоракунии алоқаманданд. Ин муносибатҳои идоракунии давлатӣ ва муносибатҳои идоракунии ғайридавлатиро дар бар мегиранд.

Хусусияти асосии ин муносибатҳо дар он ифода мешавад, ки онҳо нисбат ба идоракунии давлатӣ ба вучуд меоянд, тағйир меёбанд ва қатъ мегарданд. Ин чунин маънӣ дорад, ки муносибатҳои зикршуда доир ба ташкил ва фаъолияти

хокимияти иҷроия дар ҳамаи самтҳои сохтори марзию маъмури Тоҷикистон (ҷумҳуриявӣ, маҳаллӣ) вобастаанд. Ҳамин гуна муносибатҳои предметҳои ҳуқуқи маъмуриро ташкил медиҳанд.

Ин доираи муносибатҳоро ба таври умумӣ муносибатҳои ташкилӣ меноманд, ки фаъолияти асосии идоракунии давлатӣ, иҷроиявию амрдиҳӣ ба таркиби он дохил мешавад. Муносибатҳои ташкилиро ҳамчун предметҳои танзими маъмурию ҳуқуқӣ ба чор навъ ҷудо мекунанд: 1) муносибатҳои ташкилию идоракунӣ дар соҳаи амалигардонии хокимияти иҷроия (идоракунии давлатӣ); 2) муносибатҳои ташкилӣ дар ҳама зинаҳои низоми идоракунии умумӣ ва соҳаҳои фаъолияти давлатӣ; 3) муносибатҳои ташкилию назоратии умумидавлатӣ ва 4) муносибатҳои ташкилии маъмурию адлиявӣ.

Ҳамаи ин чор навъи муносибатҳо ба воситаи меъёрҳои маъмурию ҳуқуқӣ танзим карда мешаванд, ки ин меъёрҳо дар навбати худ аз рӯи мазмун ба чор намуд ҷудо мешаванд:

- уҳдадоркунанда (вазифадоркунанда);
- манъкунанда;
- ваколатдоркунанда;
- ҳавасмандкунанда.

Аксари меъёрҳои ҳуқуқи маъмури уҳдадоркунанда мебошанд, яъне иҷроии амалҳои муайянро барои субъектҳои ҳуқуқи маъмури ҳатмӣ мешуморанд. Масалан, меъёрҳои оид ба ваколати мақомоти давлатӣ ва хизматчиёни он, меъёрҳои доир ба тартиби кор бо арзу шикоят ва муроҷиатҳои шаҳрвандон ва ғайра.

Тавассути меъёрҳои манъкунанда бисёр амалҳои номатлуб пешгирӣ карда мешаванд. Масалан, меъёрҳои, ки таркиби ҳуқуқвайронкунандаҳои маъмуриро ташкил медиҳанд.

Ба меъёрҳои ваколатдоркунанда меъёрҳои дохил мешаванд, ки ба мақомот, шахсони мансабдор ва шаҳрвандон ҳуқуқи ваколатҳои муайянро пешниҳод мекунанд.

Хусусияти меъёрҳои ҳавасмандкунанда дар андешидани чораҳои гуногуни ҳавасмандгардонӣ аз ҷониби субъектҳои дахлдори ҳуқуқи маъмури зоҳир мешавад.

Муносибатҳои ҳуқуқи маъмури ин муносибатҳои ҷамъиятие мебошанд, ки тавассути меъёрҳои ҳуқуқи маъмури танзим мешаванд ва меъёрҳои ҳуқуқи маъмури шартӣ асосии пайдоиши муносибатҳои ҳуқуқии маъмуристон.

Муносибатҳои иштирокчиёни ҳуқуқи маъмури ба уфуқӣ (масалан, байни вазоратҳо ва муассисаҳои тобеи онҳо), амудӣ (байни ду вазорат), аз рӯи идомаи амал ба таъҷилӣ, кӯтоҳмуддат ва бемуҳлат, аз рӯи ҳаҷм ва мавқеашон дар низоми танзими маъмуриву ҳуқуқӣ ба умумӣ, соҳавӣ ва байнисоҳавӣ чудо мешаванд.

Сарчашмаҳои ҳуқуқи маъмури гуфта шаклҳои ифодаи меъёрҳои маъмуриро меноманд, ки онҳо асосҳои ҳуқуқии муносибатҳои маъмуриро ташкил медиҳанд. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун санади волотарини ҳуқуқӣ сарчашмаи асосии ҳуқуқи маъмури, инчунин қонунҳое, ки ба воситаи раёйпурсӣ қабул карда мешаванд, ба ҳисоб меравад.

Дар ҷойи дуюм қонунҳои конститутсионӣ ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқи маъмури эътироф мешаванд (масалан, Қонуни конститутсионӣ «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 12-уми майи соли 2001, Қонуни конститутсионӣ «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ» аз 17-уми майи соли 2004 ва ғайра).

Дар ҷойи сеюм қонунҳои ҷорӣ қарор доранд, ки ба вазъи ҳуқуқии мақомоти гуногуни ҳокимияти давлатӣ бахшида шудаанд.

Дар байни сарчашмаҳои ҳуқуқи маъмури кодексҳо ҷойи махсусро ишғол мекунанд (масалан, «Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмури», Кодекси расмиёти маъмури, Кодекси муҳофизати ҳуқуқвайронкунии маъмури, Кодекси гумрук, Кодекси замин ва ғайра).

Ба сифати сарчашмаҳои ҳуқуқи маъмури санадҳои меъёрии зерин: қарорҳои яққояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси

намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, фармонҳои Президент, қарорҳои Ҳукумат, фармоишҳои вазоратҳо ва дигар мақомоти давлатӣ, қарорҳои кумитаҳои давлатӣ, қарорҳои Маҷлисиҳои маҳаллии вакилони халқ, қарорҳои раисони ВМКБ, вилоятҳо, шаҳрҳо ва ноҳияҳо, инчунин қарорҳои мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот (ҷамоат) эътироф карда мешаванд, ки муносибатҳои муайяни идоракуниро танзим мекунад.

§ 2. СУБЪЕКТҲОИ (ИШТИРОКЧИЁНИ) ҲУҚУҚИ МАЪМУРӢ

Ҳуқуқи маъмурӣ чун соҳаи мустақили ҳуқуқ аз маҷмуи меъёрҳои ҳуқуқие иборат мебошад, ки аз тарафи давлат муқаррар карда шуда, иҷозат ва қафолат дода мешаванд ва барои ба танзим даровардани муносибатҳои ҷамъияти равона мегарданд, ки доир ба амалисозии ҳокимияти иҷроия ба вучуд меоянд, тағйир меёбанд ва қатъ мешаванд.

Аз ин рӯ доираи муносибатҳои ҷамъияти, ки ба воситаи меъёрҳои ҳуқуқи маъмурӣ танзим мегарданд, ба амалисозии ҳокимияти иҷроия дахл доранд. Яъне ин муносибатҳо дар байни:

- мақомоти ҳокимияти иҷроия ва сохторҳои он;
- ҳокимияти иҷроия ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ассотсиатсияҳо, иттифокҳо, ҳизбҳои сиёсӣ, дигар шаклҳои иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ғайра;
- мақомоти ҳокимияти иҷроия ва шаҳрвандон, аз ҷониби дигар дар байни мақомоти ҳокимияти иҷроия ва иштирокчиёни берунаи муносибатҳои шартномавӣ;
- мақомоти ҳокимияти иҷроия ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот сурат мегиранд.

Субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ вобаста ба мақоми он дар ҳар соҳаи ҳуқуқ ҳар хел маънидод мешавад. Масалан, дар муносибатҳои ҳуқуқии шаҳрвандӣ шаҳрвандони хо-

ричӣ ва шахсони бешаҳрванд ҳамчун шахсони воқеӣ баромад карда, ташкилотҳои тичоратӣ ва ғайритичоратӣ ҳамчун шахсони ҳуқуқӣ эътироф мешаванд. Дар муносибатҳои ҳуқуқии маъмури мақомоти давлатӣ, шахсони мансабдор, шаҳрвандон ва дар баъзе ҳолатҳо ташкилоту муассисаҳо, аз ҷумла шахсони ҳуқуқӣ низ ба ҳайси субъектҳои ҳуқуқ баромад мекунанд.

Дар ҳуқуқи маъмури субъект ин иштирокчи ё тарафи муносибатҳои ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳокимияти иҷроия аст, ки доир ба амалисозии функсияҳои идоракунӣ ваколатҳои дахлдори давлатӣ, яъне ҳокимият дорад. Одатан, ба сифати муносибатҳои маъмурии ҳуқуқӣ (ҷониби идоракунанда) мақомоти ҳокимияти иҷроия ва шахсони мансабдор баромад мекунанд, ки ирода ва манфиати давлатро дар шакли расмӣ дар амал татбиқ мекунад. Дар ҳолатҳои муқаррарнамудаи қонун инчунин судҳо (ҳангоми баррасии парвандаҳои маъмури) ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ҳангоми иҷрои вазифаҳои идоракунӣ дар нақши субъект буда метавонанд: масалан, иттифоқҳои касаба муассисаҳои санаторию курортиро идора мекунад.

Объекти идоракунӣ шахсони воқеию ҳуқуқӣ мебошанд, ки дар соҳаи ҳокимияти иҷроия ҳуқуқи вазифаҳо доранд, аммо ҳамчун тарафи идорашаванда эътироф мешаванд. Ба онҳо шаҳрвандон, хизматчиёни давлатӣ, мақомоти идоракунӣ ташкилоту сохторҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ, корхонаву муассисаҳо, ҳокимияти иҷроия дар низоми худидораи маҳаллӣ ва ташкилоту созмонҳои хориҷӣ дохил мешаванд. Амалан фаъолияти ин одамон ва иттиҳодияҳои онҳо доир ба татбиқи ҳуқуқи уҳдадорихояшон дар соҳаи ҳокимияти иҷроия ва рафтори бошууронаи онҳо объекти идоракунӣ мебошад.

Бештари муносибатҳои маъмурии ҳуқуқӣ бо тартиби маъмури ҳифз карда мешаванд.

Масъалаи муҳими дигар он аст, ки субъекти ҳуқуқи маъмури метавонад фақат дар ҳолати мавҷуд будани воқеияти

ҳуқуқӣ субъекти муносибатҳои ҳуқуқии маъмури бошад. Шахс ё ташкилоте субъекти ҳуқуқи маъмури номида мешавад, ки дар шароити муайян метавонад иштирокчии муносибатҳои идоракунӣ бошад. Онҳо метавонанд индивидуалӣ (фардӣ), шахрвандон, хизматчиёни давлатӣ ва коллективӣ (мақомоти ҳокимияти иҷроия, мақомоти идоракунии давлатӣ ва ташкилоту созмонҳои ғайридавлатӣ) бошанд.

Субъектҳои ҳуқуқи маъмури танҳо дар сурати вучуд доштани се шарт метавонанд иштирокчии муносибатҳои ҳуқуқии маъмури бошанд:

– меъёрҳои маъмурии ҳуқуқӣ, ки субъектро муайян карда, ҳуқуқу вазифа ва ҷавобгарии ҳуқуқии онро муқаррар мекунанд;

– қобилияти ҳуқуқдорӣ маъмури ва қобилияти амалкунии субъект;

– далели ҳуқуқӣ, яъне асоси пайдоиш, тағйирёбӣ ва қатъгардидани муносибати ҳуқуқӣ.

Ҳамин тарик, субъектҳои ҳуқуқи маъмуриро ба ду гурӯҳ – инфиродӣ (шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шахрвандони хориҷӣ, шахси бешахрванд, хизматчиёни давлатӣ) ва коллективӣ тақсим мекунанд.

Субъектҳои коллективӣ дар навбати худ ба ду гурӯҳи дигар ҷудо мешавад. Ба гурӯҳи аввал инҳо дохил мешаванд:

– ташкилотҳои давлатӣ;

– мақомоти ҳокимияти иҷроия;

– бахшҳои таркибии мақомоти ҳокимияти иҷроия, ки дорой салоҳияти ҳудудӣ мебошанд;

– мақомоти идоракунии корхона, муассиса ва ташкилотҳои давлатӣ.

Ба гурӯҳи дуюм инҳо дохил мешаванд:

– ташкилотҳои ғайридавлатӣ;

– мақомоти худидоракунии маҳаллӣ;

– мақомоти идоракунии ташкилоту муассисаҳои ғайридавлатӣ;

– муассисаҳои хусусӣ;

– муассисаҳои хориҷӣ.

Дар Тоҷикистон ташкилоту созмонҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ низ метавонанд ба ҳайси субъектҳои ҳуқуқи маъмурият эътироф карда шаванд. Онҳо дар чунин нақш дорои қобилияти ҳуқуқдорӣ маъмурият мебошанд. Аммо онҳо дар муносибатҳои мушаххаси маъмурии ҳуқуқӣ бевосита иштирок намеkunанд. Қобилияти амалкунии маъмурият ба уҳдаи мақомоти ҳокимияти иҷроия ё идоракунӣ дар муқоиса бо шахрвандон гузошта мешавад, ки ин ду сифати ҳуқуқиро дар худ дошта метавонанд. Ин чунин маънӣ дорад, ки на вилоят, шаҳр, ноҳия, корхона, ҳизби сиёсӣ ё иттиҳодияи ҷамъиятӣ, балки мақомоти идоракунӣ онҳо субъекти муносибатҳои ҳуқуқии маъмурият ҳисоб мешаванд.

Барои ҳар соҳаи ҳуқуқ, аз ҷумла ҳуқуқи маъмурият муайян кардани субъектҳои он кори муҳим аст. Ҳангоми шахс ё ташкилотро ба ҳайси субъекти ҳуқуқ эътироф кардан қонун мақоми ҳуқуқии онҳоро муайян карда, онҳоро дар муносибат бо давлат, мақомоти он ва дигар шахсон равшан мекунад.

§ 3. ШАХСОНИ ВОҚЕӢ ҲАМЧУН СУБЪЕКТИ ҲУҚУҚИ МАЪМУРИЯТ

Тавре дар мавзӯи пешина ишора кардем, ба ҳуқуқи маъмурият як қатор субъектҳо, аз ҷумла шахрвандон, ташкилоту муассисаҳо, ҷомеаҳои меҳнатӣ, бахшҳои таркибии ташкилоту муассисаҳо, хизматчиёни давлатӣ, мақомоти ҳокимияти иҷроия, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ғайра дохил мешаванд, ки миёни онҳо шахрвандон ҳамчун шахсони воқеӣ мавқеи аввалиндарача доранд. Зеро дар қисми дуюми моддаи 1-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр шудааст, ки «Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад». Зиёда аз ин, моддаи 10-и Конститутсия афзалияти санадҳои ҳуқуқии байналмилалиро нисбат ба қонунҳои миллӣ эътироф кардааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон Эълумияи умумии ҳуқуқи башарро аз 10-уми декабри соли 1948 ба тасвиб расонидааст ва

тибқи муқаррароти Конститутсия, ин санади муҳимми байналмилалӣ қисми таркибии низоми ҳуқуқии кишвари моро ташкил медиҳад. Дар моддаи 6-и Эъломияи мазкур таъкид шудааст, ки «ҳар як инсон, дар ҳар кучое, ки қарор дошта бошад, ба эътирофи ӯ ҳамчун субъекти ҳуқуқӣ ҳақ дорад».

Бояд гуфт, ки зери мафҳуми «шахси воқеӣ» инсон ҳамчун мавҷуди биологӣ фаҳмида мешавад. Ба мазмуни ҳуқуқӣ шахсони ҷисмонӣ шаҳрвандон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахси бешаҳрванд ҳамчун шахсони воқеӣ фаҳмида мешаванд. Ҳамин тавр, байни субъектҳои ҳуқуқӣ маъмури шаҳрвандон ҷойи махсусро ишғол мекунанд. Дар ин ҷо шаҳрванде дар назар дошта мешавад, ки функцияи ҳокимиятӣ-амрдиҳӣ надорад, дар ташкилоти муайян қор мекунад ё қор намекунад (масалан, хонанда, нафақахӯр).

Вазифаи асосии ҳуқуқӣ маъмури таъмини манфиати давлат мебошад, ки ба воситаи манфиати ҳар як шаҳрванд ва ҷомеа дар маҷмуъ амалӣ гардонида мешавад. Эътироф кардан лозим аст, ки давлат барои шаҳрвандон ва ҷомеа вучуд дорад, на баръакс. Ҳамин аст ки дар қисми сеюми моддаи 5 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр шудааст: «Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз мекунад».

Вазъи маъмуриву ҳуқуқии шаҳрвандони Тоҷикистон ҷузъи муҳим ва таркибии мақоми ҳуқуқӣ умумии онҳоро ташкил мекунад, ки бо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 8-уми августи соли 2015, дигар асноди меъёрии ҳуқуқӣ, инчунин Эъломияи умумии ҳуқуқӣ башар муқаррар карда шудааст.

Мазмуни вазъи маъмуриву ҳуқуқии инсон ва шаҳрвандро инҳо ташкил медиҳанд:

- а) маҷмуи ҳуқуқ ва уҳдадориҳои инсон ва шаҳрванд, ки бо меъёрҳои ҳуқуқии маъмури устувор гардонида шудаанд;
- б) кафолати татбиқи ин ҳуқуқу уҳдадориҳо, ҳифзи онҳо ба воситаи қонун ва роҳу усулҳои ҷимоя аз ҷониби мақомоти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ.

Шаҳрванд нисбат ба инсон ҳуқуку уҳдадорихои бештар дорад. Шахсоне, ки шаҳрванди Тоҷикистон нестанд, аз ҳуқуқҳои ба шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон додашуда маҳруманд, масалан, ҳуқуқи ба мансаби Президент интиҳоб шуданро надоранд.

Вазъи маъмуриву ҳуқуқи ин шаҳрвандон аз рӯйи андоза ва хусусияти қобилияти субъекти ҳуқуқи маъмури будани онҳо муқаррар карда мешавад, ки онҳо аз қобилияти ҳуқуқдорӣ маъмури ва қобилияти амалкунии маъмури иборатанд.

Зери мафҳуми қобилияти ҳуқуқдорӣ маъмури шаҳрванд ба маънии имконияти бо қонун эътирофшудаи субъекти ҳуқуқи маъмури будан, доштани ҳуқуқ ва уҳдадорӣ характери маъмуриву ҳуқуқи фаҳмида мешавад. Ҳаҷм ва мазмуни ин гуна қобилияти ҳуқуқдорӣ тавассути меъёрҳои ҳуқуқи маъмури муқаррар ва тағйир дода мешавад. Хусусиятҳои муҳими он дар Конститутсия сабт шудаанд. Мутобиқи Конститутсия санадҳои ҳуқуқи зиёде қабул шудаанд, ки ин ё он паҳлуи вазъи ҳуқуқиву маъмури шаҳрвандонро дар маҷмӯъ ва дар соҳаҳои алоҳидаи ҳаёти ҷомеа ба танзим даровардаанд. Масалан, ҳуқуқ ва вазифаҳои шаҳрвандон дар масъалаи ҳимояи Ватан дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи уҳдадорӣ ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» аз 29-уми январӣ соли 2021, № 1753 ба таври муфассал зикр шудаанд.

Қобилияти амалкунии маъмури шаҳрванд ин қобилияти бо амалиёти (рафтори) шахсӣ ба даст овардани ҳуқуку уҳдадорихои ҳислати маъмуриву ҳуқуқидошта ва амалисозии онҳост. На ҳама шаҳрвандон қобилияти яхелаи амалкунии маъмури доранд, ки ин ба хусусиятҳои хосси муносибатҳои идоракунӣ ва доштани таҷриба, ақлу заковат, эҳсоси масъулият дар бобати амали худ вобастагӣ дорад. Масалан, дар моддаи 16-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз 5-уми мартӣ соли 2007 ҳолатҳое, ки ба хизмати давлатӣ қабул шудани шаҳрванд ва дар хизмати давлатӣ будани хизматчиӣ давлатиро истисно мекунанд, пешбинӣ шудааст.

Албатта, тибқи Конститутсия ҳамаи шаҳрвандон ҳуқуқу уҳдадориҳои якхела ва баробар доранд. Ҳуқуқи маъмури ба амалишавии ин ҳуқуқу озодиҳо ва уҳдадориҳои конституционӣ ба таври гуногун таъсир мерасонад, махсусан, дар ҳолатҳои, ки агар муқаррароти конституционӣ ба мушаххасгардонӣ ниёз дошта бошад, ё дар мавриди ҳамкориҳои шаҳрвандон бо сохторҳои идоракунӣ ва назорати онҳо бо мақсади риояи принсипи конституционии «таъбиқи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд набояд ҳуқуқу озодии дигар шахсонро халалдор кунад».

Ҳуқуқу озодӣ ва уҳдадориҳои зерини шаҳрвандон дар ҳамкорӣ ва таъсири мутақобила бо сохторҳои идоракунӣ амалӣ карда мешаванд:

– Ҳуқуқи шаҳрвандон доир ба иштирок кардан дар идоракунии давлат бевосита ё ба воситаи намоёндогони худ. Ин бо ҳуқуқи шаҳрвандон доир ба интиҳоб кардан ва ё интиҳоб шудан ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ вобастагӣ дорад.

– Ҳуқуқи шаҳрвандон ба муттаҳидшавӣ ва ҳуқуқи созмон додани иттифоқҳои касаба барои ҳифзи манфиатҳои худ.

– Ҳуқуқи шаҳрвандон доир ба гузаронидани маҷлисҳо, гирдиҳамоиҳо, намоишу роҳпаймоиҳо. Ҳарчанд ки дар Конститутсия оид ба тартиби гузаронидани ин чорабиниҳо чизе гуфта нашудааст, вале дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маҷлисҳо, гирдиҳамоиҳо, намоишҳо ва роҳпаймоиҳо» аз 31-уми декабри соли 2014 доир ба ташкили чорабиниҳои оммавӣ, иштирокчиҳои чорабиниҳои оммавӣ, ариза дар бораи баргузор намудани чорабиниҳои оммавӣ, чойҳои гузаронидани чорабиниҳо, чойҳои барои чорабиниҳо маҳдуд ё манъшуда, вақти гузаронидани чорабиниҳо ва ғайра мавҷуданд.

– Ҳуқуқи шахсан мурочиат кардан ба мақомоти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ ё фиристодани мурочиатҳои умумӣ.

- Ҳуқуқи шаҳрванд ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ.
- Дахлнопазирии манзил.
- Ҳуқуқ ба ҷойивазкунӣ.
- Ҳуқуқ ба озодии иттилоот.
- Ҳуқуқ ба ҷуброни зарари аз тарафи мақомоти давлатӣ ё шахсони мансабдор расонидашуда.

Ҷараёни татбиқи ҳуқуқҳои субъективии шаҳрвандон, ки бо меъёрҳои ҳуқуқи маъмури асоснок карда шудаанд, пешбинӣ мекунад, ки онҳо амали ҳуқуқиро анҷом диҳанд.

§ 4. МАҚОМОТИ ҲОКИМИЯТИ ИҶРОИЯ ҲАМЧУН СУБЪЕКТИ ҲУҚУҚИ МАЪМУРИ

Дар маҷмӯъ, истилоҳҳои «мақомоти ҳокимияти иҷроия» ва «мақомоти идоракунии давлат» ҳангоми муайян кардани вазъи маъмуриву ҳуқуқии мақомоти дахлдор ҳамчун мафҳумҳои ҳаммаъно истифода шудаанд. Мақомоти ҳокимияти иҷроия, пеш аз ҳама, ташкилоте мебошанд, ки як ҷузъи дастгоҳи давлатӣ маҳсуб шуда, сохтори худ, салоҳият ва фаъолияти худудӣ доранд, бо тартиби муқарраркардаи қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ташкил карда мешаванд, дар қори худ усулҳои муайянро истифода мебаранд, ҳуқуқи бо супориши давлат баромад қардан доранд, бо тартиби фаъолияти иҷроиявӣ ва амрдиҳӣ ба соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва маъмуриву сиёсӣ роҳбарӣ мекунанд.

Аз аломатҳои дар ин таъриф зикршуда моҳияти мақомоти ҳокимияти иҷроия маълум мешавад, ки онҳо аз дигар мақомоти давлатӣ (масалан, қонунгузор, судӣ) ва ғайридавлатӣ фарқ мекунанд.

Сохтори дохилии ҳокимияти иҷроия аз роҳбар ва ҷонишинони вай, мақомоти коллегиялии идоракунӣ ва қормандони дастгоҳ иборат аст. Қобилияти ҳуқуқдорӣ ва қобилияти амалқарди маъмурии мақомоти ҳокимияти иҷроия бо ташаккул ёфтани ва муайян шудани салоҳият пайдо шуда, бо барҳам додани онҳо қатъ мегардад. Мақомоти ҳокимияти иҷроия ҳамчун ҷузъи дастгоҳи давлатӣ ҳамарӯза қорқоро

доир ба татбиқи вазифаҳои идоракунии ва функцияҳои давлат анҷом медиҳанд. Онҳо бо таъйиноти худ, мазмуни қор ва методи фаъолиятшон аз мақомоти ҳокимияти судӣ ва қонунгузор фарқ мекунанд.

Мақомоти ҳокимияти иҷроия аз номи давлат баромад мекунанд, аз ин рӯ онҳо дорои ваколатҳои давлатӣ-ҳокимиятӣ мебошанд. Мақомоти ҳокимияти иҷроия аз ҳисоби бучети давлатӣ маблағгузорӣ карда мешаванд ва шахси ҳуқуқӣ ба ҳисоб мераванд, яъне дорои қобилияти ҳуқуқдории маданӣ низ мебошанд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия (Ҳукумат) буда, ҳомии Конститутсия ва қонунҳо, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, пойдеории давлат ва мураббагии фаъолияти мақомоти давлатӣ мебошад.

Тибқи моддаи 69-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, салоҳияти Президент аз инҳо иборат аст:

1. Самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳуриро муайян мекунад;

2. Тоҷикистонро дар дохили кишвар ва дар муносибатҳои байналмилалӣ намояндагӣ мекунад;

3. Вазоратҳо ва кумитаҳои давлатиро таъсис ва барҳам медиҳад;

4. Сарвазир ва дигар аъзои Ҳукуматро таъйин ва озод мекунад; фармон дар бораи таъйин ва озод кардани Сарвазир ва дигар аъзои Ҳукуматро ба тасдиқи чаласаи якҷояи Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагон пешниҳод мекунад;

5. Раисони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳияро таъйин ва озод мекунад ва ба тасдиқи Маҷлиси дахлдори вакилони халқ пешниҳод мекунад;

6. Санадҳои мақомоти ҳокимияти иҷроияро ҳангоми муҳолифати онҳо ба Конститутсия ва қонунҳо бекор мекунад ва ё боз медорад;

7. Раиси Бонки миллий ва муовинони ӯро таъйин ва озод мекунад ва фармонро барои тасдиқ ба Маҷлиси намояндагон пешниҳод мекунад;

8. Номзадии раис, муовинон ва судяҳои Суди конституционӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодиро барои интиҳоб ва бозхонд ба Маҷлиси миллий пешниҳод мекунад;

9. Бо ризоияти Маҷлиси миллий Прокурори генералӣ ва муовинони ӯро таъйин ва озод мекунад;

10. Дастгоҳи иҷроияи Президентро таъсис медиҳад;

11. Шурои амниятро таъсис ва роҳбарӣ мекунад;

12. Судяҳои суди ҳарбӣ, судҳои Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия ва судҳои иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанберо таъйин ва озод мекунад;

13. Раёйпурсӣ, интиҳоботи Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагон ва мақомоти намояндагии маҳаллиро таъйин мекунад;

14. Ба қонунҳо имзо мегузорад;

15. Низоми пулиро муайян ва маълумотро ба Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагон пешниҳод менамояд;

16. Ихтиёрдор ва масъули сармояи захиравӣ мебошад;

17. Ба татбиқи сиёсати хориҷӣ роҳбарӣ мекунад, шартномаҳои байналмилалиро имзо ва ба тасдиқи Маҷлиси намояндагон пешниҳод мекунад;

18. Сарони намояндагиҳои дипломатиро дар давлатҳои хориҷӣ, намояндаҳои ҷумҳуриро дар ташкилотҳои байналмилалӣ таъйин ва озод мекунад;

19. Эътимодномаҳои сарони намояндагиҳои дипломатии давлатҳои хориҷиро қабул мекунад;

20. Сарфармондеҳи Олии Қувваҳои Мусаллаҳи Тоҷикистон мебошад; фармондеҳони қўшунҳои Қувваҳои Мусаллаҳи Тоҷикистонро таъйин ва озод мекунад;

21. Ҳангоми таҳдиди хатари воқеӣ ба амнияти давлат ҳолати ҷангро эълон мекунад ва фармонро ба тасдиқи ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагон пешниҳод мекунад;

22. Барои иҷрои уҳдадориҳои байналмилалӣ Тоҷикистон Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистонро берун аз ҳудуд

ди он бо ризояти Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон истифода мебарад;

23. Дар саросари ҷумҳурӣ ва ё дар маҳалҳои алоҳидаи он вазъияти ғавқулода эълон карда, фармонро ғавран ба тасдиқи ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон пешниҳод мекунад ва ба Созмони Милали Муттаҳид хабар медиҳад;

24. Масъалаҳои шаҳрвандиро ҳал мекунад;

25. Паноҳгоҳи сиёсӣ медиҳад;

26. Масъалаҳои бахшиши ҷазоро ҳал мекунад;

27. Бо рутбаҳои олии ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо ва унвонҳои махсус сарфароз мегардонад;

28. Шаҳрвандонро бо муқофотҳои давлатӣ, ҷоизаҳои давлатӣ, нишонҳо ва унвонҳои ифтихории Тоҷикистон сарфароз мегардонад;

29. Ваколатҳои дигареро, ки Конститутсия ва қонунҳо муайян кардаанд, амалӣ мекунад.

Ин меъёрҳои конститутсионӣ дар Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» низ инкишоф дода шудаанд.

Мувофиқи Қонуни конститутсионии мазкур, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми ҳокимияти Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, роҳбарии самаранок соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва иҷроии қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Маҷлиси Олӣ, фармону амрҳои Президенти Тоҷикистонро таъмин мекунад; ба низоми мақомоти идораи давлатӣ роҳбарӣ карда, фаъолият ва мутобикати ҳамкориҳои онҳоро таъмин мекунад. Раиси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – сарвари ҳокимияти иҷроия мебошад. Раиси Ҳукумат ба фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳбарӣ карда, барои самаранок амалӣ шудани ваколатҳои он тадбирҳо меандешад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз Сарвазир, муовини якум ва муовинон, вазирон ва раисони кумитаҳои давлатӣ иборат аст.

Сарвазир ва дигар аъзои Ҳукуматро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вазифа таъйин ва аз вазифа озод мекунад ва фармонҳоро дар ин хусус ба тасдиқи Маҷлиси Олӣ пешниҳод мекунад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои ваколатҳои зерин мебошад: идоракунии равандҳои иқтисодӣ, иҷтимоиву фарҳангӣ, фароҳамсозии шароит барои инкишофи муносибатҳои иқтисодӣ; муайян ва татбиқи қардани сиёсати давлатӣ, молиявӣ, андоз ва қарз; идоракунии объектҳои моликияти давлатӣ, бастании қарордодҳо бо роҳбарони онҳо; ташкили таҳия ва иҷрои бучети давлатӣ, ояндабинӣ ва барномаҳои муҳимтарини тараққиёти иқтисодиву иҷтимоӣ; таҳияи пешниҳодҳо дар бораи сохтори Ҳукумат, ташкил, азнавташкилдихӣ ва барҳам додани вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ, идораю дигар мақомоти идораи давлатӣ ва хоҷагии Ҷумҳурии Тоҷикистон; андешидани тадбирҳо доир ба ҳифзи ҳуқуқи иҷтимоии шаҳрвандон, ҳуқуқи онҳо ба меҳнат, тақмили низоми таъминоти иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ; дигар ваколатҳоеро, ки Қонуни конституционӣ пешбинӣ кардааст.

Шакли асосии фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон маҷлиси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки доир ба масъалаҳои баррасишаванда қарор қабул мекунад.

Ҳангоми зарурат, бо иҷозати хаттии Раиси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ё бо супориши ӯ бо иҷозати хаттии Сарвазирӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон қарорҳо ва фармоишҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи масъалаҳои алоҳидаи хусусияти фаврӣ дошта, мумкин аст бе гузаронидани маҷлис бо роҳи пурсиши хаттии аъзои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тарафдорӣ аз нисфи зиёди аъзои Ҳукумат қабул карда шаванд.

Ба намуди дигари субъекҳои ҳуқуқи маъмурӣ мақомоти маҳаллии ҳокимияти иҷроия дохил мешаванд. Тибқи Конститутсия, ҳокимияти маҳаллӣ аз мақомоти намоёндагӣ ва иҷроия иборат аст. Онҳо иҷрои Конститутсия, қонунҳо, қарорҳои яққояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси на-

мояндагон, қарорҳои Маҷлиси миллӣ, қарорҳои Маҷлиси намояндагон, санадҳои Президент ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро таъмин мекунад (м.76).

Низоми мақомоти маҳаллии ҳокимияти иҷроия тибқи сохтори марзиви маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил карда мешавад. Ба ин низоми мутобиқан мақомоти давлатии иҷроияи маҳаллии ВМКБ, вилоятҳо, шаҳрҳо, ноҳияҳо дохил мешаванд, ки ба он раис роҳбарӣ мекунад. Раис сарварии ҳам мақомоти намояндагии ҳокимияти давлатӣ ва ҳам роҳбарии ҳокимияти иҷроияро дар маҳал ба иҷро мерасонад. Тартиби ба вазифа таъйин кардан ва аз он озод кардани раисро моддаи 78 Конститутсия ва моддаи 18 Қонуни Конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ» муқаррар кардааст. Раисони мақомоти маҳаллии ҳокимияти иҷроияро Президент ба вазифа таъйин ва аз вазифа озод мекунад ва ба тасдиқи Маҷлиси вакилони халқ пешниҳод мекунад. Агар Маҷлиси вакилони халқ номзадҳои раисро тасдиқ накунад, Президент ҳуқуқ дорад ӯро такроран ба Маҷлиси вакилони халқ барои тасдиқ пешниҳод кунад ё шахси дигарро ба ин вазифа таъйин намуда, барои тасдиқ ба Маҷлиси вакилони халқ пешниҳод кунад.

Раиси мақомоти маҳаллии ҳокимияти иҷроия дар доираи ваколати худ қарор ва амр қабул мекунад.

Раис таъминоти фаъолияти иттилоотию таҳлилӣ, ташкилию ҳуқуқӣ ва моддию техникаи дастгоҳи худро ташкил ва тағйир медиҳад. Низомномаи дастгоҳ, сохтор ва шумораи штатии онро дар доираи лимити шумораи умумии муқаррарнамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ мекунад, ки маблағгузори дастгоҳ аз ҳисоби бучети маҳаллӣ сурат мегирад.

Фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти иҷроия ба принципҳои зайл асос меёбад: қонуният ва адолати иҷтимоӣ; ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд; мутобиқати манфиатҳои маҳаллӣ ва умумидавлатӣ; ба таври демо-

кратӣ, ошкоро ва бо дарназардошти гуногунандешии сиёсӣ ҳал кардани масъалаҳо; масъулият барои натиҷаҳои фаъолияти худ дар назди аҳоли; изҳори иродаи аҳоли ба воситаи Маҷлиси вакилони халқ; мустақилияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти иҷроия дар ҳалли масъалаҳои ваколати худ; ҳатмӣ будани иҷрои санадҳои мақомоти маҳаллии ҳокимияти иҷроия, ки дар доираи ваколаташон қабул шудаанд; яккасардорӣ фаъолияти мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ.

Раиси ВМКБ, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия доир ба масъалаҳои ваколати худ дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти болоӣ ва Маҷлиси вакилони халқи маҳалли дахлдор ҳисоботдиҳанда ва масъул мебошад.

§ 5. МАҚОМОТИ ХУДИДОРАКУНИИ ШАҲРАК ВА ДЕҲОТ (ҶАМОАТ) ҲАМЧУН СУБЪЕКТИ ҲУҚУҚИ МАЪМУРӢ

Асосҳои ҳуқуқии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва ҷузъҳои он дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ» аз 17-уми майи соли 2004 муқаррар карда шудааст.

Сохтори мақомоти худидоракунии маҳаллиро ҳуди аҳоли мустақилна муайян мекунад. Муайян кардани вазъи мақомоти намояндагии худидораи маҳаллӣ ба соҳаи ҳуқуқии конститутсионӣ дахл дорад. Ҳуқуқи маъмурӣ вазъи мақомоти худидораи маҳаллиро, ки функцияҳои дорои хусусияти идоракуниро амалӣ мегардонанд, муқаррар месозад. Тибқи моддаи 78-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот Ҷамоат аст, ки тартиби ташкил, ваколат ва фаъолияти онро қонун танзим менамояд». Тартиби интиҳоби Ҷамоат (раис, муовинони ӯ ва котиб), ваколатҳо, сохтор ва ташкили фаъолият, инчунин ваколатҳои раиси онро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот» аз 5-уми августи соли 2009 муқаррар кардааст.

Мақоми худидоракунии шаҳрак ва деҳот мувофиқан Чамоати шаҳрак ва Чамоати деҳот мебошанд.

Чамоатҳо дар амалӣ гардонидани ҳуқуқи шаҳрвандон чихати иштирок дар идораи корҳои ҷамъият ва давлат ёрӣ мерасонанд, онҳоро барои иҷрои вазифаҳои иҷтимоӣ ва хоҷагии ҳудуди худ, ҳалли масъалаҳои муҳимме, ки бево-сита ба манфиати аҳоли дахл доранд, муттаҳид месозанд, ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар иҷрои талаботи Кон-ститутсия ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои Президент, Маҷлиси Олӣ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қарорҳои Маҷлиси дахлдори вакилони халқ ва раисони онҳо мусоидат мекунанд. Дар қори ҷамоатҳо шаҳрвандоне иштирок мекунанд, ки синнашон ба 18-солагӣ расидааст ва дар ҳудуди мазкур доимӣ истиқомат мекунанд.

6. ХИЗМАТЧИИ ДАВЛАТӢ СУБЪЕКТИ ҲУҚУҚИ МАЪМУРӢ

Мафҳуми «хизматчиӣ давлатӣ» дар қонунгузорию мо нав аст. Дар адабиёти ҳуқуқӣ пештар таҳти ин мафҳум иҷрои фаъолияти меҳнати хизматчиёни ташкилотҳои давлатӣ мувофиқ бо вазифаҳои ишғолнамуда барои амалӣ кардани вазифаи давлатӣ фаҳмида мешуд. Ақнун тибқи Қо-нуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз 5-уми март соли 2007 «хизматчиӣ давлатӣ» шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон аст, ки мансаби давлатии хизмати давлатии музднокро дар асоси касбӣ бо мақсади таъмини иҷрои ваколатҳои шахсони мансабдори давлатии ҳокимия ти давлатӣ ва амалӣ намудани салоҳияти мақомоти давлатӣ ишғол кардааст.

Хизматчиёни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба ҷой ва нақши мақоми давлатӣ дар низомии мақомоти давлатӣ, амалӣ намудани вазифа ва функцияҳои давлат, татбиқи салоҳияти мақомоти давлатӣ, хусусияти ваколати мансабҳои мушаххас ва аҳаммияти онҳо дар амалӣ кардани сиёсати давлатӣ ба хизматчиёни давлатии сиёсӣ ва маъмури тақсим мешаванд.

Мансабҳои давлатии ҳокимияти давлатӣ, мансабҳои сиёсӣ ва маъмурии хизмати давлатӣ, категорияҳои мансабҳои давлатӣ дар Феҳристи мансабҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудаанд.

Дар моддаи 7-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» принципҳои зерини хизмати давлатӣ муқаррар карда шудаанд: волоияти Конститутсия ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон; афзалияти ҳуқуқи озодагон инсон ва шаҳрванд; ягонагии низоми хизмати давлатӣ, новобаста аз таҷзияи ҳокимияти давлатӣ ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ; садоқат ба Ватан ва халқи Тоҷикистон; инсондӯстӣ ва адолати иҷтимоӣ; хусусияти дунявӣ доштани хизмати давлатӣ; ғайриҳизбӣ будани хизматчиёни давлатии мақомоти дахлдори давлатӣ, ки тибқи Конститутсия ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян шудаанд; шаффофият дар хизмати давлатӣ, ба ғайр аз фаъолият, ки сирри давлатӣ ва дигар сирри бо қонун ҳифзшавандаро ташкил медиҳад; касбият ва салоҳиятнокии хизматчиёни давлатӣ; ихтиёрӣ ва дастрас будани хизмати давлатӣ; ҳисоботдиҳанда будани хизматчиёни давлатӣ; устувории ҳаёти шахсии мақоми давлатӣ; болоравии мансаби хизматчиёни давлатӣ дар асоси қобилият, истеъдод, тайёрии касбӣ ва талаботи таҳассусӣ; баҳодихӣ ба фаъолияти хизматчиёни давлатӣ дар асоси дастовардҳои хизмати.

Дар қонуни мазкур ҳуқуқи уҳдадорӣҳои умумии хизматчиёни давлатӣ муқаррар шудаанд. Онҳо қоидаҳои умумии рафтор ва амали хизматчиёни давлатӣ, шароит ва ҳаҷми дорои хислати ташкилиро зоҳир мекунанд, ки барои амалисозии салоҳият аз рӯйи мансаби ишғолнамуда мувофиқат мекунанд.

Ғайр аз ҳуқуқи уҳдадорӣ қонуни мазкур барои хизматчиёни давлатӣ як қатор маҳдудиятҳо низ пеш мегузорад, ки мақсади онҳо устувории ахлоқи хизматчӣ аст. Масалан, ба хизматчиёни давлатӣ ғайр аз фаъолияти илмиву эҷодӣ ва омӯзгорӣ ба дигар кори муздаш баланд даромадан манъ аст.

Ў ҳуқуқ надорад, ки узви мақомоти идоракунии ташкилотҳои тижоратӣ бошад, захираҳои давлатӣ ва иттилоотии хизматиро бо мақсади ғайрихизматӣ истифода барад, барои иҷроии вазифаи хизматӣ тухфаҳо қабул кунад ва ғайра.

Кафолатҳои давлатӣ барои иҷроии фаъолияти пурсамари хизматчиҳои давлатӣ хеле муҳим мебошанд. Дар қонун як қатор кафолатҳо номбар шудаанд, ки онҳоро давлат ба уҳда гирифтааст, аз ҷумла: шароити корӣ барои таъмини иҷроии уҳдадорихоии мансабӣ; музди меҳнат; рухсатии ҳарсолаи пардохтшаванда ва дигар рухсатихоии муқаррарнамудаи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон; таҳсил ва баланд бардоштани дараҷаи таҳассус бо нигоҳ доштани музди меҳнат, мансаби ишғолнамуда ё мансаби ба он баробар, бо тартиби муайяннамудаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тамоми давраи таҳсил; суғуртаи ҳатмии давлатӣ барои беморӣ ё гум кардани қобилияти корӣ, ғавт ё расондани зарар ба саломатӣ ва молу мулки ӯ ҳангоми иҷроии уҳдадорихоии мансабӣ; таъмини нафақаи тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон; таъмини нафақаи хизматчиҳои давлатӣ дар ҳолати ғавти хизматчиҳои давлатӣ ба аъзои оилаи ӯ, ки таҳти саробониаш қарор доранд; ҳатман гирифтани розигии хизматчиҳои давлатӣ ҳангоми гузаронидан ба мансаби дигар (ғайр аз ҳолатҳои пешбининамудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон); ҳимояи хизматчиҳои давлатӣ, аъзои оила ва наздикони ӯ аз зӯрварӣ, таҳдид ва дигар кирдорҳои ғайриқонунии вобаста ба иҷроии уҳдадорихоии мансабӣ; таъмини имконияти баландравии мансабӣ; ҷуброни зарар ҳангоми пурра ё қисман гум кардани қобилияти меҳнатӣ.

7. ИТТИҲОДИЯҲОИ ҶАМЪИЯТӢ ҲАМЧУН СУБЪЕКТИ ҲУҚУҚИ МАЪМУРӢ

Қобилияти субъекти ҳуқуқи маъмурӣ будани иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ комплекси ҳуқуқи уҳдадорихоии ба онҳо тааллуқдоштаро дар бар мегирад, ки дар муносибатҳои байниҳамдигарӣ бо субъектҳои ҳокимияти иҷроия амалӣ мешаванд. Масъалаҳои нисбатан муҳим вобаста ба иттиҳо-

дияҳои ҷамъиятӣ дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ» аз 12-уми майи соли 2007 сабт шудаанд. Ин қонун мундариҷаи ҳуқуқи шахрвандро ба муттаҳидӣ, кафолатҳои давлатӣ дар ин соҳа, мақоми иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, тартиби бунёд, тағйирёбӣ ва барҳамдиҳии онҳоро муқаррар месозад.

Даҳолати мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва шахсони мансабдори онҳо ба кори иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва баръакс роҳ дода намешавад. Мақомоти адлия иттиҳодияҳои ҷамъиятиро ба қайд мегиранд. Иттиҳодияи ҷамъиятӣ ҳақ дорад, ки бақайдгириро анҷом надихад, дар ин ҳолат он мақоми шахси ҳуқуқӣ намегардад. Мақомоти адлия бо мақсадҳои оинномавиаш мувофиқ будан ё набудани иттиҳодияро назорат мекунад. Мақомоти молия масъалаҳои даромади иттиҳодия ва пардохти андозҳоро назорат мекунад. Муҳимтарин уҳдадори иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ риояи қонунҳост. Дар ҳолати вайрон кардани муқаррароти Конститутсия ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо қарори суд ғаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ қатъ карда мешавад.

Мувофиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъсис ва ғаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятие, ки хусумати наҷодӣ, миллӣ, иҷтимоӣ ва диниро тарғиб менамоянд ё зӯран ба сарнагун кардани соҳти конститутсионӣ ва ташкили гурӯҳҳои мусаллаҳ даъват мекунад, манъ аст.

Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, сарфи назар аз шаклҳои ташкилию ҳуқуқӣ, дар назди қонун баробар мебошанд. Ғаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ба принципҳои ихтиёрӣ, баробарҳуқуқӣ, худидорӣ ва қонуният асос меёбад.

Бо созмонҳои ҷавонон, кӯдакон, созмонҳои хайрия, ташкилотҳои маъҷубон, давлат кумаки моддию молиявӣ мерасонад.

Аз тарафи давлат бо маблағ таъмин кардани ғаъолияти хизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ки мақсадҳои сиёсӣ доранд, манъ аст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иттиҳодияҳои ҷамъиятии байналмилалӣ, ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ таъсис дода мешаванд ва амал мекунад.

Иттиҳодияи чамъиятии ҷумхуриявӣ, иттиҳодияи чамъияти мебошад, ки фаъолияти худро мувофиқи мақсадҳои оинномавӣ метавонад дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ кунад, намояндагиҳо ва филиалҳо дошта бошад.

Иттиҳодияҳои вилоятӣ, шаҳрӣ ва ноҳиявӣ ба иттиҳодияҳои чамъиятии маҳаллӣ тааллуқ доранд. Иттиҳодияҳои чамъиятӣ дар сурати вайрон кардани қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттиҳодияҳои чамъиятӣ» ва дигар санадҳои қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд. Дар мавриди аз тарафи иттиҳодияҳои чамъиятӣ содир шудани амалиёте, ки аз доираи мақсад ва вазифаи дар оинномаи он муайяншуда берун аст ё қонунҳои ҷорӣ ва ҳуқуқи манфиатҳои қонунии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқи рои вайрон мекунад, ба мақомоти роҳбарикунандаи ин иттиҳодияҳои чамъиятӣ аз ҷониби мақоме, ки онҳоро ба қайд гирифтааст ё аз ҷониби прокурор огоҳии хаттӣ дода мешавад. Огоҳии хаттӣ то муроҷиат кардан ба суд дар хусуси қатъ намудани фаъолияти иттиҳодияҳои чамъиятӣ дода мешавад.

§ 8. ҲУҚУҚВАЙРОНКУНИИ МАЪМУРӢ ВА ҶАЗОИ МАЪМУРӢ

Мувофиқи моддаи 17-и Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ кирдори (амал ё беамалии) зидди ҳуқуқи ва гунаҳкорунаи шахси воқеӣ, мансабдор ё ҳуқуқи мебошад, ки содир намудани он тибқи тартиби муқаррарнамудаи Кодекси мазкур боиси ҷавобгарии маъмурӣ мегардад. Ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ қасдан ё аз беэҳтиётӣ содир карда мешавад.

Ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ҳамон вақт қасдан содиршуда эътироф мегардад, ки агар шахс зидди ҳуқуқ будани кирдори худро донанд ва оқибатҳои зараровари онро пешбинӣ карда бошад, инчунин фаро расидани оқибатҳои кирдорашро хоста бошад.

Ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ҳамон вақт аз беэҳтиётӣ содиршуда эътироф мегардад, ки агар шахси гунаҳкор оқи-

батҳои зарарноки кирдори худро пешакӣ донад, вале бепарвоёна ва бе асосҳои кофӣ ба пешгирии чунин оқибатҳо умед бандад ё эҳтимоли ба вуқӯ пайвастанӣ чунин оқибатро пешбинӣ накарда бошад, ҳарчанд мебоист ва мумкин буд онро пешбинӣ кунад, инчунин ғайриқонунӣ будани кирдори худро бояд медонист. Чунонки аз таърифи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ фаҳмида мешавад, ин нави кирдор аз амал ё беамалӣ иборат аст.

Беамалӣ дар он сурат ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ дониста мешавад, ки дар қонун ё дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон уҳдадорӣ шахс дар хусуси бо амалҳои худ бартараф кардани фарорасии ин ё он оқибатҳо пешбинӣ шуда бошад.

Шахс барои содир кардани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ба шарте гунаҳкор дониста намешавад, ки кирдори (амал ё беамалии) зиддиҳуқуқии вай гумроҳона содир шуда бошад ва ӯ сар задани ин гумроҳиро пешбинӣ карда натавониста бошад.

Шахси ҳуқуқӣ ба шарте барои содир кардани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, ба ҷавобгариӣ маъмурӣ кашида мешавад, ки барои риояи меъёру қоидаҳои, ки тибқи Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ барояшон ҷавобгариӣ маъмурӣ пешбинӣ шудааст, имконият доштани муқаррар шуда бошад, вале ӯ барои риояи онҳо на ҳамаи чораҳои андешидааст.

Ба шахси ҳуқуқӣ таъйин кардани ҷазои маъмурӣ шахси воқеии гунаҳгорро ба сабаби ҳуқуқвайронкунии мазкур аз ҷавобгариӣ маъмурӣ озод намекунад ва ҳамзамон ба ҷавобгариӣ маъмурӣ ва ё ҷиноятӣ кашида шудани шахси воқеӣ шахси ҳуқуқиро аз ҷавобгариӣ маъмурӣ ба сабаби ин ҳуқуқвайронкунии озод намекунад.

Кирдори шахс, ба шарте ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ эътироф карда намешавад, ки он аз ҷониби вай дар ҳолати зарурати ниҳой содир шуда бошад. Зарурати ниҳой, расонидаани зарар, барои рафъи хавфест, ки бевосита ба манфиатҳои қонунан ҳифзшавандаи давлат, ҷамъият ва шахс таҳдид мекунад, яъне дар ин ҳолат бо дигар тарзу восита рафъи он хавф имконнопазир гардад ва зарари расонида нисбат ба зарари бартарафшуда камтар бошад.

Шахс ҳангоми таваккалӣ асоснок расонидани зарар ба манфиатҳои тибқи Кодекси зикршуда муҳофизатшаванда, чиҳати ноил шудан ба мақсади барои чомаа фоиданок ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ҳисоб намеёбад. Таваккал дар ҳолате асоснок эътироф мешавад, ки ноил шудан ба мақсади мазкур бо амал (беамалии) ба таваккал марбутнабуда имконнопазир бошад ва шахсе, ки таваккал кардааст, бояд барои пешгирии зарар тамоми чораҳои заруриро андешида бошад. Таваккал кардан ба ҳаёт ва саломатии одамон манъ аст. Агар таваккал баръало бо фалокати экологӣ ё офати ҷамъиятӣ алоқаманд бошад, асоснок эътироф карда намешавад.

Мувофиқи қонун, шахси воқеие ба ҷавобгарии маъмурӣ кашида мешавад, ки ҳангоми содир кардани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ синнаш ба 16-солагии расида бошад.

Таҳти мафҳуми шахси воқеӣ шахрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон, шахрванди хориҷӣ ва шахси бешаҳрванд фаҳмида мешавад.

Ноболиғон низ мувофиқи ҳамин Кодекс ба ҷавобгарии маъмурӣ кашида мешаванд. Судя, мақомоти ваколатдори давлатӣ (шахси мансабдор) метавонанд ҳолатҳои мушаххаси парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ва маълумоти марбут ба ноболиғро, ки ҳуқуқвайронкунии маъмуриро дар синни аз шонздаҳ то ҳаҷдаҳ содир кардааст, ба назар гирифта, он ноболиғро аз ҷавобгарии маъмурӣ озод намоянд.

Баъди аз ҷониби судя, мақомоти ваколатдори давлатӣ ё шахси мансабдори ваколатдор қабул гардидани қарори аз ҷавобгарии маъмурӣ озод кардани ноболиғ парванда дар ҳаққи ӯ барои татбиқ намудани чораҳои таъсиррасонӣ ба Комиссияи ҳифзи ҳуқуқи кӯдак фиристода мешавад.

Агар шахси воқеие, ки ҳангоми содир кардани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ дар ҳолати номукаллафӣ қарор дошта бошад, ба ҷавобгарии маъмурӣ кашида намешавад. Номукаллафӣ ин ҳолатест, ки бар асари бемории руҳии доимӣ, парешонии муваққатии руҳӣ, заъфи ақл ва ё ҳолати дигари бемории руҳӣ хусусияти воқеӣ ва зиддихуқуқи кирдори (амал ё беамалии) худро дарк ё онро идора карда наметавонад.

Шахси мансабдор, шахси ба вай баробаркардашуда ва соҳибкори инфиродӣ барои содир кардани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ба ҷавобгарии маъмурӣ кашида мешаванд.

Шахси мансабдор барои содир кардани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ бо сабаби иҷро накардан ва ё номатлуб иҷро кардани уҳдадориҳои хизматиаш ба ҷавобгарии маъмурӣ кашида мешавад. Ҳангоми мавҷуд набудани ин ҳолатҳо шахси мансабдоре, ки дар содир намудани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ гунаҳгор аст, тибқи асосҳои умумӣ ба ҷавобгарӣ кашида мешавад.

Таҳти мафҳуми шахси мансабдор шахсе фаҳмида мешавад, ки ба таври доимӣ, муваққатӣ ё дар асоси ваколатҳои махсус вазифаҳои намояндаи ҳокимияти давлатиро анҷом медиҳад, яъне бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба шахсоне, ки тобеияти хизмати доранд, ваколатҳои амрдиҳӣ дорад, инчунин шахсе фаҳмида мешавад, ки дар мақомоти давлатӣ ва худидоракунии шаҳрак ва деҳот, инчунин дар Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, дигар воҳидҳои ҳарбӣ ва махсуси Ҷумҳурии Тоҷикистон ваколатҳои ташкилию амрдиҳӣ ва маъмурию хоҷагиро иҷро мекунад.

Роҳбарон ва кормандони ташкилотҳо, ки дар робита ба иҷрои вазифаҳои ташкилию амрдиҳӣ ва маъмурию хоҷагӣ ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ содир кардаанд, ҳамчун шахсони мансабдор ба ҷавобгарии маъмурӣ кашида мешаванд, агар тибқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиби дигар муқаррар нашуда бошад.

Соҳибкорони инфиродӣ барои содир кардани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, бинобар сабаби иҷро накардан ва ё номатлуб иҷро кардани уҳдадориҳои қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян кардааст, ба ҷавобгарии маъмурӣ кашида мешаванд.

Таҳти мафҳуми соҳибкори инфиродӣ, мувофиқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон, шахси воқеие фаҳмида мешавад, ки фаъолияти соҳибкориро бе таъсис додани шахси ҳуқуқӣ тибқи патент ё шаҳодатнома амалӣ мекунад.

Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон навъҳои зерини ҳуқуқвайронкунии маъмуриро пешбинӣ кардааст:

– дар соҳаҳои истифодаи замин, сарватҳои зеризаминӣ, захираҳои об, ҷангал, ҳифзи олами ҳайвонот, наботот ва истифодаи захираҳои табиӣ; кишоварзӣ; алоқа ва истифодаи шабакаҳои телекоммуникатсионӣ, телевизион, радиошувонӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма;

– энергетика ва истифодаи захираҳои энергетикӣ, саноат, ҷаёлияти меъмурию шахрсозӣ ва сохтмонӣ;

– қонунгузорию бонкӣ, гумрук, андоз;

– суғуртаи иҷтимоии давлатӣ;

– стандартизатсия, метрология, сертификатсия, аккредитатсия, савдо ва хизматрасонӣ;

– кайҳон, геодезия, харитасозӣ, топография ва ғайра.

2) Вобаста:

– ба ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд;

– ба ҳифзи саломатӣ, вазъи санитарии эпидемиологии аҳоли;

– ҳифзи меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли;

– ҳифз ва истифодаи объектҳои мероси таърихию фарҳангӣ;

– ба меъёрҳо ва қоидаҳои байтории санитарӣ;

– ба қоидаҳои кимиёии ҳифзи рустанӣ;

– ба қоидаҳои беҳатарии ҳаракат дар роҳ ва истифодаи воситаҳои нақлиёт;

– таъмини ҳуқуқҳои шахрвандон, ба манзил, хоҷагии коммуналӣ, ободонӣ;

– ба тартиботи ҷамъиятӣ ва ахлоқ, тартиботи идоракунӣ, адолати судӣ, коррупсия ва ғайра.

Тибқи Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон, парвандаҳо дар бораи ҳуқуқвайронкунии маъмури аз ҷониби судя, мақомоти ваколатдор (шахси мансабдор) баррасӣ карда мешаванд.

Ҷазои маъмури бо мақсади дар руҳияи риояи бечунучарои қонунҳо дар тарбия кардани шахси ҳуқуқвайронкунандаи маъмури, инчунин пешгирӣ кардани ҳуқуқвайронкунии нави маъмури ҳам аз ҷониби худи ҳуқуқвайронкунанда ва ҳам аз тарафи шахсони дигар татбиқ карда мешавад.

Ҷазои маъмури чораи маҷбурунии давлатӣ буда, аз ҷониби судя, мақомоти ваколатдори давлатӣ (шахси мансаб-

дор) нисбат ба шахси воқеӣ, соҳибкори инфиродӣ, шахсони мансабдор ва ҳуқуқӣ барои содир кардани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ татбиқ карда мешавад.

Набояд фаромӯш кард, ки ҷазои маъмурӣ ҳаргиз мақсади таҳқири шаъну эътибори шахси ҳуқуқвайронкунии маъмуриро содирнамуда ё расонидани ранҷу озори ҷисмонӣ ё руҳӣ, тарсонидан, ҳама гуна табъиз ё таҳқири шаъну эътибори инсонии шахси воқеиро надорад.

Барои содир кардани ҳуқуқвайронкуноҳои маъмурӣ чунин навъҳои ҷазои маъмурӣ муқаррар ва татбиқ карда мешаванд:

- огоҳӣ;
- ҷаримаи маъмурӣ;
- боздошти маъмурии амали иҷозатнома барои машғул шудан ба намудҳои муайяни фаъолият;
- маҳрум кардан аз иҷозатнома барои машғул шудан ба намудҳои муайяни фаъолият;
- маҳрум кардани шахси воқеӣ аз ҳуқуқи махсус;
- боздошти маъмурии намуди муайяни фаъолият;
- бо подош ситонидани ашъе, ки олоти содир кардани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ё объекти бевоситаи он мебошад;
- мусодираи ашъе, ки олоти содир намудани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ё объекти бевоситаи он мебошад;
- бо роҳи маъмурӣ аз худуди Ҷумҳурии Тоҷикистон берун кардани шаҳрванди хориҷӣ ва шахси бешаҳрванд;
- ҳабси маъмурӣ.

Татбиқ кардани ҷазоҳои маъмурӣ хусусиятҳои хосси худро дорад. Онҳо вобаста ба навъи ҳуқуқвайронкунии, ба шахсияти ҳуқуқвайронкунанда ҳолатҳои вазнинкунанда ва сабуккунандаи ҷавобгарӣ татбиқ карда мешаванд. Масалан, огоҳӣ як навъи ҷазои маъмурӣ буда, дар шакли хаттӣ ва бо тартиби муқаррарнамудаи моддаҳои дахлдори қисми махсуси Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ба шахси ҳуқуқвайронкунии маъмуриро содиркарда дода мешавад. Танбеҳи шифоҳӣ, ки ба ҳуқуқвайронкунанда баён карда шудааст, огоҳӣ ҳисобида намешавад.

Чаримаи маъмурӣ намуди ҷазои маъмурӣ буда, ба тарзи ситонидани пул ба ғоидаи давлат сурат мегирад ва аз тарафи судя, мақомоти ваколатдори давлатӣ (шахси мансабдор) нисбат ба шахси содиркардаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ бо тартиби муқаррарнамудаи Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ таъйин карда мешавад.

Андозаи ҷаримаи маъмурӣ ба ҳисоби ғоиз ва ё карат во-баста ба инҳо муқаррар карда мешавад:

– нишондиҳанда барои ҳисобҳо, ки дар рӯзи хотима ёфтаи пешгирии ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, барои ҳуқуқвайронкунии маъмурии давомнок аз рӯзи ошкор карда шудани он муқаррар шудааст;

– аз арзиши ашёи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, ки дар вақти хотима ёфтаи пешгирии ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ муқаррар шудааст, барои ҳуқуқвайронкунии маъмурии давомнок аз рӯзи ошкор шудани он;

– аз маблағи пардохтнашудаи андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ё амалиёти асъории ғайриқонунӣ, ки бояд пардохта шаванд, дар рӯзи хотима ёфтаи пешгирии ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, барои ҳуқуқвайронкунии маъмурии давомнок дар рӯзи ошкор шудани он муқаррар шудаанд;

– аз арзиши корҳои иҷрошуда.

Шахси воқеӣ аз ҳуқуқи махсус (ҳуқуқи идора кардани воситаҳои нақлиёт, шикор, нигоҳ доштан, бо худ гирифта гаштани силоҳи оташфишон, истифодаи воситаҳои радиоэлектронӣ ва ё дастгоҳҳои баландбасомад, истифодаи қитъаи замин ва ғайра), ки ба ӯ дода шудааст, барои содир кардани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ дар ҳолатҳои муқаррарнамудаи Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, бинобар дағалона ё ба таври мунтазам риоя накардани қоидаҳои истифодаи он маҳрум карда мешавад. Маҳрум кардан аз ҳуқуқи махсус ба муҳлати аз ду моҳ то ду сол муқаррар карда мешавад.

Ҷазои маъмуриро судя дар намуди маҳрум кардан аз ҳуқуқи махсус таъйин мекунад.

Бо роҳи маъмурӣ аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон берун кардани шахрванди хориҷӣ ва шахси бетабаа ҳамчун ҷазои

маъмурӣ, аз маҷбуран берун кардани шахрванди хориҷӣ ва шахси бетабаа (бетабаият) аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат буда, дар ҳолатҳои зерин татбиқ мешавад:

– агар кирдори (амал ё беамалии) онҳо бархилофи манфиати таъмини амнияти ҷамъиятӣ ва давлатӣ ё бархилофи манфиати ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ бошад;

– агар ин чора барои ҳифзи саломатӣ ва маънавиёти аҳоли, ҳимояи ҳуқуқи манфиатҳои қонунии шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шахсони дигар зарур бошад;

– агар онҳо талаботи санадҳои қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистонро риоя накарда бошанд.

Ҳабси маъмурӣ ҳамчун ҷазои маъмурӣ аз муваққатан маҳрум кардани шахс аз озодӣ барои содир кардани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ва бо роҳи маҷбуран ҷалб кардани ӯ ба кори ғоиданоки ҷамъиятӣ иборат аст.

Ҳабси маъмурӣ ҷудо нигоҳ доштани ҳуқуқвайронкунанда аз ҷамъият буда, ба муҳлати аз як то понздаҳ шабонарӯз ва барои риоя накардани низоми вазъи ғавқулода то 30 шабонарӯз муқаррар шуда, аз тарафи судя таъйин карда мешавад. Ҳабси маъмурӣ нисбат ба зани ҳомила, зане, ки тахти тарбияш кӯдаки то 14-сола дорад, шахси ба синни 18-солагӣ нарасида, маъҷубони гурӯҳҳои 1 ва 2, инчунин нисбат ба шахсе, ки ба синни нафақа расидааст, татбиқ карда намешавад.

САВОЛ ВА СУПОРИШ:

1. Бигӯед, ки мақсади асосии принциби таҷзияи ҳокимият аз чӣ иборат аст?

2. Ҳуқуқи маъмурӣ кадом гурӯҳи муносибатҳои ҷамъиятиро танзим мекунанд?

3. Кадом навъи муносибатҳо муносибатҳои идоракунии номида мешаванд?

4. Меъёрҳои ҳуқуқи маъмурӣ ба чанд намуд ҷудо мешаванд ва чӣ гуна вазифаҳо доранд?

5. Намудҳои муносибатҳои ҳуқуқи маъмуриро шарҳ диҳед.

6. Сарчашмаҳои ҳуқуқи маъмурӣ кадомҳоянд?

7. Кадом намуди муносибатҳо тавассути меъёрҳои ҳуқуқи маъмурӣ ба танзим дароварда мешаванд?
8. Субъектҳои ҳуқуқи маъмуриро номбар кунед.
9. Субъектҳои инфиродӣ ва коллективии ҳуқуқи маъмуриро аз ҳам ҷудо кунед.
10. Барои пайдоиши муносибатҳои ҳуқуқи маъмурӣ кадом омилҳо заруранд?
11. Қобилияти амалкунии маъмурӣ чӣ маънӣ дорад?
12. Ба ёд биёред, ки кихоро шахсони воқеӣ мегӯянд?
13. Мақоми маъмуриву ҳуқуқии шахрванд кадом унсурҳоро дар бар мегирад?
14. Қобилияти ҳуқуқдории маъмурии шахрванд чист?
15. Дар ҳамкорӣ ва таъсири мутақобила бо сохторҳои идоракунӣ кадом ҳуқуқу озодӣ ва уҳдадориҳои шахрвандон амалӣ карда мешаванд?
16. Таърифи мақомоти ҳокимияти иҷроияро гӯед ва нишонҳои ҳуқуқии онро муайян кунед.
17. Қобилияти ҳуқуқдорӣ ва қобилияти амалкунии маъмурии мақомоти ҳокимияти иҷроия аз кадом лаҳза оғоз мешавад?
18. Ташикк ва фаъолияти мақомоти ҳокимияти иҷроия ба кадом принципҳо асос меёбад?
19. Салоҳияти Президентро тибқи моддаи 69-и Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон номбар кунед.
20. Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи салоҳияташ чӣ гуна санадҳои меъёрӣ қабул мекунад?
21. Асосҳои ҳуқуқии мақомоти худидораи маҳаллӣ ва ҷузъҳои онро кадом санадҳои ҳуқуқӣ муқаррар мекунад?
22. Мақомоти худидоракунии шахрак ва деҳот чист ва кадом мақомот ҳуқуқи ташикли онро дорад?
23. Кадом мақомот ҳуқуқи даъват кардани Ҷамоатро дорад?
24. Мафҳуми «хизматчи давлатӣ»-ро аз нигоҳи ҳуқуқи маъмурӣ шарҳ диҳед.
25. Принципҳои хизмати давлатиро номбар кунед ва гӯед, ки онҳо дар фаъолияти корӣ чӣ аҳаммият доранд?

26. *Хизматчиҳои давлатӣ аз рӯйи вазифа чӣ гуна ҳуқуқҳо дорад?*
27. *Чаро нисбат ба хизматчиёни давлатӣ дар қонун як қатор маҳдудиятҳо неш гузошта шудаанд?*
28. *Кафолатҳои давлатӣ барои иҷрои фаъолияти хизматчиҳои давлатӣ кадомҳоянд?*
29. *Кадом санади меъёри ҳуқуқӣ фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятиро ба танзим мебарорад?*
30. *Чаро даҳолати мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва шахсони мансабдори онҳо ба кори иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ манъ карда шудааст?*
31. *Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ аз кадом ташиклоту муассасаҳо иборат шуда метавонанд?*
32. *Ҳуқуқҳои иттиҳодияи ҷамъиятиро барои ба амал баровардани мақсадҳои оинномавишон номбар кунед.*
33. *Мувофиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъсис ва фаъолияти чӣ гуна иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ манъ карда шудаанд?*
34. *Таърифи ҳуқуқвайронкунии маъмуриро гӯед.*
35. *Дар кадом ҳолатҳо ҳуқуқвайронкунии маъмури қасдан содиршуда эътироф карда мешавад?*
36. *Ҳолатҳои аз беэҳтиётӣ содир шудани ҳуқуқвайронкуниҳои маъмуриро шарҳ диҳед.*
37. *Беҳаракатӣ дар кадом ҳолат ҳуқуқвайронкунии маъмури доништа мешавад?*
38. *Кадом ҳолатҳо асоси озод кардан аз ҷавобгарии маъмури шуда метавонанд?*
39. *Таҳти мафҳуми шахсони мансабдор чӣ гуна шахсон дар назар дошта мешаванд?*
40. *Навъҳои ҳуқуқвайронкуниҳои маъмуриро номбар кунед.*
41. *Ҷазои маъмури чист ва он бо кадом мақсад татбиқ мешавад?*
42. *Намудҳои ҷазоҳои маъмуриро номбар кунед.*

БОБИ Х. ҲУҚУҚИ ЧИНОЯТӢ

§ 1. МАФҲУМ, ВАЗИФА ВА ПРИНЦИПҲОИ ҲУҚУҚИ ЧИНОЯТӢ

Маълум аст, ки ҳар гуна таҷовуз ба неъматҳои бо қонун ҳимояшавандаи иҷтимоӣ барои ҷамъият хавфнок аст, аммо чизи дигар низ маълум аст, ки дараҷаи ин хавфнокӣ метавонад гуногун бошад ва бинобар ин тарзу усулҳои ҳимояи он низ гуногун шуда метавонад.

Муҳимтарин масъалае, ки ҳуқуқи ҷиноятӣ ба ҳалли он машғул аст, асосҳо ва ҳудуди ҷавобгарии ҷиноятист. Ҳамаи дигар масъалаҳо аз ҳамин масъала сарчашма мегиранд ва табиатан дуумдараҷа маҳсуб мешаванд. Табиист, ки масъала оид ба ҷавобгарии ҷиноятӣ бояд дар ҳолати мушаххас нисбат ба кирдори ҷинояткоронае, ки сазовори ҷазост, ҳал карда шавад. Мундариҷаи асосии ҳуқуқи ҷиноятӣ дар мафҳумҳои «ҷиноят», «ҷавобгарии ҷиноятӣ», «ҷинояткор» ва «ҷазо» ҳамчун категорияҳои ҷиноятӣ ва ҳуқуқи универсалӣ ифода мешавад.

Ҳуқуқи ҷиноятӣ кирдори ҷиноятиро бо мақсадҳои гуногун мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Кирдори ҷиноятиро ҳуқуқи ҷиноятӣ, пеш аз ҳама, аз ду ҷиҳат меомӯзад: ҳамчун муносибати ҷинояткор ба объекти ҷиноят, неъматҳои ҷамъиятӣ ё давлатӣ ва ҳамчун муносибати давлат ба ҷинояткор.

Ҳуқуқи ҷиноятӣ аз ду функсия: функсияи муҳофизатӣ ва функсияи танзимкунандагӣ иборат аст. Ҳардуи ин функсияҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ба якдигар алоқаманданд ва якҷоя моҳияти механизми ҷиноятро танзим мекунанд.

Ғайр аз ин ҳуқуқи ҷиноятӣ функсияи тарбиявӣ низ дорад, ки тавассути мусоидат кардан ба инкишофи шуури ҳуқуқии шаҳрвандон амалӣ карда мешавад. Бо роҳи қабули қонунҳои ҷиноятӣ давлат ба шаҳрвандон мефаҳмонад, ки чӣ гуна кирдорҳо барои ҷамъият хавфнок мебошанд. Татбиқи қонуни ҷиноятӣ на фақат ба шахсе, ки қонунро вайрон кардааст, балки ба дигарон низ таъсир мерасонад.

Дар солҳои соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳама соҳаҳои ҳаёти ҷамъият дигаргуниҳои азим ба амал омаданд. Чунин ҳолат ба вазифаҳо ва таъйиноти ҳуқуқи ҷиноятӣ низ таъсир расонид. Мисоли равшани ин, пеш аз ҳама, бо роҳи усулҳои ҷиноятию ҳуқуқӣ ба муҳофизат гирифтани ҷамъият, ҳуқуқ ва вазифаҳои он, инчунин муҳофизати баробари шаклҳои гуногуни моликият мебошанд.

Ба ибораи дигар, вазифаи асосии ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳифзи ҳуқуқ ва вазифаҳои инсон, ҳама шаклҳои моликият, амнияти ҷамъиятӣ ва тартиботи ҷамъиятӣ, муҳити атроф, асосҳои сохти конституционии давлат аз кирдорҳои ҷинояткорона мебошад.

Ҳамин тавр, ҳуқуқи ҷиноятӣ соҳаи мустақили ҳуқуқ буда, аз маҷмуи меъёрҳои ҳуқуқие иборат аст, ки дар онҳо ҷиноят будани кирдорҳои барои ҷамъият хавфнок ва татбиқ кардани ҷазо нисбат ба шахсони ҷиноят содиркарда, инчунин асос, шарт ва тартиби ҷавобгарӣ барои ҷинояти мушаххас, тартиби таъйин намудани ҷазо ва озод кардан аз ҷазо, тартиби сафарбар кардани аҳли ҷамъият ба мубориза бар зидди ҷинояткорӣ, ислоҳ ва азнавтарбиякунии маҳкумшудагон нишон дода мешаванд.

Предмети танзими ҳуқуқи ҷиноятӣ муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошанд, ки онҳо бинобар содир шудани ҷиноят пайдо мешаванд. Содиршавии ҷиноят далели ҳуқуқӣ буда, муносибатҳои ҳуқуқи ҷиноятиро ба вучуд меорад.

Вазифаи ҳуқуқи ҷиноятӣ аз он иборат аст, ки пеш аз ҳама, ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд, амнияти ҷамъиятӣ, сохти ҷамъиятӣ ва давлатӣ, моликият ва умуман тартиботи ҳуқуқиро аз таҷовузҳои ҷинояткорона муҳофизат кунад.

Ҳуқуқи ҷиноятӣ мисли дигар соҳаҳои ҳуқуқ сарчашмаи худро дорад. Сарчашмаи ҳуқуқи ҷиноятӣ дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷассум ёфтааст.

Ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳамчун соҳаи алоҳидаи илми ҳуқуқ принципҳои муайяни худро дорад.

Принсипҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ғояҳои роҳбарикунандае мебошанд, ки дар меъёрҳои ҳуқуқ ифода шуда, тавассути ин меъёрҳо инъикоси худро дар институтҳо ва муқаррароти алоҳидаи он меёбанд. Принсипҳои қонуният, баробарӣ дар назди қонун, ногузирии ҷавобгарӣ, ҷавобгариҳои фардӣ ва гунаҳкорӣ, адолат, инсондӯстӣ ва демократизм аз ҷумлаи ин принсипҳо мебошанд.

Принсипи қонуният дар мубориза бар зидди ҷинояткорӣ аҳаммияти аввалиндараҷа дорад. Дар моддаи 20-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид шудааст, ки «то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд, ҳеч кас гунаҳкор дониста намешавад».

Принсипи қонуният дар он ифода меёбад, ки ҷавобгариҳои ҷиноятӣ бояд мувофиқ ба қонуни ҷиноятӣ мавриди ҷазо қарор дода шавад.

Принсипи баробарӣ дар назди қонун ҷунин мазмун дорад, ки шахсоне, ки ҷиноят содир кардаанд, қатъи назар аз ҷинс, наҷод, миллат, забон, эътиқоди динӣ, мансубият ба хизмҳои сиёсӣ, маҳалли истиқомат ва ғайра дар назди қонун баробаранд ва бояд ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашида шаванд. Мувофиқи мазмуни принсипи ногузирии ҷавобгарӣ шахси ҷиноятқарда ҳатман бояд таҳти ҷазо қарор гирад.

Моҳияти принсипи ҷавобгариҳои фардӣ ва гунаҳкорӣ дар он ифода меёбад, ки ҳар кас танҳо барои кирдори шахсан содиркардаи худ таҳти ҷавобгариҳои ҷиноятӣ қарор мегирад.

Шахс танҳо барои он кирдори барои ҷамъият хавфнок ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашида мешавад, ки гуноҳаш дақиқ муайян шуда бошад. Барои зарари бегуноҳона расонидашуда ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашидани шахс мумкин нест.

Принсипи адолат дар моддаи 8-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври зерин ифода ёфтааст: «Ҷазо ва ҷораҳои дигари дорои хусусияти ҳуқуқии ҷиноӣ, ки нисбати шахси ҷиноят содирнамуда татбиқ мешавад, бояд одилона бошад, яъне ба дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷиноят, ҳолатҳои содир кардани он ва шахсияти гунаҳкор мувофиқ бошад».

Моҳияти принсипи адолат дар он зоҳир мешавад, ки ҳангоми таъйини ҷазо суд бояд баъди таҳлили объективно-наи ҷинояти содиршуда ва шахсияти гунаҳкор қарори дахлдор қабул кунад.

Принсипи инсондӯстӣ ба ҳамин мазмун аст, ки ҷазо ё ҷораҳои дигари дорои хусусияти ҳуқуқи ҷиноӣ, ки нисбат ба шахси ҷиноят содиркарда истифода мешаванд, мақсади озори ҷисмонӣ ва таҳқири шаъну эътибори инсонро надоранд.

Давра ба давра қабул шудани қонунҳои авф, истифодаи ниҳоди маҳкумкунии шартӣ ва пеш аз муҳлат озод намудан аз адои ҷазо низ исботи татбиқи амалии ҳамин принсип мебошанд.

§ 2. ТАВСИФИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶИНОЯТӢ

Аз нигоҳи назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонуни ҷиноятӣ ягона сарчашмаи меъёрҳои ҷиноятиву ҳуқуқӣ ба шумор меравад. Қонунгузори ҷиноятӣ амалкунандаро дар айни замон Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон (21-уми майи соли 1998) ташкил медиҳад.

Кодекси ҷиноятӣ санади бонизоми қонунгузорӣ буда, қабл аз ҳама асосҳо ва принсипҳои ҷавобгарии ҷиноятиро муқаррар мекунад, кирдорҳои ба шахсияту ҷамъият ва давлат хавфнок ва ҳамчун ҷиноят эътирофшавандаро муайян намуда, навъҳои ҷазо ва ҷораҳои дигари хусусияти ҳуқуқи ҷиноятидоштаро муқаррар мекунад.

Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз қисмҳои умумӣ ва махсус иборат аст. Дар қисми умумӣ вазифа ва принсипҳои қонуни ҷиноятӣ, асосҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ (боби 1), амали қонуни ҷиноятӣ дар замон мақон (боби 2) инъикос шудаанд. Махсусан, дар фасли 2 мафҳум ва намунаҳои ҷиноят, ашхосе, ки бояд ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шаванд, дар бораи гуноҳ, ҷиноятҳои нотаъмин ва хотимаёфта, ҳолатҳои, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунад, мушаххас шудаанд.

Дар фасли 2 боби 3 мафҳум ва намудҳои чазо ва таъйини чазо муқаррар гардидаанд. Дар фасли минбаъда ҳолатҳои озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ, озод кардан аз чазо, масъалаҳои авф, бахшиши чазо, доғи судӣ ва сафедкунӣ, дар фасли 5 хусусиятҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазодиҳии но-болиғон маънидод шудаанд. Фасли 6 мақсад, асоси таъйин кардан ва тартиби татбиқи ҷораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ мебошад.

Ҳамин тавр, қисми умумии Кодекси ҷиноятӣ ба масъалаҳои умумии ҳуқуқи ҷиноятӣ дахл дорад. Қисми махсус ҷиноятҳоро ба таври мушаххас муайян карда, барои содир намудани ҳар яке аз онҳо ҷазои муайянро муқаррар мекунад. Бояд зикр кард, ки меъёрҳои ҳар ду қисми Кодекси ҷиноятӣ якдигарро пурра мекунанд. Меъёрҳои қисми умумӣ асосҳои ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахсро муайян мекунанд ва дар қисми махсус таркибҳои ҷиноятӣ мушаххас нишон дода шудаанд.

Дар фасли 7 ҷиноятҳо ба муқобили шахсият инъикос ёфтаанд. Ба ин гурӯҳ ҷиноятҳо ба муқобили ҳаёт ва саломатӣ, озодӣ, обрӯ ва эътибори шахсият, озодии ҷинсӣ ва дахлнопазирии ҷинсӣ, ҳуқуқ ва озодиҳои конституционии шахрванд, оила ва ноболиғон дохил карда шудаанд.

Дар фасли 8, ки «Ҷиноятҳо ба муқобили амнияти ҷамъиятӣ ва саломатии аҳоли» унвон дорад, ҷиноятҳо ба муқобили амнияти ҷамъиятӣ, саломатии аҳоли, бехатарии ҳаракат ва истифодаи нақлиёт гирд оварда шудаанд.

Дар фасли 9 ҷиноятҳо амнияти экологӣ ва муҳити зист зикр шудаанд.

Фасли 10 ҷиноятҳоро ба муқобили тартиботи ҷамъиятӣ ва ахлоқ дар бар мегирад. Дар фасли 11 силсилаи ҷиноятҳо дар соҳаи иқтисодиёт, алаҳусус, ҷиноятҳои ба муқобили моликият ва ҷиноятҳо дар соҳаи фаъолияти иқтисодӣ мушаххас шудаанд.

Фасли 12 ҷиноятҳо ба муқобили амнияти иттилоотири дар бар мегирад.

Дар фасли 13 ҷиноятҳо ба муқобили ҳокимияти давлатӣ зикр шудаанд, ки онҳо иборат аз ҷиноятҳо ба муқобили асосҳои сохти конституционӣ ва амнияти давлатӣ, ҳокимияти давлатӣ, тартиботи идора ва адолати судиро фаро гирифтаанд. Фасли 14 табсираи ҷиноятҳоро ба муқобили хизмати ҳарбӣ дар бар мегирад. Дар фасли охирин, яъне фасли 15 ҷиноятҳо ба муқобили сулҳу амнияти инсоният зикр шудаанд.

§ 3. МАҲҶУМ ВА НИШОНАҲОИ ҶИНОЯТ

Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 17) ҷиноятро кирдори аз ҳаракат ё беҳаракатӣ содиршудаи гунаҳкорунаи барои ҷамъият хавфнок меҳисобад, ки ба шахсият, ҷамъият ва давлат зарар мерасонад ё таҳдиди расонидани зарарро ба амал меоварад. Ҷунин кирдор ҳаракат ё беҳаракатиро қонуни ҷиноятӣ бо таҳдиди татбиқи ҷазо манъ кардааст. Дар таърифи додашудаи ҷиноят ҳам хусусияти расмӣ ва ҳам моддӣ он зикр шудаанд, чунки дар он ҳам аломати расмӣ кирдори бо қонуни ҷиноятӣ манъкардашуда ва ҳам аломати моддӣ барои ҷамъият хавфнок пешбинӣ шудаанд.

Ҳамин тавр, ҷиноят дорои аломатҳои зерин мебошад: хавфнок будан барои ҷамъият; амали зиддиҳуқуқӣ будан; гунаҳкорӣ; сазовори ҷазо будан.

Аломатҳои ҷиноят мундариҷаи онро ошкор намуда, имконият медиҳанд, ки ҷиноят аз дигар навиҳои ҳуқуқвайронкуниҳо фарқ карда шавад. Ҷиноят, пеш аз ҳама, кирдорест, ки дар шакли ҳаракат ё беҳаракатӣ ифода меёбад. Шахс бояд имконияти дарк намудани мазмун ва аҳаммияти кирдори худро дошта бошад. Кирдори шахс бояд бошуурона, иродавӣ, ихтиёрӣ ва мақсаднок содир шавад.

Танҳо кирдоре ҷиноят эътироф мешавад, ки барои ҷамъият хавфнок бошад. Ба ҷамъият хавфнок будан яке аз хусусиятҳои асосии иҷтимоии (моддӣ) ҷиноят ба ҳисоб меравад.

Моҳияти хавфнок будани кирдор дар он ифода меёбад, ки он ба муносибатҳои ҷамъиятӣ зарар мерасонад ё таҳдиди

чунин зарарро ба вучуд меорад. Аз ҳамин сабаб барои чиноят ҷавобгарии чиноятӣ муқаррар карда шудааст.

Набудани чиҳати хавфнокӣ барои ҷамъият имконияти чиноят эътироф шудани кирдорро сарфи назар мекунад.

Масалан, кирдорҳои камаҳаммият, амалҳои, ки дар ҳолатҳои мудофияи зарурӣ ва зарурати ниҳой содир шудаанд, чиноят эътироф намешаванд. Ба ҷамъият хавфнок будани кирдор аз як қатор омилҳо вобастагӣ дорад: арзиши объекти ҳифзшаванда, характер ва ҳаҷми оқибати амали чиноятӣ, тарзу восита, вақт, ҷой ва ҳолатҳои дигари содир шудани чиноят.

Дараҷаи хавфнокии ҷамъиятӣ тавсифи миқдории чиноят аст, ки хусусиятҳои зоҳирии онро, аз ҷумла арзиши объекти таҷовузшуда, дараҷаи гуноҳ ва ҳаҷму андозаи зарарро муайян мекунад. Қонунгузор дараҷаи хавфнокии чиноятҳои мушаххасро ба эътибор гирифта, ҳолатҳоеро муқаррар намудааст, ки ҷазоро сабук ё баръакс, вазнин мекунад.

Аломати муҳими дигари чиноят амали зиддиҳуқуқӣ ё худ зиддиқонунӣ будани кирдори мушаххас аст. Кирдори ба ҷамъият хавфнок ҳамон вақт чиноят маҳсуб мешавад, ки агар дар моддаҳои мушаххаси қисми махсуси Кодекси чиноятӣ инъикос шуда бошад. Ба ибораи дигар, зиддиҳуқуқӣ будани кирдор маънои аз ҷониби қонуни чиноятӣ манъ шудани онро дорад.

Гунаҳкорӣ ё худ мавҷуд будани гуноҳ шартӣ дигари чиноят эътироф шудани кирдори ба ҷамъият хавфнок аст. Гуноҳ ин муносибати руҳии шахс нисбат ба кирдори ба ҷамъият хавфнок ва оқибатҳои он буда, дар шакли қасд ё беэҳтиётӣ ифода меёбад. Бе мавҷудияти гуноҳ таркиби чиноят вучуд дошта наметавонад, яъне гуноҳ заминаи зарурии ҷавобгарии чиноятӣ ва ҷазо ба шумор меравад. Танҳо шахсе дар содир кардани чиноят гунаҳкор эътироф мешавад, ки ӯ ин кирдорро қасдан ё аз беэҳтиётӣ содир карда бошад. Кирдори танҳо аз беэҳтиётӣ содиршуда дар ҳолате чиноят эътироф мешавад, ки агар он дар моддаи дахлдори қисми махсуси Кодекси чиноятӣ пешбинӣ шуда бошад.

Чинояти қасдан содиршуда кирдоре эътироф мешавад, ки бо қасди бевосита ё бавосита содир шудааст. Агар шахс ба чамъият хавфнок будани ҳаракат ё худ (беҳаракатии) худро дарк карда, имконият ё ногузирии фаро расидани оқибати барои чамъият хавфноки онро пешбинӣ кунад ва хоҳони фаро расидани он бошад, чинояти ӯ бо қасди бевосита содиршуда эътироф мешавад.

Аломати охиринаи чиноят сазовори ҷазо ҳисобидани кирдор мебошад. Моҳияти сазовори ҷазо будани кирдор дар он аст, ки танҳо ҳамон кирдори ба ҷомеа хавфнок, зиддихуқуқӣ ва гунаҳкорона чиноят шуморида мешавад, ки агар барои содир намудани он қонуни чиноятӣ ҷазои чиноятиро муқаррар карда бошад.

Кирдорҳои чиноятӣ вобаста ба хусусият ва дараҷаи хавфи барои чамъият дошташон ба чиноятҳои начандон вазнин, дараҷаи миёна, вазнин ва махсусан вазнин тақсим мешаванд. Кирдорҳои қасдан содиршавандае, ки ҷазои ҳадди аксари барои онҳо дар Кодекси чиноятӣ пешбинишуда аз 2 сол маҳрум сохтан аз озодӣ зиёд нест ва кирдорҳои аз беэҳтиётӣ содиршавандае, ки ҷазои ҳадди аксари барои онҳо пешбинишуда аз 5 сол маҳрум сохтан аз озодӣ зиёд нест, чиноятҳои начандон вазнин эътироф мешаванд. Кирдорҳои қасдан содиршавандае, ки ҷазои ҳадди аксари онҳо аз 5 сол маҳрум сохтан аз озодӣ зиёд нест ва кирдорҳои аз беэҳтиётӣ содиршавандае, ки ҷазои ҳадди аксар барои онҳо аз 5 сол маҳрумӣ аз озодӣ зиёд мебошад, чиноятҳои дараҷаи миёна эътироф мешаванд. Кирдорҳои қасдан содиршудае, ки ҷазои ҳадди аксар барои онҳо дар Кодекси чиноятӣ пешбинишуда аз 12 сол маҳрум сохтан аз озодӣ зиёд нест, чиноятҳои вазнин эътироф мешаванд. Кирдорҳои қасдан содиршавандае, ки ҷазои ҳадди аксар барои онҳо зиёда аз 12 сол маҳрум сохтан аз озодӣ ё ҷазои қатл пешбинӣ шудааст, чиноятҳои махсусан вазнин эътироф мешаванд.

§ 4. ҶАВОБГАРӢ БАРОИ ШАРИКӢ ДАР ЧИНОЯТ

Аз таҷрибаи зиндагӣ мо гоҳе хабар меёбем, ки ин ё он ҷиноятро гурӯҳи одамон содир кардаанд. Ин ҳолатро дар ҳуқуқи ҷиноятӣ шарикӣ дар ҷиноят мегӯянд. Мувофиқи қонуни ҷиноятӣ (моддаи 35-и Кодекси ҷиноятӣ), «Иштироки якҷояи барқасдонаи ду ё зиёда ашхос дар содир намудани ҷинояти барқасдона шарикӣ дар ҷиноят эътироф мешавад». Акнун биёед ин таърифро каме шарҳ медиҳем.

Таърифи мазкур мавҷудияти ҳатмии якчанд аломатро талаб мекунад. Аввалан, шумораи иштирокчиёни ҷиноят бояд аз як нафар зиёд бошад; дуюм, якҷоя содир шудани амалиёти шариконаи ҷиноят ва оқибати ягонаи кирдори ҷинояткорона барои ҳамаи иштирокчиён; сеюм, иштирокчиён дар бораи содир кардани ҷинояти мушаххас то воқеъ шудани он маслиҳат мекунанд ва онҳоро як умумияти руҳӣ ба ҳам муттаҳид месозад. Чаҳорум, сухан дар бораи иштироки барқасдона (дониста) дар содир намудани ҷиноят меравад. Ба ибораи дигар, ҳама иштирокчиён ба ҷомеа хавфнок будани кирдори худро дарк мекунанд, оқибатҳои зарарноки онро пешбинӣ мекунад ва фаро расидани оқибатҳои онро меҳоянд. Аломати дигари шарикӣ дар ҷиноят танҳо қасдан шуданаш мумкин аст.

Вобаста ба таъсири ҳамдигарии иштирокчиён ва сатҳи мутташаққилии онҳо илми ҳуқуқи ҷиноятӣ чор шакли шарикӣ дар ҷиноятро аз ҳам фарқ мекунад: шарикӣ бе маслиҳати пешакӣ; шарикӣ бо маслиҳати пешакӣ; гурӯҳи мутташаққил; иттиҳоди ҷиноятӣ.

Шарикӣ бе маслиҳати пешакӣ чунин маънӣ дорад, ки иштирокчиёни дигар ба иҷрокунандаи бевоситаи амали ҷиноятӣ ҳамроҳ мешаванд. Ин шакли хавфноки шарикӣ дар содир намудани ҷиноят аст, ки дар натиҷаи он одамқушӣ, расонидани зарарҳои вазнини ҷисмонӣ рӯй медиҳанд. Хусусияти хосси ин навъи ҷиноят дар он зоҳир мешавад, ки дар натиҷаи ғайриимкон будани маслиҳат то оғози ҷиноят мувофиққунонии амалиёти иштирокчиён дар ҳадди ақал аст.

Шакли нисбатан хавфноки шарикӣ дар чиноят шарикӣ бо маслиҳати пешакӣ мебошад. Ин гуна маслиҳат метавонад дар шакли хаттӣ, шифохӣ ва хомӯшона розигӣ додани иштирокчиёни чиноят сураат гирад.

Зери мафҳуми гурӯҳи муташаккил ҳамин чизро фаҳмидан лозим аст, ки чиноят аз ҷониби ду ва зиёда шахсон, ки пешакӣ бо ин мақсад гурӯҳи устуворро ташкил додаанд, содир карда мешавад. Зимнан, ин гуна чиноятҳо бештар дар соҳаи иқтисодиёт содир мешаванд.

Ниҳоят, шакли аз ҳама хавфноки шарикӣ дар чиноят иттиҳоди чиноятӣ ба шумор меравад. Дар чунин иттиҳод гурӯҳи устувор ва муташаккили чинояткорон бо мақсади содир кардани чиноятҳои пайдарпайи вазнин ва махсусан вазнин муттаҳид мешаванд.

Вобаста ба чигунагии амалҳои чинояткорона қонуни чиноятӣ шарикони чиноятро ба чор навъ ҷудо мекунад: иҷрокунанда, ташкилкунанда, таҳриkkунанда ва ёрдамчӣ.

Иҷрокунанда шахсе эътироф мешавад, ки бевосита чиноятро содир кардааст ё яқоя бо шахсони дигар бевосита дар содир намудани он иштирок кардааст, инчунин шахсе, ки бо роҳи истифодаи ашхоси дигаре, ки мувофиқи қонун ба ҷавобгарии чиноятӣ кашида намешаванд, чиноят содир кардааст.

Ташкилкунанда шахсе эътироф мешавад, ки чиноятро ташкил ё ба иҷрои он роҳбарӣ карда бошад, инчунин, шахсе, ки гурӯҳи муташаккил ё иттиҳоди чиноятро таъсис додааст ё ба он роҳбарӣ кардааст.

Таҳриkkунанда шахсе эътироф мешавад, ки шахси дигарро бо роҳи бағалдарорӣ, порадиҳӣ, таҳдид ё бо роҳҳои дигар ба содир кардани чиноят моил кардааст.

Ёрдамчӣ шахсе эътироф мешавад, ки бо маслиҳату дастурдиҳӣ, додани маълумот, восита ё олоти содир кардани чиноят ё рафъи монеаҳо ба содир кардани чиноят мусоидат кардааст, инчунин шахсе, ки пинҳон кардани чинояткор, восита ё олоти содир намудани чиноят, осори чиноят ё ашёи бо роҳи чиноят бадастомадаро пешакӣ ваъда додааст, ҳамчунин шахсе, ки

соҳиб шудан ё ба соҳибияти каси дигар додани чунин ашӯро пешакӣ ваъда кардааст.

Дар ёд доштан лозим аст, ки мувофиқи қонуни ҷиноятӣ, суд ҳангоми таъйин кардани ҷазо характер ва дараҷаи иштироки ҳар як шарикӣ ҷиноятро дар содир кардани ҷиноят алоҳида ба эътибор мегирад. Дар навбати худ, хусусияти шарикӣ дар ҷиноят бо шакли мушаххаси зоҳиршавии он, дараҷаи иштирок дар ҷиноят бо нақшхое муайян карда мешавад, ки ҳар як гунаҳкор иҷро кардааст.

§ 5. ҲОЛАТҲОЕ, КИ ҶИНОЯТ БУДАНИ КИРДОРРО ИСТИСНО МЕКУНАНД

Дар зиндагӣ бисёр ҳолатҳое дучор меоянд, ки ин ё он шахс бо мақсади ҷимояи худ, амалӣ гардонидани ҳуқуқҳои шахсӣ ё субъективии худ, иҷрои қарзи хизматӣ ва уҳдадорӣ ҳуқуқи худ амалхое содир мекунад, ки ҳарчанд ба муносибатҳои ҷамъиятӣ зарар расонанд ҳам, аммо ҷиноят ҳисоб намешаванд. Дар қонуни ҷиноятӣ низ ҳамин гуна ҳолатҳо ба эътибор гирифта шуда, меъёрҳо оид ба худдифои зарурӣ, расонидани зарар ҳангоми дастгир кардани ҷинояткор, зарурати ниҳой, маҷбуркунии ҷисмонӣ ва руҳӣ, таваккали асоснок, иҷрои фармон ва амр муқаррар карда шудаанд.

Ҳамин тавр, ҳаракате, ки дар ҳолати мудофияи зарурӣ, яъне ҳангоми ҷимояи шахсият ва ҳуқуқҳои мудофиякунанда ё шахси дигар, манфиатҳои бо қонун ҳифзшавандаи ҷомеа ё давлат аз таҷовузи барои ҷомеа хавфнок бо роҳи расонидани зарар ба таҷовузкунанда содир шудааст, агар ин таҷовуз бо зӯрварӣ барои ҳаёти мудофиякунанда ё шахси дигар хавфнок бошад, ё ин ки бо таҳдиди бевоситаи истифодаи чунин зӯрварӣ алоқаманд бошанд, ҷиноят ҳисобида намешавад.

Набояд фаромӯш кард, ки аз ҳадду андозаи мудофияи зарурӣ баромадан мумкин нест. Албатта, ба ҳар як шахрванд ҳуқуқ дода шудааст, ки сарфи назар аз вазифа ва характери фаъ-

олияташ худро аз хучуми бегона ҳимоя кунад. Ҳар як шахрванд ба ҳимояи худ ҳақ дорад, ҳарчанд имконияти кумак пурсидан аз мақомоти дахлдорро (масалан, аз милитсия) дошта бошад. Ҳамин нукта дар қисми 3-и моддаи 40-и Кодекси ҷиноятӣ низ зикр шудааст: «Ҳаракатҳои шахси мудофиақунанда, ки дар натиҷаи таҷовузи нобаҳангом ба вучуд омадаанд, баромадан аз ҳадди мудофиаи зарурӣ ҳисоб намешаванд, агар шахс имконияти ба таври воқеӣ баҳо додани дараҷа ва хусусияти хавфнокии таҷовузро надошта бошад».

Инчунин дар қонуни ҷиноятӣ таъкид мешавад, ки шахс, сарфи назар аз имконияти ҳалос шудан аз таҷовуз, новобаста аз тайёрии касбӣ ё дигар тайёрии махсус ва мақоми хизматиаш ба мудофиаи зарурӣ ҳуқуқ дорад. Қасдан барангехтани игвои таҷовуз бо мақсади расонидани зарар мудофиа (худдифо)-и зарурӣ ҳисоб намешавад.

Бояд гуфт, ки расонидани зарар ҳангоми дастгир кардани шахси ҷиноятсодиркарда низ ҷиноят ҳисобида намешавад, вале дар назар доштани якчанд шартҳо муҳим мебошад.

Масалан, ҳаракатҳое, ки ҳангоми дастгир кардани шахси ҷиноятсодиркарда бо мақсади ба мақомоти ҳокимият супурдан ё пешгирии имконияти ҷиноятҳои навро содир кардани ба ӯ зарар расонидаанд, агар бо воситаҳои дигар дастгир кардани чунин шахс ғайриимкон бошад ва дар айни замон чораҳои зарурии ба ин мақсад андешидашуда аз ҳад набаромада бошад, ҷиноят ҳисоб намешаванд.

Ҳангоми арзёбии қонунӣ будани зарари дар вақти дастгир кардани шахси ҷиноятсодиркарда расонидашуда, ҳаракати ӯ дар мавриди аз дастгиршавӣ ҳалос хӯрдан, қувваю имконияти дастгиршаванда, ҳолати руҳии вай ва ҳолатҳои дигари вобаста ба амали дастгир кардан ба назар гирифта мешаванд.

Бояд гуфт, ки расонидани зарар ба манфиатҳои давлату ҷамъият ва шахрвандон дар ҳолати зарурати ниҳой низ ҷиноят эътироф намешавад, агар зарурати ниҳой барои бартараф кардани хавфу хатар ба ҳуқуқи манфиатҳои қонунии

шахрванди алоҳида ё ҷомеа равона шуда бошад. Бояд дар назар дошт, ки агар расонидани зараре, ки ба хусусияту дараҷаи хавфи таҳдидкунанда ва ҳолатҳои бартараф кардани ин хавф мувофиқ набошад ва дар натиҷа ба манфиатҳои қонуни муҳофизатшаванда баробари зарари пешгиришуда ё аз он бештар зиён расонида шуда бошад, он гоҳ зарурати ниҳой азҳадгузашта ҳисобида мешавад.

Ҳолати расонидани зарар дар натиҷаи маҷбуркунии ҷисмонӣ ё руҳӣ, ба шарте, ки дар натиҷаи чунин маҷбуркуниҳо шахс ҳаракат ё беҳаракатии худро идора карда натавонад, вақте ба амал меояд, ки нисбат ба шахси ҷиноятсодиркарда тарзу усулҳои ғайриқонунии таъсиррасонии ҷисмонӣ ва руҳӣ (психикӣ) истифода шуда бошад. Ин ҳолатҳо метавонанд ғайриқонунӣ маҳрум намудан аз озодӣ, латуқӯб, фишорҳои руҳӣ, таҳдидҳои тарсоваранда бошанд.

Бояд қайд кард, ки ҳар як шахрванд ба таваккали асоснок ҳуқуқ дорад. Ҳолатҳои номбар кардан мумкин аст, ки истифодаи таваккали асоснокро ҳақ мебароранд: масалан, агар барои пешгирии зараре, ки ба манфиатҳои ҷомеа расонида мешавад, воситаҳои муқаррарӣ қифоят накунад. Чунин ҳолатҳо дар ҳама соҳаҳои ҳаёти ҷомеа руҳ доданаш мумкин аст, масалан, дар соҳаи истеҳсоли, тиббӣ, дар ҳолатҳои фавқулода, дар соҳаи маишӣ ва ғайра.

Ниҳоят, ҳолати дигаре, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунад, иҷрои фармон ё амр аст. Агар шахс бо мақсади иҷрои ҳатмии амру фармон кирдоре содир кунад, ки дар натиҷаи он ба манфиати шахравандон, давлату ҷомеа зарар расад, пас ин гуна кирдор ҷиноят ҳисобида намешавад. Барои расонидани ин зарар шахсе ба ҷавобгарии ҷиноятӣ касида мешавад, ки фармон ё амри ғайриқонунӣ додааст.

§ 6. ҶАЗО: МАҚСАД ВА НАВЪҲОИ ОН

Ҳар як амали инсон сазовори подош аст: ба амали нек ташаккур мегуянд ва дар ҷавоби кирдори бад нафрат мехонанд. Дар тасавури умумии мо неку бад ҳамин гуна фарқ дорад. Аммо аз нигоҳи илми ҳуқуқи ҷиноятӣ, кирдори баде,

ки ба чомеа ва давлат хавфнок бошад ба манфиатҳои шахс ва давлат зарар расонад, ҳатман бояд сазовори ҷазо бошад. Номгуӣи ҷиноятҳо ва ҷазоҳои сазовор барои онҳо дар қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ зикр шудаанд.

Мувофиқи моддаи 46-и Кодекси мазкур «Ҷазо чораи маҷбуркунии давлатие мебошад, ки бо ҳукми суд таъйин карда мешавад. Он нисбати шахсе, ки дар содир кардани ҷиноят гунаҳкор эътироф шудааст, татбиқ гардида, аз маҳрум ё маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои шахс, ки дар Кодекси ҷиноятӣ пешбинӣ шудаанд, иборат мебошад».

Мақсади ҷазоро қонуни ҷиноятӣ дар барқарор кардани адолати иҷтимоӣ, ислоҳи шахси маҳкумшуда, инчунин пешгирии содир шудани ҷиноятҳои нав маънидод мекунад.

Аз ин ҷо якҷанд аломати муҳимми ҳуқуқии ҷазоро дар тафовут аз чораҳои таъсиррасонии маъмурӣ, интизомӣ ва гражданию ҳуқуқӣ ошкор кардан мумкин аст:

Ҷазо ҳатман дар қонуни ҷиноятӣ нишон дода шудааст.

Ҷазо хусусияти умумӣ ё худ оммавӣ дорад, яъне аз номи давлат таъйин карда мешавад.

Ҷазо баҳодихии манфии ахлоқию сиёсии давлатро нисбат ба шахсияти гунаҳкор дар бар мегирад.

Ҷазо бо ҳукми суд барои содир кардани ҳамон ҷинояте татбиқ мешавад, ки дар қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст.

Ҷазо доғи судиро ба вучуд меорад.

Тибқи моддаи 47-и Кодекси ҷиноятӣ, чунин навъҳои ҷазо муқаррар карда шудаанд:

а) ҷарима;

б) маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайян;

в) маҳрум кардан аз рутбаҳои ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо, унвонҳои махсус, мукофотҳои давлатӣ ва унвонҳои ифтихории Тоҷикистон;

г) корҳои ҳатмӣ;

д) корҳои ислоҳӣ;

е) маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ;

- ж) маҳдуд кардани озодӣ;
- з) нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ;
- и) мусодираи молу мулк;
- к) маҳрум сохтан аз озодӣ;
- л) якумра аз озодӣ маҳрум сохтан;
- м) ҷазои қатл.

Мувофиқи қонуни ҷиноятӣ амалкунанда ҳама навъҳои ҷазоро ба ду гурӯҳ: ҷазои асосӣ ва иловагӣ ҷудо мекунам.

Корҳои ҳатмӣ, корҳои ислоҳӣ, маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ, маҳдуд кардани озодӣ, нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ, маҳрум сохтан аз озодӣ, якумра аз озодӣ маҳрум сохтан, ҷазои қатл танҳо ба сифати ҷазои асосӣ татбиқ мешаванд. Ҷарима, маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ва ё машғул шудан ба фаъолияти муайян ҳам ба сифати ҷазоҳои асосӣ ва ҳам иловагӣ татбиқ мешаванд.

Маҳрум кардан аз рутбаи ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо, унвонҳои махсус, мукофотҳои давлатӣ ва унвонҳои ифтихории Тоҷикистон, инчунин мусодираи молу мулк танҳо ба сифати ҷазои иловагӣ истифода мешавад. Ҷазои иловагии таъйиннамудаи суд аз ҷазои асосӣ саҳттар буда наметавонад.

Тибқи қонун, барои як ҷиноят танҳо як ҷазои асосӣ таъйин кардан мумкин аст. Дар ҳолатҳо ва мувофиқи тартиби муқаррарнамудаи ҳамин Кодекс ба ҷазои асосӣ таъйин кардани як ё якчанд ҷазои иловагӣ имконпазир аст.

Ҷарима ва мусодираи амволро танҳо дар ҳолатҳое, ки бевосита дар қисми махсуси ҳамин Кодекс пешбинӣ шудаанд, ҳамчун ҷазои иловагӣ таъйин намудан мумкин аст.

§ 7. ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТИИ НОБОЛИҶОН

Аксари аҳолии Тоҷикистонро кӯдакону наврасон ташкил медиҳанд ва гуфтан мумкин аст, ки дар ояндаи наздик сарнавишти диёри азиз ва устувории хусусиятҳои демокративу ҳуқуқбунёдии он ба дӯши онҳо воғузур хоҳад шуд. Бинобар ин масъалаи пешгирии ҷинояткорӣ дар байни ноболиғон аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлати мо ба шумор меравад. Мувофиқи меъёрҳои илми ҳуқуқи

чиноятӣ ноболиғ шахсе эътироф мешавад, ки дар вақти содир кардани чиноят 14-солагиро пур карда, вале ба синни 18-солагӣ нарасидааст.

Ба ноболиғоне, ки чиноят содир кардаанд, мумкин аст ҷазо ё ҷораҳои маҷбурунии дорои хусусияти тарбиявӣ таъйин карда шавад. Қонуни чиноятӣ чунин навъҳои ҷазоро ба ноболиғон таъйин кардааст: ҷарима, маҳрум кардан аз ҳуқуқи машғул шудан ба фаъолияти муайян, корҳои ҳатмӣ, корҳои ислоҳӣ ва маҳрум сохтан аз озодӣ.

Корҳои ҳатмӣ ба муҳлати аз 40 то 160 соат таъйин карда мешавад, ки он аз иҷрои корҳои ба ноболиғон мувофиқ ва берун аз вақти таҳсил аст. Давомнокии чунин навъи ҷазо нисбат ба ноболиғони то 16-сола аз ду соат дар як рӯз ва нисбат ба ноболиғони аз 16 то 18-сола аз се соат дар як рӯз зиёд буда наметавонад.

Ҷарима ҳамон вақт таъйин карда мешавад, ки ноболиғ даромади мустақилона ё молу мулк дошта бошад ва он ба андозаи то 100 нишондиҳанда барои ҳисобҳо таъйин карда мешавад. Маҳрум сохтан аз машғул шудан ба фаъолияти муайян ба ноболиғон ба муҳлати аз 1 то 2 сол таъйин карда мешавад.

Корҳои ислоҳӣ ба ноболиғон дар ҷойи корашон ба муҳлати аз ду моҳ то як сол таъйин карда мешавад. Дар айни замон аз панҷ то понздаҳ дарсади музди меҳнати маҳкумшудагон ба ҳисоби даромади давлат нигоҳ дошта мешавад.

Ба ноболиғоне, ки бори аввал чиноятҳои начандон вазнин ва дараҷаи миёна содир кардаанд, ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ таъйин карда намешавад ва агар санксияи моддаи қисми махсус ғайр аз ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ дигар намуди ҷазоро пешбинӣ накарда бошад, он гоҳ суд ҷазоҳои бо маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманд набудай дар қисми умумии ҳамин Кодекс пешбинишударо дар доираи ҳаҷм ва муҳлатҳои пешбининамудаи қисми умумии ҳамин Кодекс таъйин мекунад. Мувофиқи моддаи 87-и Кодекси чиноятӣ ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба ноболиғоне таъйин карда

мешаванд, ки дар синни то 16-солагӣ ҷинояти вазнин ё махсусан вазнин содир кардаанд ба муҳлати то 7 сол ва нисбат ба ноболиғоне, ки дар синни аз 16 то 18-солагӣ ҷинояти вазнин ва махсусан вазнин содир кардаанд ба муҳлати то 10 сол таъйин карда мешавад.

Ҷазои маҳрум сохтан аз озодиро ноболиғони ҷинси мард, ки бори аввал ба маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум шудаанд, инчунин ноболиғони ҷинси зан дар колонияҳои тарбиявии дорои низоми умумӣ ва ноболиғони ҷинси мард, ки қаблан маҳрум сохтан аз озодиро адо кардаанд, дар колонияҳои тарбиявии дорои низоми пурзӯр адо мекунанд.

§ 8. БАЪЗЕ НАВЪҲОИ ҶИНОЯТҲО ВА ҶАВОБГАРӢ БАРОИ ОНҲО

Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиноятҳои содиршударо ба гурӯҳҳои мухталиф ҷудо мекунад:

Ҷиноятҳо ба муқобили шахсият;

Ҷиноятҳо ба муқобили амнияти ҷамъиятӣ ва саломатии аҳоли;

Ҷиноятҳо ба муқобили амнияти экологӣ ва муҳити зист;

Ҷиноятҳо ба муқобили тартиботи ҷамъиятӣ ва ахлоқ;

Ҷиноятҳо дар соҳаи иқтисодиёт;

Ҷиноятҳо ба муқобили амнияти иттилоотӣ;

Ҷиноятҳо ба муқобили ҳокимияти давлатӣ;

Ҷиноятҳо ба муқобили хизмати ҳарбӣ;

Ҷиноятҳо ба муқобили сулҳу амнияти инсоният.

Ҳоло баъзеи ин ҷиноятҳои номбаршударо таҳлил карда, барои содир кардани онҳо ҷӣ гуна ҷавобгарӣ муқаррар кардани қонунро дида мебароем.

а) Ҷиноятҳо ба муқобили шахсият.

Ба ин гурӯҳ ҷиноятҳои зерин дохил мешаванд: ҷиноятҳои ба муқобили ҳаёт ва саломатӣ, озодӣ, обрӯ ва эътибори шахсият, озодии ҷинсӣ ва дахлнопазирии ҷинсӣ, ҳуқуқ ва озодиҳои конститусионии инсон ва шахрванд, оила ва ноболиғон.

Одамкушӣ яке аз ҷиноятҳои вазнини муқобили ҳаёт ва тандурустии шахрвандон ба ҳисоб меравад. Мувофиқи моддаи 104-и Кодекси ҷиноятӣ дар ҳолатҳои зерин қасдан одам куштан бо ҳолатҳои вазнинкунанда эътироф карда мешавад: ду шахс ё бештар аз он; шахс ё наздикони ӯ вобаста ба ғаъолияти хизмати ва ё қарзи ҷамъиятиро иҷро кардани ӯ; бараъло ноболиғ ё шахсе, ки дар ҳолати очизӣ қарор доштани ӯ барои гунаҳгор аён аст; марбут ба одамрабӣ ё гаравгонгирӣ; зане, ки ҳомилагии ӯ барои гунаҳгор аён аст; куштори одам бо бераҳмии махсус; куштори одам ба тарзи ба ҳаёти мардуми зиёд хавфнок; куштор аз ҷониби гурӯҳи ашхос ё гурӯҳи ашхос бо маслиҳати пешакӣ, гурӯҳи муташаккил, иттиҳоди ҷиноятӣ (ташкilotи ҷиноятӣ); куштор бо мақсади ғаразнок ё кироия зархаридон, инчунин марбут ба роҳзанӣ, тамаъҷӯӣ ё бандитизм; одам аз ҳиссиёти авбошӣ; куштори одам бо нияти рӯйпӯш намудани ҷинояти дигар ё осон содир кардани он, инчунин, марбут бо таҷовуз ба номус ё кирдори зӯрварии дорои хусусияти шахвонӣ; куштор ба сабаби нафрат ё хусумати миллӣ, наҷодӣ, динӣ маҳалгарӣ ё интиқоми хунӣ; куштори одам бо мақсади истифодаи аъзои бадан ё бофтаҳои ҷабрдида ва ғайра.

б) Ҷиноятҳо ба муқобили тартиботи ҷамъиятӣ ва ахлоқ.

Ба ин гурӯҳ ҷиноятҳои зерин дохил мешаванд: авбошӣ, вандализм, ба фоҳишагӣ ҷалб кардан, ташкил ё ниғаҳдошти фоҳишахонаҳо, даллагӣ ё занҷаллобӣ, ташкил ё ниғаҳдошти ғайриқонунии қиморхона, ғайриқонунӣ тайёр ва паҳн кардани мавод ё ашёи порнографӣ, несту нобуд ё вайрон кардани ёдгориҳои таърих ва фарҳанг, таҳқири ҳасади фавтидагон ва гӯри онҳо.

Авбошӣ яке аз ҷиноятҳои хавфнок ва вазнине ба шумор меравад, ки зидди тартиботи ҷамъиятӣ равона карда шуда аст. Авбошӣ ҳаракати бадқасдона буда, тартиботи ҷамъиятиро дағалона вайрон мекунад. Авбошӣ дар оқибати қор боиси рӯй додани дигар ҷиноятҳои вазнин, мисли одамкушӣ, расонидани зарари ҷисмонӣ ба шахс, нобуд кардани

моликияти давлатӣ, чамъиятиву шахсӣ ва ғайра мешаванд. Авбошӣ одатан дар назди мардум рӯй медиҳад ва беҳурмати рӯйрост ва ошкоро нисбат ба чамъият мебошад. Афсӯс, ки амалиёти авбошӣ аз ҷониби ноболигон низ содир мешаванд. Бинобар ин, давлат бо ҳар роҳ ба муқобили авбошӣ мубориза мебарад ва барои ин ҷинойт ҷазои сахт татбиқ карда мешавад.

в) Ҷинойтҳо дар соҳаи иқтисодиёт.

Ба ин гурӯҳ ҷинойтҳои зерин мансуб доништа мешаванд: ҷинойтҳо ба муқобили моликият, ҷинойтҳо дар соҳаи фаъолияти иқтисодӣ.

Ба ҷинойтҳо ба муқобили моликият инҳо дохил мешаванд: дуздӣ, азхудкунӣ ё исрофкорӣ, тасарруфи пулу молӣ ба тариқи кредит додасуда, қаллобӣ, ғоратгарӣ, роҳзанӣ, тамаъҷӯӣ, тасарруфи ашё ё асноди дорои арзиши махсус ва ғайра.

Ба ҷинойтҳо дар соҳаи фаъолияти иқтисодӣ инҳо дохил мешаванд: монетъ шудан ба фаъолияти қонунии соҳибкорӣ, соҳибкориҳои ғайриқонунӣ, истехсол, ба даст овардан, нигоҳдорӣ, ҳамлу нақл ё ба муомилот баровардани мол ва маҳсулоти тамғаношуда, соҳибкориҳои сохта, бақайдгирии аҳди ғайриқонунӣ бо замин, қонунигардонии даромадҳои бо роҳи ҷинойт ба даст овардасуда, фаъолияти ғайриқонунии бонкӣ, ғайриқонунӣ гирифтани кредит, ғайриқонунӣ додани кредит ва ғайра.

Мувофиқи моддаи 244, барои дуздӣ, яъне тасарруфи ниҳонии молу мулки ғайр (қисми якум) шахси гунаҳкор бо ҷарима ба андозаи аз панҷсад то як ҳазор нишондиҳанда барои ҳисобҳо ё қорҳои ислоҳӣ ба муҳлати то 2 сол ё маҳрум сохтан аз озодӣ ба ҳамин муҳлат ҷазо дода мешавад. Дар ҳолати содир кардани дуздӣ бо ҳолатҳои дар қисми дуюми ҳамин модда пешбинишуда, шахси гунаҳкор бо ҷарима ба андозаи аз 1000 то 2000 нишондиҳанда, барои ҳисобҳо ё маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз 2 то 5 сол ҷазо дода мешавад. Тибқи қисми сеюми ҳамин модда, барои содир

кардани дуздӣ шахси гунаҳкор бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз 5 то 8 сол ва дар сурати содир кардани дуздӣ дар ҳолати ретсидиви маҳсусан хавфнок бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз 8 то 12 сол бо мусодираи молу мулк чазо дода мешавад.

Қадам навъи дуздӣ ба миқдори калон маҳсуб доништа мешавад? Мувофиқи банди 2-и эзоҳи моддаи 244, таҳти мафҳуми ба миқдори калон андозаи арзиши амволе дар назар дошта шудааст, ки аз андозаи нишондиҳанда барои ҳисобҳо ҳадди ақал 1000 маротиба зиёдтар мебошад. Ба миқдори маҳсусан калон арзиши амволе фаҳмида мешавад, ки аз андозаи маоши ҳадди ақал 2000 маротиба зиёдтар мебошад. Андозаи зарари ба моликияти шахсӣ расонидашуда (ҷиддӣ, калон ва маҳсусан калон) аз рӯйи аҳволи моддии ҷабрида муайян карда мешавад. Барои содир кардани чунин ҷиноят, шахси гунаҳкор бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз 5 то 8 сол (қисми сеюм) ва аз 8 то 12 сол (қисми 4-уми моддаи 244) бо мусодираи молу мулк дар ҳар ду ҳолат чазо дода мешавад.

Дар ҷомеа шахсоне ҳастанд, ки аз ҳисоби дигарон зиндагӣ карданро дӯст медоранд ва худашон дар ҳеч кучо кор намеkunанд. Бинобар ин даст ба дуздӣ мезананд. Қонун ба ин гуна шахсон чазои саҳтро сазовор доништааст.

Барои ошкоро дуздидани молу мулки шахсии шаҳрвандон, тибқи моддаи 248-и Кодекси ҷиноятӣ (ғоратгарӣ), гунаҳкор бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз 3 то 5 сол (қисми 1-ум), барои ғоратгарӣ дар ҳолатҳои пешбининамудаи қисми 2-юм, шахси гунаҳкор бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз 5 то 10 сол бо мусодираи молу мулк ё бидуни он, барои ғоратгарӣ бо ҳолатҳои пешбининамудаи қисми 3-юми ҳамин модда бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз даҳ то дувоздаҳ сол бо мусодираи молу мулк ва барои ғоратгарӣ бо ҳолатҳои пешбининамудаи қисми 4 моддаи мазкур бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз дувоздаҳ то понздаҳ сол бо мусодираи молу мулк чазо дода мешавад.

г) Ҷиноятҳо ба муқобили ҳокимияти давлатӣ.

Ба ин гурӯҳ ҷиноятҳо дохил мешаванд: ҷиноятҳо ба муқобили асосҳои сохти конституционӣ ва амнияти давлат, ҳокимияти давлатӣ ва манфиатҳои хизмати давлатӣ, тартиботи идоракунии ва адолати судӣ.

Аз ҳамаи ҷиноятҳо вазнинтарин ҷиноят ба муқобили асосҳои сохти конституционӣ ва амнияти давлат ба ҳисоб меравад. Ба ин қабил ҷиноят дохил мешавад: хиёнат ба давлат, ҷосусӣ, таҳрибкорӣ (диверсия), даъвати оммавӣ барои бо роҳи зӯрварӣ тағйир додани сохти конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон, даъвати оммавӣ барои ба амал баровардани фаъолияти экстремистӣ (ифротгароӣ), ташкили иттиҳоди экстремистӣ (ифротгароӣ), ифшои сирри давлатӣ, исёни мусаллаҳона ва ғайра.

Шахсоне, ки ҷиноятҳои номбаршударо содир мекунанд, ба сохти давлатӣ ва ҷамъиятии мамлакатамон, ба истиқлолият, дахлнопазирии ҳудуд ё беҳатарии давлат қасдан тачовуз мекунанд. Қонун барои ин гуна ҷинояткорон ҷазоҳои вазнинро муқаррар кардааст. Масалан, мувофиқи моддаи 305-и Кодекси ҷиноятӣ, барои хиёнат ба давлат ҷавобгарӣ бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз 12 то 20 сол бо мусодираи молу мулк муқаррар карда шудааст.

Барои тачовуз ба ҳаёти арбоби давлатӣ ё ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади суст кардани асосҳои сохти конституционӣ ё амнияти давлат (моддаи 310-и Кодекси ҷиноятӣ) шахси гунаҳкор бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз дувоздаҳ то бист сол ҷазо дода мешавад.

Барои супоридани маълумоти дорой сирри давлатӣ ба давлати хориҷӣ, ташкилоти хориҷӣ ё ба намояндагони онҳо (ҷосусӣ) мувофиқи моддаи 308-и Кодекси ҷиноятӣ, ҷазои маҳрум кардан аз озодӣ ба муҳлати аз 12 то 20 сол муқаррар карда шудааст.

Мувофиқи қонуни ҷиноятӣ барои бо роҳи зӯрварӣ ғасб намудани ҳокимият ё бо зӯрварӣ нигоҳ доштани ҳокимият бархилофи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин бо мақсади бо зӯрварӣ тағйир додани сохти кон-

ститутсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ё бо роҳи зӯрварӣ тағйир додани тамомияти арзии Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи моддаи 306-и Кодекси ҷиноятӣ ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз 12 то 20 сол пешбинӣ шудааст.

Хизмат дар сафи кӯшунҳои давлатӣ вазифаи муқаддаси ҳар як шаҳрванд ба ҳисоб меравад. Афсӯс, ки баъзе ҷавонон аз хизмат кардан қасдан саркашӣ мекунанд ва дар масъалаи ҳифзи манфиатҳои давлати худ безътиноӣ зоҳир мекунанд. Барои саркашӣ аз даъвати сафарбарӣ ба сафи Қувваҳои Му-саллаҳ мувофиқи моддаи 344-и Кодекси ҷиноятӣ бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз 2 то 5 сол ҷазо дода мешавад.

Ҳамин тавр, барои ҳар як кирдори ҷинояткорона шахси гунаҳкор ҷазо мегирад ва қонун бар зидди ҷинояткорон бе-амон мубориза мебарад.

Дар Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон намудҳои дигари ҷиноятҳо ва ҷавобгарӣ барои онҳо пешбинӣ шуда-аст, ки ҳар шахс метавонад бо истифода аз Кодекси ҷиноятӣ бо онҳо пурра шинос шавад.

Иҷрои ҷазо (ҳукм)

Ҷазо барои ҷинояти содиршуда мувофиқи ҳукми суд ба-роварда мешавад. Таъйин кардани ҷазо на фақат подоши ҷиноят мебошад, балки мақсади он маҳкумшудагонро ис-лоҳ ва дар руҳияи муносибати бовичдонона ба меҳнат, ри-ояи дурусти қоида, эҳтироми қоидаҳои ҷамъият ва пешги-рии роҳи ҷиноятҳо тарбия кардан низ мебошад. Воситаҳои асо- сии ислоҳ ва тарбияи маҳкумшудагон инҳоянд: речаи аз сар гузаронидани ҷазо, кори ғоиданоки ҷамъиятӣ, кори тарбиявӣ сиёсӣ, таълими умумӣ ва касбию техникӣ, ба ко-лонияҳои ислоҳоти меҳнатӣ ҷойгир кардан.

Маҳкумшудагон дар чор низом: умумӣ, пурзӯр, саҳт ва махсус ҷазоро аз сар мегузаронанд. Ноболиғон дар ду навъ колонияҳо: колонияҳои речаашон умумӣ ва пурзӯр муҳлати муайяншудаи ҷазоро мегузаронанд. Мардону занон алоҳи-да нигоҳ дошта мешаванд.

Дар колонияҳои тарбиявӣ меҳнатии низомашон пурзӯр ва умумӣ ноболиғонро дар истиқоматгоҳҳои муқар-

рарӣ нигоҳ медоранд. Ноболигон метавонанд бе ҳеҷ маҳдудият мактуб гиранду мактуб нависанд. Мактубҳои онҳо аз назорат гузаронида, бастаҳои ба онҳо фиристодашуда низ бо диққат санчида мешаванд. Дар колонияҳо корҳои тарғиботию ташвиқотӣ, оммавию варзишӣ ва дигар чорабиниҳо гузаронида мешаванд.

Барои маҳкумшудагон чораҳои ҷазо ва ҳавасмандкунӣ низ муқаррар карда шудаанд. Дар колонияҳои тарбияи меҳнатӣ изолятор ҳаст. Гунаҳкорро дар он ҷо 10 рӯз нигоҳ медоранд. Ғайр аз ин маҳз дар колонияҳои тарбияи меҳнатӣ чораҳои хос, мисли як маротиба маҳрум кардани шахси маҳкумшуда аз тамошои кино, концерт, манъ кардани иштироки онҳо дар корҳои варзишӣ татбиқ мешаванд.

Пеш аз озод кардани тарбиятгирандагон аз колония мураббияву омӯзгорон ва устоҳо ба нақшаю ниятҳои онҳо шинос мешаванд ва бо падару модарон дар масъалаи минбаъд дар кучо кор карданашон маслиҳат мекунанд. Комиссияи ҷойи истиқомат барои ба кор таъмин намудан ё хонданро давом додани ноболиғ тадбирҳо меандешад ва рафтори ӯро назорат мекунад.

Маҳкумшудагоне, ки дар колонияҳои ислоҳоти меҳнатӣ софдилона кор мекунанд ва ба вайронкорихои қоидаҳои муқарраршуда роҳ намедиханд, ба режими сабуктар гузаронда мешаванд. Бо тавсияи маъмурияти колонияҳо онҳо шартан ё пеш аз муҳлат ба озодӣ ҷавоб дода мешаванд. Маҳз дар колонияҳои ислоҳоти меҳнатӣ аксари маҳкумшудагон гуноҳи худро дарк карда, барои ислоҳ ва тарбия ёфтани тамоми кӯшиши худро истифода мебаранд. Бесабаб нест, ки баъди ба озодӣ баромадан бархе аз онҳо бо қори ғоиданоки худ дар ҷамъият обрӯю эътибори хосса пайдо мекунанд ва соҳиби иззату эҳтироми умум мегарданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ:

1. Масъалаи муҳимтаринеро номбар кунед, ки ҳуқуқи ҷинойатӣ ба ҳалли он машғул аст.
2. Вазифаи асосии ҳуқуқи ҷинойатӣ аз ҳалли кадом масъала иборат аст?
3. Предмети танзими ҳуқуқи ҷинойатиро кадом муносибатҳо ташиқил медиҳанд?
4. Сарчашмаи қонуни ҷинойатӣ кадом санади меъёриву ҳуқуқист?
5. Принципҳои ҳуқуқи ҷинойатиро шарҳ диҳед.
6. Қонунгузориҳои ҷинойатии амалқунандаро кадом санади меъёрии ҳуқуқӣ ташиқил медиҳад?
7. Қисмҳои умумӣ ва махсуси Кодекси ҷинойатӣ аз ҳамдигар чӣ тафовут доранд?
8. Номгуӣи ҷинойатҳоеро номбар кунед, ки дар қисми махсуси Кодекси ҷинойатӣ зикр шудаанд.
9. Таърифи ҷинойатро мувофиқи Кодекси ҷинойатии Ҷумҳурии Тоҷикистон гӯед.
10. Аломатҳои ҳуқуқии ҷинойатро шарҳ диҳед.
11. Моҳияти хавфнок будани кирдор дар чӣ ифода меёбад?
12. Ҳолатҳои сабуққунандаи ҷазо кадомҳоянд?
13. Гуноҳ чӣ гуна кирдор аст ва оқибатҳои он дар кадом шаклҳо ифода меёбанд?
14. Фарқи қасди бевоситаро аз қасди бавосита фаҳмонед.
15. Категорияҳои ҷинойатро номбар кунед.
16. Таърифи шарикӣ дар ҷинойатро мувофиқи моддаи дахлдори Кодекси ҷинойатӣ бигӯед.
17. Аломатҳои ҳатмии шарикӣ дар ҷинойат кадомҳоянд ва онҳоро шарҳ диҳед.
18. Навъи шаклҳои шарикӣ дар ҷинойатро номбар кунед.
19. Бигӯед, ки нақши иҷроқунанда аз ташиқилқунанда чӣ фарқ дорад?
20. Вазифаи ёрдамчӣ дар содир қардани ҷинойат аз чӣ иборат аст?
21. Ҳолатҳоеро гӯед, ки ҷинойат будани кирдорро истисно мекунанд.

22. Дар кадом ҳолатҳо мудофиаи зарурӣ ҷиноят ҳисобида намешавад?
23. Шартҳоеро номбар кунед, ки расонидани зарар ҳангоми дастгир кардани шахси ҷиноятсодиркарда ҷиноят ҳисобида намешавад.
24. Таҳти мафҳуми зарурати ниҳой қонуни ҷиноятӣ чиро дар назар дорад?
25. Доир ба таваккали асоснок аз зиндагӣ ягон мисол биёред.
26. Таърифи ҷазоро гӯед ва мувофиқи фаҳмиши худ шарҳ диҳед, ки он бо кадом мақсад пешбинӣ шудааст?
27. Аломатҳои муҳимми ҳуқуқии ҷазо кадомҳоянд?
28. Намудҳои ҷазоҳои ҷиноятиро номбар кунед.
29. Чаро ҷазоҳои ҷиноятиро ба асосӣ ва иловагӣ ҷудо мекунанд?
30. Синну соли ноболигро аз нуқтаи назари илми ҳуқуқии ҷиноятӣ гӯед.
31. Навъҳои ҷазоро барои ноболигон номбар кунед.
32. Корҳои ҳатмӣ ба кадом муҳлат таъйин карда мешаванд?
33. Ба ноболигоне, ки бори аввал ҷинояти начандон вазнин ва дараҷаи миёна содир намудаанд, чӣ гуна ҷазо таъйин карда мешавад?
34. Ҷазои маҳрум сохтан аз озодиро ноболигон дар кучо адо мекунанд?
35. Навъҳои асосии ҷиноятҳоро номбар кунед.
36. Дар бораи ҷиноятҳои муқобили шахсият маълумот диҳед.
37. Кадом ҷиноятҳо ба гурӯҳи ҷиноятҳои муқобили амнияти ҷамъиятӣ ва саломати аҳоли дохил мешаванд?
38. Доир ба ҷиноятҳо дар соҳаи иқтисодиёт маълумот диҳед.
39. Ҷиноятҳои муқобили ҳокимияти давлатӣ кадомҳоянд?
40. Барои ҷиноятҳои алоҳида чӣ гуна ҷавобгарӣ пешбинӣ шудааст?
41. Ичрои ҷазо чӣ тавр амалӣ гардониданида мешавад?

БОБИ XI. ТАЪМИНИ ҚОНУНИЯТ ВА ТАРТИБОТИ ҲУҚУҚӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

§ 1. МАФҲУМИ ҚОНУНИЯТ ВА ТАРТИБОТИ ҲУҚУҚӢ

Давлати ҳуқуқбунёдро бе риояи қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Дар чунин давлат ҳамаи шахрвандон ва мақомоти давлатию ҷамъиятӣ уҳдадоранд, ки ба талаботи қонунҳо итоат карда, иҷрои онҳоро бечунучаро риоя кунанд.

Дар ҷамъияте, ки аз талаботи қонун сарфи назар карда мешавад, бетартибӣ ва бесарусомонӣ ҳукмфармо буда, пояхои давлатдорӣ оҳиста-оҳиста завол меёбанд. Аз ин рӯ риояи қонун ва мустаҳкам намудани тартиботи ҳуқуқӣ яке аз омилҳои муҳими пешрафти давлат ба ҳисоб меравад.

Қонуният гуфта, аниқ ва бечунучаро иҷро кардани қонунҳо аз ҷониби ҳамаи мақомоти давлатӣ, корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо, шахсони мансабдор ва шахрвандонро меноманд. Яъне ҳар як рафтори шахрванд ё сохторҳои давлатӣ бояд ба талаботи қонун мувофиқат кунад.

Дар моддаи 5-и Эълумияи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон гуфта мешавад: «Ҳамаи шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шахсоне, ки мансубияти шахрвандӣ надоранд, инчунин ташкилотҳои давлатӣ, ҷамъиятӣ ва динӣ ҷаъолияти худро мувофиқи Конститутсия ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ мемонанд ва ҳуқуқҳои онҳоро қонун ҳимоя мекунад». Ин чунин маънӣ дорад, ки ҳеч як шахс, сарфи назар аз вазифаи ишғолкардааш, миллат, наҷод, молу мулк ва дигар нишонаҳо, инчунин ташкилотҳои давлатию ҷамъиятӣ ва ғайра ҳуқуқ надоранд аз доираи талаботи қонун берун бароянд. Дар навбати худ онҳо дар тамоми ҳолат зери ҳимояи қонун қарор доранд. Барои вайрон кардани талаботи қонун шахсони гунаҳкор ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд.

Барои таъмини қонуният, пеш аз ҳама, асоси ҳуқуқӣ лозим аст. Ин чунин мазмун дорад, ки ҳар як муносибати ҷамъ-

иятӣ бояд тавассути меъёрҳои ҳуқуқӣ танзим карда шавад. Мавҷуд будани муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки бо ягон меъёри ҳуқуқӣ ба танзим дароварда намешаванд, боиси пайдо шудани номуайянии доираи ғаъолияти иштирокчиёни муносибатҳои ҷамъиятӣ шуда, мумкин аст ба манфиатҳои шахрвандон, давлат ва ҷамъият зарар расонад. Бинобар ин, давлатро зарур аст, ки вобаста ба пайдо шудани муносибатҳои нави ҷамъиятӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдорро эҷод кунад.

Масалан, баъди соҳибистиқлол шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷомеаи мо доираи васеи муносибатҳои ҷамъиятӣ пайдо шуданд, ки пештар аз ҷониби ягон меъёри ҳуқуқӣ ба танзим дароварда намешуданд. Маҳз ба ҳамин хотир, бо Қарори Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9-уми сентябри соли 1991, № 392 бар тибқи Қонун «Оид ба эълон намудани Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», кумитаҳои Шурои Олиӣ ва Девони вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифадор шуда буданд, ки вобаста ба талаботи Эълонии истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъмини ҳуқуқии истиқлолияти ҷумҳурий қонунҳои нав таҳия кунанд.

Вобаста ба ин, бояд гуфт, ки устувории ҳуқуқ яке аз шартҳои муҳимтарини риояи қонуният буда, доираи амали ҳуқуқ барои ҳама баробар мебошад. Ин маънои онро дорад, ки дар ҷамъият қонун ба шахс ё гурӯҳи шахсон татбиқ карда намешавад ва бартарии як гурӯҳро қафолат намедихад.

Пурра ва беамониат амалӣ гардонидани ҳуқуқҳо аз ҷониби шахрвандон, вақте имконпазир аст, ки дар давлат низоми қонуният мавҷуд бошад. Бинобар ин мафҳумҳои ҳуқуқ, қонуният ва демократия дар ҷомеаи мо мафҳумҳои аз ҳамдигар ҷудонашаванда мебошанд. Риояи ҳатмии қонуният нишонии мавҷуд будани демократия дар ҷамъият аст. Дар давлате, ки қонунҳо поймол карда мешаванд, демократияи ҳақиқӣ вучуд дошта наметавонад. Пас, мавҷудияти демократия бе риояи қонуният ғайриимкон аст, зеро қонуният қисми ҷудонашавандаи демократия мебошад, ба принципҳои зерин таъяс мекунад:

а) ягонагии қонуният дар миқёси тамоми давлат. Ин чунин маънӣ дорад, ки амал ва талаботи қонунҳо дар тамоми ҳудуди давлат ягона буда, ҳамаи қонунҳо ва санадҳои ҳуқуқӣ бояд аз ҷониби шаҳрвандон ва ташкилоту корхонаҳо дар саросари кишвар дақиқ иҷро карда шаванд.

б) волоияти қонун. Яъне қонунҳое, ки аз ҷониби мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ қабул карда мешаванд, дорой эътибори олии ҳуқуқӣ мебошанд. Ҳамаи санадҳои ҳуқуқие, ки аз тарафи мақомоти дигар қабул карда мешаванд, набоҷад ба қонунҳое, ки мақомоти олии давлатӣ қабул мекунанд, муҳолифат дошта бошанд.

в) ҳатмӣ будани талаботи қонун барои ҳамаи иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ. Ин чунин маънӣ дорад, ки қонун барои ҳама вучуд дорад ва ҳама дар назди қонун баробаранд. Ҳар шахсе, ки қонунро вайрон мекунад, сарфи назар аз вазифаи ишғолкарда ва шахсияташ ба ҷавобгарӣ кашида мешавад.

г) ҷорӣ кардани назорати катъӣ аз болои риояи қонун. Ҳисси масъулият, бечунучаро иҷро кардани қонунҳо аз ҷониби ҳамаи шаҳрвандон аз мавҷудияти қонун дар ҷомеа дарак медиҳад, зеро ҳамеша дар назар доштан зарур аст, ки қонунҳо мо оила ва ояндаи фарзандони моро ҳифз мекунад. Риояи қонун, пеш аз ҳама, ба онҳое, ки дақиқ иҷро шудани онро таъмин мекунад, ҳатмӣ мебошад. Ба ибораи дигар гуём, аз коргари одӣ то шахси мансабдори болоӣ вазифадор аст, ки қонунро бечунучаро риоя кунад. Бинобар ин, дар Конститутсияи давлатамон (моддаи 10) дарҷ гардидааст, ки «Давлат ва ҳамаи мақомоти он, шахсони мансабдор, шаҳрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо вазифадоранд Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳуриро риоя ва иҷро кунад».

д) баробарии ҳама дар назди қонун. Ин принцип чунин маънӣ дорад, ки тамоми шаҳрвандон ва шахсони мансабдор ухдадоранд ба талаботи қонун ва дигар санадҳои ҳуқуқӣ итоат кунанд. Вайрон кардани қонун бо сабаби шахси ман-

сабдор будан, вазъи иҷтимоии шахрванд ва ё сабабҳои дигар мумкин нест.

Тартиботи ҳуқуқӣ натиҷаи амалигардонии қонуният буда, бо роҳи ихтиёрӣ аз ҷониби умум иҷро кардани талаботи қонун, пешгирии кардани ҳама гуна ҳуқуқвайронкунӣ, нисбати вайронкунандагони қонун татбиқ кардани чораҳои таъсиррасонии ҷамъиятӣ ё маҷбурунии давлатӣ таъмин карда мешавад.

Мафҳумҳои қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ мафҳумҳои ба ҳам наздику алоқаманд буда, бе якдигар вучуд дошта наметавонад.

Тартиботи ҳуқуқӣ натиҷаи амали ҳуқуқ дар низоми қонуният мебошад. Тартиботи ҳуқуқӣ маҷмуи муносибатҳои ҳуқуқие мебошад, ки иштирокчиёни он дорой ҳуқуқ ва уҳдадорихоӣ мутақобила ҳастанд. Тартиботи ҳуқуқӣ қисми ҷудонашавандаи тартиботи ҷамъиятӣ ба шумор меравад. Дар байни муносибатҳои ҷамъиятӣ дар давлат муносибатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар мадди аввал буда, бо дигар муносибатҳо пайвандии зич доранд ва дар баробари ин якҷоя бо онҳо амал мекунанд.

Тартиботи ҳуқуқӣ аз тарафи давлат тавассути қабули меъёрҳои ҳуқуқӣ муқаррар карда мешавад. Барои таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ якҷанд амалҳо таъсири мусбат мебахшанд. Натиҷаи ҳар як ҳуқуқвайронкунӣ ин расонида ни зарар ба манфиатҳои инсон, давлат ва ҷомеа буда, он дар шакли зарари моддӣ, маънавӣ, ахлоқӣ, сиёсӣ, ҷисмонӣ ва ғайра ифода меёбад.

Аз сабаби он ки ҳуқуқвайронкунӣ ҳам ба манфиатҳои давлату ҷамъият ва ҳам ба манфиати шахрвандон зарар мерасонад, онҳо дар маҷмуъ манфиатдор ҳастанд, ки пеши роҳи ҳуқуқвайронкунӣ гирифта шавад. Барои ҳалалдор намудани тартиботи ҳуқуқӣ ҳатто ҳолатҳои ҷудогонаи ҳуқуқвайронкунӣ таъсир мерасонанд. Яъне барои пурра таъмин намудани тартиботи ҳуқуқӣ бояд фаъолияти мақомоти давлатӣ,

созмонҳои ҷамъиятӣ ва оила ба хоҳири пешгирии кардани ҳуқуқвайронкунӣ пурсамар ба роҳ монда шавад.

Пешгирии кардани ҳуқуқвайронкунӣ омили асосии таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ ба шумор меравад. Роҳ надодан ба вайрон кардани қонун имкон медиҳад, ки шахс аз ҳаракати ғайриқонунии худ воқиф шавад ва онро содир накунад. Бинобар ин давлат вазифа гузоштааст, ки ҳар гуна ҳуқуқвайронкунӣ сари вақт пешгирии карда шавад.

§ 2. ВАЗИФАИ МАҚОМОТИ НАМОЯНДАГӢ ВА ИҶРОИЯ ДАР ТАЪМИНИ ҚОНУНИЯТ ВА ТАРТИБОТИ ҲУҚУҚӢ

Дар таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ нақши мақомоти намояндагӣ, иҷроия ва мақомоти маҳаллӣ калон аст. Хусусан, дар солҳои охир фаъолияти мақомоти намояндагӣ дар ин масъала хеле ҷоннок шудааст. Ваколатҳои назоратии мақомоти маҳаллӣ ба корхона ва муассисаҳои, ки дар ҳудуди онҳо воқеанд, васеъ карда шуда, фаъолияти онҳо дар ин самт пурзӯр шудааст. Мақомоти намояндагӣ ва иҷроия ба риояи қонунҳо назорат карда, барои муҳофизати тартиботи ҷамъиятӣ, моликияти ташкилоту корхонаҳо, шаҳрвандон ва пешгирии кардани қонуншиканиҳо тадбирҳои зарурӣ меандешанд. Ҳоло дар назди мақомоти намояндагӣ комиссияҳои доимии қонуният ва ҳифзи ҳуқуқҳои шаҳрвандон амал мекунанд, ки онҳо дорои чунин ваколатҳо мебошанд:

– баробарҳуқуқии дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон сабтшуда, шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар тамоми соҳаҳои ҳаёти иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ таъмин мекунанд;

– риояи шудани қонунҳо, муҳофизати тартиботи давлатӣ ва ҷамъиятӣ, ҳуқуқҳои шаҳрвандон, ташкилоту корхонаҳо ва муассисаҳо, созмонҳои кооперативӣ ва дигар иттиҳодиҳои ҷамъиятиро дар ҳудуди худ таъмин мекунанд;

– барои беҳтар кардани шароити кору фаъолияти судҳо, мақомоти прокуратура, инчунин адвокатура чораҳо меандешанд; барномаҳои фарогири чораҳои пешгирӣ кардани қонуншиканӣ ва самтҳои асосии фаъолияти мақомот ва созмонҳои ҷамъиятиро доир ба мустақкам кардани қонуният ва тартибот бо дарназардошти вазъи ҷинойткорӣ таҳия мекунанд;

– дар ҳолати офатҳои табиӣ, эпидемия, сӯхтор ва вайронкуниҳои оммавии тартиботи ҷамъиятӣ, чораҳои махсуси пешбининамудаи қонунро оид ба таъмини беҳатарии шахсии шаҳрвандон, ҳимояи ҳуқуқи онҳо, муҳофизати моликият ва тартиботи ҳуқуқӣ ба амал мебароранд.

Мақомоти маҳаллӣ ва комиссияҳои доимии онҳо расонидани ёрии ҳуқуқиро барои аҳоли ташкил мекунанд ва дар ҳолатҳои зарурӣ бо баррасии арзу шикоятҳои шаҳрвандон машғул мешаванд. Дар маҷлисҳои комиссияҳои доимӣ рафтори роҳбарони ташкилоту муассисаҳо, ки ба қонуншиканӣ роҳ додаанд, муҳокима шуда, доир ба баргараф кардани онҳо чораҳои зарурӣ андешида мешаванд.

Дар қори таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ комиссия оид ба ҳуқуқи кӯдак дар назди мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо нақши калон мебозад.

Ба зиммаи ин комиссияҳо пешгирӣ кардани қонуншикании ноболиғон, муҳофизати ҳуқуқ ва манфиатҳои онҳо, таъмин кардани ноболиғон бо қор ва дигар масъалаҳои марбут ба ноболиғон гузошта шудаанд. Яке аз масъалаҳои муҳимме, ки дар ин комиссияҳо баррасӣ мешавад, рафтори наврасоне мебошад, ки бе назорати падару модар мондаанд ва дар ҳеч ҷо қор намекунанд ва тартиботи ҷамъиятиро вайрон мекунанд. Комиссияҳо яқоя бо фаъолони қорхонаву муассисаҳо ва вакилони халқ ба наврасони муҳтоҷи ёрӣ кумак мерасонанд, яъне онҳоро ба мактаб-интернатҳо ё дигар муассисаҳои бачагона ҷойгир мекунанд; агар падару модарони онҳо муҳтоҷи ёрии моддӣ бошанд, ба онҳо кумак мерасонанд. Бидуни ризояти комиссия ягон нафар мактаббачаро аз мактаб

ва ноболиғро аз кор рондан мумкин нест. Комиссия оид ба ҳуқуқи кӯдак доир ба ноболиғоне, ки ба онҳо чораҳои таъсиррасонии ҷамъиятӣ натиҷа намебахшанд, дар назди мақомоти дахлдори давлатӣ барои татбиқ намудани чораҳои маҷбуркунӣ масъала мегузорад, аз ҷумла ноболиғро аз оила гирифта, ба муассисаи махсуси таълиму тарбия ҷойгир мекунад.

Мувофиқи низомнома комиссия оид ба ҳуқуқи кӯдак ҳуқуқ дорад, ки чораҳои таъсиррасонии зеринро истифода барад: гунаҳкорро водор кунад, ки дар назди омма ё дар шакли дигар аз ҷабрдида узр пурсад; ба ӯ танбеҳ ё танбеҳи қатъӣ эълон кунанд; огоҳӣ дода, муҳлати яқсолаи озмоишӣ муқаррар кунанд; бо мақсади муҳокима кардан ва чораҳои дахлдор андешидан асноди ҳуқуқвайронкунии ноболиғонро ба ташкилотҳои ҷамъиятии ҷойи таҳсил, кор ё истиқоматашон фиристонанд; ноболиғонро ба падару модарон ё шахсони онҳоро ивазкунанда ба кафолат диҳанд; кӯдакону наврасонро ба муассисаҳои махсуси таълим тарбия фиристонанд.

§ 3. ИШТИРОКИ АҲЛИ ҶОМЕА ДАР ТАЪМИНИ ҚОНУНИЯТ ВА ТАРТИБОТИ ҲУҚУҚӢ

Шаклу воситаҳои иштироки аҳли ҷомеа дар таъмини қонуният хеле зиёданд. Инро, пеш аз ҳама, дар фаъолияти корхонаю муассисаҳо, мактабҳо, оила, дастаҳои халқӣ, дӯстони ҷавони милиса ва ғайра равшан دیدан мумкин аст. Корхонаю муассисаҳо ва сохторҳои давлатию иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ низ худро аз ин кор канор намегиранд.

Барои пешгирӣ кардани ҳуқуқвайронкунии ноболиғон мактаб низ нақши муҳим мебозад. Дар аксари мактабҳои миёна ин кор дуруст ба роҳ монда шудааст. Коллективҳои омӯзгорӣ яққоя бо падару модарони наврасон, парасторон, корхонаҳои истеҳсолӣ, бо фаъолони маҳаллаҳо ин корро дуруст ба роҳ мондаанд. Яке аз масъалаҳои ҳалталаби ноболиғон ин дуруст ва босамар гузаронидани вақти холи мебошад. Пӯшида нест, ки баъзан ноболиғон вақти холии худро дар кӯча

бо шаробнӯшӣ, беҳудагардӣ, бадкорӣ ва дигар корҳои номатлуб мегузаронанд ва як қисми онҳо даст ба қонуншиканӣ мезананд. Агар коллективи мактабҳо ва созмонҳои ҷамъиятӣ бо ноболиғон чорабиниҳои зарурӣ гузаронанд, пеши роҳи бисёр ҳуқуқвайронкуниҳоро гирифтани мумкин аст.

Тарбияи ҳуқуқии мактабиён асосан бо роҳи ҳавасмандгардонӣ ба роҳ монда мешавад. Бо ин мақсад чорабиниҳои гуногун, аз ҷумла олимпиада, викторина ва дигар навъҳои мусобиқаи маърифатӣ ҳуқуқӣ, ки барои ғолибон афзалияти дохил шудан ба мактабҳои олиро медиҳанд, гузаронида мешаванд. Бо мақсади боз ҳам ҳавасмандгардонидани наврасон ва тарғиби донишҳои ҳуқуқӣ, аксари чунин чорабиҳо аз тариқи телевизион нишон дода мешаванд.

Тарбияи насли наврас дар руҳияи инсондӯстӣ, ватанпарварӣ, ҳештаншиносӣ дар таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ нақши бузург дорад. Ташкил намудани вохӯриҳои хонандагон бо собиқадорони ҷангу меҳнат, пирони рӯзгоридида ва баргузор кардани суҳбатҳо дар мавзӯҳои ватандӯстӣ, эҳтиром ба падару модар ва калонсолон, қадри суботу оромии ҷомеа, ҷангу ҷидол ва оқибатҳои вазнини он боиси пешгирии намудани ҳуқуқвайронкуниҳо аз ҷониби ноболиғон мешавад.

Бо мақсади мустаҳкам кардани дӯстию рафоқат байни хонандагони мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ мусобиқаҳои гуногуни варзишӣ гузаронида мешаванд. Дуруст ба роҳ мондани тарбияи ҳуқуқии хонандагони мактаб яке аз омилҳои муҳими мустаҳкам кардани қонуният дар ҷомеа ба ҳисоб меравад. Бо ин мақсад дар мактабҳо маҳфилҳои тарбияи ҳуқуқӣ ташкил шудааст, ки вазифадоранд сатҳи дониши ҳуқуқии наврасонро афзун кунанд. Маҳфилҳои ҳуқуқӣ бо роҳи омӯхтани қонунгузориҳои ҷорӣ ва таҷрибаи мақомоти хифзи ҳуқуқ ба баланд гардидани дониши ҳуқуқии талабагон мусоидат мекунад. Ба маҳфилҳои омӯзгорони фанни «Асосҳои давлат ва ҳуқуқ» ва «Ҳуқуқи инсон», шахсони масъули мақомоти давлатӣ, донишҷӯёни ҳуқуқшинос сарварӣ мекунанд. Шакли муҳими тарбияи ҳуқуқӣ гузаронидани конференсҳои

талабагон дар мавзӯҳои ҳуқуқӣ мебошад, ки онҳо барои риояи қонуният мусоидат менамоянд. Дар кори тарбияи ҳуқуқии мактабиён таъсис додани рӯзномаи девории «Ҳуқуқшиноси ҷавон» низ мақоми калон дорад. Дар ин рӯзнома мақолаҳо доир ба қонунҳои нав дарҷ шуда, дар бораи ҳамкориҳои мактаб бо мақомоти ҳифзи ҳуқуқ маълумот дода мешавад. Маъмурияти аксар мактабҳо бо мақсади баланд бардоштани сатҳи дониши ҳуқуқии мактабиён бо судяҳо, прокурорҳо ва дигар намоёндагони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ вохӯриҳо ташкил мекунанд, ки чунин чорабиниҳо, албатта, аҳамияти муҳимми тарбиявӣ доранд. Гузаронидани олимпиадаи ҳуқуқшиносони ҷавон низ барои тарбияи ҳуқуқии наврасон кумаки зиёд мерасонад. Мақсади асосии олимпиада баланд бардоштани сатҳи донишу маърифати ҳуқуқии мактабиён ва ҳаматарафа омӯхтани фанни «Асосҳои давлат ва ҳуқуқ» ва «Ҳуқуқи инсон» мебошад. Ба ғолибони олимпиада барои дохил шудан ба факултаҳои ҳуқуқи мактабҳои олиии кишвар тавсиянома дода мешавад.

Барои он ки дар таъмини қонуният натиҷаи дилхоҳ ба даст оварда шавад, мактаб бояд бо Комиссия оид ба ҳуқуқи кӯдак алоқаи зич дошта бошад.

Дар пешгирии қардани ҳуқуқвайронкунӣ ва мустаҳкам намудани қонуният оила низ мавқеи муҳим дорад. Рафтори ибратбахши падару модарон фарзандонро ба роҳи рост ҳидоят мекунад ва онҳоро дар руҳияи ростқавлию меҳнатдӯстӣ тарбия мекунад. Мувофиқи Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» падару модарон уҳдадоранд, ки фарзандони худро дар руҳияи садоқатмандӣ ба Ватан ва миллат, иззату эҳтиром нисбат ба калонсолон тарбия кунанд.

Агар падару модарон дар оила ҳар як рафтори фарзандонашонро назорат карда, сари вақт тадбирҳо андешанд, он гоҳ ноболиғон ба ҳуқуқвайронкуниҳо роҳ намедиханд.

Масалан, боре падари як хонандаи мактаби миёнаи шаҳри Душанбе дар хонааш глобусро дида, аз писараш аз кучо пайдо шудани онро пурсон шуд. Дар ҷавоб писараш

гуфт, ки онро аз мактаб ба хона овардааст. Рӯзи дигар падар ҳамроҳи писараш глобусро ба мактаб баргардонид, аз омӯзгорон узр пурсид. Албатта, чунин рафтори падар шоистаи таҳсин аст, зеро глобус моликияти мактаб аст. Рафтори падару модароне, ки фарзандонашонро дуруст тарбия мекунанд, лоиқи дастгирӣ ва пайравӣ мебошад. Маҳз тавассути чунин падару модарон дар оила ва мактаб руҳияи инсондӯстӣ ва оштинопазирӣ ба ҳар гуна қонуншиканиҳо ҳукмфармоист.

Бояд қайд кард, ки дар оилае, ки ҳамсарон хушбахтона умр ба сар мебаранд, якдигарфаҳмии аъзои оила ҷой дорад, тарбияи фарзандон дуруст ба роҳ монда шудааст. Ва баръакс, агар дар байни аъзои оила нофаҳмӣ ва сардӣ мавҷуд бошад, он гоҳ фарзандон низ ба роҳи нодуруст мераванд ва чунин вазъияти ногувори оилавӣ оқибат ба дараҷаи маданият ва маълумоти наврасон нақши манфии худро мегузорад.

Бинобар ин, масъалаи тарбияи дурусти фарзандон яке аз вазифаҳои муҳимми оила ва ҷамъият ба ҳисоб меравад. Ин омил дар маҷмуъ барои мустаҳкам шудани қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ дар ҷомеа мусоидат мекунад.

САВОЛ ВА СУПОРИШ:

1. Қонуният чист?

2. Принципҳои қонуниятро номбар ва фаҳмонед.

3. Тартиботи ҳуқуқӣ гуфта чиро мефаҳмед?

4. Нақши мақомоти намояндагӣ ва иҷроия дар таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ чӣ гуна аст?

5. Комиссияҳо доир ба ҳуқуқи кӯдак дар назди мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳия, шаҳр ва вилоят дар қори таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ чӣ қорҳоро ба анҷом мерасонанд?

6. Иштироқи аҳли ҷомеа дар таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ дар қадом шаклҳо ба роҳ монда мешаванд?

7. Мактаб дар пешгирӣ қардани ҳуқуқвайронқунӣ чӣ гуна нақш бозида метавонад?

8. Мавқеи оила дар мустаҳкам қардани қонуният чӣ гуна мебошад?

**БОБИ XII. МАҚОМОТИ ХИФЗИ ХУҚУҚ ДАР
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
§ 1. НИЗОМИ СУДИИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Низоми судии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Конститутсия ва Қонуни конституционӣ «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» муайян карда шудааст. Дар қонуни конституционӣ зикр шудааст, ки Суди конституционӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ, Суди ҳарбӣ, Суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия, Суди иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои иқтисодии вилоят ва шаҳри Душанбе низоми судии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳанд (қисми 1-и моддаи 3). Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкили суди фавқулодаро манъ мекунад (қисми 5-и моддаи 84).

Тибқи қонунгузори мавҷуда, Суди Олӣ нисбат ба судҳои шаҳру ноҳияҳо, вилоятҳо, шаҳри Душанбе ва судҳои ҳарбӣ дар масъалаи баррасии парвандаҳои маданӣ, ҷиноӣ, маъмурӣ ва Суди Олии иқтисодӣ оид ба ҳалли баҳсҳои иқтисодӣ ва парвандаҳои дигаре, ки аз тарафи судҳои иқтисодӣ баррасӣ карда мешаванд, мақомоти олии судӣ эътироф шудаанд.

Вобаста ба тақсимои кишвар ба вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо, низоми судии мазкур (ғайр аз судҳои иқтисодӣ ва ҳарбӣ) ба се зина тақсим мешаванд: судҳои, шаҳрию ноҳиявӣ (суди зинаи аввал ба шумор мераванд); суди ВМКБ, судҳои вилоятӣ, суди шаҳри Душанбе (суди зинаи дуюм); Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (суди зинаи сеюм).

Адолати судӣ ва принсипҳои ба амал баровардани он

Чунон ки аз талаботи Конститутсия ва қонунҳои конституционии марбут ба судҳо бармеояд, яке аз аломатҳои адолати судӣ аз он иборат аст, ки ғайр аз судҳо дигар мақомоти давлатӣ ва ҷамъиятӣ адолати судиро амалӣ карда наметавонанд.

Адолати судӣ танҳо тавассути қонун бо роҳҳои зерин ба амал бароварда мешавад:

- баррасӣ ва ҳаллу фасли парвандаҳои конститусионӣ;
- баррасӣ ва ҳаллу фасли парвандаҳои маданӣ, ки ба ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандон, корхона ва ташкилоту муассисаҳо иртибот доранд;
- баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ, ҳалли масъалаҳо доир ба гунаҳкор будани судшавандагон, татбиқи чораҳои ҷазои муқарраркардаи қонун нисбат ба ашхосе, ки дар содир кардани ҷиноят айбдоранд ва ё сафед кардани бегуноҳон;
- баррасӣ ва ҳаллу фасли баҳсҳои иқтисодӣ;
- баррасии парвандаҳо доир ба ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурий.

Тартиби баррасии ин парвандаҳоро қонунҳои мурофиавӣ танзим мекунад. Тартиби баррасии парвандаҳои конститусионӣ дар Қонуни конститусионӣ «Дар бораи Суди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон» муқаррар карда шудааст.

Адолати судӣ дар мавриди мурофияи ҷиноятии судӣ раванди аз ҷониби суд дар асоси қонун ҳаматарафа, пурра ва объективона таҳқиқ кардани ҳолатҳои парвандаи ҷиноятӣ бо мақсади муқаррар кардани ҳодисаи ҷиноят ва шахси гунаҳкор дар содир кардани ҷиноят, ҳамчунин татбиқ кардани ҷазои сазовор нисбат ба ҷинояткор мебошад.

Суд хангоми ба амал баровардани адолати судӣ маҷбурукунии давлатиро истифода мекунад. Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон барои иҷро накардани санадҳои судӣ ҷавобгарӣ пешбинӣ кардааст.

Қонунгузори ҷиноятӣ барои аз ҷониби шахси мансабдор қасдан иҷро нагардидани ҳалнома, ҳукм, таъйинот ё қарори суд, ё барои монъе шудан ба иҷрои онҳо ҷазои ҷиноятӣ пешбинӣ кардааст (моддаи 363-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон).

Тамоми масъалаҳои вобаста ба амал баровардани адолати судӣ танҳо дар ҷаласаҳои судӣ ҳаллу фасл карда мешаванд. Тартиби мурофияи судиро вобаста ба парвандаҳои ҷиноятӣ, маданӣ, иқтисодӣ ва маъмурий мутобикан

кодексҳои мурофиавии ҷиноятӣ, мурофиавии маданӣ, мурофиавии иқтисодӣ ва мурофиавии ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мекунад. Мақсади қонунҳои мурофиавии мазкур ба даст овардани ҳақиқат ва адолат, асоснок будани санадҳои судии қабулшаванда, яъне асоси қонунӣ доштани онҳо мебошад. Бояд дар хотир дошт, ки адолати судӣ яке аз зухуроти ҳокимияти судӣ буда, натиҷаи фаъолияти танҳо суд оид ба баррасӣ ва ҳаллу фасли парвандаҳои конститусионӣ, ҷиноятӣ, иқтисодӣ ва маъмурий мебошад.

Принсипҳои асосии адолати судӣ аз инҳо иборатанд: мутобиқи қонун ташкил кардани мурофиаи судӣ ва ба амал баровардани адолати судӣ; мустақил будани судяҳо ва танҳо ба Конститутсия ва қонун итоат кардани онҳо; ба таври дастаҷамъӣ ва ё алоҳида баррасӣ шудани парвандаҳо; ба таври мувоҳида ва дар асоси баробарии тарафҳо сурат гирифтани адолати судӣ; кафолати ҳифзи судӣ доштани ҳар шахс; аз тарафи суди босалоҳият ва бегараз баррасӣ шудани парванда; эҳтимолияти бегуноҳӣ; таъмин намудани ҳуқуқи ҳимоя ба дастгиршуда, гумонбар, айбдоршаванда, судшаванда, маҳкумшуда ва сафедкардашуда; ҳимояи ҳуқуқи ҷабрдида; ба таври ошкор доир шудани мурофиаи судӣ; забони мурофиаи судӣ; баробар будан дар назди қонун ва суд; иштироки намоёндагони созмонҳои ҷамъиятӣ ва ҷомеаҳои шахрвандию меҳнатӣ дар суд.

Тартиби фаъолияти судҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Суди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суди конститусионӣ хусусияти ба худ хос дорад ва ба дигар судҳо монанд нест. Он ба хотири ҳифзи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунад ва мақоми болоӣ ва поёнии судӣ надорад. Тибқи Конститутсия (қисми 4-и моддаи 89) ва Қонуни конститусионӣ «Дар бораи Суди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон», салоҳияти Суди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз муайян намудани мувофиқати қонунҳо, санадҳои меъёрии ҳуқуқии яқҷояи

Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намоёндагон, Президент, Хукумат, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ ва дигар мақомоти давлатию ҷамъиятӣ, шартномаҳои ба қувваи қонун надаромадаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Конститутсия иборат аст. Дар мавриди бо қарори Суди конститусионӣ ғайриконститусионӣ эътироф шудани баъзе меъёрҳои қонун, қувваи қонунии он аз байн меравад. Қарори суди мазкур дар ин хусус қатъӣ буда, аз ҷониби дигар, мақомоти давлатӣ баррасӣ карда намешавад. Суди конститусионӣ, инчунин баҳсҳои вобаста ба салоҳият байни мақомоти давлатиро баррасӣ мекунад.

Вобаста ба мақоми хос доштани Суди конститусионӣ талаботи қонун нисбат ба номзадҳо барои судягӣ дар суди мазкур қиддитар аст: номзад бояд таҳсилоти олии ҳуқуқшиносӣ дошта бошад, синнаш аз 30-сола кам набошад, беш аз 7 сол собиқаи кории касбӣ дошта бошад. Синни ниҳоии дар вазифаи судя будан барои занон 58 ва барои мардон 63 мебошад. Судяи Суди конститусионӣ наметавонад вазифаи дигари бо музди кор вобастабударо иҷро кунад, вакили мақомоти намоёндагӣ, узви ҳизб ё созмонҳои сиёсӣ бошад (ба истиснои фаъолияти илмӣ, эҷодӣ ва омӯзгорӣ). Санадҳои ин суд аз қарор, хулоса ва таъйинот иборатанд.

Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давлати мо мақоми олии судӣ ба ҳисоб меравад ва аз болои фаъолияти судҳои ҳарбии гарнизонҳои Душанбе, Хучанд, Хатлон, Хоруғ, суди ВМКБ, вилоятҳои Сӯғд, Хатлон, шаҳри Душанбе, шаҳру ноҳияҳо оид ба парвандаҳои маданӣ, ҷиноятӣ, маъмурӣ ва дигар парвандаҳои дар тобеияти ин судҳо қарордошта назорати судиро ба амал мебарорад. Мақоми олӣ доштани ин суд аз он иборат аст, ки вай нисбат ба судҳои вилоят ва шаҳру ноҳия, судҳои ҳарбии гарнизонҳо суди болоӣ ба шумор меравад ва асоснок будани санадҳои судии аз ҷониби судҳои поёни қабулшударо муайян мекунад, яъне доир ба амалӣ шудани адолати судӣ назорати судӣ мебарорад.

Суди Олӣ ваколати тағйир додан, ба қувваи қонунӣ монандани санади судӣ, бекор кардан ва баровардани санади судии дигарро доир ба тамоми парвандаҳои ҷиноятӣ, граждани ва маъмурӣ дорад. Суди Олӣ инчунин таҷрибаи судии судҳои поёниро муайян мекунад, яъне ҳуқуқи ба ин судҳо додани тавзеҳоти дастуриро дорад.

Мансабҳои раис, муовини раис ва судяҳои ин суд интихобӣ мебошанд. Ба вазифаҳои раис, муовини раис ва судяҳои Суди Олӣ шахсе интихоб мешавад, ки танҳо шахрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дошта бошад, дорои таҳсилоти ҳуқуқшиносӣ буда, синнашон аз 30 сол кам набошад, ба ҳайси судя ҳадди ақал 5 сол собиқаи корӣ дошта бошад. Синни ниҳонии дар вазифаи судя будан барои занон 58 ва барои мардон 63 мебошад. Номзадҳо ба вазифаи судяи Суди Олӣ бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муддати 10 сол интихоб карда мешаванд. Сохтори Суди Олӣ аз Пленум, Раёсат, коллегияҳои судӣ парвандаҳои маданӣ, парвандаҳои ҷиноятӣ, парвандаҳои оилавӣ, парвандаҳои маъмурӣ ва Коллегияи ҳарбӣ иборат аст. Пленуми Суди Олӣ марҳалаи олии судӣ ба ҳисоб меравад.

Судҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Суди Олии иқтисодӣ, суди иқтисодии ВМКБ, судҳои иқтисодии вилоятӣ, суди иқтисодии шаҳри Душанбе ба низоми судҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мешаванд ва онҳо адолати судиро дар соҳаи муносибатҳои хоҷагӣ ва иқтисодӣ ба амал мебароранд. Судҳои иқтисодӣ аз рӯйи салоҳияти худ аз дигар судҳо фарқ мекунанд, зеро онҳо баҳсҳои иқтисодиро ҳал мекунанд, ки аз муносибатҳои ҳуқуқии маданӣ, маъмурӣ ва дигар муносибатҳои ҳуқуқӣ бармеоянд. Доираи субъектҳои ба судҳои иқтисодӣ муроҷиаткунанда муайян аст. Инҳо шахсони ҳуқуқӣ, ташкилоту ширкатҳо, ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ, кооперативҳои истеҳсолӣ ва соҳибкорон мебошанд. Мазмуни муроҷиати онҳо масъалаи молу мулк ва ҳимояи ҳуқуқи молумулкист.

Ғайр аз ин, судҳои иқтисодӣ дар доираи салоҳияти худ ба рои пешгирӣ кардани ҳуқуқвайронкунӣ дар соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ ва дигар навъҳои фаъолияти иқтисодӣ вазифадор мебошанд.

Судҳои ҳарбӣ

Судҳои ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низоми судии Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил буда, дар Вазорати мудофиаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Гвардияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Сарраёсати Қўшунҳои сарҳадии Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи ҳолатҳои фавқулода ва мудофиаи граждании назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қўшунҳои дохилии Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бригадаи посбони Сарраёсати иҷроӣ ҳазои ҷиноятии Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии таъминоти амволи махсуси назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, корхонаҳо, муассисаҳо, дигар ташкилотҳои Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва тамоми қисмҳои ҳарбӣ адолати судиро ба амал мебароранд. Фарқи асосии судҳои ҳарбӣ аз дигар судҳо дар он аст, ки судҳои ҳарбӣ парвандаҳоро нисбат ба шахсони ҳарбӣ баррасӣ мекунанд.

Аз болои судҳои ҳарбӣ Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон назорати судӣ мебарад.

Судҳои ҳарбии гарнизонҳои Душанбе, Хучанд, Хатлон, Хоруғ ва коллегии ҳарбии Суди Олӣ ба низоми судҳои ҳарбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мешаванд. Судҳои ҳарбии гарнизонҳо аз ҷиҳати ҳайат ба суди шахру ноҳия монанд мебошанд. Судҳои ҳарбӣ салоҳияти баррасии парвандаҳои маданӣ ва ҷиноятиро доранд. Ин судҳо парвандаҳои зикршударо ҳамон вақт баррасӣ мекунанд, ки агар онҳо ба судҳои ҳарбӣ тобеияти идоравӣ дошта бошанд. Барои муайян кардани тобеияти идоравии парвандаҳои ҷиноятӣ мафҳумҳои хизмати ҳарбӣ ва хизматчиӣ ҳарбӣ будан ё набудани ҷавобгарро доништан лозим аст. Шахсе хизматчиӣ ҳарбӣ ҳисобида мешавад, ки ӯ дар хизмати ҳарбӣ қарор дошта

бошад. Судҳои ҳарбӣ тамоми парвандаҳо оид ба ҷиноятҳои содирнамудаи хизматчиёни ҳарбӣ, ҳайати афсарон, прапоршикҳо, сержантҳо, старшинаҳо ва сарбозони Кумитаи давлатии амнияти миллий, хизматчиёни ҳарбии Қўшунҳои сарҳадии Кумитаи давлатии амнияти миллий, Гвардияи миллий, қўшунҳои дохилию посбонӣ, қисмҳои милитсияи аз рӯи даъват ташкилшудаи Вазорати қорҳои дохилӣ, сохтмончиёни ҳарбӣ ва шахсони ҳайати роҳбарикунандаи муассисаҳои ислоҳиро баррасӣ мекунанд.

Суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоятӣ, суди шаҳри Душанбе

Судҳои номбаршуда баъд аз Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои судҳои шахриву ноҳиявӣ суди болоӣ ба ҳисоб мераванд. Судҳои вилоятӣ парвандаҳоро дар марҳалаи яқум баррасӣ мекунанд. Ин судҳо, тибқи қонунгузорию мувофиқи ҷиноятӣ, дар ҳудуди вилоят, ҳамчун суди зинаи яқум, парвандаҳо доир ба ҷиноятҳои одамқушӣ, таҷовуз ба номус, терроризм, генотсид, биотсид ва ғайраро баррасӣ мекунанд. Ҳайати судҳои вилоятӣ аз раис, муовини яқум, муовини раис, судяҳо ва машваратчиёни халқӣ иборат аст.

Судҳои шаҳр ва ноҳия

Судҳои шаҳр ва ноҳия дар низоми судии мамлакат мавқеи асосӣ доранд. Онҳо суди зинаи яқум буда, парвандаҳоро танҳо ба сифати суди марҳалаи яқум моҳиятан баррасӣ мекунанд. Мувофиқи моддаи 85-уми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонунгузорӣ дар бораи судҳо, шахсе ба вазифаи судьяи суди шаҳр ва ноҳия таъйин мешавад, ки танҳо шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дошта бошад, дорои таҳсилоти олии ҳуқуқшиносӣ буда, синни ӯ аз 25-сола кам набошад ва ҳадди ақал 3 сол собиқаи қори қасбӣ дошта бошад. Синни ниҳоии дар вазифаи судья барои занон 58 ва барои мардон 63 мебошад.

Судяҳои суди шаҳр ва ноҳияро бо пешниҳоди раиси Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъйин мекунанд. Хоста гирифта ва пешниҳод намудани номзадҳо ба вазифаи судяҳои суди шаҳр ва ноҳия

ба зиммаи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон гузошта шудааст. Шахсоне, ки бори аввал ба вазифаи судья пешбарӣ мешаванд, чун коида бо пешниҳоди комиссияи имтиҳонии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муҳлати як сол ба сифати коромӯз-судья фаъолият мекунанд.

Танҳо баъд аз ба сифати коромӯз-судья як сол фаъолият кардан номзадҳо ба вазифаи судьяи шахрӣ ва ноҳиявӣ пешбарӣ шуда, бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин вазифа таъйин карда мешаванд ва соҳиби ваколати судья мегарданд.

Ҳайати суди шахру ноҳия яке аз масъалаҳои муҳим мебошад. Мувофиқи қонунгузорӣ, ҳайати суди шахр ва ноҳия аз раиси суд, муовини раис, судяҳо ва машваратчиёни халқӣ иборат ҳастанд. Ҳоло дар кишвар 69 суди шахриву ноҳиявӣ амал мекунанд, ки қисме якҳайата ва қисми дигар бисёрҳайата мебошанд. Ин ҳолат аз шумораи аҳоли ва шумораи қорҳо дар суд вобастагӣ дорад. Дар судҳои шахру ноҳияҳо, ки таркибашон аз 5 ва бештар судяҳо иборатанд, вазифаи муовини раиси суд муқаррар карда шудааст. Сарфи назар аз ҳайати суд ба ҳар судья 20 машваратчиҳои халқӣ интихоб мешавад.

§ 2. ВАЗИФАҲО ВА СОҲТОРИ ВАЗОРАТИ АДЛИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мувофиқи «Низомномаи Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки онро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори худ аз 30-юми сентябри соли 2021, № 413 тасдиқ кардааст, Вазорати адлия мақоми иҷроияи марказии ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки дар доираи ваколатҳои худ амалисозии сиёсати давлатро дар соҳаҳои меъёрҷодкунӣ, таъминоти ҳуқуқии муносибатҳои байналмилалӣ, баҳисобгирӣ, бақайдгирии давлатӣ, мураттабсозии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, назорати фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ, ёрии ҳуқуқӣ ба шаҳрвандон, тарғибу ташвиқи ҳуқуқӣ, иҷрои ҷазои ҷиноятӣ, экспертизаи судӣ, сабти асноди ҳо-

лати шаҳрвандӣ ва дигар соҳаҳоеро, ки бо қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян шудаанд, таъмин мекунад.

Вазифаҳои асосии вазорати мазкур иборатанд аз:

– таъмини амалисозии сиёсати ягонаи давлат дар соҳаи меъёрҷодкунӣ; иштирок дар фаъолияти ҳуқуқҷодкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути таҳия ва пешниҳоди лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, гузаронидани санҷиши ҳуқуқии лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, таъмини мутобиқат байни санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст; баҳисобгирии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ; гузаронидани санҷиш, экспертизаи давлатии зиддикоррупсионии санадҳои меъёрии ҳуқуқии хусусияти умумихатмидоштаи вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ, мақомоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бонки миллии Тоҷикистон, Агентии амнияти ядрӣ ва радиатсионии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот ва бақайдгирии онҳо; пешбурди Таснифи ягонаи умумихуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон; мураттабсозӣ ва пешбурди нусхаҳои назоратии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ; пешбурди маҳзани мутамаркази иттилооти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон; интишоори расмӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ; назорат ва санҷиши фаъолияти ҳуқуқҷодкунии вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ, мақомоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бонки миллии Тоҷикистон, Агентии амнияти ядрӣ ва радиатсионии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот вобаста ба санадҳои меъёрии ҳуқуқии хусусияти умумихатмидошта; дар доираи ваколатҳои худ таъмини фаъолияти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи байналмилалӣ, иштирок дар омодагӣ ва баимзорасонии

шартномаҳои байналмилалӣ; амалӣ кардани сиёсати давлатӣ дар соҳаи расонидани ёрии ҳуқуқӣ, таълиму тарбияи ҳуқуқӣ ва тарғиби ҳуқуқӣ; таъмини фаъолияти нотариат ва мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ; бақайдгирии давлатии иттиҳодияҳои чамъиятӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ, гарави молу мулки манқул ва шартномаҳои консессионӣ; гузоштани апостил ба ҳуҷҷатҳои расмӣ содиротии мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ, нотариусҳои давлатӣ, мақомоти судӣ, мақомоти истехсолоти иҷро ва мақомоти прокуратура; роҳбарӣ, Ҳамоҳангсозии байнисоҳавӣ, арзбӣ ва назорати сифати хизматрасонии давлатӣ; таъмини иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ; ташкил ва гузаронидани экспертизаи судӣ ва криминалистӣ; тақмили таҳассуси кадрҳои ҳуқуқшинос бо дар назар доштани талабот ва меъёрҳои замонавӣ; таъсиси комиссияи таҳассусӣ барои ҳал кардани масъалаҳои соҳиб шудан ба мақоми адвокат ва қатъ намудани он; баррасии саривақтӣ ва босифати шикоятҳо, аризаҳо ва дигар муриҷиятҳои шахсонӣ воқеӣ ва ҳуқуқӣ ва дигар вазифаҳо.

Муҳимтарин самти фаъолияти Вазорати адлия амалӣ кардани сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқист. Баъдан мутахассисони вазорат ба лоиҳаи Ҳамаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҳулоса пешниҳод мекунанд, ҳизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои чамъиятиро сабти ном мекунанд, инчунин шартномаҳои гравро ба қайд мегиранд.

Нақшаи идоракунии Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро дастгоҳи марказӣ, сарраёсати иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ, раёсатҳои адлияи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ва вилоятҳо, саридораи нотариалии давлатӣ, идораҳои нотариалии давлатии шаҳрҳо ва ноҳияҳо, шуъба-хонаҳои ақди никоҳи шаҳрҳои Душанбе ва Хучанд, бахшҳои сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ дар шаҳру ноҳияҳо, инчунин номгӯйи ташкилотҳои низоми Вазоратро маркази ҷумҳуриявии экспертизаи судӣ ва криминалистӣ, донишкадаи тақмили ихтисос, корхонаи воҳиди давлатии «Қонуният» ва муассисаи давлатии «Маркази ёрии ҳуқуқӣ» ташкил медиҳанд.

§ 3. МАҚОМОТИ САБТИ АСНОДИ ҲОЛАТИ ШАҲРВАНДӢ

Асноди ҳолати шаҳрвандӣ амали шаҳрванд ё ҳолатест, ки боиси ба вучуд омадан, тағйир додан ва қатъ намудани ҳуқуқ ва уҳдадориҳо шуда, ҳолати ҳуқуқии шаҳрвандонро муайян мекунад. Таваллуд, ақди никоҳ, бекор кардани ақди никоҳ, фарзандхонӣ, муқаррар кардани падарӣ, иваз намудани ном, номи падар ва насаб, инчунин вафот аз ҷумлаи ҳолатҳои мебошанд, ки вазъи ҳуқуқиву шаҳрвандии шаҳрвандонро муқаррар мекунанд. Бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ аз тарафи шуъба ва бахшҳои САҲШ-и шаҳру ноҳияҳо ва ҷамоатҳои шаҳраку деҳот сурат мегирад. Бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон истиқомат мекунанд, дар муассисаҳои консулии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давлатҳои хориҷӣ сурат мегирад.

Мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандии ноҳия ва шаҳр таваллуд, вафот, ақди никоҳ, бекор кардани ақди никоҳ, фарзандхонӣ, муқаррар намудани падарӣ, иваз кардани ном, номи падар ва насабро ба қайди давлатӣ гирифта, асноди ҳолати шаҳрвандиро тағйир медиҳанд, пурра, ислоҳ ва бекор мекунанд, сабтҳои гумшударо барқарор мекунанд, инчунин китобҳои аснодро нигоҳ медоранд, шаҳодатномаи такрорӣ ва маълумотномаҳои дахлдор медиҳанд. Ҷамоатҳои шаҳраку деҳот танҳо таваллуд, вафот, ақди никоҳ ва муқаррар намудани падариро ба қайди давлатӣ мегиранд. Ҳамаи ин амалҳоро мақомоти САҲШ тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ» (аз 29-уми апрели соли 2006), анҷом медиҳанд. Шуъба ва бахшҳои сабти асноди ҳолати шаҳрвандии Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми назоратӣ ва ҳамоҳангсозандаи фаъолияти мақомоти САҲШ дар кишвар мебошад.

Вазифа ва ваколатҳои идораҳои нотариалӣ

Вазифаи асосии нотариали давлатӣ ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахсони воқеӣ, ҳуқуқӣ ва давлат бо роҳи аз номи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷо овардани амалиёти нотариалии пешбининамудаи қонунгузорӣ аст. Ин ва дигар вазифаҳои нотариат дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи нотариати давлатӣ» муқаррар шудаанд. Доираи ваколатҳои идораҳои нотариалӣ доир ба пешбурди амалиёти нотариалӣ хеле васеъ аст: тасдиқ кардани аҳдҳо, шартномаҳо, васиятномаҳо, ваколатномаҳо; додани шаҳодатномаҳо оид ба ҳуқуқ ба мерос; тасдиқ кардани ҳаққонияти нусхаи ҳуччатҳо; тасдиқ намудани дурустии тарҷумаи ҳуччатҳо аз як забон ба забони дигар; навиштани номаҳои иҷроия; додани шаҳодатномаҳо доир ба ҳуқуқи моликият ва ғайра.

Фаъолияти идораҳои нотариали давлатӣ таҳти назорати давлат қарор дорад. Қонуни зикршуда назоратро аз болои фаъолияти идораҳои нотариалии давлатӣ ба зиммаи Вазорати адлия, раёсатҳои адлияи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳои Суғд ва Хатлон вогузор кардааст.

§ 4. ПРОКУРАТУРАИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВАЗИФА ВА САМТҲОИ АСОСИИ ФАЪОЛИЯТИ ПРОКУРАТУРА

Мақомоти прокуратура дар таъмини волоияти қонун, тартиботи ҳуқуқӣ, ҳифзи ҳуқуқи озодӣ ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандон саҳми асосӣ доранд. Ҳамин аст, ки дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мақомоти прокуратура боби алоҳида (боби 9) бахшида шудааст. Дар моддаи 93-и Конститутсия зикр шудааст, ки дар ҳудуди Тоҷикистон назорати риояи дақиқ ва иҷрои якхелаи қонунҳоро Прокурори генералӣ ва прокурорҳои тобеи он дар доираи ваколати худ татбиқ мекунанд. Инчунин, дар моддаи 94 қайд шудааст, ки низоми ягонаи марказонидашудаи прокуратураи

Тоҷикистонро Прокурори генералӣ роҳбарӣ мекунад ва ӯ дар назди Маҷлиси миллӣ ва Президент масъул аст.

Фаъолияти мақомоти прокуратураро санади меъёрии ҳуқуқии махсус – Қонуни конституционӣ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» (аз 25-уми июли соли 2005) ба танзим мебарорад. Тибқи моддаи 4-уми ҳамин қонун, вазифаҳои мақомоти прокуратура бо мақсади ҳифзи мустақилият ва соҳибхитӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, асосҳои сохтори демократии ҳокимияти давлатӣ, вазъи ҳуқуқии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, динӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва дигар сохторҳои ғайридавлатӣ амалӣ карда мешаванд.

Самтҳои асосии фаъолияти прокуратура дар моддаи 5-и қонуни номбаршуда инъикос ёфтаанд. Яке аз самтҳои асосии фаъолияти прокуратура назорати прокурорӣ мебошад.

Назорати прокурорӣ чунин маъно дорад, ки кормандони мақомоти прокуратура дар доираи ваколатҳои худ ҳуқуқдоранд, ки назорати риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳо аз ҷониби вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар идораҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, мақомоти идораи ҳарбӣ, мақомоти назорат, бонкҳо, корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва динӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои дигар, сарфи назар аз тобеияташон, мансубият ва шакли моликияти онҳо, аз тарафи шахсони мансабдорашон, инчунин ба қонунҳо мутобиқ будани санадҳои ҳуқуқии баровардаашонро назорат кунанд; ба риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ки ҳамчун арзиши олии эътироф шудаанд, аз тарафи ҳамаи сохторҳо ва шахсони мансабдор назорат баранд; риоя ва иҷрои қонунҳо аз тарафи мақомоте, ки бар зидди ҷинояткорӣ ва ҳуқуқвайронкуниҳои дигар мубориза мебаранд, инчунин мақомоте, ки бо фаъолияти оперативӣ ҷустуҷӯӣ, таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ машғул мебошанд, назорат кунанд; ба риоя ва иҷрои қонунҳо дар

чойҳои нигоҳдории боздоштшудагон, ҳабси пешакӣ, ҳангоми иҷрои ҷазо ва дигар чораҳои дорони хусусияти маҷбуркунӣ, ки суд муқаррар мекунад, назорат кунанд. Гайр аз ин, прокурор ҳақ дорад, ки ҳангоми аз тарафи судҳо баррасӣ шудани парвандаҳо, яъне дар мувофиқи судӣ иштирок кунад ва нисбат ба ҳалнома, ҳукм, таъйинот ва қарори суд эътироз пешниҳод намояд. Прокурорҳо ҳангоми гузаронидани санҷишҳо ва таҳлили маводди умумии назорати прокурорӣ дар доираи салоҳияти худ чор наъви санади прокурорӣ қабул мекунанд: эътироз, пешниҳод, қарор ва амр.

Эътирози прокурор нисбат ба санад, супориш ва дигар ҳуҷҷатҳои аз тарафи мақомот ва шахсони мансабдор қабулшуда, ки хилофи қонун мебошанд, ба мақомоти интишордодаи ин санад ё мақомоти болоӣ оварда мешавад. Ҳуқуқи пешниҳоди эътироз танҳо ба прокурор ва муовини ӯ дода шудааст. Муҳлати баррасии эътирози прокурор 10 рӯз аст. Агар дар ин муҳлат ба прокурор ҷавоби хаттӣ дода нашавад ва ё эътирози прокурор бесабаб рад карда шавад, он гоҳ ӯ метавонад барои гайриқонунӣ дониستاني санад бо аризаи даъвогӣ ба суд муроҷиат кунад.

Пешниҳоди прокурор дар хусуси баргараф кардани қонунвайронкуниҳо, сабабу омилҳои ба онҳо мусоидаткарда ба муассисаву ташкилот ва шахси мансабдоре фиристода мешавад, ки ба баргараф кардани қонунвайронкунӣ ваколат дорад. Ин муассисаву ташкилот ва ё шахси мансабдор бояд дар муддати на дертар аз як моҳ доир ба пешниҳоди прокурор тадбирҳои дахлдор андешида, аз натиҷаи он ба таври хаттӣ ба прокурор хабар диҳад.

Қарори прокурор ва ё муовини ӯ ҳангоми ошкор кардани қонунвайронкунӣ дар рафтори шахси мансабдор ё шахрванд бо дарназардошти муқаррароти қонун доир ба оғоз кардани истехсолот дар бораи ба ҷавобгариҳои интизомӣ, моддӣ ва маъмурий кашидан ё дар бораи оғоз кардани парвандаи ҷиноятӣ бароварда мешавад. Ин санади прокурор низ бояд дар муддати 10 рӯз, ба истиснои қарор оид ба оғоз

намудани парвандаи ҷиноятӣ, аз ҷониби шахси мансабдор ва ё дигар мақоми босалоҳият баррасӣ карда шавад.

Амри прокурор дар мавридҳои пешниҳод карда мешавад, ки қонунвайронкунӣ ошкор шудааст ва дар ҳолати фавран бартараф карда нашуданаш метавонад ба манфиати давлат, корхонаву муассиса ва ё шахрвандон зарари ҷиддӣ расонад. Амри прокурор бояд бетаъхир иҷро шуда, дар ин бора ба ӯ маълумот дода шавад. Қонун ғайр аз прокурор, инчунин ба муовини ӯ ва шахси ваколатдорнамудаи онҳо (масалан, ёрдамчиҳои калони прокурор, прокурори шуъба ва монанди онҳо) ҳуқуқи баровардани амрро додааст.

Низом ва сохтори мақомоти прокуратура

Мувофиқи моддаи 13-и Қонуни конституционӣ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон», Прокуратураи генералӣ, Сарпрокуратураи ҳарбӣ, прокуратураи ВМКБ, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, прокуратураи нақлиёт, прокуратураи шаҳру ноҳияҳо ва дигар прокуратураҳои ба онҳо баробаркардашуда, прокуратураи ҳарбии гарнизонҳо ва прокуратураи назорат аз болои иҷроӣ қонунҳо дар муассисаҳои ислоҳӣ ва иҷроӣ ҷазо низоми мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳанд. Дар сохтори прокуратураи ВМКБ, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, прокуратураи нақлиёти Тоҷикистон ғайр аз роҳбарият, инчунин раёсатҳо, шуъбаҳои дахлдор ва шуъбаи тафтишот мавҷуданд. Дар прокуратураи шаҳру ноҳияҳо ёрдамчиён, ёрдамчиёни калони прокурор ва муфаттишон фаъолият мекунанд. Ба низоми марказонидашудаи прокуратура, Прокурори генералӣ роҳбарӣ мекунанд. Фаъолияти прокуратура танҳо ба Конститутсия ва қонунҳои конституционӣ, қонунҳо ва санадҳои байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, асос меёбад. Иҷроӣ санадҳои меъёрии Прокурори генералӣ аз ҷониби тамоми мақомоти прокуратура ҳатмист.

Прокурори генералӣ дар назди Президент ва Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъул аст.

Үро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ризояти Маҷлиси миллии Маҷлиси Олӣ ба вазифа таъйин ва аз вазифа озод мекунад. Муҳлати ваколати Прокурори генералӣ ва дигар прокурорҳо 5 сол аст. Ба мақомоти прокуратура шахрвандоне ба қор қабул карда мешаванд, ки синнашон то 35-сола буда, таҳсилоти олии ҳуқуқшиносӣ ва сифатҳои ахлоқиву қорӣ доранд, забони давлатиро медонанд, инчунин вазъи саломатиашон ба иҷрои вазифаҳои прокуратура мутобиқат мекунад. Шахсони бетабаа, шахрвандони хориҷӣ, шахсоне, ки аз рӯйи ҳулосаи тиббӣ имконияти иҷрои вазифаро надоранд, таҳсилоти олии ҳуқуқшиносӣ надоранд, доғи судӣ доранд, бо ҳукми суд аз ҳуқуқи ишғол кардани вазифаҳои муайяни давлатӣ маҳрум шудаанд, бо қарори суд ғайри қобили амал эътироф шудаанд, ба мақомоти прокуратура ба қор қабул карда намешаванд.

§ 5. МАҚОМОТИ ТАҲҚИҚ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Тибқи қонунгузори мавҷуда, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон воҳидҳои мақомоти Вазорати қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, воҳидҳои мақомоти Қумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, воҳидҳои мақомоти Вазорати мудоғиаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, воҳидҳои мақомоти Қумитаи ҳолатҳои фавқулода ва мудоғиаи граждани назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, сардорони муассисаҳои ислоҳӣ, воҳидҳои мақомоти назорати давлатии зидди сӯхтор, воҳидҳои Гвардияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, воҳидҳои мақомоти гумрук, воҳидҳои мақомоти Агентии назорати маводди нашъаовари назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, воҳидҳои мақомоти махсусгардонидашудаи мубориза бо қоррупсия ба мақомоти таҳқиқ дохил мешаванд.

Мувофиқи ин номгӯй, мақомоти қорҳои дохилӣ, яъне милитсия, дар мамлакат мақоми асосии таҳқиқ ба шумор меравад. Қормандони масъули милитсия аз рӯйи парван-

даҳои ҷиноятӣ, ки тафтишоти пешакиро талаб мекунанд, таҳқиқ бурда, сипас, маводди ҷамъоваришударо ба мақомоти тафтишотӣ месупоранд. Мувофиқи қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ, парвандаҳо оид ба ҷиноятҳои одамкушӣ, ғоратгарӣ, роҳзанӣ, таҷовуз ба номус ва монанди инҳо тафтишоти пешакиро талаб мекунанд. Ғайр аз милитсия, мувофиқи Қонун «Дар бораи сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (аз 1-уми августи соли 1997) қўшунҳои сарҳадӣ низ дар ҳудуди сарҳадӣ ҳуқуқи бурдани таҳқиқро доранд. Ба онҳо ҳуқуқ дода шудааст, ки дар минтақаи сарҳад молҳо, борҳо ва дигар воситаҳои нақлиёти ғайриқонунӣ интиқолшавандаро мусодира карда, ба ҳадамоти гумрук ва маводди нашъадорро ба ҷузъу томҳои Агентии назорати маводди нашъадори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон супоранд.

Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳо» (аз 10-уми декабри соли 1999), Агентии маводди нашъадори назди Президент ҳуқуқ дорад, ки дар минтақаҳои сарҳадӣ ва гумрукӣ таҳқиқ барад.

Кумитаи давлатии амнияти миллӣ низ дар ҳайати раёсату шуъбаҳои он дар ВМКБ, вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо, шуъбаҳои он дар Қувваҳои Мусаллаҳ, дигар қўшунҳо ва воҳидҳои ҳарбӣ тибқи қонунгузори мавҷуда (Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ ва Қонун «Дар бораи мақомоти амнияти давлатӣ») мақоми таҳқиқ ба шумор рафта, ҷиноятҳои дар моддаҳои 305 (хиёнат ба давлат), 308 (ҷосусӣ), 311 (ифшои сирри давлатӣ) ва дигар моддаҳои дахлдори дар Кодекси ҷиноятӣ зикршуда ба тобеияти тафтишотии ин мақомот дахл доранд.

Тибқи қонун, ҳадамоти гумрук низ мақоми давлатии ҳифзи ҳуқуқ эътироф шуда, қормандони масъули он аз рӯйи парвандаҳо оид ба ҷиноятҳои вобаста ба қочоқ ва саркашӣ қардан аз пардохтҳои гумрукӣ (моддаҳои 289, 291-и Кодекси ҷиноятӣ) ҳуқуқи гузаронидани амалиёти таҳқиқӣ ва тафтишотиро доранд.

§ 6. САМТҲОИ ФАЪОЛИЯТ ВА САЛОҲИЯТИ МИЛИТСИЯ

Милитсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми давлатии хифзи ҳуқуқ ва таҳқиқу тафтишот ба шумор рафта, вазифаи асосии он хифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, тартиботи ҷамъиятӣ, манфиатҳои ҷамъияту давлат аз кирдорҳои ҷинояткорона ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳост. Милитсия ба сохтори мақомоти корҳои дохилӣ шомил буда, ба Вазорати корҳои дохилӣ итоат мекунад. Самти асосии фаъолияти милитсия мувофиқи моддаи 5 Қонун «Дар бораи милитсия» (аз 17-уми майи соли 2004), Ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, сарфи назар аз шаҳрвандӣ, ҷойи истиқомат, ҷинс, миллат, наҷод, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, таҳсил, вазъи иҷтимоӣ ва молумулкӣ мебошад. Самтҳои дигари кори милитсия аз пешгирии қардан ва бартарарф намудани ҷинояткориҳо ва дигар қонунвайронкуниҳо, Ҳимояи манфиатҳои ҷамъиятиву давлатӣ, таъмини тартибот ва амнияти ҷамъиятӣ, ошкор намудан ва таҳқиқу тафтиши ҷиноятҳо, ҷустуҷӯи шахсоне, ки ҷиноят содир кардаанд, Ҳимояи ҳама гуна шаклҳои моликият аз кирдорҳои ғайриқонунӣ, таблиғоти ҳуқуқӣ, таъмини беҳатарии ҳаракат дар роҳ, инчунин, татбиқ ва иҷрои ҷазои маъмури иборат аст.

Муҳимтарин вазифаи милитсия ошкор ва пешгирии қардани ҷиноят ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳое мебошад, ки ба ҳаёт, саломати ва ҳуқуқу озодиҳои инсон таҳдид мекунанд. Бо ин мақсад қормандони милитсия амалиёти оперативӣ ҷустуҷӯӣ гузаронида, тартиботи қонуниро дар ҷойҳои ҷамъиятӣ таъмин мекунанд. Қабул намудани аризаву хабар ва маълумоти дигар дар хусуси ҷиноят ва ҳуқуқвайронкуниҳо аз тарафи шаҳрвандон, ба қайд гирифтани онҳо ва андешидани чораҳои зарурӣ доир ба онҳо аз ҷумлаи вазифаҳои ҳамаҷуз ми милитсия ба шумор меравад.

Милитсия ҳуқуқ дорад, ки аз шаҳрвандон ва шахсони мансабдор низ риоя қардани тартиботи ҷамъиятӣ, қатъ қардани ҳуқуқвайронқунӣ ва дигар кирдореро, ки ба татбиқи вақо-

латҳои милитсия монеа мешаванд, талаб кунад ва дар сурати иҷро нагардидани ин талабот, мувофиқи қонун аз чораҳои маҷбуркунӣ истифода кунад. Кормандони милитсия ҳақ доранд, ки аз шахсони дар содир намудани ҷинойт ва ё дигар ҳуқуқвайронкунӣ гумонбаршуда ҳуҷжат талаб карда, онҳоро санҷанд, нисбат ба шахсоне, ки ҳуқуқвайронкунии маъмури содир кардаанд, ҳуҷжатҳои зарури тартиб диҳанд ва мувофиқи талаботи қонун тадбирҳои лозимаро анҷом диҳанд. Инчунин, кормандони милитсия ҳуқуқ доранд, ки бо зарурати пешгирии бевоситаи ҷинойт, таъқиби шахси гумонбаршуда дар содир намудани ҷинойт ва вазъи ғавқулодаи ба амнияти ҷамъияти таҳдидкунанда ба хонаҳои истиқоматӣ, биноҳои корхонаву муассисаҳо ва қитъаҳои замини шахсони алоҳида, ба истиснои намояндагҳои дипломатӣ, консулгарихо ва намояндагии ташкилотҳои байналмилалӣ дохил шаванд ва чораҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ гузаронанд, аммо дар ин ҳолат онҳо вазифадор мешаванд, ки дар муддати 24 соат аз ин гуна амалиёт ба прокурор хабар диҳанд. Инчунин, аз шахрвандон ва шахсони мансабдор ҳуҷжатҳои дорои аломатҳои сохтакорӣ, молу мавод ва моддаҳои дар муомилоти шахрвандӣ манъбуда ва моликияти бесохибро нигоҳ доранд ва бо тартиби муқарраркардаи қонун мансубияти минбаъдаи онҳоро ҳал кунанд.

Дар ҳайати Вазорати корҳои дохилӣ, инчунин, бо мақсади пурзӯр намудани мубориза алайҳи ҷинойткорӣ, сохторҳои гуногун, аз қабилҳои бригадаҳои махсус ва кӯшунҳои дохилӣ созмон дода шудаанд, ки вазифаҳои хизматӣ-муҳорибавиро иҷро мекунанд. Дар давраи ҷанг сохторҳои зикршуда захираи Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил мекунанд.

Дар назар доштан лозим аст, ки расонидани кумаки саривақтӣ ва беғаразона ба кормандони милитсия ҳангоми иҷрои ғавқулодаи хизмати онҳо қарзи шахрвандии ҳар як сокини кишвар ба шумор меравад. Бо иҷрои ин амал, ҳар шахс, сарфи назар аз синну солаш, метавонад дар пешгирии ҷинойткорӣ ва пойдории тартиботи ҷамъияти сахми муносиб гузорад.

§ 7. АГЕНТИИ НАЗОРАТИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯВӢ ВА МУБОРИЗА БО КОРРУПСИЯ. МАҚМОТИ ГУМРУК

Бо дигар шудани шароити иқтисодиву иҷтимоӣ ва рушди давлатдорӣ, роҳу усулҳои мубориза бо ҷинояткорӣ низ тағйир меёбанд. Ҳамин тавр, ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Тоҷикистон илова шудани сохтори нав – Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсиҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон тақозои шароити нави иҷтимоиву иқтисодӣ дар мамлакат мебошад. Аз номи ин мақомоти ҳифзи ҳуқуқ маълум мешавад, ки он аз болои фаъолияти низоми молияи кишвар назорат бурда, аз ҷониби дигар, дар мубориза бо падидаи хеле зиёновар ва номатлуб – ришвахӯрӣ саҳмгузор аст. Низомномаи ин сохтор бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10-уми январи соли 2007, № 143 тасдиқ шудааст. Ин мақом дар асоси Конститутсия, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсиҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи назорати давлатии молиявӣ», «Дар бораи муқовимат ба коррупсиҳо», «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ», Кодекси ҷиноятӣ, Кодекси муҳофизати ҷиноятӣ, Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, Кодекси муҳофизати ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон, фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13-уми майи соли 2008, № 457 «Дар бораи тасдиқи Низомномаи адои хизмат дар воҳидҳои ҳифзи ҳуқуқи Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсиҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи тасдиқи Оинномаи интизомии қормандони воҳидҳои ҳифзи ҳуқуқи Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсиҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон», низомномаи зикршуда ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунанда фаъолият бурда, ҳамчун мақоми таҳқиқ дар ошкор ва пешгирии қардани

амалҳои коррупсионӣ масъулият дорад. Воҳидҳои дахлдори агентии мазкур доир ба ҷинойтҳои характери коррупсионидошта парвандаҳои ҷинойтӣ оғоз карда, таҳқиқи онҳо ро анҷом медиҳанд.

Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мақомоти ваколатдори назорати давлатии молиявӣ ва ҳифзи ҳуқуқ назорати давлатии молиявиро доир ба истифодаи самарабахши маблағҳои давлатӣ ва молу мулки давлатӣ барои таъмини амнияти иқтисодии давлат, бо роҳи огоҳсозӣ, пешгирӣ, ошкорсозӣ, рафъи ҳуқуқвайронкуниҳои коррупсионӣ, фош кардан, таҳқиқ ва тафтишоти пешакии ҷинойтҳои коррупсионӣ, иқтисодии хусусияти коррупсионидошта ва ҷинойтҳои ба андоз алоқамандро иҷро мекунад.

Мақомоти Агентиро директори Агентӣ роҳбарӣ мекунад, ки ӯ аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вазифа таъйин ва аз вазифа озод карда шуда, бевосита ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон итоат мекунад. Директори Агентӣ салоҳият ва масъулияти муовинон, сардорони сарраёсатҳо, раёсатҳо, шубҳо, бахшҳо ва роҳбарони дигар воҳидҳои Агентиро муқаррар мекунад.

Мақомоти Агентӣ дорои низоми ягонаи марказонидашуда буда, аз дастгоҳи марказӣ, мақомоти маҳаллӣ, раёсатҳои Агентӣ дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе ва шубҳои минтақавӣ иборат мебошад. Сохтори дастгоҳи марказӣ ва мақомоти маҳаллии Агентӣ аз воҳидҳои назорати давлатии молиявӣ, оперативӣ – ҷустуҷӯӣ, тафтишотӣ ва дигар воҳидҳо иборат мебошад. Таъсис, азнавташкилдихӣ ва барҳамдиҳии мақомоти Агентӣ ва сохторҳои тобеи он, инчунин таҳкими ташкилию штатии мақомоти Агентӣ, тасдиқи низомномаи Агентӣ, сохтори дастгоҳи марказӣ ва нақшаи идоракунии он аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ мешавад.

Вазифаҳои асосӣ ва самтҳои фаъолияти Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба таври зерин муайян кардан мумкин аст:

– татбиқи сиёсати давлатӣ дар самти мубориза бо коррупсия;

– дар доираи ваколати худ таъмин кардани ҳуқуқу озодии инсон ва шаҳрванд, амнияти иқтисодии давлат, ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои қонунии субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ, чамъият ва давлат;

– амалӣ кардани мубориза бо коррупсия дар тамоми шохаҳои ҳокимияти давлатӣ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, иттиҳодияҳои чамъиятӣ, хизбҳои сиёсӣ, ташкилотҳои қарзӣ, корхонаҳо, муассисаҳо ва дигар ташкилотҳо сарфи назар аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ;

– муайян ва дар амал татбиқ кардани тартиб ва тарзу усулҳои гузаронидани таҳлили хавфҳои коррупсия дар мақомоти назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия;

– амалӣ намудани назорати давлатии молиявӣ дар тамоми шохаҳои ҳокимияти давлатӣ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, корхонаю муассиса ва ташкилотҳои давлатӣ, инчунин, дар дигар ҳолатҳои пешбининамудаи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– гузаронидани чорабиниҳои оперативию ҳустучӯӣ бо мақсади огоҳсозӣ, пешгирӣ, ошкорсозӣ, рафъ ва фошкардани ҷиноятҳои коррупсионӣ, иқтисодии хусусияти коррупсионидошта ва ҷиноятҳои ба андоз алоқаманд, ҳустучӯӣ шахсоне, ки ин гуна ҷиноятҳоро содир кардаанд;

– гузаронидани таҳқиқ ва тафтиши пешакии ҷиноятҳои коррупсионӣ, иқтисодии хусусияти коррупсионидошта ва ҷиноятҳои ба андоз алоқаманд;

– гузаронидани экспертизаи давлатии зиддикоррупсионии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва лоихаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ;

– дар доираи ваколати худ ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти мубориза бар зидди коррупсия;

– амалисозии ҳамкориҳои байналмилалӣ доир ба масъалаҳое, ки ба ваколати Агентӣ мансубанд ва ғайра.

Барои иҷрои вазифаҳои мазкур Агентӣ амалиёти оперативӣ-чустучӯӣ, тафтишотӣ, ҳифзи ҳуқуқӣ ва дигар чораҳои дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинишударо анҷом медиҳад. Ин маънои онро дорад, ки воҳидҳои Агентӣ ҳамчун мақомоти таҳқиқ нисбати ҷиноятҳои характери коррупсионидошта парвандаи ҷиноятӣ оғоз карда, таҳқиқи онро анҷом медиҳанд. Дар мавриди тасдиқ нашудани воқеияти ҷинояти хислати коррупсионидошта воҳидҳои Агентӣ дар бораи рад кардани оғози парвандаи ҷиноятӣ қарор қабул мекунанд.

Агентӣ мақоми таҳқиқ ба шумор рафта, фаъолияти худро тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амал мебарорад, ки яке аз самти асосии фаъолияти онро ошкор, пешгирӣ ва баргараф кардани амалҳои коррупсионӣ, ки ба он тобеияти тафтишотӣ доранд, ташкил медиҳад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки аксари ҷиноятҳо бевосита дар минтақаҳои наздисарҳадӣ рӯй дода, бо интиқоли ғайриқонунии молу маводди арзишманд алоқаманданд. Хадамоти гумрук, тибқи моддаи 460-и Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақоми давлатии ҳифзи ҳуқуқ буда, ҳифзи истиқлолият, амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, риояи ҳуқуқ ва уҳдадориҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро ҳангоми интиқол додани мол ва воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукии Тоҷикистон таъмин мекунанд. Хадамоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз раёсати гумруки вилоятҳо, идораҳои гумрукӣ дар нақлиёт ва дидбонгоҳҳои гумрукӣ иборатанд. Кормандони ин хадамот, пеш аз ҳама, бар зидди қочоқ ва дигар ҷинояткориҳо, ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурӣ дар фаъолияти гумрукӣ мубориза мебаранд ва намегузоранд, ки воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ, яроку аслиҳа, моддаҳои тарканд, ашёи фарҳангӣ,

навъҳои набототу ҳайвоноте, ки ба онҳо хавфи нобудшавӣ таҳдид мекунад, инчунин объектҳои моликияти зехнӣ аз тариқи сарҳади гумрукӣ гузаронида шаванд. Ғайр аз ин, қормандони гумрук дар мубориза бар зидди терроризми байналмилалӣ ва пешгирӣ кардани даҳолати ғайриқонунӣ ба фаъолияти авиатсияи маданӣ дар фурудгоҳҳои Тоҷикистон ҳамачониба мусоидат мекунанд.

Мақомоти гумрук ба монанди мақомоти дигари давлатӣ, аз ҷумла мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дорои сохтори ба худ хос мебошад. Сохтори мақомоти гумрукро Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мақомоти ваколатдор доир ба масъалаҳои фаъолияти гумрукӣ, идораҳои минтақавии гумрукӣ, гумрукҳо ва дидбонгоҳҳои гумрукӣ ташкил медиҳад.

Мақомоти гумрук вазифаҳои зеринро иҷро мекунад:

– дар таҳияи сиёсати гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирок намуда, ин сиёсатро амалӣ мекунад;

– дар доираи салоҳияти худ ҳимояи соҳибхитиёрӣ ва амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистонро таъмин мекунад;

– дар доираи салоҳияти худ барои ҳифзи амнияти миллӣ, ҳаёт ва саломатии инсон, ҳифзи муҳити зист ва арзишҳои фарҳангӣ тадбирҳо меандешад;

– тартиби аз сарҳади гумрукӣ гузаронидани молу воситаҳои нақлиётро таъмин мекунад;

– бар зидди қочоқ ва дигар ҷинояткориҳо, ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурӣ дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ мубориза мебаранд;

– дар доираи салоҳияти худ назорати асъорӣ марбут ба молу воситаҳои нақлиёти аз сарҳади гумрукӣ интиқолшавандаро мувофиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом медиҳанд ва дигар вазифаҳои пешбининамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистонро иҷро мекунанд.

Вобаста ба ин мақомоти гумрук барои иҷрои вазифаҳои ба зиммашон гузошташуда дорои як қатор салоҳиятҳо мебошад. Аз ҷумла:

– ҳуҷчатҳо ва маълумотеро, ки пешниҳоди онҳо мувофиқи қонунгузори гумрук пешбинӣ шудааст, талаб кунад;

– хуччатҳои тасдиқкунандаи шахсияти шахрвандон ва шахсони мансабдорро, ки дар амалиёти гумрукӣ иштирок мекунанд, тафтиш кунанд;

– аз шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ тасдиқномаи ваколати анҷом додани амалҳои алоҳида ё фаъолияти алоҳидаро дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ талаб кунанд;

– мувофиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ ба мақсади ошкор кардан, пешгирии намудан, роҳ надодан ва кушодани ҷиноят амалиёти таҳқиқӣ ва таъхирнопазири тафтишотиро, ки тибқи қонунгузориҳои мурофиавии ҷиноятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба салоҳияти мақомоти гумрук маҳсуб доништа шудааст, гузаронанд, инчунин ошкор ва муайян кардани шахсонро, ки барои тайёр кардан, анҷом додан ва ҷиноят содир кардан гунаҳкоранд, анҷом диҳанд;

– парвандаҳоро оид ба ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ баррасӣ кунанд ва шахсонро барои вайрон кардани қоидаҳои маъмурӣ мувофиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарӣ кашанд;

– шахсонро, ки дар содир кардани ҷиноят гумонбар шудаанд ё онро содир кардаанд ё содиркунандагони ҷиноят ё вайронкунандагони қоидаҳои маъмурии соҳаи фаъолияти мақомоти гумрукро мувофиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дастгир намоянд ва ба биноҳои хизмати мақомоти гумрук ё мақомоти қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон расонанд;

– доир ба далелу воқеаҳои марбут ба интиқоли молу воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукӣ ва интиқолу нигоҳдориҳои моли таҳти низоми назорати гумрукӣ нигоҳдоришаванда, борбардорию борфурорӣ хуччат тартиб диҳанд, ба видео ва аудио сабт кунанд, акси онҳоро ба навори кино ва сурат гиранд ва ғайра.

Мақомоти гумрук салоҳият доранд, ки тибқи Кодекси гумрук, инчунин тибқи қонунгузориҳои Тоҷикистон доир ба фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ ба мақсади ошкор кардани ҷиноят ва пешгирии он як қатор амалҳои тафтишотиро

анҷом диҳанд. Қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ қорман- дони мақомоти гумрукро вазиғадор кардааст, ки ҳамчун мақоми таҳқиқ бо мақсади ошқор кардани ҷиноят ва шахси ҷиноят содирнамуда чораҳои дахлдор андешанд, яъне шах- си гумонбарро дастгир карда, шахси ҷабрдида ва шоҳидон- ро бозпурсӣ кунанд, ҳуҷҷатҳои лозимро гирд оваранд, ҳуло- са, амалҳои анҷом диҳанд, ки қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ пешбинӣ кардааст.

§ 8. МАҚОМОТИ ТАҒТИШОТИ ПЕШАКӢ ВА САЛОҲИЯТУ ВАЗИҒАҲОИ ОН

Пеш аз он ки дар бораи мақомоти тағтишоти пешакӣ суҳан ронем, бояд мазмуни мағҳуми, тағтишоти пешаки- ро донем. Дар илми ҳуқуқ ду ҳолате ҳаст, ки ҳамчун асос барои бурдани тағтишоти пешакӣ таъкид мешавад. Аввалан, тағтишоти пе- шакӣ асоси гузаронидани мурофиаи судӣ буда, барои моҳиятан омода кардани қарори суд маводди заруриро тайёр мекунад. Баъдан, ҳулосаи тағтишоти пешакӣ дар мавриди гунаҳқор бу- дани шахси ба ҷавобгари ҷиноятӣ кашидашуда пешакӣ буда, қатъӣ шумурда намешавад. Зеро дар содир кардани ҷиноят гунаҳқор будан ё набудани шахсро танҳо суд муқаррар меку- над ва қарори суд қатъӣ мебошад. Ин яке аз нишонаҳои асосии ҳуқуқбунёд будани давлати мост.

Ҳоло дар Тоҷикистон мувофиқи қонунгузори мурофиа- вии ҷиноятӣ муғаттишони мақомоти зерин ҳуқуқи анҷом до- дани тағтишоти пешакиро доранд: 1) муғаттишони мақомоти прокуратура; 2) муғаттишони мақомоти амнияти миллӣ; 3) му- фаттишони Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия; 4) муғаттишони мақомоти қорҳои дохилӣ; 5) муғаттишони Агентии назорати маводди нашъаовари назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Муҳимтарин вазиғаи мақомоти тағтишотӣ сари вақт ва пурра ошқор кардани ҷиноят ва шахси ҷиноят содирнамуда мебошад. Вазиғаи дигарба айбдоршаванда фароҳам оварда-

ни чунин шароитест, ки \bar{y} бо роҳу усулҳои муқаррарнамудаи қонун худро аз айбдорӣ ба вай эълоншуда Ҳимоя карда та-
вонад.

Вазифаи муҳимми дигар аз он иборат аст, ки бояд сабабу омилҳо ва шароити сар задани ҷиноят аз ҷониби мақомоти тафтишоти пешакӣ пурра ошкор шуда, таъсири онҳо барта-
раф карда шавад. Дар ин маврид бисёр муҳим аст, ки кор-
мандони мақомоти тафтишоти пешакӣ набояд нисбат ба айб-
доршаванда ё гумонбар таҳдиду зӯрварӣ ва дигар воситаҳои ғайриқонунии бозпурсиро истифода кунанд, зеро дар чандин санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст (масалан, Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои маданӣ ва сиёсӣ, Эълומияи зидди шиканча ва дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайринсонӣ ё таҳқиқкунандаи шаъну шараф ва ғ.), истифодаи ши-
канча аз ҷониби мақомоти тафтишоти пешакӣ манъ карда шудааст.

Бояд гуфт, ки ҳар яке аз мақомоти тафтиши пешакӣ дар доираи салоҳияти худ ҳамон гурӯҳи парвандаҳои ҷиноятие-
ро баррасӣ мекунанд, ки қонун махсус барои онҳо муқаррар кардааст. Масалан, ба тобеияти мақомоти прокуратура таф-
тиши пешакии парвандаҳои дода шудааст, ки дар асоси ҷино-
ятҳои дар як қатор моддаҳои Кодекси ҷиноятӣ зикршуда оғоз карда шудаанд (масалан, моддаҳои 104-109, 121-124, 127-130, 1301, 131 қисмҳои 2 ва 3, 132, 133, 137, 137(1), 138, 141-164, 168-170, 172-178, 183, 185-188, 190, 191, 198, 199, 207-211, 217, 220-229, 231, 233, 236, 245 қисми 1, қисми 2 бандҳои «а», «б», «в», 246, 251, 257, 258, 261, 263, 274, 276, 286 қисми 2 ва 3, 287-291, 295-297, 298-304, инчунин моддаҳои 314-317, 322, 323, агар ин кирдор хусусияти коррупсионӣ надошта бошад, моддаҳои 328-332, 334(1), 338, 343-365, 368-393, 398-405).

Парвандаҳои ҷиноятӣ, ки ба мақомоти прокуратура то-
беияти тафтишотӣ доранд, аз ҷониби дигар мақомоти тафти-
шотӣ баррасӣ карда намешаванд, аммо прокурор ҳақ дорад, ки бо мақсади пешбурди пурра ва ҳаматарафаи тафтишот ҳар

гуна парвандаро, сарфи назар аз тобеияти тафтишотӣ, тахти санчиши мақомоти прокуратура қарор диҳад. Инчунин прокурор ҳақ дорад, ки ҳар як парвандаи ҷиноятиро, ғайр аз парвандаҳои хусусияти коррупсионидошта, аз як мақоми тафтишотӣ ба дигараш диҳад.

Фаромӯш набояд кард, ки дар сохтори мақомоти прокуратураи Тоҷикистон прокуратураи ҳарбӣ низ амал мекунад. Тафтиши парвандаҳо доир ба ҷиноятҳое, ки аз ҷониби хизматчиёни ҳарбӣ, шахсони уҳдадори ҳарбидошта ва ба чамъомадҳои ҳарбӣ даъватшуда ё худ аз ҷониби ҳайати ғайриҳарбии Қувваҳои Мусаллаҳи Тоҷикистон вобаста ба адои вазифаи хизматӣ, ё дар қисми ҳарбӣ содир карда шудаанд, ба уҳдаи муфаттишони прокуратураи ҳарбӣ вогузор шудааст.

§ 9. АДВОКАТУРА ВА ТАРЗУ УСУЛҲОИ ФАЪОЛИЯТИ ОН

Дар ду моддаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон – моддаҳои 19 ва 92 доир ба расонидани ёрии ҳуқуқӣ ба шахрвандон сухан меравад. Онҳоеро, ки ба расонидани ёрии ҳуқуқӣ машғуланд, адвокат ва ҷунин нави фаъолиятро, фаъолияти адвокатӣ меноманд. Асосҳои ҳуқуқии ташкил ва фаъолияти адвокатура баъди Конститутсия дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи адвокатура ва фаъолияти адвокатӣ», Кодекси муурофиявии ҷиноятӣ муқаррар карда шудаанд. Адвокатҳо бевосита дар муурофияҳои судӣ иштирок мекунанд, онҳо аз замони барои иштирок дар парванда роҳ дода шуданашон ҳуқуқ доранд, ки хангоми эълон кардани гуноҳ ҳозир бошанд, хангоми бозпурсии гумонбаршуда иштирок кунанд, дар ошкор кардани ҳолатҳое, ки гумонбаршуда ё айбдоршавандаро сафед мекунанд, аз тамоми усулу воситаҳои қонунӣ истифода бурда, ба онҳо ёрии ҳуқуқӣ расонанд. Бояд зикр кард, ки ёрии ҳуқуқӣ ба воситаи додани маслиҳату тавзеҳот, маслиҳати шифоҳӣ ва хаттӣ доир ба масъалаҳои ҳуқуқӣ, тартиб додани аризаи даъвогӣ, шикоятҳои касбӣ, аризаҳои назоратӣ ба судҳо ба амал бароварда мешавад.

Тибқи муқаррароти қонунгузорӣ дар бораи адвокатура ва фаъолияти адвокатӣ, ҳангоми расонидани ёри ҳуқуқӣ адвокат ҳуқуқ дорад:

– маълумоти заруриро барои расонидани ёри ҳуқуқӣ чамъоварӣ кунад, аз ҷумла маълумотномаҳо, тавсифномаҳо ва дигар ҳуҷҷатҳоро аз мақомоти давлатӣ, мақомоти ҳудудорақунии шаҳрак ва деҳот, иттиҳодияҳои чамъиятӣ, инчунин аз дигар шахсони ҳуқуқӣ, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ ва моликиятшон, дархост карда гирад ва мақомот ва ташкилотҳои зикргардида бо тартиби муқарраркардаи қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистон вазифадоранд ба адвокат ҳуҷҷатҳои дархосткардаи ӯ ё нусхаи тасдиқшудаи онҳоро ба истиснои ҳуҷҷатҳои, ки маълумоти дорой сирри давлатиро дар бар гирифтаанд, диҳанд; далел ва маълумоти барои расонидани ёри ҳуқуқӣ заруриро чамъ оварад ва пешниҳод кунад;

– бо шахси таҳти ҳимояташбуда бо пешниҳоди ордер ва шаҳодатномаи адвокат бе мамониат як ба як (аз ҷумла аз лаҳзаи дастгир шудан, нигоҳ доштан дар изоляторҳои (тавқиғоҳҳои) тафтишотӣ ё изоляторҳои (тавқиғоҳҳои) нигоҳдории муваққатӣ ва муассисаҳои ислоҳӣ) бе маҳдуд кардани шумора ва давомнокии муҳлат суҳбат кунад;

– маълумоти дар парванда мавҷудбударо, ки аз рӯи он адвокат ёри ҳуқуқӣ мерасонад, бо риоя намудани сирри давлатӣ ва сирри дигари бо қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистон ҳифзшаванда нусхабардорӣ кунад;

– ҳангоми иштирок дар маҷлиси пӯшидаи судӣ бо матни пурраи санадҳои судии қабулкардаи суд шинос шавад;

– барои ҳимоя ҳама гуна восита ва тарзҳои қонуниро истифода барад.

Дар навбати худ адвокатҳо тибқи қонунгузори мавҷуда як қатор уҳдадориҳо доранд:

– содиқона, софдилона ва оқилона ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии ваколатдиҳандаро мутобиқи қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистон ҳимоя кунанд;

– талаботи қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистонро доир ба иштироки ҳатмии адвокат ба сифати ҳимоятгар дар му-

рофияи судии ҷиноятӣ иҷро кунад, инчунин ба шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ёрии ҳуқуқии ройгон расонад;

– савияи дониши худро баланд бардорад ва маҳорати касбии худро такмил диҳад;

– дар муҳокимаи саривақтии парвандаҳо ба кашолқории сунъӣ роҳ надиҳад;

– сирри давлатӣ ва сирри дигари бо қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифзшавандаро, ки хангоми расонидани ёрии ҳуқуқӣ ба ӯ маълум шудаанд, ифшо насозад ва ғайра.

Бисёр масъалаҳои фаъолияти адвокатиро Оинномаи коллегияи адвокатҳо ба танзим мебарорад. Тибқи қонунгузорӣ дар бораи адвокатура коллегияи адвокатҳоро ташкил кардан мумкин аст ва барои таъсиси он гирифтани иҷозати махсус лозим нест. Коллегияи адвокатҳо бо ташаббуси 5 ва зиёда адвокат, ки ҳуқуқшиносҳои касбӣ мебошанд, таъсис дода мешавад.

Муассисони коллегияи адвокатҳо маҷлиси умумӣ даъват карда, дар он оиннома қабул мекунад. Дар оиннома масъалаҳои ҳуқуқӣ ва ташкилӣ, аз ҷумла мақсад ва вазифаҳои ташкилот, сохтори он, ҳуқуқу вазифаҳои аъзои коллегия, тартиби ҳал кардани муҳолифати дохилӣ, сарчашмаи пайдоиши маблағҳо, моликияти коллегия ва дигар масъалаҳои рӯзмарра, инъикос карда мешаванд.

Маҷлиси умумии коллегияи адвокатҳо аъзои раёсат, раиси коллегияи адвокатҳо, комиссияи тафтишотӣ ва таҳассусии коллегияи адвокатҳоро интихоб мекунад. Мувофиқи талаботи ин қонун ба узвияти коллегияи адвокатҳо ҳамон шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда мешаванд, ки таҳсилоти олии ҳуқуқӣ ва на камтар аз ду соли собиқаи кории ҳуқуқӣ дошта бошанд, агар ин гуна собиқаи корӣ надошта бошанд, пас бояд ҳадди ақал аз 6 моҳ то 1 сол ба ҳайси адвокат қоромӯзӣ карда бошанд.

Масъалаи қабул ба узвияти коллегияи адвокатҳо ба уҳдаи раёсати коллегия вогузор шудааст. Раёсат, дар навбати худ, ин масъаларо аз рӯйи ҳулосаи комиссияи таҳассусии коллегияи адвокатҳо бо дарназардошти сифатҳои касбӣ ва ахлоқии шахси аризадода, ҳал мекунад.

САВОЛ ВА СУПОРИШ:

1. Мафҳуми низоми судиро шарҳ диҳед.
2. Адолати судӣ чист ва роҳҳои ба амал баровардани онро номбар кунед.
3. Тартиби мувофиқи судиро кадом санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба танзим мебароранд?
4. Яқчанд принципи адолати судиро мувофиқи ҷаҳонбиниятон тафсир кунед.
5. Судҳои шахр ва ноҳия дар низоми судии мамлакат чӣ гуна мавқеъ доранд?
6. Ба низоми судҳои ҳарбӣ кадом судҳо дохил мешаванд?
7. Салоҳияти Суди конституциониро шарҳ диҳед.
8. Доираи субъектҳои ба судҳои иқтисодӣ муроҷиаткунандаро номбар кунед.
9. Самтҳои фаъолияти Вазорати адлияро ном баред ва биъҷед, ки он дар ҳаёати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба чӣ қорҳо масъул аст?
10. Зарурати сабти асноди ҳолати шахрвандӣ дар чӣ зоҳир мешавад?
11. Чаро фаъолияти идораҳои нотариали давлатӣ таҳти назорати давлат қарор дорад?
12. Назорати прокурорӣ чӣ маъно дорад ва санадҳои прокурорӣ кадомҳоянд?
13. Самтҳои фаъолият ва салоҳияти милитсияро номбар кунед.
14. Қормандони Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия кадом санадҳои меъёрии ҳуқуқиро ба роҳбарӣ мегиранд?
15. Мундариҷаи мафҳуми тафтишоти пешакиро шарҳ диҳед.
16. Фаъолияти адвокатура чӣ тарз ба роҳ монда мешавад?

БОБИ XIII. ҚОНУНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН «ДАР БОРАИ ТАНЗИМИ АНЪАНА ВА ЧАШНУ МАРОСИМ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН» § 1. ЗАРУРАТ ВА АҲАММИЯТИ ҚАБУЛИ ҚОНУН

Қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва чашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки бо ташаббуси бевоситаи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба вуқӯ пайваст, дар таърихи қонунгузории кишвар воқеаи бемислу хотирмон мебошад. Қонун 24-уми майи соли 2007 аз ҷониби Президенти кишвар пешниҳод шуда, 8-уми июни соли 2007 қабул шудааст. Бо хоҳиши мардум ва ташаббуси Роҳбари давлат ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва чашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» 28-уми августи соли 2017 тағйиру иловаҳо ворид карда шуданд. Бо қабули қонуни мазкур давлати мо ба танзими муҳимтарин рукнҳои ҳаёти иҷтимоӣ – анъана ва маросими миллию динӣ рӯ оварда, барои мувофиқ намудани баргузории онҳо ба манфиати мардум амали бениҳоят хайрро анҷом дод.

То қабули қонун вазъи гузаронидани маросими мардумӣ бисёр ташвишовар буд. Бо сабаби авҷ гирифтани зоҳирпарастӣ баъзе чашну маърақаҳои миллий ва маросими динӣ, ки бояд дар доираи хонавода ва наздикон сурат гиранд, ба маърақаҳои пурдабдабаву серхарочот табдил ёфта, ба манфиатҳои иқтисодию иҷтимоии мардум зарари ҷиддӣ ворид мекарданд.

Мардум ба тақлидкорӣ, худнамоӣ ва дигар эҳсосот фуру рафта, ба манфиатҳои шахсӣ оилавӣ ва бучети хонаводаи худ зарар мерасонданд. Чи тавре ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намуданд: «...зоҳирпарастиву исрофкорӣ ва риояи ноогоҳонаи анъана ва расму оинҳои халқиву динӣ дар навбати худ садди роҳи баланд гардидани сатҳи зиндагии аҳоли мебошад.» (Аз суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ

Раҳмон дар вохӯрӣ бо аҳли ҷамоатчиғии мамлакат доир ба танзими расму оинҳо ва анъанаву маросими миллӣ, Душанбе, 24-уми майи соли 2007).

Мардуми Тоҷикистон ба кашидани бори харочоти беҳуда машғул шуда, аз тарбияи фарзандони худ, яъне шахсоне, ки саодатмандии давлату миллат дар оянда аз онҳо вобастааст, дур шуд: Ҳамин тавр, баргузорию чашну маросим бо исрофкорию тақлидкорӣ ба омиле табдил меёфт, ки ба афзоиши камбизоатӣ мусоидат мекард. Зеро таҳлилҳо собит карданд, ки исрофкорӣ сарчашмаи аслии касодии иқтисодист.

Аз ин рӯ, Роҳбари давлат барои пешгирии роҳи ин «беморие», ки асосан аз расму оин ва анъанаҳои мардумӣ ва динӣ маншаъ мегирифт, фикр ва андешаи солими аҳли зиё, руҳониён ва мардумро гирифта, барои ҳалли ҳуқуқии ин проблемаи умумӣ роҳи халосӣ омода карданд.

Дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ (22-юми декабри соли 2016) Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бори дигар омӯзиши ҳатмии ин қонунро таъкид доштанд. Табиист, ки чунин қонуни воқеан миллӣ, ки барои ҳар як оилаи Тоҷикистон дастурамали баргузорӣ ва риояи анъана ва маросими миллӣ мебошад, ба фаҳмонда додан ва шарҳи муфассал зарурат дорад. Дар бораи тафсири пурраи қонуни мазкур шумо, хонандагони азиз, метавонед аз китоби муаллиф, ки якҷо бо профессор Холиқзода А. таълиф шудааст, маълумоти пурра пайдо кунед.

Қонуни мазкур бо тақозои таъмини рушди ҷомеаи имрӯза ва бо дарназардошти шароити зиндагии мардуми Тоҷикистон қабул шудааст. Барои он ки рушди ҷомеа ба маҷрои дуруст ворид шавад ва мардум аз душворию монеаҳои сунъӣ озод шаванд, давлат чораи зарурии ҳуқуқӣ пешбинӣ кард.

Зарурати қабули қонун, пеш аз ҳама, бо мақсади гирифтани пеши роҳи афзоиши сатҳи камбизоатӣ ба миён омад. Барои ин решакан намудани омилҳои, ки ба камбизоатӣ мусоидат мекунанд, зарур буд. Яке аз чунин омил ва зухурот

исрофкорию харочоти зиёди мардум дар маъракаиҳои аср. Чунин исрофкорию дар Тоҷикистон маҳз хангоми баргузорию чашну маросим ва анъанаҳои мардумӣ ба назар мерасид. Тартибу усули гузаронидани маросими дафну азодорӣ ва барпо намудани тӯйҳо бори гароне болои мардуми камбизоат шуда буд. Мардум маъракаҳо, одатан, ба саҳтӣ ва вазниниҳои молӣ гузаронида, муддатҳо барои баргардонидани қарз ба муҳочирати меҳнатӣ рӯ оварда, шароити зиндагӣ ва тарбияи фарзандонро мушкил мегардонданд.

Зимни таҳияи қонуни миллии гурӯҳи кории Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо телефонҳои бо-варӣ ва сомонии интернетӣ бо мардуми Тоҷикистон пайваста дар тамос буд, бештар аз 20 ҳазор дархосту пешниҳод қабул кард, ки ҳамагӣ ба дастгирии сиёсати Президенти кишвар дар масъалаи танзими расму оин ва чашну маъракаҳо бахшида шуда буданд.

Ҳамин тавр, қабули қонуни мазкур барои баргараф кардани чунин омилҳои номатлуб, ки садди роҳи рушди ҷомеа гардида буданд, равона шудааст:

- мавҷудияти исрофкорию харочоти зиёд дар тӯйу маърака ва маросими азодорӣ;
- аз ҳад зиёд шудани чашну маросим ва анъанаҳои мардумӣ;
- афзоиши унсурҳои манфии худнамоӣ ва тақлидкорӣ;
- аз доираи талаботи арзишҳои миллии ва динӣ берун омадани шумора ва мазмуни баргузорию чашну маъракаҳо;
- ба талаботи дастовардҳои арзишҳои башарӣ мувофиқат накардани оини зиндагии мардум;
- гарон шудани вазъи зиндагии мардуми камбизоат.

Мақсади Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва чашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», пеш аз ҳама, ҳимояи манфиатҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии мардуми Тоҷикистон, паст кардани сатҳи камбизоатӣ, таъмини тартиботи ҷамъиятӣ ва ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои инсон мебошад.

Дар моддаи 1-уми доираи амали қонун муайян шудааст. Амали қонун ба ҳама мақомоти давлатӣ, ташкилоту муассисаҳо, корхонаҳо, сарфи назар аз тобеияти идоравӣ ва шакли моликият ва ҳамчунин ҳамаи шахсони воқеӣ, новобаста аз вазъи иҷтимоӣ ва мансубияти миллиашон, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиндагӣ ва фаъолият мекунанд, татбиқ мегардад. Ин маънои онро дорад, ки ҳамаи мақомоти давлатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, корхонаҳо ва муассисаҳо, новобаста аз шакли моликиятшон, бояд талаботи қонунро риоя кунанд. Амали қонун нисбат ба ҳама шахсони воқеӣ (шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бетабаа), новобаста аз вазъи иҷтимоӣ (корманд, зиёӣ, кишоварз, мансабдор ва ғ.), мансубияти миллӣ ва тобеияти диниашон дахл дорад. Шаҳрвандони Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бетабаа, ки дар сарзамини Тоҷикистон қор ва фаъолият мекунанд, дар баргузории маъракаю маросим талаботи қонунро бояд риоя кунанд. Шаҳрвандони хориҷӣ талаботи қонунро дар ҷойҳои ҷамъиятӣ бояд ҳатман риоя намоянд. Шаҳрвандони хориҷӣ дар баргузории маросиму анъанаҳо дар ҳудуди минтақакӯе, ки сарзамини онҳо маҳсуб мешавад (сафоратхона, консулгарӣ ва ғ.) аз иҷрои талаботи қонун мутобиқи қонунгузории Тоҷикистон озоданд. Намояндагӣҳои дипломатӣ ва шахсони ба онҳо баробарқардашудаи давлатҳои хориҷӣ дар баргузории ҷашну маъракаҳои миллӣ ва диниашон озоданд, вале талаботи қонунро вобаста ба вақт ва шумора ҳангоми дар ҷойҳои ҷамъиятӣ (тарабхона, қаҳвахона ва дигар мавзӯҳои баргузории маърака) ва маконҳои, ки зери таъсири қонунгузории кишвар қарор доранд, бояд риоя кунанд.

Ақаллиятҳои миллӣ, ки дар Тоҷикистон сукунат доранд, анъана, ҷашн ва маросими динӣ ва миллии худро озодона метавонанд дар доираи талаботи қонун гузаронанд. Масалан, ўзбекҳо ва қирғизҳо ҳангоми баргузории маросими дафну азодорӣ тибқи талаботи ислом ва қонуни мазкур амал мекунанд. Агар дар байни онҳо маросиме бошад, ки маҳз хусусияти миллии онҳоро баён кунад ва он дар байни

точикон набошад, онҳо метавонанд он маросимро баргузор кунанд, вале вақти баргузорию онро мутобиқи қонун интихоб кунанд. Аммо шумораи одамони чамъшаванда вобаста ба сатҳ ва мазмуни маъракаи муайян мешавад.

Ҳамзамон бо ин, ақаллиятҳои миллӣ: русҳо, корейгиҳо ва дигар миллатҳои сокини Тоҷикистон дар баргузорию чашну маъракаи миллии худ дар доираи талаботи қонун озоданд. Яъне ақаллиятҳои миллӣ ва динӣ метавонанд анъана ва чашну маросими миллӣ ва динии худро, ки қонун пешбинӣ накардааст, озодона гузаронанд.

§ 2. МАҲУМҲОЕ, КИ ДАР ҚОНУН ИСТИФОДА ШУДААД

Дар қонуни мазкур маҳумҳои асосии зерин истифода мешаванд:

– анъана – маҷмуи арзишҳои моддӣ ва маънавии мероси иҷтимоию фарҳангии ҷомеа ё гурӯҳҳои алоҳидаи чамъиятӣ буда, аз насл ба насл мегузарад;

– маросим – маҷмуи амалҳои рамзие мебошад, ки муносибати шахсон ва гурӯҳҳои иҷтимоиро ба падидаҳои муҳими ҳаёти фарҳангии ҷомеа муқаррар мекунад;

– чашн – таҷлили рӯйдодҳо ё санадҳои таърихӣ фарҳангӣ, чамъиятӣ, касбӣ ва оилавӣ мебошад.

Анъана шакли зоҳирёбии воқеаи иҷтимоии такрорёбанда аст. Мисол, анъанаи домодталабон, арӯсбинон, идгардаки кӯдакон дар рӯзҳои ид ва ғ. Матлаби қонун шакли зоҳирёбии расму қоидаҳоест, ки аз насл ба насл мегузаранд. Анъана ба хотири он ба як одати такрорёбанда табдил меёбад, ки вай аз ягон ҷиҳат талаботи моддӣ ва маънавии одамонро қонеъ мегардонад. Анъана дар тафовут аз одатҳои ҳуқуқӣ аз ҷониби чамъият пуштибонӣ ёфта, доим бо фароси вақт ва ҳолатҳои муайян такрор мешаванд. Анъана нисбат ба одати ҳуқуқӣ бештар хусусияти умумӣ дорад. Одат бештар аломати инфиродӣ дорад. Масалан, одати салом додан, одати никоҳ бастан, одати оиладор кардани фар-

занд дар байни тоҷикон ва ғ. Анъана ҳамчун ҳолати чудогонаи зоҳирёбии воқеаи иҷтимоӣ ба доираи васеи одамон хос буда, дар амалӣ шудани он шумораи зиёд, коллектив ё гурӯҳ иштирок мекунад. Анъанаи хатнаи кӯдак, тӯйи домодию арӯсӣ, анъанаи чашни Наврӯз ва ғ. аз ҷумлаи онҳост. Дар ҳолатҳое ки анъана аз доираи талаботи манфиати ҷамъият берун рафта, танҳо ба манфиати шахсиятҳои чудогона ё гурӯҳи муайян хизмат мекард, давлат ва қонунгузор онро танзим карда, доираи зоҳирёбии онро дар ҳудуди манфиати аъзои ҷомеа ва давлат нигоҳ медоштанд.

Маросим, пеш аз ҳама, амали рамзист. Ин амал танҳо як амали чудогона набуда, балки маҷмуи ин амалҳоро фаро мегирад. Маросими «чил» барои мардуми мо дуову фотиҳа ё маросими «сол» аз садақа додан, либоси азо партофтани ва амсоли инҳо иборат аст. Маҳз ҳамин хислатҳо рамзӣ будани маросимро муайян мекунад. Маросим бештар бо падидаи марғу азодорӣ алоқа дорад, ба воқеаҳои хурсандӣ ё динӣ низ пайвастагӣ дошта бошад. Дар қонун маросим дар ду модда танзим шудааст: моддаи 11. «Маросими дафну азодорӣ» ва моддаи 12. «Маросими ҳаҷ». Қонун маросимро танҳо аз назари иқтисодӣ танзим карда, намегузорад, ки баргузори он ба шароити моддии мардум зарар расонад. Гузашта аз ин, барои он ки маросим ба мақсади аслии худ мувофиқат кунад, ба талаботи дини ислом ё дини дигаре, ки дар асоси он баргузор мешавад, мувофиқ буда, ба арзишҳои инсонӣ мутобиқ бошад, қонун зарурати танзими онро пешбинӣ мекунад.

Чашн – ҳамчун таҷлили рӯйдодҳо ё санаҳои таърихӣ фарҳангӣ, ҷамъиятӣ, касбӣ ва оилавӣ дар моддаи 2 баён шудааст. Чашн ҳамчун таҷлили рӯйдод, солгарди таъсисёбии вазорату идора, корхонаю муассисаҳо ва солгарди шахсонӣ воқеӣ фаҳмида мешавад. Чашн ҳамчун санаи таърихӣ, мисли қабули ягон ҳуҷҷати тақдирсоз (ба монанди Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон), санаи таърихӣ касбӣ, иди соҳавӣ (рӯзи қормандони тиб, омӯзгор, милитсия ва ғ.) ва

санаи таърихию фарҳангӣ ҳамчун зодрӯз шуданаш мумкин аст. Аз ин рӯ, дар қонуни мазкур ду намуди чашнҳо мавриди танзим қарор гирифтаанд: чашнҳои расмӣ (моддаи 7) ва ғайрирасмӣ (моддаи 8. Зодрӯз).

Тибқи моддаи 4 иҷрои талаботи қонуни мазкур аз тарафи мақомоти ваколатдор, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мекунад, амалӣ карда мешавад.

Барои амалӣ кардани талаботи қонуни мазкур Кумитаи доир ба корҳои дин, танзими анъана ва чашну маросими миллии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати мақоми ваколатдор таъсис дода шудааст. Дар сохтори Кумитаи дин, танзими анъана ва чашну маросими назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд Кумита) Раёсати танзими анъана ва чашну маросим ҳамчун масъули соҳа фаъолият мекунад. Дар вилоятҳо шуъбаҳо, дар шаҳру ноҳияҳо бахшҳо ва дар ҷамоатҳои шаҳраку деҳот сармутахассисон доир ба корҳои дин, танзими анъана ва чашну маросими миллии назорат ва татбиқи қонуни мазкурро ба уҳда доранд.

Кумита вазифаҳои ба зиммааш гузошташударо мустақиман ва дар маҳалҳо тавассути шуъбаҳо, бахшҳо ва сармутахассисон доир ба корҳои дин, танзими анъана ва чашну маросими миллии дар ҳамкорӣ бо дигар мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва дигар ташкилотҳо амалӣ мекунад. Кумита фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидораи шаҳрак ва деҳот, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва дигар ташкилотҳоро дар масъалаҳои сиёсати давлатӣ доир ба танзими анъана ва чашну маросим ҳамроҳанг месозад.

Барои дуруст ба роҳ мондани иҷрои талаботи қонун дар ҳамаи вазорату идораҳо ва корхонаю ташкилотҳо, комиссияҳои ҷамъиятӣ ҷиҳати тарғибу ташвиқи қонун ва фаҳмонда додани талаботи он таъсис дода мешаванд. Мутобиқ ба моддаи 5 (1) қонун дар вазорату идораҳо, корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳо, сарфи назар аз шакли моликият ва шакли ташкилию ҳуқуқӣ, ки дар онҳо на камтар аз 30 нафар

корманд фаъолият мекунад, комиссияҳои ҷамъиятӣ таъсис дода мешаванд. Комиссияҳои ҷамъиятӣ риояи талаботи қонунро назорат карда, ҷиҳати пешгирии қонунвайронкунӣ дар ин самт тадбирҳои зарурӣ меандешанд.

Ҷиҳати амалӣ кардани қонуни мазкур дар назди мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо ва ҷамоатҳои шаҳраку деҳоти кишвар комиссияҳои доимии маҳаллии танзими анъана ва ҷашну маросим таъсис дода мешаванд.

Низомномаи намунавии комиссияҳои доимии маҳаллиро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ мекунад.

Низомномаи комиссияҳоро маҷлисҳои вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳру ноҳияҳо ва ҷамоатҳои шаҳраку деҳот тасдиқ мекунанд. Комиссияҳо барои он доимӣ номида мешаванд, ки фаъолияти онҳо доимӣ ва мунтазам сурат мегирад. Ҳаёти он мумкин аст тағйир ёбад, сохтораш дигаргун шавад, вале ҳуди комиссия доимӣ фаъолият мекунад. Сохтор ва шумораи аъзои комиссияҳои доимии маҳаллӣ бо фармон ё қарори раисони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо ва ҷамоатҳои шаҳраку деҳот тасдиқ карда мешавад.

Ваколати комиссияҳои доимии маҳаллӣ аз инҳо иборат мебошанд:

– назорат доир ба танзими анъана ва ҷашну маросим тибқи талаботи қонун;

– таҳияи тавсия ва дастурҳои амалӣ барои камхарҷ гузаронидани ҷашну маросим;

– ба қайд гирифтани тӯйи домодию арӯсӣ ва маросими азодорӣ, инчунин пешбурди омор дар ин самт;

– таблиғи адабиёти илмию оммавӣ оид ба танзими анъана ва ҷашну маросим ва ғ.

§ 3. ТАНЗИМИ ЧАШНУ МАРОСИМИ РАСМӢ ВА ОИЛАВӢ

а) Чашнҳои расмӣ

Тибқи моддаи 7 қонун, чашнҳои Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ваҳдати миллӣ, Наврӯз, Сада, Меҳргон, идҳои Рамазон, Қурбон ва дигар чашну идҳои тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор мешаванд.

Дар сатҳи давлатӣ чашн гирифтани санаи таъсиси идораву муассисаҳо, ташкилотҳои давлатӣ, ҳамчунин содрӯз ва ёдбуди шахсоне, ки ба давлат ва ҷамъият хизматҳои шоиста кардаанд, тибқи тартиби муқарраркардаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом дода мешавад.

Оростани зиёфати расмӣ ба муносибати таъйин шудан ба вазифаи давлатӣ, гирифтани рутба, унвон, мукофотҳои давлатӣ ва дараҷаҳои илмию таҳассусӣ манъ аст.

Чашнҳои Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон – 9-уми сентябр, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон – 6-уми ноябр, Наврӯз – 21-24-уми март, Рӯзи Ваҳдати миллӣ – 27-уми июн ва дигар чашнҳои расмии Тоҷикистон мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор мешавад. Ба сифати дигар чашну идҳои расмии Тоҷикистон, тибқи Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Дар бораи рӯзҳои ид», инҳо шомиланд: рӯзҳои чашн бо истироҳат: Соли нав – 1-уми январ, Рӯзи Модар – 8-уми март, Чашни байналмилалӣ Наврӯз – 21-24-уми март, Рӯзи Ғалаба дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ – 9-уми май, Рӯзи Ваҳдати миллӣ – 27-уми июн, Рӯзи Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон – 9-уми сентябр, Рӯзи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон – 6-уми ноябр, Рӯзи иди Рамазон ва Рӯзи иди Қурбон ҳар сол дар рӯзҳои, ки аз тарафи мақоми ваколатдор муқаррар карда мешаванд. Тибқи талаботи қисми 4 моддаи 7 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва чашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», дар рӯзҳои

иди Рамазон ва Курбон дастархони маънавӣ ва камхарчи идона ораста шуда, ба исрофкорӣ ва зиёдаравӣ роҳ додан манъ карда шудааст. Бояд зикр кард, ки ғайр аз ин, боз рӯзҳои дигари чашнҳои ҷумҳуриявӣ ҳастанд, ки бидуни истироҳат чашн гирифта мешаванд, ба мисли Рӯзи забон, чашнҳои Сада, Меҳргон ва ғайра, ки қонунгузорӣ онҳоро зикр кардааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон идҳои расмӣ тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рӯзҳои ид» ва Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон чашн гирифта мешаванд. Дар рӯзҳои, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон онро ҳамчун рӯзи чашни ҷумҳуриявӣ зикр кардааст, барои баргузориҳои намоишу барномаҳои консертӣ, фарҳангию маънавӣ ва оммавӣ берун аз вақти корӣ иҷозат дода мешавад.

Дар арафаи чашнҳои расмӣ дар рӯзҳои истироҳат вазорату идораҳо, ташкилоту муассисаҳои давлатию ғайридавлатӣ, ҷамъиятҳои варзишӣ вобаста ба имкониятҳои молиявӣ худ метавонанд дар мувофиқа бо Кумитаи кор бо ҷавонон ва варзиши назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақоми ваколатдор чорабиниҳои варзишӣ: куштигирӣ, бузкашӣ, аспдавонӣ ва амсоли инҳо ташкил кунанд. Чорабиниҳои варзишии бузкашӣ ва куштии миллии ҳатман тибқи нақшаи тасдиқшудаи сечонибаи Кумитаи кор бо ҷавонон ва варзиши назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷамъиятҳои варзишӣ ва мақоми ваколатдор баргузор шаванд.

Дар рӯзҳои чашни ҷумҳуриявие, ки бе истироҳат аст, барпо кардани нишастҳои фарҳангӣ, намоишгоҳҳо ва дигар барномаҳои маданияту маърифатӣ мумкин аст. Чашнҳои касбӣ бе ороستاني зиёфат, берун аз вақти корӣ гузаронида мешаванд. Масалан, иди омӯзгор, рӯзи касбии кормандони тиб ва ғ.

Тибқи Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон, агар рӯзи истироҳат ба рӯзи ид (иде, ки қонунгузор барои он рӯзи истироҳат муқаррар кардааст) рост ояд, рӯзи истироҳат ба рӯзи аввали кории баъди рӯзи чашн гузаронида мешавад.

Мутобиқи қонунгузории амалкунанда дар арафаи чашнҳои расмӣ бинои вазоратҳо, идораҳо, корхонаҳо ва ташкилоту муассисаҳо, хиёбону гулгаштҳо, кӯчаҳо, боғҳои фарҳангиву истироҳатии шаҳри Душанбе, марказҳои вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо ба тариқи идона оро дода шуда, бо ташаббуси мақомоти давлатӣ, ташкилотҳо ва гурӯҳҳои меҳнатӣ чорабиниҳои ҷамъиятию сиёсӣ ташкил ва гузаронида мешаванд.

Дар рӯзи идҳои касбӣ оро додани бинои муассиса ва коргоҳи онҳое, ки идро чашн мегиранд, иҷозат дода мешавад. Онҳо низ метавонанд маҷлисҳо ороянд ва шахсони хизматнишондодаи худро бо тухфаҳо қадр кунанд. Воситаҳои ахбори омма (телевизион, радио, рӯзномаю маҷаллаҳо) барномаҳо таҳия карда, манзури мардум мекунанд.

Ба муносибати таъйин шудан ба мансаби давлатию ҷамъиятӣ, ворид шудан ба хизмати давлатӣ, соҳиб шудан ба вазифаи давлатӣ, гирифтани рутба, унвон, мукофоти давлатӣ ва дараҷаҳои илмию таҳассусӣ зиёфат додан ва меҳмондаъват кардан мумкин нест. Бо мақсади дифои рисолаи илмию номзадӣ ё докторӣ ташкили маъракаи манъ аст. Ба муносибати Ҳимояи рисолаҳои номзадӣ, докторӣ, гирифтани унвонҳои дигари илмӣ, ҷоизаҳои давлатӣ ва ғайра зиёфат оростан мумкин нест. Бо мақсади гирифтани рутбаҳои ҳарбӣ, мукофотҳои давлатӣ маъракаи оростан манъ аст. Дар ҷунин ҳолатҳо дар хона бо аҳли оила хурсандӣ карда, дастархон оростан мумкин аст.

б) Зодрӯз

Тибқи моддаи 8-и Қонун чашни зодрӯз ба таври ихтиёрӣ танҳо дар доираи оила гузаронида мешавад.

Бояд қайд кард, ки Қонун баргузории чашни зодрӯзро ба таври ихтиёрӣ муайян кардааст. Шахс метавонад зодрӯзашро чашн гирад ва ё метавонад чашн нагирад. Шахсе, ки рӯзи таваллудашро чашн гирифтани аст, метавонад дар доираи оила, хешу табори наздик зодрӯзашро гузаронад. Мафҳуми оила дар илми ҳуқуқшиносӣ ва таҷрибаи қонунгузории

кишварамон дақиқ ва якхела дода нашудааст. Гузашта аз ин, он аз ҷониби халқҳои мухталиф ба таври гуногун дарк карда мешавад. Масалан, оилае, ки тоҷикон дар назар доранд, аз назари илмӣ, ба авлод шабоҳат дошта, аз оилае, ки мардуми Аврупо доранд, ба кулӣ фарқ мекунад. Ин ҷо қонун алоқии устувори ҳешу табориро дар назар дорад, ки бо умумияти зиндагии якҷоя, никоҳи ягона ва баромади хунии умумӣ муттаҳид мешаванд. Онҳое, ки бо роҳи фарзандҳои шомили оила шуданд, ҳамчун аъзои оила шинохта мешаванд. Одатан, зери мафҳуми оилаи калон – ҳамхун аз бобо, бибӣ то набе-рагонро фаҳмидан мумкин аст. Дар Қонуни мазкур оила ба ҳамин маъно ба сифати ҳешу табори наздик, ки ҳам аз назари хунӣ ва ҳам аз назари иҷтимоӣ қаробат доранд, фаҳмида мешавад. Дар ҳолати хурд будани оила аъзоёни бевоситаи он метавонанд ҳешу табори наздикро даъват кунанд. Ба сифати ҳешу табори наздик ғайр аз бародарон ва хоҳарони волидони тифл, фарзандони болиғи онҳо, писари амак, амма ё писари хола ё тағои онҳо низ маҳсуб мешаванд. Бинобар ин дар рӯзи таваллуди шахс ба табрики ӯ омадани ҳешу табори наздик боқе надорад.

Шаҳрвандони хориҷӣ (масалан, амрикоӣҳо, русҳо ва ғ.), ки бе оилаҳои худ дар Тоҷикистон зиндагӣ мекунанд ё ғайр аз ҳамсар ва фарзанд каси дигар надоранд ё шахсони ҷудогонаи миллатҳои дигар, ки дар гузаронидани маърақаҳо алоқии устувори ҳешу таборӣ надоранд, имконияти гузаронидани рӯзи таваллудро дар доираи дӯстони наздик доранд.

Қормандони сафоратхона ва ташкилотҳои байналхалқӣ дар баргузориҳои содрӯз, ки аз идҳои суннатию миллиашон маҳсуб мешавад, озоданд. Вале онҳо уҳдадоранд талаботи дигари қонунро риоя намоянд.

Барои баргузориҳои ҷашни содрӯз бақайдгирии расмӣ он дар шубҳа ё бахшҳои оид ба қорҳои дин, танзими анъана ва ҷашну маросими милли зарур нест. Вале дар сурати вайрон шудани талаботи он аз ҷониби шаҳрвандон, дар доираи талаботи қонун онҳо ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд. Албатта,

ба муносибати зодрӯзи шахс тухфа додан ва табрик кардан иҷозат аст, қонун инро манъ накардааст. Ҳангоми баргузориҳои зодрӯз аз магнитофон ва дигар васоити овозпахшкунӣ ва телевизион истифода кардан мумкин аст.

Гузaronидани чашни рӯзи таваллуд бо аъзои оила мумкин дар манзил, тарабхона ё ҷойи дигар баргузор карда шавад.

в) Хатнасур

Тибқи моддаи 9-уми Қонун, хатнасур ба таври ихтиёрӣ танҳо дар доираи оила ва бе хизматрасонии санъаткорон гузаронида мешавад.

Хатна бо розигии падару модар аз рӯзи таваллуди писар то рӯзи бистуми баъди таваллуд дар муассисаҳои тиббии дахлдор бо тартиби муқарраркардаи мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи тандурустӣ ба таври ройгон гузаронида мешавад.

Падару модар ва шахсони онҳоро ивазкунанда метавонанд ҳангоми барпо кардани хатнасур ба номи писарашон дар бонкҳо бо шартҳои имтиёзнок суратҳисоб кушоянд. Суратҳисоб мумкин аст ба муҳлати то ба балоғат расидани тифл кушода шавад. Мақсади қонунгузор аз пешбинӣ кардани чунин амонатгузориҳои имтиёзнок аз он иборат аст, ки волидон ба ҷойи он, ки молу сарвати худро дар тӯйҳои бодабада бемаврид сарф кунанд, беҳтар аст, ки ин маблағро ба номи фарзандашон дар бонк нигоҳдоранд. Ва дар оянда ин маблағҳо, албатта, барои дастгирии навҷавонон ҳангоми гирифтани маълумот, беҳтар кардани шароити иҷтимоии зист, дуруст ба роҳ мондани фаъолияти соҳибкорӣ ва ғ. истифода мешаванд.

Шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки имконияти молиявӣ доранд, метавонанд бо иштироки комиссияҳои доимии маҳаллӣ доир ба танзими анъана ва чашну маросим хатнасури писарони бепарастор ва аз оилаҳои камбизоат баргузор кунанд.

Хатна суннати дини ислом аст, маросими иҷро дорад, на тӯйу зиёфат. Дар хатнасур тухфа додан ба волидон, ҳешу та-

борон ва наздикони тифл мумкин нест. Инъоми тухфа танҳо ба тифл иҷозат дода мешавад. Тухфаро бевосита ба тифл ё ба падару модари ӯ супоридан мумкин аст. Шакли тухфа мумкин аст мухталиф бошад. Ҳатто гузоштани миқдори муайяни пул дар суратҳисоби тифл дар бонкҳо низ тухфа шуда метавонад.

Қонун муқаррар кардааст, ки маърақаҳои мардумии номгузорӣ, гаҳворабандон, чиллагурезон, мӯйсаргирони тифл ва дигар маърақаҳои ба таваллуди кӯдак вобаста танҳо дар доираи оила, бе забҳи чорво ва хизматрасонии санъаткорон баргузор карда шаванд. Ба ин маърақаҳои оилавӣ ба ҷуз аз ҳешу табори наздик каси дигар набояд даъват шавад, яъне доираи онҳо васеъ набошад. Масалан, дар гаҳворабандон кифоя аст, ки меҳмонон аз оила ва ҳешу табори наздики ҳар ду ҷониб ҳозир бошанд. Чиллагурезону мӯйсаргирони тифлро боз ҳам маҳдудтар гузарондан мумкин аст.

Тибқи қонун гузаронидани маърақаи ақиқа низ манъ аст.

г). Тӯйи домодию арӯсӣ

Тибқи моддаи 10-и Қонун, тӯйи домодию арӯсӣ дар давоми на бештар аз ду рӯз ба таври ихтиёрӣ бо ороستاني зиёфат барои то 150 нафар ва додани оши тӯй барои то 200 нафар аз ҳисоби ҳар ду ҷониб гузаронида мешавад.

Ташкили маърақаҳои фотиҳаи тӯй, маслиҳатошӣ, идонабарӣ, ноншиканон, хонакашон, модарталбон, падарталбон, рӯйбинон, чодаркашон, муборакбодӣ, шахтозон (роҳбандон), тақдими сарупо барои меҳмонони тарафайн ва ҳешу табори домоду арӯс, ба истиснои тақдими тухфа барои домоду арӯс ва падару модари онҳо, манъ аст.

Маросими домодталабон ва арӯсбинон ба таври ихтиёрӣ дар доираи оила бо иштироки то 15 нафар гузаронида мешаванд.

Ҳамсарон ҳуқуқ доранд, ки тибқи муқаррароти Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон байни худ аҳдномаи никоҳ банданд.

Маросими қайди давлатии ақди никоҳ дар мақомоти сабти асноди ҳолати шахрвандӣ ва чамоатҳо бо истифодаи на бештар аз 4 автомашинаи сабукрав гузаронида мешавад.

Тӯйи домодию арӯсӣ ба таври ихтиёрӣ гузаронида мешавад. Дар сурати барпо кардани маърака, онҳо бояд маъракаи ҷониби писар ва духтарро дар давоми на бештар аз ду рӯз гузаронанд. Қонун барои тарафи духтар як маърака ва барои ҷониби писар як маърака пешбинӣ кардааст. Як тараф барои 150 нафар меҳмон базми зиёфат мекунад, тарафи дигар барои 200 нафар меҳмон ош медиҳад. Одатан, тарафи домод зиёфат медиҳад, ҷониби духтар оши никоҳ медиҳад. Аз ин рӯ, ҷониби писар бояд як маъракаи зиёфатро барои то 150 нафар диҳад. Тарафи арӯс низ бояд як маъракаш барои то 200 нафар баргузор кунад. Аз ҳисоби ҳар ду ҷониб мазмуни онро дорад, ки тарафҳо дар барпо кардани маърака баробар сахм мегузоранд. Ва ин ишора метавонад чунин фаҳмида шавад: масалан, як маърака барои 150 нафар аз ҷониби писар ва як маърака барои то 200 нафар аз ҷониби духтар барпо мешавад. Дар чунин сурат, меҳмонони ҳар ду ҷониб дар маъракаҳо бо маслиҳати тарафайн ширкат меварзанд.

Бо мақсади камхарҷ гузаронидани маърака тарафи писар метавонад ба ҷойи барои 150 нафар зиёфат оростан ош диҳад. Чунки дар деҳот баъзе аз шахрвандон имконияти ороستاني базми зиёфат ва овардани ҳофизонро надоранд. Аз лиҳози он, ки мақсади Қонун камхарҷ гузаронидани маъракаҳост, мумкин нест, ки онҳоро маҷбур ба хароҷоти зиёдате кард. Дар чунин сурат, ҳар ду ҷониб танҳо ош медиҳанд.

Шахрвандон ҳуқуқ доранд базми зиёфат ё оши тӯйро диҳанд ва ё надиҳанд, ин ҳуқуқи онҳо аст. Онҳо метавонанд, яқоя дар маҳал тартиби боз ҳам содатари баргузори ин маъракаҳоро муқаррар кунанд. Инчунин тибқи талаботи қисми 4 моддаи 10-и Қонун, падару модари арӯс ва ё шахсон онҳоро ивазкунанда бо маслиҳати тарафайн метавонанд

ба ҷойи додани оши тӯй маблағи онро ҷиҳати беҳтар кардани шароити зиндагии навхонадорон сарф кунанд.

Иштироки ҳофизон ва раққосаҳо дар маъракаи оши ниҳоқ ё тӯйи зиёфат мумкин аст.

Тӯйи арӯсию домодӣ бояд дар давоми на бештар аз ду рӯз дар доираи муқаррароти қисми 3 моддаи 14 ҳамин Қонун баргузор гардад. Мақсади Қонун гирифтани пеши роҳи зиёфатҳои дурударози хонаи арӯсу домод аст, ки тайи ду-се рӯз дар як оила меҳмонони зиёд қабул мекунанд. Акнун Қонун ба тӯйи домодию арӯсӣ на бештар аз ду рӯз муқаррар карда, талаб мекунад, ки як рӯз тӯй дар хонаи духтар мутобиқи талаботи қисми 3 моддаи 14, то се соат ва рӯзи дигар ҳамин тавр, дар хонаи писар маърака кардан мумкин аст. Рӯзҳои маърака метавонад пайдарпай бошад, метавонад баъд аз фосила. Пеш як рӯз барои ҳар ду ҷониб дода мешуд, аз сабаби дар ҳолати дар ноҳияҳои мухталиф зиндагӣ кардани тарафҳо, дар як рӯз баргузорию ду маърака имконнопазир буд, бо дарназардошти таклифу пешниҳодҳои аҳоли, ба ҷойи калимаҳои «як рӯз» калимаҳои «на бештар аз ду рӯз» дар матни Қонун ворид карда шуд.

Фотихатӯй, ки аз ҷониби хонаводаи духтар бо иштироки зиёди меҳмонони тарафайн баргузор мешуд, дигар дар чунин шакл баргузор намешавад. Албатта, маърака мумкин аст, бидуни хароҷоти зиёд бо ду-се нафар шахси калонсол аз ҳисоби ҷонибҳо баргузор шавад, вале барои он тӯй барпо кардан мумкин нест.

Маслиҳатӯшӣ, ки як ҳафта ё як рӯз пеш аз оши калон бо даъвати меҳмонони зиёд баргузор мешуд, дигар мумкин нест.

Идонабарӣ, ки баъд аз фотихатӯй то тӯй, ҷониби писар ба хонаи духтар ҳар гуна тухфа мебурд, онро Қонун манъ мекунад. Албатта, Қонун ин амалро ҳамчун расми хосса ва дорои хароҷоти зиёд мамнуъ меҳисобад. Аммо аз ҷониби домодшаванда ба арӯшшаванда дар арафаи ид додани тухфа ҷоиз аст.

Расми *сарупобиноро*, ки одатан баъди овардани сару либоси арӯс, ҷониби арӯс бо хешу табор ва наздикон барпо карда, як намуди худнамоӣ ва худситоиро талқин мекард, Қонун манъ мекунад.

Чойгаиштакро, ки вақтҳои охир мисли як тӯйи алоҳида дар хонаи арӯшаванда барпо мешуд, Қонун манъ мекунад.

Раисталбон, одатан дар арафаи тӯйи маъракаҳо расисони маҳалла ва ноҳияро баъзе аз нафарон ҳамчун ҳусни эҳтиром металабиданд, акнун ин гуна маърака мумкин нест.

Қудоталбон – кудоҳоро ба хонаи якдигар расман талабидан, албатта, мумкин аст, вале ба ин хотир даъвати меҳмонони зиёд ҳамчун як маъракаи чудоғона дигар мумкин нест.

Тақдими сарупо барои меҳмонони тарафайн ва хешу табори домоду арӯс мумкин нест. Мақсади чунин манъкунӣ маҳдудкунии шартномаи тухфа набуда, балки пешгирии маҷбуркунии кудоҳо барои хароҷоти зиёдатӣ аст. Зеро дар шартномаи тухфа тухфадиҳанда ихтиёрӣ ба тухфагиранда мол, ашё ё дигар чизи арзиши моддӣ ва маънавидошта тақдим мекунад. Аммо ин ҷо дар тақдим як навъ шартгузорӣ ва талабукунии тарафайн вучуд дорад. Маҳз ба ҳамин хотир Қонун ин амалро манъ мекунад.

Тақдими тухфа барои арӯсу домод ва падару модари онҳо иҷозат аст. Додани тухфа, тибқи Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба таври ихтиёрӣ бо хоҳиши тухфадиҳанда сурат мегирад. Мутобиқи Кодекси маданӣ, объекти тухфа, арзиш ва намуди он аз майли тухфадиҳанда вобаста аст.

Гузaronидани *маросими домодталабон ва арӯсбинон* мутобиқи қонун иҷозат аст. Аммо ин маросим бояд дар доираи оила ва хешу табори наздик баргузор шавад, зеро мазмун ва муҳтавои баргузории ин анъана аз қадимулайём ба доираи оила ва хешу табори наздик марбут буд. Аммо вақтҳои охир мардум доираи иштирокчиёнро аз ҳад зиёд васеъ карда, онро ба як тӯйи мустакил табдил доданд. Аз ин рӯ, Қонун бо мақсади ҳифзи манфиатҳои иқтисодии оила ва мутобиқ на-

мудани баргузории маросим ба табиати аслиашон гузаронидани домодталабон ва арӯсбинонро дар доираи оила ва хешу табори наздик иҷозат медиҳад. Меҳмонон дар маросими домодталабон ва арӯсбинон бояд то 15 нафар бошанд. Макони баргузории маросим озод аст, агар дар манзили зист имконияти баргузории он набошад, тарафҳо метавонанд онро дар тарабхона ё қаҳвахона барпо кунанд.

Баргузории маросими домодталабон ва арӯсбинон, ки дар тарабхона ва чойҳои дигари хизматрасонӣ баргузор мешавад, ҳатман бояд аз ҷониби намояндаи мақоми ваколатдор дар маҳалҳо ба қайд гирифта шавад. Аъзои комиссияи доимӣ ва кормандони шуъбаю бахшҳо хангоми назорати риояи талаботи қонун бояд ба шумораи одамон, ки 15 нафар аст, диққат диҳанд.

Арӯс ва домод ҳуқуқ доранд барои ҳимояи манфиатҳои иқтисодию иҷтимоии худ байни ҳамдигар *аҳдномаи никоҳ* банданд ва онро дар мақомоти нотариат ба расмият дароранд.

Дар моддаи 40 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон гуфта мешавад: «Аҳдномаи никоҳ созишномаи шахсоне мебошад, ки издивоҷ мекунанд ё созишномаи зану шавҳар аст, ки ҳуқуқи амвол ва уҳдадориҳои онҳоро дар давраи заношӯӣ ва (ё) дар ҳолатҳои бекор кардани он муайян мекунанд».

Шахсоне, ки нияти ақди никоҳ бастан доранд, ё ин ки зану шавҳаре, ки дар никоҳи расмӣ мебошанд, ҳуқуқ доранд байни ҳамдигар аҳдномаи никоҳ банданд. Мутобиқи аҳдномаи никоҳ, ҳамсарон имконият пайдо мекунанд, ки ҳуқуқи моликияти худро дар давраи зиндагии якҷоя ва дар мавриди бекор шудани никоҳ истифода ва ҳифз кунанд. Аҳдномаи никоҳ аз рӯи табиати ҳуқуқи худ аҳди дутарафа мебошад. Дар он ду тараф шахсоне, ки нияти ба никоҳ даромадан доранд ё зану шавҳари дар никоҳи расмибуда, иштирок мекунанд. Дар аҳдномаи никоҳ вазъи ҳуқуқи моликияти зану шавҳар ё онҳое, ки ба никоҳи якдигар медароянд, ҳолати моликияти онҳо, ҳуқуқи уҳдадориҳои онҳо нисбат ба амволи дар ихтиёрбуда муайян карда мешавад.

Аҳдномаи никоҳ дар шакли хаттӣ баста шуда, бояд аз чониби нотариус тасдиқ карда шавад. Риоя накардани ин расмиёт боиси безътибор донистани аҳднома мешавад.

Комиссияҳои доимии маҳаллӣ ва кормандони шуъбаю бахшҳо бояд бештар ҳолати то бақайдгирии давлатии ақди никоҳ бастанӣ аҳдномаи никоҳро тарғиб кунанд. Зеро ҳамсарони оянда қабл аз ба никоҳи яқдигар даромадан бояд вазъи молӣ ва ҳуқуқи моликиятдории худро муайян кунанд. Дар сурат, байни онҳо дар масъалаи моликиятдорӣ баҳс камтар пайдо мешавад. Аз ҳама асосӣ он аст, ки аз бастанӣ аҳдномаи никоҳ ҳуқуқи зан ва фарзандон бештар ҳифз мешавад.

Қайди давлатии ақди никоҳ дар мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ ва ҷамоатҳо ба роҳ монда мешавад. Онҳо метавонанд пиёда ё бо мошинҳо ба мақоми бастанӣ ақди никоҳ раванд. Ҳангоми ба қайди ақди никоҳ бо мошин рафтани домоду арӯс бо дӯстони келину домод, онҳо бояд аз 4 автомашина зиёд киро накунанд. Автомашинаҳо ҳатман бояд сабукрав бошанд.

Сабаби зикр шудани намуд ва шумораи автомашина дар он аст, ки то қабули Қонун тўйи домодию арӯсӣ бо киро кардани шумораи зиёди автомашинаҳо гузаронида мешуд, ки ин ҳолат боиси садамаи зиёди автомобилӣ, танбакунии роҳҳо бо риоя накардани қоидаҳои роҳ, бардоштани ҷароҳатҳои вазнини ҷисмонӣ ва ҳатто ба ҳалокат расидани ронандагон ва иштирокчиёни ин маросим мешуд. Ҳолати мазкур пас аз қабули қонун тадричан кам шуд.

Мутаассифона, имрӯз низ дар роҳҳои ҷумҳурӣ бар асари садамаҳои нақлиётӣ шумораи зиёди шаҳрвандон ба ҳалокат мерасанд ва ҷароҳатҳои гуногуни ҷисмонӣ мебардоранд. Ҳолатҳои аз тарафи ронандагони маст ва бе ҳуҷҷати ронандагӣ идора кардани воситаҳои нақлиёт ва дар робита ба ин содир кардани садамаҳои нақлиёт низ зиёд ба қайд гирифта шудааст, ки қисме аз онҳо аз чониби баргузоркуандагони маросими хонадоршавӣ сурат гирифтааст. Сабаби риоя на-

шудани талаботи Қонун, маст ва бе ҳуччати ронандагӣ идора кардани воситаҳои нақлиёт, пеш аз ҳама ночиз будани ҷаримаи муқарраркардаи Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмури ва пешбинӣ нашудани ҷавобгарии ҷиноятӣ мебошад, ки аз ҷониби шаҳрвандон боиси такроран вайрон кардани талаботи қонунгузорӣ дар соҳаи идоракунии нақлиёт мешавад ва оқибатҳои ноговори дар боло зикршударо ба вучуд меоранд.

Бинобар ин баҳри пешгирии садамаҳои нақлиётӣ ва қонуншиканӣ дар ин самт, махсусан, ҳифзи ҳаёт ва саломатии аҳолии кишвар, ки дар Конститутсия арзиши олӣ эътироф шудааст, ба Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор тағйиру иловаҳо ворид карда шуд, аз ҷумла:

– дар қисми 1 моддаи 42 (Маҳрум кардани шахси воқеӣ аз ҳуқуқи махсус) ҳуқуқи идора кардани воситаҳои нақлиёт..., аз ду моҳ то ду сол буд, ки аз ду моҳ то даҳ сол муқаррар карда шуд;

– дар санксияи моддаи 332 (Идора кардани воситаҳои нақлиёт дар ҳолати мастӣ) маҳрум кардан аз ҳуқуқи идораи воситаҳои нақлиёт ба муҳлати ду сол таъйин карда мешавад, дар таҳрири зерин, яъне ба андозаи сесад нишондиханда барои ҳисобҳо ҷарима ё ҳабси маъмури ба муҳлати понздаҳ шабонарӯз бо маҳрум кардан аз ҳуқуқи идораи воситаҳои нақлиёт ба муҳлати панҷ сол таъйин карда шавад, қабул шуд.

Ҳамзамон санксияи қисмҳои 1, 2 ва 3 моддаи 336 (Аз тарафи шахсе, ки ҳуқуқи ронандагӣ надорад, идора кардани воситаи нақлиёт ва ё ба шахси ҳуқуқи ронандагӣ надошта барои идоракунии додани воситаи нақлиёт):

– андозаи ҷаримаи қисми 1 аз се то панҷ ба дусаду панҷоҳ нишондиханда барои ҳисобҳо;

– андозаи ҷаримаи қисми 2 аз панҷ то ҳафт ба дусад нишондиханда барои ҳисобҳо ҷарима бо маҳрум кардан аз ҳуқуқи идораи воситаҳои нақлиёт ба муҳлати панҷ сол;

– андозаи ҷаримаи қисми 3 аз ҳафт то даҳ ба сесад нишондиханда барои ҳисобҳо муқаррар карда шудааст.

Инчунин андозаи ҷаримаи санксияи моддаҳои 337 ва 342 низ дар таҳрири зерин қабул шуданд:

– моддаи 337 (Идора кардани воситаи нақлиёт аз тарафи шахсе, ки ҳуқуқи ронандагӣ надорад ва дар ҳолати мастӣ қарор дорад) – андозаи ҷарима аз панҷоҳ то ҳафтод ба андозаи чорсад нишондиҳанда барои ҳисобҳо, ҷарима бо маҳрум кардан аз ҳуқуқи идора кардани воситаҳои нақлиёт ба муҳлати даҳ сол зиёд карда шудааст;

– моддаи 342 (Ба идора кардани воситаҳои нақлиёт роҳ додани ронандагоне, ки дар ҳолати мастӣ мебошанд ё шахсоне, ки ҳуқуқи идора кардани воситаҳои нақлиётро надоранд), андозаи ҷарима аз сӣ то чил, ба андозаи сесад нишондиҳанда барои ҳисобҳо зиёд карда шудааст.

Қайди никоҳи давлатӣ метавонад дар рӯзи тӯй, яъне дар базми зиёфат бо ҷалб кардани мутасаддии шуъбаи сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ сурат гирад.

д) . Маросими дафну азодорӣ

Моддаи 11-и Қонун ба танзими гузаронидани маросими дафну азодорӣ бахшида шудааст.

Маросими ҷаноза бе маҳдудияти шумораи иштироккунандагон сурат мегирад. Яъне дар маросими ҷаноза шумораи иштирокчиён номаҳдуд аст. Қонун шумораи иштироккунандагонро барои он маҳдуд накардааст, ки маросими ҷаноза ва хондани ҷаноза аз назари дини ислом амали ҳатмист. Аз ҷониби дигар иштирок кардани ёру дӯстон дар рӯзи саҳти хонадони фавтида ва баёни ҳамдардӣ ба соҳибони майит дастгирии маънавии онҳост, ки шахси наздиқашонро аз даст додаанд. Дар маросими ҷаноза ва рӯзи дафн таоми оммавӣ ташкил кардан мумкин нест. Вақти баргузори ҷаноза маҳдуд нест, он метавонад вақти корӣ бошад ва метавонад берун аз вақти корӣ.

Дар рӯзи ҷаноза барои меҳмонон ва иштирокчиён орогани дастархон ва хӯрок аз хонаи соҳибӣ майит ва дар манзили вай мумкин нест. Танҳо меҳмонони аз дур омадаро аъзои комиссияи доимӣ, кормандони бахш ва куҳансолони маҳалла бояд дар хонаи наздикон ва ҳамсо-

яҳо ҷой кунанд. Барои онҳо дар манзилҳои ёру дӯстон ва ҳамсоёҳо аз ҳисоби соҳибони хонаҳо ҷой ё хӯрок додан иҷозат аст.

Қисми 2 моддаи 11-и Қонун муқаррар мекунад, ки маросими «се», «чил» ва «сол» бе забҳи чорво ва бе додани хӯрок гузаронида мешавад. Дар рӯзи «се», «чил» ва «сол» ба хондани фотиҳа омадани мардум манъ нест.

Дар қисми сеюми моддаи 11 як қатор амалҳои, ки барои соҳиби майит вазнинӣ меоранд ва ба талаботи шариат муҳолифат доранд, дар баргузори маросими дафну азодорӣ манъ мешавад. Қонун як қатор маросимро, ки аз назари дини ислом низ пояи шаръӣ надоранд, манъ кардааст. Аз ҷумла, забҳи чорво ва додани хӯрок, баргузори «оши сари тахта», «душанбегӣ», «ҷумъагӣ», «ҳафт», «бист», «шашмоҳагӣ» манъ аст. Вале меҳмонони дурдаст ва хешу табори аз роҳи дур омадаро, чун одат, ҳамсоёҳо ва хешовандони наздик хӯрок медиҳанд. Дар баъзе ҷойҳо дар масҷидҳо меҳмононро ҷой карда, аз ҳисоби пули ҷамъшудаи хайрия ба онҳо хӯрок медиҳанд.

Додани пули нақд ё дигар ашёро ба иштирокчиёни маросими дафн, аз ҷумла ба имоме, ки чаноза меҳонад, қонун манъ мекунад. Пули нақд ва дигар ашё гуфта, қонун тақсими пул ба мардум, додани қолин ва дигар чиз ба муллоҳои чанозахон ва дигаронро дар назар дорад. Давра кардан ва пул ҷамъ карда, ба дигарон тақсим карданро қонун манъ мекунад. Аммо пул додан ва ёрӣ карданро ба соҳиби майит қонун манъ намекунад. Бинобар ин мумкин аст, ки одамон ба соҳибони майит кумак кунанд, ки ин кори хайр аст.

Додани ҳаққи хизмати қабркан ва мурдашӯйро, ки заҳмати зиёдро талаб мекунад, қонун манъ накардааст.

е) Маросими ҳаҷ

Тибқи моддаи 12 Қонун маърақаҳои гусел ва пешвози ҳоҷиён дар доираи оила гузаронида мешаванд.

Ташкили маърақаҳои ҳоҷизииёрат, ҳоҷиталбон ва ҳоҷиошӣ қатъиян манъ аст.

Маъракаи гусел ва пешвози хоҷиён дар доираи оила гузаронида мешавад. Зери мафҳуми оила хешу табори наздик, ки дар тафсири моддаи 8 оварда шуд, фаҳмида мешавад.

Қонун ба хотири пешгирӣ кардани ин масрафи беҳуда аз ҷониби хонаводаи шахсе, ки нияти зиёрати ҳаҷ кардааст, чунин маъракаҳоро фақат дар доираи оила муқаррар намудааст. Яъне барои гусел хешу табори наздик ва аҳли оила кифоя аст.

Ба хотири пешгирии маъракаҳои зиёдатӣ ва исрофкорӣ қонун ташкили маъракаҳои ҳоҷизаиёрат, ҳоҷиталбон ва хоҷиоширо манъ кардааст. Расму оинҳо на ба хотири манфиатҳои ҷудоғона, балки мутобиқи манфиати мардум бояд инкишоф ёбанд. Ба хонаи бародар ё хоҳар рафтани хоҷи навро ва ба ин хотир ош кардани бародар ё хоҳарашро бояд аз ҳоҷиталбон фарқ кард. Ҳамчунин дар рӯзи омадани хоҷӣ, омадани бародар, хоҳар, аммаю хола, амаку тағо ва дигар хешу табори наздик мумкин аст.

Чашну маросим дар майдончаҳои (ҳавлиҳои) назди биноҳои истиқоматӣ, дохили хонаҳои шахсӣ ё дар тарабхонаҳо, қаҳвахонаҳо, ошхонаҳо, тӯйхонаҳо бо риояи тартиботи ҷамъиятӣ гузаронида мешаванд.

Дар чашну маросим пошидан ва часпондани пул манъ аст.

Барои гузаронидани маросим Қонун ҷойҳои баргузори онҳоро чунин муайян кардааст: Майдончаҳои (ҳавлиҳои) назди биноҳои истиқоматӣ: ҳам майдончаҳои назди биноҳои серошӯна ва ҳам ҳавлиҳои шахсӣ дар назар дошта мешавад. Соҳибони чашну маросим метавонанд бе ягон мамониат дар назди ҳавлиҳои худ чашну маросимро баргузор кунанд. Агар дар дохили ҳавли барои гузаронидани онҳо имконият набошад, соҳиби маърака метавонад дар беруни хона дар кӯча бо маслиҳати комиссияи доимии маҳаллии танзими анъана ва корманди бахш, бе вайрон кардани дигар талаботи қонун маърака орояд. Фақат ҳангоми гузаронидани чашну маросим бояд муқаррароти қонун доир ба шумораи иштироккунандагон ва дигар қисматҳои онро риоя кунанд.

Қонун имконияти гузаронидани чашну маросимро дар тарабхонаҳо, қаҳвахонаҳо, ошхонаҳо ё тӯйхонаҳо иҷозат

додааст. Дар чунин ҳолат, бояд ҳатман шартномаи хаттии байни соҳиби маърака ва тарабхона доир ба хизматрасонӣ баста шавад.

Маросими мавлудхонӣ бояд ба таври ихтиёрӣ танҳо дар масҷидҳо бе чамъоварӣ ва додани маблағи пулӣ ва таом сурат гирад. Моддаи 13-и қонун ҷойи баргузори маросими мавлудхониро масҷид муқаррар кардааст. Аз мазмуни моддаи мазкур бармеояд, ки мавлудхонӣ набояд дар ҳавлию кӯчаҳо ва дигар ҷойҳо гузаронида шавад. Бинобар ин дар тӯйу маъракаҳои дигар, ки дар ҳавлӣ ва мавзёҳои дигар баргузор карда мешаванд, хондани мавлуд мумкин нест. Инчунин, дар маросими мавлудхонӣ ба харҷу сарфи зиёдатӣ набояд роҳ дода шавад. Мавлудхонӣ танҳо воситаи гиромидошти хотираи пайғамбари ислом буда, матлабаш тарғибу ташвиқи рафтору кирдори нек аст ва онро ба маъракаи маблағчамъкунӣ набояд табдил дод.

Дар чашну маросим пошидан ва часпонидани пул манъ аст. Бояд зикр кард, ки пул рамзи давлат ва арзишест, ки ҷома онро баробари неъматҳои дигар қадр мекунад. Бинобар ин намоишқорона пошидану часпондани он нисбат ба давлат ва арзишҳои миллӣ беэҳтиромӣ зоҳир кардан аст. Аммо ин маънои онро надорад, ки пулро ҳамчун қоғазӣ қиматнок тухфа кардан мумкин нест. Пул ва қимати муайяни он метавонад мутобиқи Кодекси маданӣ ба хотири маърака ва маросими муайян ҳамчун тухфа тақдим шавад, вале чунин амал бояд бо риояи одоб ва роҳи мақбули додани тухфа сурат гирад.

Мақсади Қонун аз чунин муқаррарот гирифтани пеши роҳи беҳурматӣ нисбат ба пули миллӣ аст, ки баъзе аз одамон дар маъракаҳо то қабули қонун пеши пойи раққоса ва ҳофизон пош мекунанд. Қонун пеши роҳи беҳурматино нисбат ба пули миллӣ гирифта, ҳамзамон бо ин, намегузорад, ки нисбат ба дигар навъи пул ҳамчун қоғазӣ қиматнок беэҳтиромӣ зоҳир шавад. Аз ин рӯ, қонун часпондан ва пошидани ҳама гуна пулро, хоҳ пули миллӣ – сомонӣ ё хоҳ асъори хориҷӣ бошад, манъ кардааст.

§ 4. ТАНЗИМИ ХИЗМАТРАСОНӢ ДАР ҶАШНУ МАРОСИМ

Тибқи моддаи 14-и Қонун, тартиби хизматрасонии ҷашну маросим аз тарафи муассисаҳои фарҳангӣ, қаҳвахонаҳо, ошхонаҳо, тарабхонаҳо ва тӯйхонаҳо муайян карда мешавад.

Хизматрасонии ҳунармандон дар тӯйу маъракаҳо дар асоси шартномаи тарафайн бо риояи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон сурат мегирад. Маъмурияти қаҳвахонаҳо, ошхонаҳо, тарабхонаҳо ва тӯйхонаҳо ҳангоми баргузори тӯйу маърака бояд муқаррароти Қонуни мазкурро вобаста ба шумораи даъватшудагон риоя намоянд. Тибқи Қонун, тӯйу маъракаҳо дар шаҳрҳо дар рӯзҳои истироҳат аз соати 8 то 22 ва дар рӯзҳои корӣ аз соати 18 то 22, дар шаҳраку деҳот (аз ҷумла шаҳраку деҳоти тобеи шаҳр) дар рӯзҳои истироҳат аз 1-уми апрел то 31-уми октябр, аз соати 6 то соати 22, аз 1-уми ноябр то 31-уми март аз соати 8 то соати 22 ва дар рӯзҳои корӣ аз соати 18 то соати 22 гузаронида мешаванд. Давомнокии тӯйу маъракаҳо то се соат муқаррар карда шудааст.

Ин талабот дар рӯзҳои номбаршуда қатъӣ бояд риоя шавад, ба истиснои рӯзҳои иди Рамазон ва Қурбон, ки вобаста ба махсусияташон омаду рафти одамон бисёртар ба назар мерасад. Дар рӯзҳои корӣ маъракаю маросим аз соати 18-00 то 22-00 гузаронида мешаванд. Бояд дар назар гирифт, ки ҳадафи Қонун аз истилоҳи маърака ҳам маъракаҳои хурсандӣ ва ҳам маросими азодориест, ки Қонун барои баргузори онҳо иҷозат додааст. Давомнокии тӯйу маъракаҳоро Қонуни мазкур се соат пешбинӣ кардааст. Агар домоду арӯс хоҳанд дар манзилҳои худ маърака ороянд, он гоҳ дар алоҳидагӣ се соат барои тарафи арӯс барои ош ва се соат барои зиёфати тарафи домод дода мешавад.

Моддаи 14-и Қонун тартиби хизматрасонии ҳунармандонро муқаррар кардааст. Мувофиқи он, бояд байни ҳунарманд ва соҳиби маърака шартномаи хизматрасонӣ баста шавад. Мазмуни меъёр хислати ҳаволақунандагӣ дошта, танзими хизматрасонии ҳунармандро ба дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳавола мекунад.

Чунин шартномаро моддаи 797 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба «шартномаи хизматрасонии пулакӣ» бахшида шудааст, пешбинӣ мекунад. Мувофиқи шартномаи хизматрасонии пулакӣ, бо супориши фармоишгар иҷрокунанда вазифадор аст хизмат расонад (амали муайян ё фаъолияти муайянеро анҷом диҳад), ки дорои шакли ашёӣ набошад ва фармоишгар уҳдадор аст арзиши онро пардохт кунад.

Моддаи 798 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қатори дигар намудҳои хизматрасонӣ, хизматрасонии фарҳангиро низ ба сифати мавзуи шартнома эътироф мекунад. Мақсад аз ин ташкил намудани даъвати ҳунармандон, дуруст ба роҳ мондани назорати молиявии ҳунармандон, пардохти андоз аз ҷониби онҳо ва назорат кардани нархи хизматрасонии онҳост. Дар ҳолатҳое ки дар тӯй як ҳунарманд ҳунарнамоӣ мекунаду ҳунарманди дигар ҳамчун меҳмон даъват шуда, суруде меҳонад ё табрикоте мекунад, аз ӯ талаб кардани шартномаи хизматрасонӣ мумкин нест.

Дар қисми дуюми модда уҳдадорӣ маъмурияти мавзёеҳое, ки соҳибони маърака ва маросим дар он ҷо ҷорабиниҳои ҳудро мегузаронанд, доир ба риоя кардани муқаррароти қонун муайян мешавад. Тарабхона, қаҳвахона, ошхона ва тӯйхонаҳо уҳдадоранд ҳангоми баргузориҳои маъракаҳо шумораи одамони даъватшударо мутобиқи моддаи 10 дар тӯйи домодию арӯсӣ барои додани ош то 200 нафар ва барои зиёфат то 150 нафар риоя кунанд. Ҳамчунин тарабхонаю ҷойҳои баргузориҳои маъракаҳо уҳдадоранд, ки вобаста ба талаботи қонун ҳӯрок омода кунанд.

Дар сурати вайрон шудани талаботи қонун, ҳам маъмурияти тарабхона (ҷое, ки маърака барпо шудааст) ва ҳам соҳиби маърака мувофиқи моддаи 15 Қонун ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд.

Ҳамзамон шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ уҳдадор карда мешаванд, ки ба рӯкҳои фарҳанги миллий, аз ҷумла забони давлатӣ ва сару либоси миллий эҳтиром гузошта, онҳоро аз таъсирҳои манфии замони муосир ҳифз кунанд.

Инчунин мутобиқи моддаи 14 (1) Қонун, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад, ки меъёрҳои маҳдудкунандаро доир ба гузаронидани ҷашну маросим дар ҳолатҳои

истисноӣ бо риояи муқаррароти қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми вазъияти фавқулода, ҳолатҳои фавқулодаи дорои хусусияти табиӣ ва техногенӣ муқаррар кунад.

§ 5 ҶАВОБГАРӢ БАРОИ ВАЙРОН КАРДАНИ ҚОНУН

Шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие, ки талаботи ҳамин Қонунро вайрон мекунад, мутобиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд.

Ҷавобгарӣ мутобиқи моддаи 481 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон, сарҳатти чоруми моддаи 23 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» ва дигар қонунҳои соҳавии мақомоти давлатӣ, татбиқ мешавад. Бояд ба инобат гирифт, ки моддаи 481 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмури ҷавобгариро ба тариқи умумӣ нисбат ба риояи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим муайян кардааст. Ин маънои онро дорад, ки ҳар як амале, ки аз талаботи қонуни мазкур бармеояд ва он тарзи риояи хосси ҳудро дошта, ченаки ҳуқуқӣ ҳисобида мешавад, дар сурати риоя нашудан оқибати ҳуқуқиро дар шакли ҷавобгарӣ тақозо мекунад.

Ҷавобгарӣ асосан ду намуд муайян шудааст: ҷарима ва аз кор озод кардан. Ҷарима барои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ се навъ муайян шудааст: барои шахсони воқеӣ – ба андозаи яксаду даҳ нишондиҳанда барои ҳисобҳо, барои шахсони мансабдор – дар ҳаҷми панҷасаду панҷоҳ нишондиҳанда барои ҳисобҳо ва барои шахсони ҳуқуқӣ – ба андозаи ҳаштсад нишондиҳанда барои ҳисобҳо таъйин карда мешавад.

Инчунин мувофиқи қисми 2 моддаи 481 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон, барои риоя накардани талаботи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим аз ҷониби соҳибкорони инфиродӣ, ходимон ва уламои дин ба андозаи ҳафтсаду пачоҳ нишондиҳанда барои ҳисобҳо ҷарима таъйин карда мешавад.

Мақсади пурзӯр кардани ҷавобгарӣ барои вайрон намудани талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва баланд бардоштани миқдори ҷарима барои шахсони мансабдор аз 250 нишондиҳанда ба 550 нишондиҳанда, барои шахсони ҳуқуқӣ аз 500 нишондиҳанда ба 800 нишондиҳанда, инчунин муқаррар кардани ҷавобгарӣ барои соҳибкорони инфиродӣ, ходимон ва уламои дин ба андозаи 750 нишондиҳанда барои риояи дақиқу яххелаи қонун, ҳамчун ҷораи пешгирӣ ворид карда шуд.

Барои шахсони мансабдор ҷавобгарии интизомӣ, яъне аз кор озод кардан пешбинӣ шудааст. Дар қонуни танзими анъана ва ҷашну маросим мафҳуми васеи шахси мансабдор дода шудааст.

Тибқи қисми 2 моддаи 15 Қонун аъзои Ҳукумат, раисони вилоятҳо ва шахру ноҳияҳо, дигар шахсони мансабдори давлатӣ, хизматчиёни давлатӣ, судяҳо, кормандони мақомоти прокуратура, амният, корҳои дохилӣ, назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия, кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, андоз, гумрук ва хизматчиёни ҳарбӣ барои вайрон кардани талаботи Қонуни мазкур аз ҷониби онҳо ва фарзандонашон мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон аз мансаб озод карда мешаванд.

Тағйироти ба қисми 2 моддаи 15 воридшуда барои барҳам додани қонуншиканӣ нисбат ба талаботи Қонуни танзими анъана ва ҷашну маросим аз ҷониби шахсони мансабдор, кормандони мақомоти судӣ, ҳифзи ҳуқуқ, хизматчиёни давлатӣ ва ҳарбӣ, ҳамзамон аз ҷониби фарзандони онҳо мебошад, ки то ворид гардидани тағйиру иловаҳо ҳолати мазкур нигаронкунанда буд.

Илова бар ин дар қонунгузори соҳавии сохторҳои номбурдаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгарии интизомиро барои шахси мансабдори зерин ба таври зайл муқаррар карда шудааст:

– нисбат ба судяҳои Суди конститутисионӣ, мутобиқи моддаи 14 Қонуни конститутисионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Суди конститутисионии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 26-уми июли соли 2014;

– нисбат ба судяҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, мутобиқи моддаи 18 Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 26-уми июли соли 2014;

– нисбат ба кормандони Хадамоти гумрук, мутобиқи қисми 1 моддаи 488 Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3-юми декабри соли 2004;

– нисбат ба кормандони низоми иҷроӣ қазои ҷиноятӣ (колонияҳои ислоҳи меҳнатӣ), мутобиқи қисми 9 моддаи 36 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи системаи иҷроӣ қазои ҷиноятӣ» аз 15-уми июли соли 2004;

– нисбат ба кормандони ҳарбӣ зербанди б) қисми 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи уҳдадорӣ ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» аз 29-уми январи соли 2021, № 1753;

– нисбат ба кормандони мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи қисми 2 моддаи 16 Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 25-уми июли соли 2005;

– нисбат ба кормандони мақомоти қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи қисми 11 моддаи 19 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи милитсия» аз 17-уми майи соли 2004.

Дар сурати аз ҷониби шахси мансабдор вайрон шудани Қонун, комиссия маводди ҳуқуқвайронкуниро чамъ мекунад ва ба мақомоте, ки шахси мансабдор он ҷо қор мекунад, раво менамояд, роҳбарият ёро аз қор озод мекунад.

Ҳамзамон тибқи тағйири иловаҳои нав ба моддаи 481 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон, барои дағалона ё такроран вайрон кардани тартиби гузаронидани анъана ва ҷашну маросим ҷавобгарӣ муқаррар карда шуд, ки мувофиқи санксияи қисми 3, ба шахсони воқеӣ ба андозаи шашсаду панҷоҳ нишондиҳанда барои ҳисобҳо, ба шахсони мансабдор ба андозаи ҳаштсад нишондиҳанда барои ҳисобҳо, ба соҳибқорони инфиродӣ нӯҳсад ва ба шахсони ҳуқуқӣ як ҳазору дусад нишондиҳанда барои ҳисобҳо ҷарима таъйин карда мешавад.

Мақсади тағйироти мазкур дар он аст, ки дар вақтҳои охир аз ҷониби шахрвандон дағалона ва такроран вайрон

кардани талаботи Қонун, барои шахсони алоҳида ночиз будани ҷарима ва пешбини нашудани ҷавобгарӣ барои тақриран риоя нашудани тартиби гузаронидани анъана ва ҷашну маросим, боиси қонуншиканиҳои зиёд шуда буд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ:

- 1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» кай қабул шудааст?*
- 2. Зарурати қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро бо фаҳмиши худ шарҳ диҳед?*
- 3. Мақсад, вазифа ва доираи амали Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз ҳалли кадом масъалаҳо иборат аст?*
- 4. Мафҳумҳои асос, анъана, маросим ва ҷашнро шарҳ диҳед?*
- 5. Мақоми ваколатдор доир ба танзими анъана ва ҷашну маросим кадом аст ва салоҳияти он аз чӣ иборат аст?*
- 6. Ҷашнҳои расмиро номбар кунед. Санадҳои меъёрии ҳуқуқiero номбар кунед, ки сухан дар бораи рӯзҳои ид ва истироҳат сухан меравад.*
- 7. Ҷашнҳои зодрӯз, хатнасур ва тӯйи домодию арӯсиро маънидод кунед.*
- 8. Фарқи ҷашн аз маросим дар чист?*
- 9. Маросими дафну азодорӣ аз чӣ иборат аст.*
- 10. Кадом маҳдудиятҳои гузаронидани ҷашну маросимро медонед?*
- 11. Гузаронидани ҷашну маросим дар кадом ҷойҳо иҷозат дода шудааст?*
- 12. Вақти баргузори ҷашну маросим ва давомнокии онҳоро маънидод кунед.*
- 13. Барои шахсоне, ки қонунро вайрон кардаанд, чӣ гуна ҷазо пешбинӣ шудааст?*

БОБИ XIV. ҚОНУНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН «ДАР БОРАИ МАСЪУЛИЯТИ ПАДАРУ МОДАР ДАР ТАЪЛИМУ ТАРБИЯИ ФАРЗАНД»

§ 1. АҲАММИЯТ ВА МАҚСАДИ ҚОНУНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН «ДАР БОРАИ МАСЪУЛИЯТИ ПАДАРУ МОДАР ДАР ТАЪЛИМУ ТАРБИЯИ ФАРЗАНД»

Таваҷҷуҳ ба таълиму тарбия, рушд ва ҳифзи ҳукуку озодихои фарзандон заминаи ояндаи дурахшони ҳар халқу миллат мебошад. Ҷараёни имрӯзаи зиндагӣ тақозо мекунад, ки ҳар як фарди ҷомеа чун шахси босаводу бофарҳанг, ватандӯсту меҳанпарвар, худогоҳу худшинос, меҳнатдӯсту бовиҷдон ва баодобу нексирӣ ба камол расад.

Тавре ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зикр намуданд, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» ба наслҳои имрӯзу ояндаи кишвар нигаронида шудааст, зеро масъулият барои сарнавишти Ватан ва ояндаи миллат, дар навбати аввал, маҳз ба уҳдаи насли ҷавон хоҳад гузашт. Биноан вазифаи муқаддаси мо ба камол расонидани насли ҳаматарафа солим, соҳибмаълумот, бунёдкор, неруманд ва миллатдӯсту меҳанпараст мебошад. Таълиму тарбияи фарзанд, ки масъалаи мубрами рӯз аст, дар гузашта низ дар мадди назари аҳли ҷомеа, баҳусус, мутафаккирону хирадмандон, қарор дошт, зеро тарбия ва таълими насли наврас дар ҳама давраи замон раванди ниҳоят масъулиятнок ва ҷиддӣ буда, тақдири кӯдак ва насли ояндаи ҷомеа аз сифати он вобаста аст.

Аз ин лиҳоз, аҳаммияти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2-юми августи соли 2011 «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд», ки масъулияти падару модар ва шахсони ивазкунандаи онҳоро дар таълиму тарбияи фарзандон дар руҳияи инсондӯстӣ, ифтихори ватандорӣ, эҳтироми арзишҳои миллий, умумибашарӣ ва фарҳангӣ, ин-

чунин ҳифзи ҳукуку манфиатҳои фарзандон пурзӯр мекунад, ниҳоят муҳим мебошад.

Дар ин масъала нақши падару модар, шахсони онҳоро ивазкунанда ва омӯзгор асосӣ ва ҳалкунанда аст. Зеро падару модар, омӯзгорон ва шахсони онҳоро ивазкунанда вазифадоранд, ки кӯдакро ҳамчун инсонии комил тарбия карда, пеш аз ҳама, ба тарбияи ақлонӣ ва инкишофи зеҳнии ӯ аҳаммияти махсус зоҳир кунанд, барои соҳибмаълумот ва соҳибкасб шуданаш кумак карда, ӯро ба ҳаёти мустақилона омода созанд.

Бояд гуфт, ки зарурати қабули ҳар як қонунро шароит ва эҳтиёҷот ба танзими муносибатҳои ҷамъиятии мавҷуда талаб мекунад. Қабули қонуни мазкурро низ шароити бавучудомада ва эҳсоси масъулияти аҳли ҷомеа бо сарвари Роҳбари давлат нисбат ба тақдири насли наврас ва ояндаи миллат тақозо кардааст.

Бинобар ин қабули санади ҳуқуқии мазкур барои ояндаи ҷомеаи мо нақши ҳалкунанда бозид, ба тарбияи шахсоне мусоидат хоҳад кард, ки дар оянда мо бо онҳо ифтихор хоҳем кард, чунки танҳо фарзандони соҳибмаърифату соҳибкасб ва ҳудогоҳу миллатдӯст метавонанд дар бунёди давлати миллии сахмгузор бошанд.

Тарбияи ифтихори ватандорӣ дар қалби фарзандон маҳз дар давраи истиқлолият ҳамчун яке аз шартҳои асосии пойдеории давлат ва миллати тоҷик эътироф шуд. Ифтихори ватандорӣ ва эҳсоси ватандӯстӣ аз иродаи қавии падару модар вобаста аст. Дуруст тарбия кардани фарзандон дар ин руҳия барои ояндаи нек замина мегузорад. Агар ба таърих рӯ оварем, бузургтарин дастовардҳо маҳз дар руҳияи ифтихори ватандорӣ ба даст омадаанд.

Яке аз беҳтарин усулҳои тарбияи фарзандон дар руҳияи ифтихори ватандорӣ ин рафтори намунавии ҳуди падару модар мебошад. Ҷалб кардани диққати фарзандон ба дастовардҳои миллии ва огоҳӣ аз қаҳрамонони миллии ба ташаккули ҳисси ватандӯстӣ мусоидат мекунад. Мутаассифона,

баъзан чинояткорон ҳиссиёти мардум, махсусан, ҷавононро истифода бурда, ба ҷомеа зарар мерасонанд. Барои он ки дар тафаккури фарзандон ақидаҳои ҷинӣ, аз ҷумла террористӣ роҳ наёбад, онҳоро бояд тарбия кард, то ки ба муқобили падидаҳои манфӣ устувор бошанд ва ба онҳо муқовимат карда тавонанд.

Қабули қонуни мазкур барои идомаи анъанаҳои неки мардуми тоҷик оид ба тарбияи фарзандон дар руҳияи покнатӣ, ватанпарварӣ, башардӯстию инсонпарварӣ нақши ҳалқунанда дорад. Меъёрҳои он пурра ифодакунандаи хусусиятҳои хосси расму оин ва анъанаҳои миллии мо мебошанд. Ба назар гирифтани чунин хусусиятҳо ба амалишавии мақсадҳои умумимиллӣ ва тақомули ояндаи давлатдорӣ мо мусоидат карда, барои фарзандони мо, шароити мусоиди рушдро фароҳам меоварад ва ҳуқуқи манфиатҳоро ҳимоя мекунад. Зеро эҳёи анъанаҳои миллӣ ва истифодаи васеи онҳо дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон барои баланд бардоштани масъулияти падару модарон ва ширкати ғаёлонаи онҳо ба рушди нумуи давлати соҳибистиқлоли тоҷикон мусоидат мекунад. Алҳол ки мо дар назди худ мақсади бунёди ҷомеаи демократию ҳуқуқбунёдро гузоштаем, расидан ба ин ҳадафи олии масъулияти доимии падару модар ва аҳли ҷомеаро талаб мекунад, чунки пешрафти минбаъдаи давлату ҷомеа бе таълиму тарбияи дурусти насли наврас ғайриимкон аст.

Падару модар шахсоне мебошанд, ки бо фарзанд пайванди хунӣ дошта, ўро ба дунё овардаанд. Баъзе ҳолатҳои вучуд доранд, ки бо ягон сабаб падару модарро шахсони дигар иваз мекунанд (масалан, ҳангоми ятим мондани кӯдак ё муваққатан тахти таълиму тарбияи шахси дигар будани кӯдак ва ғайра). Дар сарҳатти 2-и моддаи 4-и Қонуни мазкур номгӯйи шахсоне, ки падару модарро иваз мекунанд, номбар шудааст: 1) васӣ; 2) парастор; 3) фарзандхондагон; 4) шахсоне, ки дар асоси шартнома кӯдакро тарбия мекунанд;

5) намояндагони қонунии онҳо; 6) муассисаҳо ва дигар ташкилотҳои, ки кӯдак дар таълиму тарбияи онҳо қарор дорад.

Васоят барои ноболиғони то синни чордахсола ва парасторӣ барои ноболиғони аз чаҳордахсола то ҳаждаҳсола муқаррар карда мешавад (моддаи 147 Кодекси оила). Ба сифати васӣ ва парастор танҳо шахсони болиғи қобили амал таъйин шуда метавонанд.

Фарзандхондагон нафароне мебошанд, ки бо мақсади таълиму тарбия кӯдаконро ба фарзандӣ қабул мекунанд. Фарзандхондагон метавонанд танҳо шахрвандони ба ба-лоғатрасидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бошанд. Фарзандхонӣ аз тарафи суд расмӣ ба қайд гирифта мешавад.

Кӯдакон метавонанд дар асоси шартнома низ бо назорат фаро гирифта шаванд. Шахсони тибқи шартнома уҳдадорӣ дар вақти муайян назорат кардани кӯдакро ба зимма гирифта, на танҳо барои таълиму тарбияи кӯдак масъул мебошанд, балки ба оқибатҳои рафтори кӯдакон низ ҷавобганд.

Ба ҳайси намояндагони қонунӣ падару модар, васию парастор, фарзандхондагон ва намояндаҳои ташкилоту муассисаҳои баромад карда метавонанд, ки кӯдакон таҳти васояту парасторӣ онҳо қарор дорад.

Барои таълиму тарбияи кӯдакон, инчунин муассисаҳои масъул мебошанд, ки кӯдакон дар таълиму тарбияи онҳо қарор доранд. Муассисаҳои таълимӣ шахсони ҳуқуқие мебошанд, ки раванди таълимиро ба роҳ мемонанд.

Тибқи зербанди 1-и моддаи 4-и қонун истилоҳҳои «кӯдак» ва «фарзанд» ҳамчун калимаҳои ҳаммаъно истифода бурда мешаванд. Онҳо ҳамчун шахсе, ки ба балоғат нарасидааст, маънидод карда мешаванд. Аломати асосие, ки онҳо аз калонсолон фарқ мекунанд, нарасидан ба синну соли муқарраршуда (18-сола) мебошад.

Таълим раванди фаъолияти муштаракӣ падару модар, омӯзгор ва муассисаи таълимӣ барои инкишофи шахсият, истеъдод, малака ва қобилияти фикрию ҷисмонии кӯдак мебошад (сарҳатти 4-и м. 4-и Қонун). Дар таърифи таълим хусусиятҳои зерин ба назар мерасанд:

1) Раванди фаъолияти якҷояи падару модар, омӯзгор ва муассисаи таълимӣ мебошад.

2) Чунин фаъолият барои рушди шахсият, истеъдод, малака ва қобилияти фикрию ҷисмонии кӯдак (фарзанд) раво на карда шудааст.

Таълим дар доираи муассисаи таълимӣ бо фаъолияти омӯзгор ва кӯшиши кӯдак маҳдуд намешавад. Моҳияти таълим дар он ифода мешавад, ки дар ҷараёни он падару модар, шахсони онҳоро ивазкунанда, омӯзгор ва муассисаи таълимӣ барои гирифтани дониш, ҳосил кардани маҳорату малака, инкишофи тафаккури мустақил ва қобилияти фикрию ҷисмонии кӯдак фаъолияти мақсадноку алоқамандро ба роҳ монанд.

Тарбия раванди мақсадноки ба воя расонидани фарзанд аз ҷониби падару модар, муассисаи таълимӣ, ҷомеа ва ба зиндагии мустақилона омода кардани ӯ мебошад. Ҳамин тавр, тарбия тибқи моддаи зикршуда, дорои хусусиятҳои зерин мебошад:

1) Раванди мақсадноки ба воя расонидани фарзанд мебошад.

2) Тарбия аз ҷониби падару модар, муассисаи таълимӣ ва ҷомеа анҷом дода мешавад.

3) Дар натиҷаи тарбия фарзанд ба зиндагии мустақилона омода карда мешавад.

Тарбия ҳамчун раванди мақсаднок падидаи иҷтимоӣ, фарҳангӣ, равонӣ ва педагогӣ буда, барои танзими ҳаёти инсон ва пешрафти ҷамъият хизмат мекунад. Тарбия дар оила, муассисаҳои томактабӣ, таълимӣ, мактабҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ ва олий, инчунин аз ҷониби ҷомеа анҷом дода мешавад. Мақсаду вазифаҳои тарбия, аз ҷумла, тарбияи ҳисси миллӣ, ташаккули инсонии комил, соҳиби ватан, нангу номуси миллӣ, ифодагари симои зеҳнию маънавӣ, ахлоқӣ, фарҳангӣ ва арзишҳои дигари инсонӣ мебошад. Мафҳуми «тарбия» ба ду маънӣ: васеъ ва маҳдуд фаҳмида мешавад. Ба маънии васеъ, раванди мақсадноки та-

шаккули фарзанд ва тайёр кардани ӯ барои фаъолона иштирок кардан дар ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоию иқтисодӣ, ҷамъиятӣ ва маданияту фарҳангӣ мебошад. Бинобар ин тарбия чорабиниҳои тарбиявиро дар оила, мактаб, ташкилотҳои ноҳилоғону ҷавонон ва ҷомеа фаро мегирад. Тарбия ба маънои васеъ, инчунин таълим ва омӯзишро дар бар мегирад. Ба маънии маҳдуд тарбия ташаккули ҷаҳонбинӣ, симои маънавий, инкишофи зебоипарастӣ ва ҷисмониро ифода мекунад. Тарбия бо таълиму омӯзиш дар алоқамандии зич қарор дошта, дар раванди он на танҳо дониш андухта мешавад, балки ақида, сифатҳои маънавий ва ҳислатҳои наҷиби инсонии фарзанд ташаккул меёбанд.

§ 2. ВАЗИФА ВА ҲУҚУҚҲОИ ПАДАРУ МОДАР ДАР ТАЪЛИМУ ТАРБИЯИ ФАРЗАНД

Таълиму тарбия масъалаи басо мураккаб буда, фаъолияти дастҷамъонаро тақозо дорад. Таълиму тарбияи фарзанд вазифаи падару модар, омӯзгор, давлат ва ҷомеа, яъне вазифаи дастҷамъона мебошад. Падару модар вазифадоранд, ки барои сӣҳати ҷисмонӣ ва руҳии кӯдак пайваста ғамхорӣ кунанд, онҳоро ба мактаб омода намоянд ва барои инкишофи қобилияти кӯдак шароити зарурӣ муҳайё созанд, ҳуқуқ ва шаъну шарафи фарзандонро ҳимоя кунанд, фарзандонро дар руҳияи башардӯстӣ, меҳнатдӯстӣ, накукорӣ, ҳисси раҳмдилӣ, эҳтироми аҳли оила, забони модарӣ, адабиёту таърих ва анъанаҳои фарҳангии халқи худ, эҳтироми арзишҳои миллӣ, таърихӣ ва фарҳангии дигар халқҳо тарбия кунанд, ба фарзандон барои гирифтани таҳсилот дар муассисаҳои таълимӣ мусоидат карда, дар хона шароити мусоид муҳайё созанд, фарзандонро дар руҳияи эҳтироми қонун, ҳуқуқ, озодии инсон, рамзҳои давлатии Тоҷикистон ва риояи тарзи ҳаёти солим тарбия кунанд.

Тибқи талаботи қонуни мазкур, давлату ҷомеа низ аз кори таълиму тарбия дар қанор набуда, масъулият доранд. Давлат

барои таълиму тарбияи насли наврас тамоми заминаҳоро мухайё мекунад. Ичрои ин уҳдадориҳои худро бо роҳи таъсири низоми таълим ва мухайё сохтани шароити дахлдори иқтимоию иқтисодӣ барои таҳсилоти таъмин мекунад. Ҳамзамон давлат кафолати конституционии дастрас ва роӣгон будани таҳсилоти миёнаи умумӣ, ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ ва олии касбиро дар муассисаҳои таълимии давлатӣ муқаррар кардааст.

Нақши ҷомеа дар таъсир расонидан ба шууру равони кӯдак муассир буда, ба бисёр ҷиҳатҳои ахлоқӣ, равонӣ ва маънавии кӯдакон таъсири бағоят калон мерасонад. Ин аст, ки кӯдак ғангоми пайвастан ба ҷомеа кӯшиш мекунад, ки худро аҳли ҷомеа нишон дода, рафтору гуфтор ва ҳатто кирдори худро ба аҳли ҷомеа монанд кунад, ки ин ҳолатҳо метавонанд ҳам мусбат бошанд ва ҳам манфӣ. Тибқи муқаррароти қонуни мазкур, фароҳам овардани шароити моддӣ, молиявӣ, маънавӣ ва равонӣ низ барои фарзанд вазифаи падару модар мебошад. Дар зери мафҳуми шароити моддию молиявӣ ба вучуд овардани шароити зарурӣ ва таъмин кардани фарзанд бо маводди ғизоӣ, воситаҳои санитарияю гигиенӣ, либос, пойафзол ва дигар ашёву лавозимоти барои рушди ҳаматарафаи фарзанд ва гирифтани таълиму тарбия зарурӣ дар назар дошта шудааст. Шароити маънавӣ таъсир расонидан ба дунёи маънавии фарзанд, тарбия кардани маърифати баланд, фаъолияти пурсамару хислатҳои начибӣ инсонӣ, ростқавлӣ, ҳалолкорӣ, адлу инсоф, саховатмандӣ ва амсоли онҳо мебошад.

Тибқи қисми 3-и моддаи 5-и давлат бояд барои таълиму тарбия ва ҳифзи кӯдакони ятим ва маъюб ғамхорӣ карда, ба онҳо шароити мусоид фароҳам оварад. Аз ҷониби давлат ба дӯш гирифтани масъулияти фароҳам овардани шароити мусоид барои таълиму тарбияи гурӯҳи ниёзманди ҷомеа, яъне кӯдакони ятим ва маъюб маъноӣ онро дорад, ки давлат сиёсати инсондӯстонаро пеш гирифта, барои ба вучуд овардани шароити арзандаи зиндагӣ барои ҳама, бахусус, гурӯҳҳои ниёзманди ҷомеа чораҷӯӣ мекунад.

Тарбияи фарзанд ба гурӯҳи ҳуқуқ ва уҳдадории конституционии ҳар як падару модар мансуб аст, зеро падару модар барои тарбияи фарзандон масъуланд (қисми 2-и моддаи 34-и Конститутсия). Бинобар ин падар ва модар дар таълиму тарбия ва ба воя расонидани кӯдак, новобаста аз он, ки яққоя ё чудо зиндагӣ мекунанд, ҳуқуқ ва уҳдадориҳои баробар доранд (м. 6 Қонун).

Тибқи банди 1-и моддаи 18-и Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид доир ба ҳуқуқи кӯдак, таълиму тарбияи фарзанд вазифаи муштараки падару модар мебошад. Падару модар барои тарбия ва рушду камоли фарзандонашон масъулият дошта, вазифадоранд, ки барои саломатӣ, тақомули ҷисмонӣ, руҳӣ, маънавию ахлоқӣ ва таълиму касбомӯзии фарзандонашон ғамхорӣ кунанд.

Дар Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон гуфта мешавад, ки падару модар нисбат ба фарзандонашон ҳуқуқи уҳдадориҳои баробар доранд (қ. 1. м. 61 КО). Вазифаи муҳимтарини онҳо муҳайё кардани шароити мусоид барои инкишофи муътадил, бо таълим фаро гирифтани ва тарбияи ҳамачонибаи кӯдак мебошад. Дар таълиму тарбияи фарзандони худ нисбат ба ҳамаи шахсони дигар ҳуқуқи афзалиятнок доштани падару модарро қонун пешбинӣ кардааст.

Оила асоси ҷомеа ба шумор меравад. Бинобар ин, муносибати дуруст дар оила ба пешравии ҷомеа таъсир мерасонад ва зану шавҳар вазифадоранд, ки муносибатҳои худро дар оила дар асоси эҳтирому кумаки яқдигарӣ ба роҳ монанд, ба таҳкими оила мусоидат кунанд, ба некуаҳволӣ ва рушду камоли фарзандонашон ғамхорӣ карда (қ. 3. м. 32 КО), дар тарбияи фарзанд иштирок кунанд (қ. 2. м. 32, қ. 1. м. 62 КО). Моддаи 7-и Қонун ба падару модар як қатор ҳуқуқҳоро медиҳад. Яке аз ҳуқуқҳое, ки моддаи мазкур пешбинӣ кардааст, ҳуқуқ ва манфиатҳои фарзандро ҳимоя кардани падару модар мебошад. Чунин ҳуқуқ дар моддаи 57 Кодекси оила низ пешбинӣ шудааст. Азбаски кӯдак қобилияти пурраи амалкунии маданӣ надорад (кӯдаки ноболиғи то шашсола умуман қобилияти амалкунӣ надорад), ҳуқуқи манфиатҳои

худро мустақилона ҳимоя карда наметавонад, аз ҳамин лиҳоз, қонун ба зиммаи падару модар ҳимояи манфиатҳои қонунии фарзандро воғузур карда, ба онҳо имконият медиҳад, ки дар алоҳидагӣ ё якҷоя дар мақомоти суд намояндаи қонунии кӯдак бошанд. Қонун ба падару модар ҳуқуқ медиҳад, ки шакл, намуд ва усули таълим, муассисаҳои таълимиро, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқии онҳо, интихоб кунанд, агар ин шакл, навъ ва усул ба вазъи саломатӣ ва рушди маънавии фарзанд таъсири манфӣ нарасонад. Аз ин рӯ, падару модар имконият доранд, ки шакли таҳсилро, ки тибқи қонунгузорию қорӣ таҳсили рӯзона, шабона, ғоибона, оилавӣ, фосилавӣ ва экстернатро дар бар мегирад, интихоб кунанд (м. 1-и Қонуни ҚТ «Дар бораи маориф»).

Дар зери мафҳуми усули (методи) таълим тарзу воситаҳои фаъолияти омӯзгору хонандагон доир ба роҳ, тарз ва воситаҳои омӯхтани маҷмуи муайяни донишҳо, ҳосил кардани маҳорату малака, ташаккули ҷаҳонбинӣ, вусъати қобилият ва фикри хонандагон фаҳмида мешавад.

Инчунин моддаи мазкур ба падару модар ҳуқуқ медиҳад, ки дар раванди таълиму тарбия, аз ҷумла назорати сатҳу сифати таълим ва донишандӯзии фарзанд дар муассисаҳои томактабӣ ва таҳсилоти миёнаи умумӣ иштирок карда, ба беҳтар гардидани сатҳу сифати таълиму тарбия мусоидат кунанд. Падару модар ҳангоми паст будани сатҳу сифати таълиму тарбияи фарзандонашон дар муассисаҳои томактабӣ ва таҳсилоти ҳамагонӣ ҳуқуқ доранд ҷиҳати беҳтар кардани фаъолияти ин муассисаҳо ба мақомоти дахлдори ҳуди муассисаҳои мазкур, шуъбаҳои маорифи ноҳия ва шаҳрҳо, раёсати маориф дар вилоятҳо, шаҳри Душанбе ва Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон бо пешниҳоди мушаххас муроҷиат кунанд. Бо сабаби он ки фарзанд ба синну соли муқаррарнамудаи қонунгузорӣ (синни 18-солагӣ) нарасидааст ва қобилияти пурраи амалкунӣ надорад, наметавонад, ки аз номи худ мустақилона дар муносибатҳои ҳуқуқӣ баромад кунанд. Падару модар ҳуқуқ доранд дар муносибатҳои ҳуқуқӣ намояндаи қонунии фарзанд бошанд. Азбаски пада-

ру модар намояндаи қонунии фарзанд мебошанд ва ба дӯши онҳо ҳам ҳуқуқ ва ҳам уҳдадории ҷимояи ҳуқуқу манфиатҳои қонунии фарзандон вогузор карда шудааст, ба онҳо ҳуқуқи талаб кардани риояи ҳуқуқи фарзанд дар раванди таълим дар асоси стандартҳои давлатии таҳсилотро додааст.

Падару модар ҳуқуқи мусоидат кардан ба фаъолияти муассисаҳои таълимиро, ки фарзандашон дар он таҳсил мекунад, доранд. Чунин мусоидат метавонад дар шакли ҳамарӯза таъмин намудани иштироқи фарзанд дар дарсҳо, таъмини фарзанд бо асбоби хониш ва маводди аёнӣ, таъмини сару либоси мактабӣ, назорат ва мусоидат кардан ба донишомӯзии фарзанд дар хона, ҷудо кардани хонаи алоҳида ва мизи дарстайёркунӣ барои фарзанд, иштирок дар маҷлисҳои падару модарон, вохӯрӣ бо устодон ва дигар амалҳои ифода ёбад. Инчунин падару модар ҳуқуқ доранд бо раванди таълиму тарбия, мазмуни таҳсилот, дараҷаи саводомӯзӣ, давомот ва сатҳу сифати донишандӯзии фарзанд шинос шаванд.

§ 3. УҲДАДОРИҲОИ ПАДАРУ МОДАР ДАР ТАЪЛИМУ ТАРБИЯИ ФАРЗАНД

Бояд гуфт, ки падару модар дар баробари ҳуқуқ дар тарбия ва таълими фарзанд дорои уҳдадориҳои муайян мебошанд. Уҳдадорӣҳо, ки дар моддаи 8 доир ба тарбия ва дар моддаи 9-и қонуни мазкур доир ба таълим пешбинӣ шудаанд хусусияти пешгирӣ ва дар баъзе мавридҳо, тавсиявӣ доранд.

Яке аз уҳдадориҳои тарбиявии падару модар ба фарзанд тибқи арзишҳои миллӣ номи нек гузоштан мебошад. Гузоштани номи нек ба фарзанд яке аз уҳдадориҳои шаръие мебошад, ки тибқи ананаҳои миллӣ, дар баробари хатнасур ва таҳсили илм, қарзи падару модар ба ҳисоб меравад. Падару модар уҳдадоранд, ки дар муддати то се моҳ барои дар мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандии ҷойи

истиқомати падару модар (ё яке аз онҳо) ва дар ҳолатҳои истисноӣ дар ҷойи таваллуди кӯдак барои ба қайди давлатӣ гирифтани фарзанди навзод иқдом кунанд. Ҳамзамон бо ин, падару модар уҳдадоранд, ки барои ҳифзи саломатӣ, ташаккули ҷисмонӣ, маънавӣ ва ахлоқии фарзанд шароит муҳайё кунанд (сарҳати 3-и моддаи 8). Зери мафҳуми ҳифзи саломатӣ, ташаккули ҷисмонӣ ва маънавӣ маҷмуи ҷораҳои ҳислати сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ, тиббӣ ва санитарияи гигиенидошта дар назар дошта шудааст, зеро тибқи Конститутсия, ҳар шахс ба ҳифзи саломатӣ ҳуқуқ дорад. Дар асоси он шаҳрвандон дар баробари кумаки ёрии тиббии ройгон, инчунин ба интиҳоби озоди муассисаи тиббӣ ва табиб ҳуқуқ доранд.

Ба зиндагии мустақилона омода кардани фарзанд уҳдадорӣ дигари тарбиявии падару модар мебошад. Он чунин маъно дорад, ки фарзанд то пайдо кардани қобилияти пурраи фаъолият, бояд дар оилаи солим бо ахлоқи ҳамидаи инсонӣ ба камол расад. Дар сарҳатти 5-уми моддаи мазкур уҳдадорӣ падару модар дар мавриди дар руҳияи эҳтиром ба Ватан, қонун, арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ тарбия кардани фарзанд зикр шудааст. Ин уҳдадорӣ падару модар ё шахсони ивазкунандаи онҳо низ яке аз уҳдадорӣҳои умумие мебошад, ки на танҳо ба падару модар, ҳамчунин тибқи муқаррароти моддаҳои 42, 43-юми Конститутсия, ба ҳар як шахс дахл дорад. Аз ҳамин лиҳоз, аз кӯдакӣ ё наврасӣ таъмин кардани уҳдадорӣҳои конститутсионии шаҳрванд якҷоя аз ҷониби падару модар нишонаи мустаҳкам кардани шуури ҳуқуқии фарзанд ва маданияти ҳуқуқии ҷомеа мебошад, зеро эҳтиром ба Ватан, арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ рукни асосии худшиносии миллӣ мебошад. Бояд зикр кард, ки гаштугузори фарзанди то шашсола бе ҳамроҳии шахси аз ҷордаҳсола боло дар кӯча ва дигар ҷойҳои ҷамъиятӣ манъ аст. Дар кӯча ва дигар ҷойҳои ҷамъиятӣ яккаву танҳо гаштугузор кардани фарзанди то 6-сола боиси беназоратии фарзанд ва ба вучудоии падидаҳои номатлуб, ба монанди

оворагардӣ, талбандагӣ ва ғайраҳо мешавад. Чунин бема-
сӯлиятии падару модар нисбат ба фарзанди худ қобили
қабул нест. Инчунин, падару модар уҳдадоранд, ки шаъну
шарафи фарзандро эҳтиром кунанд ва ба муомилаи бераҳ-
мона нисбат ба ӯ роҳ надиханд ва новобаста ба чинс, синну
сол, қобилияти зехнӣ, ҷисмонӣ ва руҳии фарзанд, нисбат ба
ӯ баробар муносибат кунанд. Эҳтироми шаъну шарафи фар-
занд ва манъ будани муомилаи бераҳмона падару модарро
уҳдадор менамояд, ки нисбат ба фарзандон муносибати ба-
робар зоҳир кунанд. Падару модар уҳдадоранд, ки на танҳо
шаъну шарафи фарзандро эҳтиром ва риоя намоянд, балки
аз муомилаи бераҳмона худдорӣ кунанд, ё ин ки ҳангоми бе-
мориҳои руҳӣ, сустаклӣ, қобилияти пасти зехнӣ ё ҷисмонӣ,
нисбати фарзанд безътиной накарда, ба муассисаҳои мах-
суси давлатӣ муроҷиат намоянд ва якҷоя бо мақомоти дав-
латӣ, мақомоти соҳаи маориф ва тандурустӣ фарзандро бо
табобат ва ғамхории давлатӣ фаро гиранд. Ҳамзамон бо ин,
тибқи сарҳатти 9-и моддаи 8, падару модар уҳдадоранд, ки
шабона ба марказҳои дилхушӣ рафтани фарзанди то бист-
солаашонро манъ кунанд. Марказҳои дилхушӣ: клубҳои
шабона, дискотекҳо, интернеткафеҳо, марказҳои компю-
терӣ, толорҳои букмекерӣ ва марказҳои бозиҳои бурднок,
тарабхонаҳо ва дигар шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие, ки ба таш-
кил ва гузаронидани чорабиниҳои фароғатӣ ва истироҳатӣ
машғуланд, фаҳмида мешавад.

Мақсад аз манъ кардани рафтани фарзандон дар вақти
шабона ба марказҳои дилхушӣ пешгирии кардани ҳолатҳои
гуногуни ҳуқуқвайронкунии мебошад, ки аз ҷониби онҳо
ё ба муқобили онҳо содир карда мешавад. Вақти шабона,
тибқи талаботи қонуни мазкур, аз 1-уми апрел то 30-юми
сентябр аз соати 22:00 то 06:00 ва аз 1-уми октябр то 31-уми
март аз 20:00 то соати 06:00 ҳисобида мешавад (моддаи 4 Қо-
нун). Падару модар уҳдадоранд, ки кирдорҳои зиддиҷамъи-
ятӣ, муомилаи дағалона бо атрофиён, ҳалалдор намудани
оромӣ, истифодаи суханҳои қабех, рафтори дағалона дар

кӯчаҳо, хиёбонҳо, майдонҳо, муассисаҳои фароғатӣ, дохили нақлиёт, хобгоҳҳо, манзили зист, дигар ҷойҳои ҷамъиятӣ ва муносибати таҳрибкоронаи фарзандро ба муҳити зист пешгирӣ кунанд. Дар ин ҷо сухан дар бораи кирдорҳои зиддиҳуқуқӣ ва ношоёме меравад, ки боиси ҳуқуқвайронкунӣ мешаванд. Падару модар уҳдадоранд, ки ба фарзанди то синни мактабӣ ва фарзанде, ки дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқии онҳо, таҳсил мекунад, истифодаи телефонҳои мобилиро манъ кунанд.

Дар сарҳатти 12-уми моддаи мазкур ба фарзанд манъ кардани тамошои филмҳои дорои хусусияти шахвонӣ, зӯрварӣ, экстремистӣ ва террористӣ ҳамчун уҳдадории падару модар эътироф карда шудааст. Мақсад аз он тарбияи фарзанд дар руҳияи ахлоқи ҳамидаи инсонӣ мебошад. Филмҳое, ки хусусияти шахвонӣ, зӯрварӣ, экстремистӣ ва террористӣ доранд, ба руҳияи ноболиғ таъсири манфӣ гузошта, тарбияи ӯро душвор мегардонанд. Ҳамзамон бо ин, падару модар бояд аз тарафи фарзанд мақсаднок ва мувофиқ ба таълиму тарбияи ӯ истифода бурдани интернетро назорат кунанд. Зимнан, падару модар уҳдадоранд, ки ба фарзанд мутолиа ва паҳн кардани сабтҳои электронӣ (аз ҷумла, тариқи телефонҳои мобилӣ), китобҳо, варақаҳо, рӯзномаҳо, маҷаллаҳо ва дигар маводди ҷопии дорои хусусияти шахвонӣ, зӯрварӣ, экстремистӣ ва террористиро манъ кунанд. Бояд зикр кунем, ки асри 21 дар баробари асри пешрафт ва тараққиёт буданаш, инчунин асри бархӯрди тамаддунҳо ва зиддиятҳои диниву мазҳабӣ низ ба ҳисоб меравад. Аз ин нуқтаи назар, мутолиа ва паҳн кардани сабтҳои электронӣ, китобҳо, варақаҳо ва ғайраҳо, ки хусусияти шахвонӣ, зӯрварӣ ва экстремистӣ доранд, метавонад боиси содир намудани кирдорҳои ношоёям ва шомил шудан ё ҷалб шудани насли наврас ба гурӯҳҳои тундраву ифротгаро шавад. Аз ин рӯ, уҳдадории падару модар аз он иборат аст, ки ба чунин омилҳои манфӣ роҳ надиҳанд, то ки дар натиҷаи беъътиноии онҳо фарзандон ба

доми фиреби гурӯҳҳои тундрав ва ифротгаро, чи дар дохил ва чи дар хориҷи кишвар, наафтанд.

Ҳамзамон бо ин, падару модар уҳдадоранд, ки иштироки фарзандро дар фаъолияти иттиҳодияҳои динӣ, ба истисноии фарзандоне, ки ба таври расмӣ дар муассисаҳои динӣ ба таълим фаро гирифта шудаанд, иҷозат надиханд. Ҳадаф аз он на маҳдуд кардани ҳуқуқи ноболиғон нисбат ба дин ва расму оинҳои динӣ, балки ба расмият ва ҷаҳорҷӯбаи қонунгузории амалкунанда ворид кардани ин муносибатҳои муҳимми ҷамъиятӣ мебошад, зеро то ба синни 18-солагӣ расидани фарзанд, намояндаи қонунии ӯ шахси масъул падару модар ё шахсони ивазкунандаи онҳо ба ҳисоб мераванд. Бинобар ин, меъёри мазкур дар шароити имрӯза таҳти ғамхорӣ падару модар ва давлат қарор гирифтани фарзандро ифода мекунад. Муқаррарот доир ба иҷозат надодан барои иштироки фарзанд дар фаъолияти иттиҳодияҳои динӣ, ба истисноии фарзандоне, ки ба таври расмӣ дар муассисаҳои динӣ ба таълим фаро гирифта шудаанд, низ хусусияти ба худ хос дорад ва ҳамчун уҳдадорӣ бо мақсади пешгирӣ кардани таълими нодуруст ва фаъолияти ғайрирасмӣ дину мазҳабҳои тундраву ифротгароро пешгирӣ мекунад. Аз ин рӯ, қонуни зикршуда ҷалб кардани ноболиғонро ба фаъолияти иттиҳодияҳои динӣ ва бе иҷозати хаттии падару модар ё шахсони онҳоро ивазкунанда, ба онҳо додани таълими диниро манъ кардааст.

Тибқи сарҳатти 17 моддаи мазкур, падару модар уҳдадоранд барои фарзанди то бистсола истеъмоли нӯшокиҳои спиртӣ (аз ҷумла пиво), воситаҳои нашъадор ва моддаҳои психотропӣ, маҳсулоти тамоку (аз ҷумла, нос) ва маводди саҳттаъсирро манъ кунанд. Сарҳатти мазкур ба хоҳири ҳифзи саломатӣ, нигоҳ доштани тартиботи ҷамъиятӣ ва тарбияи ахлоқи ҳамидаи фарзандони то синни 20-сола истеъмоли восита ва маводди зикршударо манъ мекунад. Ва чунин рафторро ҳамчун уҳдадорӣ падару модар ба нафъи ҷомеа муқаррар мекунад. Бояд гуфт, ки мусоидат намудан барои

амалӣ шудани уҳдадории мазкур бояд на танҳо вазифаи падару модар, балки қарзи ҳар як шахси соҳибхирад ва бо-фарҳанги чома бошад.

Фарзандон набояд дар чорабиниҳое, ки барои онҳо тавсия нашуданд, иштирок кунанд. Агар зарурат барои иштироки фарзанд дар чорабиниҳо вучуд дошта бошад, ё ки ба ӯ тавсия шуда бошад, он гоҳ фарзанд бояд бо ҳисси масъулият даъват карда шавад, то ин ки чунин чорабинӣ ба фарзанд руҳу илҳоми тоза бахшад. Лекин иштироки фарзанд дар чорабиниҳое, ки ӯ даъват ё тавсия нашудааст, на танҳо боиси хичолати фарзанд, балки сабаби руҳафтодагӣ ва нооромии ӯ мешавад.

Уҳдадории падару модарро барои монё шудани онҳо дар нагирифтани шаҳодатномаи ҳуқуқи ронандагӣ ва нарондани автомобил аз ҷониби фарзандон пешбинӣ мекунад, ки маънии маҳдуд кардани ҳуқуқи фарзандонро надошта, балки мусоидати падару модарро ба риояи талаботи қонун мекунад, пешбинӣ зеро ҳуқуқи гирифтани шаҳодатномаи ронандагӣ баъди ба синни балоғат расидан, яъне баъд аз синни 18-солагӣ ба вучуд меояд. Фарзанд (кӯдак)шахси ба синни ҳаҷдаҳсола нарасида эътироф шудааст.

Бинобар ин, онҳо наметавонанд ҳуччати ронандагӣ дошта бошанд ва воситаҳои нақлиёти механикиро идора кунанд. Бо идора намудани воситаҳои нақлиёти механикӣ ба муассисаи таълимӣ омадан, ба таҳсил ва донишандӯзии фарзандон ҳалал мерасонад, талаботи қонунгузориро вайрон мекунад ва боиси ҳуқуқвайронкуниҳои дигар мешавад.

Назорати масъалаи мазкур вазифаи падару модар буда, дар ҳолати риоя нашудан, тибқи моддаи 336 (Аз тарафи шахсе, ки ҳуқуқи ронандагӣ надорад, идора кардани воситаи нақлиёт ва ё ба шахси ҳуқуқи ронандагӣ надошта барои идоракунӣ додани воситаи нақлиёт), Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷавобгарӣ пешбинӣ шудааст, ки мутобиқи санксияи қисмҳои 1,2 ва 3 он:

– андозаи ҷаримаи қисми 1 – дусаду панҷоҳ нишондиҳанда барои ҳисобҳо;

– андозаи ҷаримаи қисми 2 – дусад нишондиҳанда барои ҳисобҳо, ҷарима бо маҳрум кардан аз ҳуқуқи идораи воситаҳои нақлиёт ба муҳлати панҷ сол;

– андозаи ҷаримаи қисми 3 – сесад нишондиҳанда барои ҳисобҳо муқаррар карда шудааст.

Ҳамзамон барои таҳсилгирандагон низ бо як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҷавобгарӣ пешбинӣ шудааст, аз ҷумла:

– тибқи талаботи қисми 10 моддаи 16 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» аз 22-юми июли соли 2013, «... барои мунтазам содир кардани амалҳои ғайриқонунӣ, ба муассисаи таълимии таҳсилоти умумӣ бо идора намудани воситаҳои нақлиёти механикӣ омадан ва риоя накардани оинномаи муассисаи таълимӣ хонандае, ки ба синни 16 расидааст, аз муассисаи таълимӣ хориҷ карда мешавад».

– мутобиқи қисми 4 моддаи 16 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти ибтидоии касбӣ» аз 22-юми апрели соли 2003, «ба хонандагон бо идора намудани воситаҳои нақлиёти механикӣ ба муассисаи таълимӣ омадан манъ аст. Ҳангоме ки бо идора намудани воситаҳои нақлиёти механикӣ ба муассисаи таълимӣ меоянд, аз муассисаи таълимӣ хориҷ карда мешавад. Бо ҳамин мазмун қисми 5 моддаи 19 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти миёнаи касбӣ» аз 8-уми августи соли 2015, «Таълимгирандагони муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёнаи касбӣ уҳдадоранд:

– бо идора кардани воситаҳои нақлиёти механикӣ ба муассисаи таълимӣ наоянд. Дар сурати риоя накардани талаботи меъёри мазкур, таълимгирандагон бе ҳуқуқи барқарор шудан ба муҳлати як сол аз муассисаи таълимӣ хориҷ карда мешаванд».

Инчунин тибқи қисми 16 моддаи 21 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсило-

ти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ» аз 19-уми майи соли 2009, «Дар сурати бо идора намудани воситаҳои нақлиёти механикӣ ба муассисаи таълимӣ омадан, донишҷӯ бе ҳуқуқи барқарор шудан ба муҳлати се сол аз муассисаи таълимӣ хориҷ карда мешавад».

Аз ин рӯ, қонун масъулияти падар ва модарро дар пешгирии қардани ҳуқуқвайронкуниҳои соҳаи нақлиёт, аз ҷумла садамаҳои нақлиётӣ муайян кардааст, ки ин меъёр, пеш аз ҳама, бо мақсади ҳифзи ҳаёти ноболиғон равона шудааст.

Пешгирии ва роҳ надодани фарзанд ба оворагардӣ ва дигар рафтҳои зиддиахлоқӣ, на танҳо уҳдадорӣ, балки қарзи инсонии ҳар як падару модар мебошад.

Падару модар уҳдадоранд, ки фарзандони худро ба қорҳои хавфнок ва вазнини ба саломатӣ зараровар ва дигар қорҳои, ки ба инкишофи муътадили ҷисмонӣ ва равонии онҳо ҳалал мерасонанд, ҷалб нақунанд. Уҳдадории мазкур, пеш аз ҳама, ғамхорӣ нисбат ба саломатии фарзанд мебошад. Конститутсия ва дигар санадҳои қонунгузории амалқунанда иҷозат намедиханд, ки ҷавонон ва ноболиғон дар қорҳои вазнин, зеризаминӣ, ки шароиташон зарарноканд, машғули қор бошанд (моддаи 35). Истифодаи меҳнати шахсон аз ҳаждаҳсола хурд дар иҷрои қорҳои вазнин, шароиташон зарарноку хатарнок, зеризаминӣ, ҳамчунин қорҳои, ки ба саломатӣ ё рушди маънавии онҳо зиён мерасонад, манъ аст.

Қонун падару модарро уҳдадор меқунад, ки фарзандро ба фаъолияти соҳибқорӣ ва хариду фурӯш, ба истиснои ҳолатҳои, ки қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷозат додааст, ҷалб насозанд, зеро вақте ки фарзанди ноболиғ бо фаъолияти соҳибқорӣ машғул мешавад, ба зиммаи ӯ як қатор уҳдадорӣ ё намудҳои алоҳидаи ҷавобгарӣ воғузур мешавад. Агар ба қонунгузории амалқунанда назар қунем, қобилияти амалқунии шаҳрванд тибқи моддаи 22-и Кодекси маданӣ дар ҳаҷми пурра бо фаро расидани синни ба лоғат, яъне пас аз расидан ба синни 18-солагӣ ба миён меояд. Бинобар ин ба фаъолияти соҳибқорӣ ва хариду фурӯш

ичозат надодани падару модар ҳамчун уҳдадорӣ ба мақсад мувофиқ аст. Падару модар уҳдадоранд, ки бе ҳамроҳии шахси болиғ гаштугузор кардани фарзанди то шонздаҳ-соларо дар ҳудуди биною иншооти техникӣ, таҳхонаҳо ва болохонаҳои биноҳои истиқоматӣ, корхонаҳо, муассисаҳо, дигар ташкилотҳо, ҳудуди нуктаҳои фуруши сӯзишворӣ, саристгоҳҳои роҳи оҳан, фурудгоҳҳо ва саристгоҳҳои нақлиёти мусофирбар манъ кунанд ва дар ҷойҳои ҷамъиятӣ навиштан, ифлос кардан ва расонидани зарарро аз ҷониби фарзанд манъ кунанд, инчунин дастрасии фарзандро ба маводди сӯзандаю тарканда пешгирӣ кунанд.

Падару модар уҳдадоранд истифодаи ҷавохирот, зару зевар, дигар ашёи қиматбаҳо (ба истиснои як ҷуфт гӯшвора барои духтарон)-ро аз тарафи фарзанд дар муассисаҳои таълимӣ ва ҳолкӯбиро барои фарзанд манъ кунанд. Уҳдадорихое, ки дар сарҳатти мазкур нисбат ба падару модар муқаррар шудаанд, ба беҳтар шудани сатҳу сифати донишандӯзии фарзандон мусоидат карда, аз ҷониби дигар воситаи пешгирии хароҷоти бемаврид ва беасос мешаванд.

Падару модар уҳдадоранд, ки ба шикастани панҷараҳо, санги болои қабрҳо, ҳайкалҳо, нимпайкараҳо ва дигар ороишоте, ки дар оромгоҳҳо ва ҷойҳои таърихӣ фарҳангӣ мавҷуданд ва ба таҳриб кардани онҳо аз тарафи фарзанд роҳ надиханд. Уҳдадории мазкур ҳамчун уҳдадории падару модар, пеш аз ҳама, масъулияти падару модар дар пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо ва ҷинояткориҳо мебошад. Аз ин лиҳоз, ин уҳдадории падару модар дар тарбияи фарзанд аҳаммияти аввалиндараҷа дошта, ба ҷойи шикастан ё хароб кардани панҷараҳо ва ғайра онҳоро ҳамчун муқаддасоти фарҳангӣ дар мафкураи фарзанд ҷой додан ба мақсад мувофиқ буда, қарзи инсонӣ ба ҳисоб меравад.

Уҳдадориҳои дигари падару модар ба гирифтани таълими фарзандон тааллуқ дорад (моддаи 9 Қонун). Масъалаи ба таълим фаро гирифтани кӯдакон, кафолат таълим ва дигар масъалаҳои марбут ба таълим дар қонунгузорӣ ва дар

санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ифода ёфтааст. Сараввал, Конститутсия дар моддаи 41 ҳуқуқи шахсро ба таҳсил муқаррар намуда, кафолати таълими умумии асосии ҳатмии ройгонро аз ҷониби давлат дар муассисаҳои таълимии давлатӣ таъмин кардааст. Конвенсия дар бораи ҳуқуқи кӯдак аз соли 1989 давлатҳои иштирокчии онро уҳдадор мекунад, ки таҳсили бепул ва ҳатмии ибтидоиро ҷорӣ кунанд; рушди шаклҳои гуногуни маълумоти миёна, маълумоти умумӣ ва маълумоти касбиро ташвиқ намуда, онро барои ҳамаи кӯдакон дастрас кунанд ва тадбирҳои заруриро, аз қабилӣ ҷорӣ кардани таҳсили бепул ва дар мавриди зарурат расонидани кумаки молиявиро андешанд; дастрасии маълумоти олиро барои ҳама дар асоси қобилияти ҳар кас ва бо ёрии ҳама гуна воситаҳои зарурӣ таъмин кунанд; ба ҳар кӯдак дастрас будани иттилоот ва маводди соҳаи маориф ва тарбияи касбиро таъмин кунанд; дар бобати мунтазам ба мактаб рафтани хонандагон ва кам гардидани шумораи хонандагоне, ки мактабро тарк карданд, чораҳо андешанд. Ҳамзамон бо ин, қонун уҳдадорҳои падару модарро доир ба таълими фарзанд, ки ба беҳбудии сифати таълими фарзандон ва ояндаи онҳо равона шудааст, муқаррар кардааст.

Ҳанӯз то ба синни мактабӣ расидан, яъне то шашсолагӣ бояд падару модар барои гирифтани таълиму тарбияи фарзандонашон шароит фароҳам оваранд. Ин талабот дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» (аз 22-юми июли соли 2013) ифода шудааст. Тибқи он «Падару модар (шахсоне, ки онҳоро иваз мекунад) дар тарбияи фарзандони худ масъуланд ва ба таъмини рушди ҷисмонӣ, маънавӣ ва зеҳнии давраи аввали кӯдакӣ ва минбаъд барои ба мактаб омода кардани онҳо вазифадоранд». Бо мақсади расонидани ёрӣ ба оилаҳо, муҳайё кардани шароити мусоиди тарбияи фарзандон дар даврони кӯдакӣ ва синни томактабӣ бо дарназардошти майлу хоҳиш ва ниёзи падару модар (шахсоне, ки онҳоро иваз мекунад) ширхоргоҳу кӯдакистонҳо, хонаҳои кӯдакон (барои кӯдакони ятиму бепарас-

тор) ва дигар муассисаҳои томактабии кӯтоҳмуддат, рӯзона, шабонарӯзӣ, оилавӣ ва муассисаҳои ба инҳо баробари давлатию ғайридавлатӣ, аз ҷумла хусусӣ, ташкил карда мешаванд. Дар моддаи 16-и Қонуни ҚТ «Дар бораи маориф» омадааст, ки ба синфи якуми мактаби ибтидоӣ чалб кардани кӯдаконе, ки ба синни ҳафтсола расидаанд, ҳатмист. Пас, ба таълим фаро гирифтани фарзандон ва монеъ нашудан ба таҳсили онҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳатмист. Дар баробари ин, таъмин ва назорат кардани риояи пӯшидани либоси расмӣ мактабӣ аз ҷониби фарзандонашон дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот, фарзандро бо воситаҳои зарурии таълимӣ таъмин кардан, барои таълими ӯ шароити муносиб муҳайё кардан вазифаи ҳар як падару модар ба ҳисоб меравад.

Доир ба тарбия ва табобати наврасони маъҷуби дорони нуқси ҷисмонӣ ва кӯдакони маъҷуб давлат имтиёзи зиёдро пешбинӣ кардааст. Барои кӯдакон ва наврасоне, ки ба табобати тулонӣ эҳтиёҷ доранд, мактабҳои таълими умумии солимгардонии санаторӣ, мактаб-интернатҳои санаторӣ ва хонаҳои санатории бачагона ташкил карда шуда, барои кӯдакон ва наврасони гирифтори иллати ҷисмонӣ ва руҳӣ, ки дар мактабҳои таълими умумии муқаррарӣ имкони таҳсил надоранд, мактабҳои махсуси таълими умумӣ, мактаб-интернатҳо ва синфҳои махсус таъсис дода мешаванд. Мактабҳои мазкур таълиму тарбия, табобат ва офияти тиббию иҷтимоии ин гуна кӯдакону наврасонро таъмин карда, онҳоро ба кори муфиди ҷамъиятӣ омода месозанд.

Аз ҷониби дигар, падару модар тибқи қонуни мазкур уҳдадоранд ба фарзанди имконоти маҳдуди ҷисмонӣ ва руҳӣ барои таҳсил ва касбу хунар омӯхтан шароит муҳайё сохта, иллати ҷисмонӣ ва руҳии ӯро пинҳон накарда, дар сурати набудани шароит барои таълими фарзанд ба муассисаҳои дахлдори давлатии соҳаи маориф, тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли муроҷиат кунанд. Аз вазъи фарзанде, ки дар мак-

таб-интернатҳо ва дигар муассисаҳои махсусгардонидашуда, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқии онҳо, таълиму тарбия мегирад, хабардор шуда, бо чунин муассисаҳо ҳамкорӣ кунанд ва раванди таълими фарзандро дар ин муассисаҳо зерин назорат гиранд.

Ҳолатҳои мешаванд, ки баъзе падару модарон ҳангоми ба таҳсил дар муассисаҳои таълимӣ фаро гирифтани фарзандонашон масъулияти таълиму тарбияро танҳо ба зиммаи муассисаҳои таълимӣ вогузор мекунанд. Ва дар ҳолати сарзадани ҳар гуна ҳуқуқвайронкунӣ мактабу донишгоҳҳо ро гунаҳкор меҳисобанд. Барои ҳамин, қонун падару модарро уҳдадор мекунанд, ки тибқи талаботи оинномаи муассисаи таълимӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, дар маҷлисҳои падару модарон ва дигар чорабиниҳои мактабӣ бо даъвати маъмурият иштирок кунанд, то ки донишандӯзӣ ва иштироки фарзандро дар раванди таълим назорат намоянд. Омӯзгорон ва падару модарон танҳо дар ҳамкории мутақобила масоилро, ки ба таълими фарзанд вобаста мебошад, якҷоя метавонанд ҳал кунанд. Робитаи зичи оила ва мактаб, дастгирии омӯзгорон ба падару модарон имкон медиҳад, ки манфиат ва шавқу рағбати кӯдаконро боз ҳам амиқтар дарк кунанд ва ба инкишофи онҳо мусоидат намоянд. Зеро мактаб ҳамма вақт эҳтиёҷ дорад, ки падару модар дар раванди таълими фарзанди худ ҳамкорӣ карда, ба машғулияти онҳо баҳо бидиҳанд ва пайваستا ба дарсҳои фарзанди худ иштирок намуда, аз ҷараёни таҳсили ӯ бохабар бошанд.

Масъалаҳои дигари ба ин масоил алоқаманд, иштироки падару модар дар маҷлисҳои падару модарон ва дигар чорабиниҳои мактабӣ бо даъвати маъмурият ва иҷро кардани талаботи оинномаи муассисаи таълимӣ, ки фарзанди онҳо дар он ҷо таълим мегирад, иҷозат надодан ба ҷалби фарзандон барои гирифтани таълим дар таълимгоҳҳои ғайриқонунӣ ё дар назди шахсони алоҳидаи бе иҷозатнома фаъолияткунанда, таълими фарзандон дар хориҷи кишвар бе ризоияти хат-

тии мақомоти ваколатдори давлатӣ ва дигар уҳдадорихое, ки қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон муқаррар кардааст, ба ҳисоб мераванд. Дар маҷлисҳои умумимақтабии падару модарон ё ин ки дар ҷорабиниҳои дигари мақтабӣ масоили муҳим ва рӯзмарраи муқаммал шудани қорҳои таълимию тарбиявии оила ва мақтаб, инчунин масъалаҳои қори таълим ва тарбияи мақтаббачагон муҳокима ва баррасӣ мешавад. Дар ақсар маврид, ҳангоме ки роҳбари синф дар назди мақтаббачагон ин ё он вазифаи тарбиявиरो мегузорад, зарурати ба ҳалли ин масъала ҷалб кардани падару модарон ба миён меояд.

§ 4. УҲДАДОРИҲОИ ФАРЗАНДИ БОЛИҒУ ҚОБИЛИ МЕҲНАТ ДАР НИГОҲУБИН ВА ТАЪМИНИ ПАДАРУ МОДАР

Тибқи талаботи қонуни мазкур, фарзанди болиғу қобили қор уҳдадор аст, ки падару модари худро нигоҳубин ва таъмин қарда, онҳоро аз ҷиҳати моддӣ ва маънавӣ дастгирӣ қунад (қ. 1. моддаи 10). Таҳти мафҳуми фарзанди болиғу қобили меҳнат шахси воқеие фаҳмида мешавад, ки ба балоғат, яъне ба синни 18-солагӣ расидааст. Чунин масъулият ба зиммаи фарзанд дар ҳолате гузошта мешавад, ки фарзанд дар баробари болиғ будан қобилияти қор низ дошта бошад.

Яъне фарзандони болиғе, ки қобилияти қор қардан надоранд ва худ нафақа ва ёрдампулӣ мегиранд, аз иҷрои уҳдадорихо доир ба нигоҳубин ва таъмини падару модар аз ҷиҳати моддӣ ва маънавӣ озод мебошанд.

Эҳтиёҷоти падару модар нисбат ба қумак ва ғамхорӣ аз қониби фарзанди болиғу қобили меҳнат, дар ҳолате ба вуҷуд меояд, ки падару модар барои зиндагии арзанда бо сабаби нарасидани имқониятҳои моддӣ (нафақа, қумакпулӣ) танқисӣ меқашанд.

Дар зери мафҳуми аз ҷиҳати моддӣ дастгирӣ намудан бо маблағ, маводди ғизоӣ, воситаҳои санитарии гигиенӣ, либос, пойафзол ва дигар ашёи аввалия таъмин қардани падару мо-

дари дастнигар фаҳмида мешавад. Аз ҷиҳати моддӣ дастгирӣ кардан дастгирии маънавию истисно намекунад, зеро аз ин амали фарзанд падару модар руҳан шод мешавад. Дастгирии маънавӣ дар ғамхорӣ ва дигар намуди ёрии маънавӣ таҷас-сум меёбад, ки аз он руҳияи маънавии падару модар баланд бардошта мешавад.

Бояд зикр кард, ки фарзандони болиғ ҳамчун анъанаи миллӣ уҳдадорихояшонро ихтиёран иҷро мекунанд. Онҳо барои чунин корро анҷом додан метавонанд доир ба пардохт намудани алимент созишнома баста, дар асоси он ба падару модари ба кумак муҳтоҷи худ, ёрии моддӣ расонанд (моддаи 88-и Кодекси оила). Дар сурати набудани созишнома, тартиби судии рӯёнидани алимент муқаррар карда мешавад. Андозаи алименти ҳар моҳ рӯёнидашаванда аз тарафи суд бо маблағи устувор муайян карда мешавад. Ҳамзамон бо ин, барои иҷро накардани уҳдадорихо доир ба нигоҳубин ва таъмини падару модар аз ҷониби фарзандони болиғи қобили меҳнат, онҳо ба ҷавобгарию ҷиноятӣ кашида мешаванд. Ҷавобгарию ҷиноятӣ ҳангоми бадқасдона, яъне бидуни сабабҳои узрнок бештар аз се моҳ саркашӣ кардани фарзандон аз иҷрои ҳалномаи суд доир ба пардохти маблағ ҷиҳати таъминоти падару модари ғайри қобили меҳнат ё эҳтиёҷманди ёрии моддӣ татбиқ карда мешавад. Дар зери мафҳуми саркашӣ кардан аз пардохти маблағ барои нигоҳубини падару модар, дидаю дониста даст кашидан аз пардохти маблағи алимент, пинҳон доштани музди меҳнат ва ҷойи кор ва монанди инҳо дар назар дошта мешавад. Хавфнок будани кирдори мазкур дар он ифода меёбад, ки дар натиҷаи иҷро накардани уҳдадорихо доир ба нигоҳубини падару модар шароити моддӣ онҳо зери хатар гузошта мешавад, зеро вобаста ба синну сол ва ғайри қобили меҳнат буданашон падару модар имконияти мустақилона ба даст овардани ҷизу чораеро, ки барои зиндагӣ лозим аст, надоранд.

§ 5. УҲДАДОРИҶОИ ОМЎЗГОР, МАҚОМОТИ ДАВЛАТӢ, МУАССИСА ВА ДИГАР ТАШКИЛОТҶОЕ, КИ МАСЪАЛАҶОИ ВОБАСТА БА ТАЪЛИМУ ТАРБИЯИ КӮДАКРО ТАНЗИМ МЕКУНАНД

Дар асоси қонун масъалаҳои вобаста ба таълиму тарбияи кӯдак аз ҷониби мақомоти ваколатдори давлатӣ, ки аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад, яъне мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, маориф ва илм, фарҳанг, тандурустӣ, меҳнат ва ҳифзи иҷтимоӣ, доир ба қорҳои дин, қор бо қонун ва оила, қор бо қавонун, варзиш ва сайёҳӣ, иттиҳодияҳои қамъиятӣ, муассиса ва дигар ташкилотҳои соҳавӣ танзим қарда мешаванд (моддаи 11).

Яке аз мақомоти давлатие, ки ба татбиқи қонуни мазкур ваколатдор шудааст, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мебошад. Мақомоти мазкур тибқи қисми 3-юми Низомномаи мақомоти васоҷту парасторӣ, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11-уми марти соли 2000 таҳти № 98 тасдиқ шудааст, «кӯдақоноро, ки бе парастории падару модар мондаанд, муайян қарда, онҳоро ба қайд мегирад ва бо дарназардошти ҳолатҳои мушаххаси маҳрум шудан аз парастории волидон, усули қобачосозии кӯдақони бе парастории волидон мондаро интиҳоб мекунанд ва ҳамҷунин назорати минбаъдаи шароити таъминот, тарбия ва таълими онҳоро таъмин менамояд».

Мақомоти шаҳрак ва деҳот низ дар ин самт як қатор ваколатҳоро амалӣ мекунад. Аз қумла, тибқи банди 11-и Низомномаи мақомоти васоҷту парасторӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти иҷроия (ноҳиявӣ, шаҳрӣ, қамоатҳои шаҳрак ва қамоатҳои деҳот) аз рӯзе, ки ба онҳо дар бораи зарурати муайян қардани васоҷт ё парасторӣ маълум шудааст, на дертар аз як ҳафта доир ба муқаррар ва таъйин қардани васӣ ё парастор қарор қабул мекунанд.

Давлат барои ҳифзи ҳукуқи кӯдак мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, аз ҷумла суд, прокуратура, мақомоти корҳои дохилӣ, Кумитаи давлатии амнияти миллий ва дигар мақомотро низ ваколатдор кардааст. Суд ҳангоми баамал баровардани адолати судӣ, ҳангоми баррасии парвандаҳое, ки ба ҳукуқи манфиатҳои кӯдакон дахл доранд, хатман ҳукуқи манфиатҳои онҳоро ҳифз мекунад.

Вазорати корҳои дохилӣ дар раёсату шӯъбаҳои худ сохтори алоҳида доир ба кор бо ноболиғон дорад. Дар мақомоти прокуратура низ доир ба ноболиғон кормандони масъул ҷаъолият доранд. Умуман мақомоти мазкур дар ин самт на танҳо ҳукуқи кӯдаконро ҳифз мекунанд, инчунин корҳои пешгирӣ, ташвиқ ва таблиғоти роҳи анҷом медиҳанд.

Мақоми дигаре, ки дар моддаи тафсиришаванда номбар шудааст, Вазорати маориф ва илм мебошад. Вазорати маориф, илм ваколатҳоро амалӣ мекунад, ки ба таълими кӯдакон дахл доранд. Дар низоми мақомоти маориф бештар муассисаҳои таълимӣ ва мақомоти маҳаллии идораи маорифи вилоятҳо, шаҳрҳо ва ноҳияҳо бо кӯдакон сару кор мегиранд.

Мақоми дигари давлатӣ, ки ҷиҳати назорати ҷаъолияти кории ноболиғон ваколатдор аст, Вазорати меҳнат ва шуғли аҳоли мебошад. Кор кардани шахсони ноболиғ (аз синни 15-солагӣ ва бо розигии падару модар дар вақтҳои берун аз дарс аз синни 14-солагӣ) тибқи қонунгузорӣ иҷозат дода шудааст, аммо набояд ба саломатии онҳо зараровар бошад. Тамоми ноболиғон баъди муоинаи тиббӣ ба кор қабул шуда метавонанд (м. 174-и Кодекси меҳнат).

Кумитаи оид ба корҳои дин, танзими анъана ва ҷашну маросимҳои миллии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи кор бо занон ва оилаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кумитаи ҷавонон, варзиш ва сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар ин самт ваколатдор мебошанд.

Тибқи моддаи 12 Қонун уҳдадорихоӣ ду гурӯҳи субъектҳои муайян карда мешаванд, ки масъалаҳои таълиму тарбияи фарзандро танзим мекунанд. Аввалан, уҳдадорихоӣ мақомоти дав-

латӣ, муассиса ва дигар ташкилотҳо ва сониян, уҳдадорихои омӯзгорро.

Тибқи сархати якуми моддаи мазкур, мақомоти давлатӣ, муассиса ва дигар ташкилотҳо уҳдадоранд, ки ба раванди таълиму тарбия дар низоми таҳсилоти умумӣ ва иловагӣ мусоидат кунанд.

Таҳсилот раванди мутгасили таълиму тарбия мебошад, ки ба инкишофи маънавӣ, зехнӣ, фарҳангӣ, ҷисмонӣ ва салоҳияти касбии шахс равона карда шудааст. Таҳсилоти иловагӣ раванди тарбия ва таълимие мебошад, ки дар асоси барномаҳои таълимии иловагии ҳамаи сатҳҳо, бо мақсади ҳамаҷониба қаноатманд гардонидани талаботи маърифатии шахрванд, ҷамъият ва давлат сурат мегирад (м. 2-и Қонуни ҚТ «Дар бораи маориф»).

Барои ба ин ҳадаф расидан зарур аст, ки мақомоти давлатӣ, муассиса ва дигар ташкилотҳое, ки бо таълиму тарбия алоқаманданд, бо падару модар якҷоя фаъолият кунанд.

Ҳаёти солим ба раванди дурусти таълиму тарбия таъсир мерасонад ва барои ҳамчун фарди пешқадам ба воя расидани кӯдак мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, дастгирии кӯдакони болаёқат ва таблиғи тарзи ҳаёти солим яке аз уҳдадорихои мақомоти давлатӣ муассиса ва дигар ташкилотҳое, мебошад, ки масъалаҳои вобаста ба таълиму тарбияи кӯдакро танзим мекунанд.

Тадбирҳои муҳимми давлатӣ бе кумаку дастгирии бевоСИТАИ аҳли ҷомеа, аз ҷумла, падару модарон ва азми қавии онҳо ба ҳадди дилхоҳ ва самарабахш намерасанд. Аз ин рӯ, ҷалби васеи аҳоли ба масъалаи пешгирии кардани ҳуқуқвайронкунӣ зарур аст. Яке аз усулҳои ҷалби аҳоли ба пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ ҳавасманд кардани онҳо аз тарафи субъектҳои масъалаҳои вобаста ба таълиму тарбияи кӯдакро танзимкунанда иборат аст. Аз ҷумла, кӯдаконе, ки дарпешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо сахм гузоштаанд, бояд ҳавасманд карда шаванд. Ин ҳавасмандгардонӣ метавонад дар шакли бо раҳматнома ё ифтихорнома сарфароз гардо-

нидан, тухфаи хотиравӣ ва монанди инҳо амалӣ карда шавад.

Ҳамзамон бо ин, қонунгузор нисбати падару модаре, ки ҳуқуку уҳдадорихои худро дар таълиму тарбияи фарзанд муваффақона иҷро мекунад, истифодаи ҳавасмандгардонии моддӣ ва маънавиро пешбинӣ кардааст. Дар ин самт низ ҳавасмандгардонӣ дар шакли бо раҳматнома сарфароз гардонидан, тақдими тухфаи хотиравӣ, мукофотонидан бо маблағ, дар воситаҳои ахбори омма интишор намудани мавод оид ба фаъолияти намунавии падару модар ва монанди инҳо амалӣ шуданаш мумкин аст.

Баъзан кӯдакон (фарзандон) ба кирдорҳои ношоам ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳо даст мезананд. Бинобар ин, қонунгузор субъектҳои ба масъалаҳои таълиму тарбия масъул, аз ҷумлаи мақомоти давлатӣ, муассисаҳо ва дигар ташкилотҳоро уҳдадор кардааст, ки доир ба пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо аз тарафи кӯдакон тадбирҳо андешанд. Ҳамчунин аз ҷониби қонунгузор муқаррар гардидааст, ки дар ҳолати аз тарафи падар ё модар риоя шудани талаботи оинномаи муассисаи таълимӣ ва уҳдадорихое, ки тибқи қонуни мазкур ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба зиммаи онҳо гузошта шудааст, мақомоти давлатӣ, муассиса ва дигар ташкилотҳои бо таълиму тарбия алоқаманд метавонанд бо тартиби муқарраршудаи қонунгузорӣ ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ муроҷиат кунанд. Мисол, агар падару модар (ё яке аз онҳо) дар давоми шаш моҳи баъди баромадаи ҳалномаи суд дар бораи бе маҳрум намудани онҳо аз ҳуқуқи падару модарӣ рафтори ношоами худро ислоҳ накунанд, мақомоти васојту парасторӣ вазифадоранд, ки дар хусуси аз ҳуқуқи падариву модарӣ маҳрум кардани онҳо ба суд даъво пешниҳод кунанд (қисми 2-и моддаи 73 КО).

Сарҳатти 7 ва сарҳатҳои минбаъдаи қисми 1-и моддаи 12 ташкили дигар чорабиниҳоро доир ба масъалаҳои тарбияи кӯдак ва ҳифзи ҳуқуку манфиатҳои ӯ, аз ҷумла бо мақсади

расонидани кумаки педагогӣ, равонӣ ва методӣ ба падару модар гузаронидани «Рӯзҳои падару модар»-ро ҳамчун ухдадорӣ бевоситаи мақомоти давлатӣ, муассиса ва дигар ташкилотҳое, ки бо таълиму тарбияи кӯдак саруқор доранд, пешбинӣ мекунад. Муассисаҳои таълимӣ низ ухдадоранд, ки бо падару модар ҳамкорӣ кунанд. Чунин ҳамкорӣ дар шакли гузаронидани суҳбату вохӯриҳо бо падару модар, шиносӣ бо манзили зист ва ҷойи дарسخонии кӯдак, расонидани усулҳои гуногуни кумаки педагогӣ, равонӣ ва методӣ ба падару модар ифода меёбад.

Қисми 2-и моддаи мазкур ухдадорҳои омӯзгорро доир ба тарбияи кӯдак муқаррар мекунад. Бояд гуфт, ки ухдадорҳои омӯзгор доир ба таълиму тарбияи кӯдак мутобиқи қонунгузорию Қумхурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф муқаррар карда мешаванд. Мувофиқи моддаи 41-и Қонуни Қумхурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», кормандони соҳаи омӯзгорӣ вазифадоранд, ки азхудкунӣ ва иҷрои барномаҳои таълимиро дар сатҳи талаботи стандартҳои давлатии таҳсилот аз тарафи хонандагон, тарбиятгирандагон, донишҷӯён, коромӯзон, аспирантҳо ва ғайраҳо таъмин кунанд; ба рушду инкишофи қобилияти тарбиятгирандагон, хонандагон ва донишҷӯён мусоидат карда, онҳоро дар руҳияи эҳтиром ба падару модар, ҳамсолон, насли калонсол, арзишҳои фарҳангии миллӣ, таърихӣ ва рамзҳои давлатии Тоҷикистон тарбия кунанд; хонандагонро дар руҳи муносибати эҳтиёткорона ба сохти давлатию иҷтимоӣ, расму оинҳо, муҳити зист тарбия кунанд; одобу ахлоқи омӯзгориро риоя намоянд, ҳуқуқ ва қадру эътибори кӯдак, хонанда ва донишҷӯро эҳтиром кунанд; кӯдакону наврасонро аз аъмоли зӯроварии ҷисмонӣ руҳӣ ҳимоя кунанд, дар бобати пешгирӣ кардани истеъмоли машрубот ва моддаҳои нашъаовар қор баранд; сатҳи маърифати худро баланд бардоранд.

Ҳангоми аз таълиму тарбия дур мондани кӯдак ва ба амали номатлуб даст задани ӯ, инчунин дар мавриди муайян кардани ҳолатҳое, ки ба ҳаёт ва саломатии кӯдак таҳдид ме-

намоянд, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ низ уҳдадоранд, ки мақомоти дахлдори давлатиро огоҳ созанд. Ҳамин тавр, моддаи мазкур уҳдадориҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро доир ба ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои кӯдак муқаррар мекунад.

Ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои қонунии кӯдак аз ҷониби шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ қомилан ба манфиати ҷомеа мебошад, зеро кӯдак бунёдқунандаи ояндаи ҷомеа аст. Масъалаи аз таълим дур мондани кӯдак ва ба амали номатлуб даст задани ӯ ё ҳолатҳои, ки ба ҳаёт ва саломатии кӯдак таҳдид мекунад, бояд барои ягон шахс бетафовут набошад, зеро чунин ҳолат метавонад бар зарари ҷомеа, тартиботи ҷамъиятӣ ва ҳаёту саломатии дигар аъзои ҷомеа бошад. Аз ин рӯ, тибқи моддаи 13 Қонун, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ уҳдадор карда мешаванд, ки мақомоти дахлдори давлатиро доир ба ҳолатҳои мазкур огоҳ кунанд. Дар зери мафҳуми «шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ» шаҳрвандони Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ, шахсони бешаҳрвандӣ, муассисаю ташкилотҳо ва дигар шахсони ҳуқуқие дар назар дошта мешаванд, ки доир ба ҳолатҳои зикршуда маълумот доранд. Ба ин шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ омӯзгорон, мураббияҳо, духтурон, фаълони маҳалла, шахсони мансабдори муассисаҳои таълимии томактабӣ, муассисаҳои маълумоти умумӣ, муассисаҳои табобатӣ, фарҳангӣ, варзишӣ ва дигар муассисаҳо дохил мешаванд. Бояд зикр кард, ки дар зери мафҳуми аз таълим дур мондан, пеш аз ҳама, ба мактаб нарафтани фарзанди ба синни мактабӣ расида дар назар дошта мешавад. Барои ба мактаб нарафтани кӯдакон омилҳои гуногун, аз қабилӣ монанди шудани падару модар, камбизоатӣ, бемасъулияти бепарвой ва монанди инҳо таъсир мерасонанд. Аз тарбия дур мондани кӯдакон ин форигболӣ ва бемасъулияти падару модар ва шахсони ивазқунандаи онҳо нисбат ба кӯдакон мебошад, ки дар натиҷа фарзандон бетарбия мемонанд. Барои аз тарбия дур мондани кӯдакон омилҳои паст будани сатҳи маърифати педагогӣ ва маърифати ҳуқуқии падару модар,

надонистани меъёрҳои таълиму тарбия, таъсири манфии муҳит ва монанди инҳо таъсир мерасонанд.

Ба амалҳои номатлуб даст задани кӯдак аз рафтори номатлуби зиддиҷамъиятӣ, ба монанди муомилаи дағалона бо атрофиён, ҳалалдор кардани оромӣ, рафтори зиддиахлоқӣ, истифодаи суҳанони қабех, рафтори дағалона дар кӯчаҳо, хиёбонҳо, майдонҳо, муассисаҳои фароғатӣ, дохили нақлиёт, хобгоҳҳо, манзили зист, дигар ҷойҳои ҷамъиятӣ, истеъмоли нӯшоқиҳои спиртӣ, воситаҳои нашъадор ва моддаҳои психотропӣ, маҳсулоти тамоку, маводди саҳттаъсир, оврагардӣ, дар ҷойҳои ҷамъиятӣ навиштан, ифлос кардан ва расонидани зарар, шикастани панҷараҳо, санги болои қабрҳо, ҳайкалҳо, нимпайкараҳо ва дигар ёдгориҳои, ки дар оромгоҳҳо ва ҷойҳои таърихӣ фарҳангӣ мавҷуд мебошанд, инчунин аз риоя накардани қоидаи рафтор дар мактаб, ки ҷараёни таълиму тарбияро ҳалалдор мекунад, иборат аст.

Ба ҳолатҳои, ки ба саломатии кӯдак таҳдид мекунанд, нашъамандӣ, майзадагӣ, истеъмоли маҳсулоти тамоку, маводди саҳттаъсир, намудҳои варзиши ба синну соли кӯдак номувофиқ, ки ба ӯ зарар мерасонанд, истисмори меҳнати кӯдакон ва ғайра мансуб доништа мешаванд.

§ 6. ҶАВОБГАРӢ БАРОИ ИҶРО НАКАРДАНИ УҲДАДОРИҲО ДАР ТАЪЛИМУ ТАРБИЯИ ФАРЗАНД

Қонун чораҳои пешгирӣ карданро барои иҷро накардан ё ба тариқи дахлдор иҷро накардани уҳдадориҳои падару модар пешбинӣ мекунад. Тибқи он падару модаре, ки вобаста ба вазъи саломатӣ ва моддиашон наметавонанд уҳдадориҳои худро доир ба таълиму тарбияи фарзанд қисман ё пурра иҷро кунанд, аз тарафи мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ба таъбаат фаро гирифта, бо қор таъмин карда мешаванд (моддаи 14). Чораҳои пешгирикунандаи барои иҷро

накардани уҳдадориҳои падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд аз тарафи мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар ду шакл сурат мегиранд:

1. Бо таъбабат фаро гирифтани.
2. Бо кор таъмин кардан.

Сарҳатти 9-и моддаи 20-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ» роҳбарони мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатиро ваколатдор мекунад, ки барои бо таъбабат фаро гирифтани ва бо кор таъмин кардани падару модар тадбир андешанд. Бояд гуфт, ки мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ танҳо дар ҳолатҳои муқарраркардаи қонун гурӯҳи шахсони муайянро дар асоси ҳулосаи дахлдори тиббӣ бо таъбабат фаро мегиранд. Ба ин гурӯҳ падару модарони маъҷуб, нафақахӯр, собиқадорони ҷангу меҳнат, инчунин беморони гирифтани майзадагӣ ё нашъамандӣ ва монанди инҳо шомиланд.

Бояд қайд кунем, ки масъулияти падару модар ду ҷанба дорад. Аввалан, падару модар уҳдадориҳои худро иҷро карда, вазифаи худро доир ба таълиму тарбияи фарзанд дар назди давлат ва ҷомеа иҷро мекунанд. Падару модар барои ба таври дахлдор иҷро кардани уҳдадориҳои ба зимма дошташон бояд ҳамаҷониба кӯшиш ба харҷ диҳанд, то ин ки вазифаи падару модарӣ ва ҳамчунин қарзи инсонии худро ба анҷом расонанд. Ин масъулияти мебошад, ки азалан ба зиммаи хар як падару модар гузошта шудааст ва онҳо бояд ин масъулиятро ихтиёран ҳамчун вазифа иҷро кунанд. Сониян, вақте ки падару модар аз иҷрои уҳдадориҳои худ доир ба таълиму тарбияи фарзандон саркашӣ мекунанд, яъне уҳдадориҳои худро иҷро намекунанд ё ба таври дахлдор иҷро намекунанд, дар натиҷа рафтани фарзандони онҳо боиси вайрон кардани ҳуқуқи дигарон ва тартиботи ҷамъиятӣ мешавад, ки дар чунин ҳолат иҷрои уҳдадориҳои онҳо бо роҳи маҷбурсозии давлат амалӣ карда мешавад ва ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба миён меояд.

Қонуни мазкур масъулияти се гурӯҳи шахсонро доир ба таълиму тарбияи фарзанд муайян мекунад: 1) падару модар; 2) шахсоне, ки онҳоро иваз мекунад; 3) омӯзгор. Бояд гуфт, ки шахсони зикршуда дар баробари дорои ҳуқуқҳои муайян будан, инчунин тибқи қонунгузорӣ дорои уҳдадориҳо низ мебошанд. Дар ҳолатҳои иҷро накардан ё ба тариқи дахлдор иҷро накардани уҳдадориҳои вобаста ба таълиму тарбияи фарзанд, ки дар қонунгузорӣ пешбинӣ шудаанд, онҳо ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд. Ҷавобгариҳои онҳо ҳангоми иҷро накардан ва ба таври номатлуб иҷро кардани уҳдадориҳои яшон, ки боиси вайрон шудани талаботи меъёрҳои ҳуқуқӣ мешавад, ба вучуд омада, таҳти маҷбурияти давлатӣ амалӣ карда мешавад. Падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд ҷавобгариҳои баробар доранд. Заминаҳои ҳуқуқии моддаи мазкур дар моддаи 34 Конститутсияи пешбинӣ шудааст, ки тибқи он падару модар барои тарбияи фарзандон масъулият доранд. Принсипи умумӣ ва ҷавобгариҳои баробари падару модар доир ба тарбияи фарзанд дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ низ дарҷ шудааст. Муайян шудааст, ки падару модар ҷавобгариҳои умумиро доир ба фарзандони худ ба зимма доранд. Мувофиқи онҳо, падару модар ҷавобгариҳои асосиро доир ба тарбия ва инкишофи ҳамаҷонибаи кӯдак бар дӯш дошта, манфиатҳои кӯдак бояд мавзӯи асосии ғамхориҳои падару модар бошад (моддаи 18 Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид доир ба ҳуқуқи кӯдак). Аз ин рӯ, баробариҳои падару модар дар таълиму тарбияи фарзандон зарурати ҷавобгариҳои баробари падару модарро дар таълиму тарбияи фарзанд ба миён меоварад.

Падар ё модаре, ки аз фарзанд ҷудо зиндагӣ мекунад, барои иҷро накардан ё ба тариқи дахлдор иҷро накардани уҳдадориҳои падару модарӣ ҷавобгар мебошад. Ҷудо зиндагӣ кардан, на танҳо бо қатъи ақди никоҳ алоқаманд мебошад, балки ҳолатҳои дигаре низ ба мушоҳида мерасанд, ки падару модар муносибати оилавино нигоҳ дошта, аз ҳамдигар

чудо зиндагӣ мекунад. Чунин ҳолат бо фаъоияти касбии яке аз ҳамсарон вобаста буданаш мумкин аст. Ба ҳар сурат, чудо зиндагӣ кардани онҳо маъноӣ аз уҳдадорихоӣ падару модарӣ доир ба таълиму тарбияи фарзанд озод буданро надорад. Чунин қоида, инчунин ба падару модаре дахл дорад, ки аз ҳуқуқи падару модарӣ тибқи қонунгузории маданӣ маҳрум карда шудаанд (м. 1200 Кодекси маданӣ). Тибқи моддаи мазкур суд метавонад ба зиммаи падар ё модари аз ҳуқуқи падару модарӣ маҳрумшуда масъулияти ҷуброни зарареро, ки фарзандони ноболиғи онҳо дар ҷараёни се соли баъди аз ҳуқуқи падару модарӣ маҳрум шудани онҳо расонидаанд, гузорад. Ҷавобгарӣ дар ҳолате низ ба вучуд омаданаш мумкин аст, ки натиҷаи ба таври муносиб анҷом надодани уҳдадорӣ тарбияи фарзанд аз ҷониби падару модар бошад. Падару модар аз ҳуқуқи падару модарӣ, на танҳо дар натиҷаи ба таври муносиб анҷом надодани уҳдадорӣ доир ба тарбияи фарзанд аз ҳуқуқи падару модарӣ маҳрум карда мешаванд, яъне вақте ки аз иҷрои уҳдадорихоӣ худ қасдан саркашӣ менамоянд. Дар дигар ҳолатҳои бо қонунгузорӣ оилавӣ пешбинишуда, аз ҷумла дар ҳолатҳои ба фарзандони худ муносибати бераҳмона зоҳир кардан, майзадаю нашъаманди ашаддӣ будан, бар зидди ҳаёт ва саломатии фарзандони худ ҷиноят содир кардан ва ғайраҳо (м. 69 Кодекси оила) низ аз ҳуқуқи падарию модарӣ маҳрум карда мешаванд. Дар ҳолатҳои зикршуда падару модари аз ҳуқуқи падарию модарӣ маҳрумшуда бояд исбот кунанд, ки дар чунин тарбия намудани фарзанд гуноҳ надоранд. Аз ин рӯ, барои падару модари аз ҳуқуқи падарию модарӣ маҳрумшуда барои ба таври дахлдор анҷом надодани уҳдадорихоӣшон ҷавобгарӣ татбиқ намегардад, зеро онҳо имкони мулоқот бо фарзандро надоштанд. Дар қисми тафсираванда истисно аз ҳолатҳои пешбинӣ кардаи қонунгузорӣ муқаррар карда шудааст. Ин чунин маъно дорад, ки ҷавобгарию падару модар танҳо дар ҳолатҳои пешбинишудаи қонун ба миён меояд ва дар доираи муҳлати нишондодашуда (тибқи Кодекси

маданӣ дар давоми се сол) ё андозаи ҷавобгарии муқаррарнамудаи қонун анҷом меёбад. Бояд зикр кард, ки иҷро накардан ё ба тариқи дахлдор иҷро накардани уҳдадориҳо рафтори зиддиахлоқӣ буда, ҷавобгарии гуногуни ҳуқуқи ро ба вучуд меорад. Қонунгузори амалкунанда барои иҷро накардан ё ба тариқи дахлдор иҷро накардани уҳдадориҳо доир ба таълиму тарбияи фарзанд ҷавобгарии маданӣ, маъмурӣ ва ҷиноятиро пешбинӣ кардааст.

1) Ҷавобгарии маданӣ. Ҷавобгарии маданӣ барои иҷро накардани уҳдадорӣ ё ба таври дахлдор иҷро накардани он ба вучуд меояд. Тибқи ҷавобгарии мазкур ба зиммаи ҳуқуқвайронкунанда (падару модар ва шахсони онҳоро ивазкунанда, омӯзгор) гаронии иловагии уҳдадори ҳуқуқии маданӣ гузошта мешавад ё ҳуқуқвайронкунанда аз ҳуқуқии маданияи субъективии худ маҳрум карда мешавад. Мисол, ба зиммаи падар ё модаре, ки уҳдадориҳои худро доир ба таълиму тарбияи фарзанд иҷро накардааст, ё ба таври дахлдор иҷро накардааст, ҷаброни зарари моддӣ гузошта мешавад, ё ин ки аз ҳуқуқи падариву модарӣ маҳрум карда мешавад. Мутобиқи қонунгузорӣ, ҷавобгарии маданияи падару модар ва шахсони онҳоро ивазкунанда вобаста ба расидани кӯдак (фарзанд) ба балоғат тағйир меёбад. Хурдсолони то синни 14-сола ба оқибати амалҳои худ ҷавобгар намебошанд, зеро онҳо қобилияти идора кардани амали худ ва дуруст баҳо додани оқибатҳои имконпазири онро надоранд. Чунин қобилият, тибқи қонунгузори маданӣ, танҳо аз синни чордаҳ-солагӣ ба вучуд меояд. Аз ин рӯ, ҷаброни зарари расонидаи онҳо тибқи муқаррароти қонун, ба зиммаи падару модари (фарзандхондагон) онҳо, васиён ё шахсоне гузошта мешавад, ки онҳо дар асоси шартнома барои назорати кӯдаки хурдсол масъуланд. Ҷавобгарии мазкур дар мавриде ба зиммаи онҳо гузошта мешавад, ки агар онҳо исбот карда натавонанд, ки зарар бо рафтори кӯдаки дар зери назорати онҳо қарордошта расонида нашудааст (м. 1198-и Кодекси маданӣ). Бояд гуфт, ки ҳангоми аз ҷониби хурдсол (кӯдак) расонидани зарар, му-

ассисае, ки кӯдак дар зери назорати он қарор дорад, намоян-дағони қонунии ӯ, яъне падару модар, фарзандхондагон, васӣ ва парастор ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд. Вале хангоми муайян кардани андозаи ҷавобгарӣ дараҷаи гуноҳи муассисае, ки хурдсол дар зери назорати он қарор дошт, ба эътибор гирифта мешавад.

Ҷавобгарии ноболиғони аз синни чордаҳсола то ҳаҷдаҳсола барои зарари расонидаашон аз ҷавобгарии хурдсолон (ноболиғони то синни 14-сола) фарқ дорад. Ҷавобгарии онҳо мустақил буда, характери умумӣ дорад, зеро онҳо қобилияти пурраи дарк кардани оқибати ҳаракати худро доранд. Агар ноболиғи аз чордаҳсола то ҳаҷдаҳсола барои ҷуброни зарар молу мулк ё манбаи дигари даромад нашошта бошад, он гоҳ зарар пурра ё дар қисмати нокифояи он аз ҳисоби падару модар (фарзандхондагон)-и вай ё парасторон, агар исбот карда натавонанд, ки зарар бо гуноҳи онҳо расонида нашудааст, рӯёнида мешавад. Дар сурате ки ноболиғи аз синни чордаҳсола то ҳаҷдаҳсола муҳтоҷи сарпарастӣ бошад ва дар муассисаи дахлдори тарбиявӣ, муолиҷавӣ ё ҳифзи иҷтимоӣ ё дигар муассисаи шабеҳе қарор дошта бошад, ки бо ҳукми қонун парастори ӯ ба шумор меравад, ин муассисаҳо, агар исбот карда натавонанд, ки зарар бо гуноҳи онҳо расонида нашудааст, уҳдадоранд зарарро пурра ё дар қисмати нокифояи он ҷуброн кунанд. Уҳдадории падару модар (фарзандхондагон), парасторон ва муассисаҳои дахлдор вобаста ба ҷуброни зарар баъди ба синни балоғат расидани зараррасон ё баъди он ки то ба синни балоғат расидан дорои молу мулк ё дигар манбаи даромад мешавад, қатъ мегардад. Уҳдадории онҳо ба он хотир қатъ мешавад, ки онҳо дорои молу мулк ё дигар манбаи даромаде шудаанд, ки барои ҷуброни зарар кифоя мебошад ё то синни балоғат қобили амал гардидаанд (м. 1199-и Кодекси маданӣ). Шахсони воқеӣ, падару модар, васӣ ва дигар шахсони ба онҳо баробаркардашуда ва шахсони ҳуқуқии дар боло зикршудае, ки товони зарарро

чуброн кардаанд, ҳуқуқ надоранд нисбат ба шахси зараррасон (фарзандон) талаботи мутақобила пешниҳод кунанд (моддаи 1206 Кодекси маданӣ).

2) Ҷавобгарии маъмурӣ. Намуди дигари ҷавобгарие, ки ба зиммаи падару модар ва дигар шахсон барои иҷро накардан ва ба таври дахлдор иҷро накардани уҳдадориҳояшон гузошта мешавад, ҷавобгарии маъмурӣ мебошад. Чунин ҷавобгарӣ ҳангоми аз тарафи падару модар ё дигар намояндагони қонунии ноболиғон, омӯзгор ё дигар корманди муассисаи таълимӣ ё тарбиявӣ, инчунин шахсе, ки дар асоси шартнома кӯдакро тарбия мекунад, иҷро накардани уҳдадориҳои парасторӣ, тарбиявӣ, таълимӣ, ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои ноболиғон, истифода ё таҳдиди истифодаи зӯрварӣ нисбати онҳо, татбиқ карда мешавад.

Шахсони зикршуда барои иҷро накардани уҳдадориҳояшон бо огоҳӣ ё ба андозаи аз се то ҳафт нишондиҳанда барои ҳисобҳо ҷарима карда мешаванд. Ҷавобгарии маъмурӣ дар ҳолате татбиқ карда мешавад, ки дар кирдори шахсони содиркарда аломатҳои ҷиноят мавҷуд набошанд (моддаи 90-и Кодекси ҳуқуқвайроқунии маъмурӣ). Барои ғаразнок истифода кардани васоят ё парасторӣ, бар зарари шахси таҳти васоят ва парасторӣ қарордошта ё бе назорат ё бе кумаки моддӣ гузоштани ӯ, ҳангоми набудани аломати ҷиноят ба андозаи аз понздаҳ то бист нишондиҳанда барои ҳисобҳо ҷарима таъйин карда мешавад (моддаи 91-и Кодекси ҳуқуқвайронқунии маъмурӣ).

Чалби ноболиғон ба истеъмоли машрубот, маҳсулоти тамоку ё моддаҳои мадҳушкунанда, аз ҷумла, маводди нашъадор, моддаҳои психотропӣ ё прекурсорҳои онҳо аз тарафи падару модар ё дигар намояндаҳои қонунии ноболиғон, инчунин, шахсоне, ки ба зиммаи онҳо вазифаи таълиму тарбия ва таъботи онҳо вогузор шудааст, ҳангоми набудани аломати ҷиноят, ба андозаи аз даҳ то бист нишондиҳанда барои ҳисобҳо ҷарима таъйин карда мешавад (моддаи 129-и Кодекси ҳуқуқвайронқунии маъмурӣ). Барои аз тарафи

шахси ҳуқуқи ронандагӣ надошта идора кардани воситаи нақлиёт ба андозаи дусаду панҷоҳ нишондиҳанда барои ҳисобҳо ва барои шахсе, ки ҳуқуқи ронандагӣ надорад, вогузоштани идораи воситаи нақлиёт ба андозаи дусад нишондиҳанда барои ҳисобҳо ҷарима бо маҳрум кардан аз ҳуқуқи идораи воситаҳои нақлиёт ба муҳлати панҷ сол таъйин карда мешавад. Агар чунин кирдор боиси расонидани зарар ба воситаҳои нақлиёт, бор, роҳ, иншооти роҳ ва дигар иншоот ё дигар молу мулк шавад, ба андозаи сесад нишондиҳанда барои ҳисобҳо ҷарима таъйин карда мешавад (моддаи 336 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ).

Инчунин, барои аз тарафи падару модар ё шахсони дигар ҷалб кардани ноболиғон ба гадоӣ, фоҳишагарӣ, истеъмоли модда ё воситаҳои, ки ба маводди нашъадор ё психотропӣ мансуб намебошанд, вале метавонанд ба ҷаъолияти зеҳнии онҳо таъсири манфӣ расонанд, ба андозаи аз ду то се нишондиҳанда барои ҳисобҳо ҷаримаи маъмурӣ таъйин карда мешавад. Барои ба ҳолати мастӣ расонидани ноболиғон ба андозаи аз панҷ то ҳафт нишондиҳанда барои ҳисобҳо ҷаримаи маъмурӣ таъйин карда мешавад. Барои ба ноболиғон фурӯхтани машруботи спиртӣ ё сигор ба андозаи аз панҷ то даҳ нишондиҳанда барои ҳисобҳо ҷарима таъйин карда мешавад. Ҷавобгарии маъмурӣ, дар ҳолате татбиқ карда мешавад, ки аломати ҷиноят мавҷуд набошад м. 464 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ).

3) Ҷавобгарии ҷиноятӣ нисбат ба падару модар дар мавридҳои зерин ба вучуд меояд: Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ ба таҳсилро яке аз ҳуқуқҳои умдатарини шахс эътироф кардааст (моддаи 41). Аз ин лиҳоз, Кодекси ҷиноятӣ барои монеъ шудан ба гирифтани таҳсилоти ҳатмии умумӣ (9-сола) ҷавобгарии ҷиноятӣ пешбинӣ кардааст. Тибқи он, ба ҳар тарзе монеъ шудан, аз ҷумла бо роҳи иҷозат надодан, фиреб ё таҳдид барои гирифтани таҳсилоти ҳатмии умумии асосӣ (нуҳсола), аз ҷониби шахси воқеӣ манъ аст. Ба ҳайси шахсони воқеӣ метавонанд падару модар, фарзандхонда,

васӣ, парастор ва дигар шахсони ба синни 16-солагӣ расида баромад кунанд. Дар ҳолати ба гирифтани маълумоти ҳатмии умумӣ мамониат кардан шахси мамониаткунанда бо ҷарима ба андозаи аз як ҳазор то ду ҳазор нишондиханда барои ҳисобҳо ё бо маҳдуд кардани озодӣ ба муҳлати то ду сол ҷазо дода мешавад (м.164 Кодекси ҷиноятӣ).

Барои иҷро накардан ё иҷрои номатлуби уҳдадориҳо доир ба тарбияи ноболиғ аз ҷониби падару модар ё шахси дигар (фарзандхондагон, васӣ, парастор, падар ва модари ўгаӣ), инчунин аз ҷониби омӯзгор, мураббӣ ё дигар корманди муассисаи таълимӣ ё тарбиявӣ, ки ин уҳдадорӣ ба зиммааш қонунан гузошта шудааст, агар ин кирдор бо муносибати бераҳмона нисбат ба ноболиғ анҷом дода шуда бошад, шахс ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад. Муносибати бераҳмона нисбат ба ноболиғ мумкин аст дар шакли расонидани азоби махсус бо роҳи латуқӯб, аз хӯрок, об, либос ва ғайраҳо маҳрум кардан ифода ёбад. Чунин кирдор тибқи моддаи 174-и Кодекси ҷиноятӣ, боиси ҷарима ба андозаи аз дусад то панҷсад нишондиханда барои ҳисобҳо ё маҳдуд кардани озодӣ ба муҳлати то ду сол ё маҳрум сохтан аз озодӣ ба ҳамин муҳлат бо маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайян ба муҳлати то се сол, ё бидуни он ҷазо дода мешавад. Ҳамзамон бо ин, бояд гуфт, ки агар ноболиғ аз ҷониби падару модар, омӯзгор ё шахси дигари қонунан ба зиммааш тарбияи шахсони ноболиғ гузошташуда бо роҳи ваъда, фиреб, таҳдид ё дигар усул ба содир кардани ҷиноят ҷалб карда шавад, чунин шахсон бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати то се сол бо маҳрум сохтан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян, ё машғул шудан бо фаъолияти муайян ба муҳлати то се сол ё бидуни он ҷазо дода мешавад. Агар ҳаракатҳои зикршуда бо роҳи зӯрварӣ ё таҳдид анҷом дода шаванд, он гоҳ шахсони мазкур бо маҳрум кардан аз озодӣ ба муҳлати аз ду то панҷ сол бо маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян, ё машғул шудан ба фаъолияти муайян ба муҳлати то панҷ сол, ё бидуни он ҷазо дода мешавад (м. 165 КҶ ҚТ).

Чалби шахси ноболиғ аз чониби падару модар, омӯзгор ё шахси дигари қонунан ба зиммааш тарбияи онҳо гузошташуда чихати истеъмоли мунтазами нӯшокиҳои спиртӣ, истеъмоли мунтазами ғайритиббии моддаҳои сахттаъсир ё дигар моддаҳои мадхушкунанда, ё чалб кардан ба фоҳишагарӣ, оворагардӣ ва гадоӣ бо маҳрум кардан бо корҳои ислоҳӣ ба муҳлати то як сол, ё маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати то ду сол чазо дода мешавад. Ҳамин **ҳаракат** агар аз чониби **падару модар**, омӯзгор ё шахси дигари қонунан ба зиммааш тарбияи шахсони ноболиғ гузошташуда, содир шуда бошад, бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати то се сол бо маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайян ба муҳлати то се сол ё бидуни он чазо дода мешавад (м. 166 Кодекси ҷиноятӣ).

Инчунин содир намудани алоқаи ҷинсӣ, бачабозӣ ё дигар ҳаракати дорои хусусияти шахвонӣ аз чониби падару модар, омӯзгор ё дигар шахси вазифаҳои тарбиявӣ ба зиммааш гузошташуда бо шахсе, ки баръало ба синни шондаҳсолагӣ нарасидааст, бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз се то панҷ сол бо маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайян ба муҳлати то се сол ё бидуни он чазо дода мешавад (м. 141 Кодекси ҷиноятӣ). Ба шавҳар додани духтари ба синни никоҳ нарасида аз чониби падару модар ё шахсоне, ки духтар таҳти васояти онҳост ё шахсоне, ки ӯ тобеи онҳо мебошад, ҳамчунин далолат кардан ё мусоидат кардан барои ба шавҳар додан бо корҳои ислоҳӣ ба муҳлати то ду сол ё маҳдуд кардани озодӣ ба муҳлати то панҷ сол чазо дода мешавад (м. 168 Кодекси ҷиноятӣ). Истифодаи васоят ё парасторӣ бо мақсади ғаразнок ё дигар ниятҳои қабех, ҳамчунин дидаю дониста бе назорат ё бе ёрдами зарурӣ гузоштани шахси таҳти васоят ё парасторӣ қарордошта, ки ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахси таҳти васоят ё парасторӣ қарордоштаро ба таври назаррас поймол кардааст, бо ҷарима ба андозаи аз сесад то панҷсад нишон-

диҳанда барои ҳисобҳо, ё корҳои ислоҳӣ ба муҳлати то ду сол бо маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли вазифаҳои муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайян ба ҳамин муҳлат ҷазо дода мешавад (м. 176 Кодекси ҷиноятӣ). Бадқасдона, яъне бидуни сабабҳои узрнок бештар аз се моҳ саркашӣ кардани падару модар аз иҷрои қарори суд доир ба пардохти маблағ барои таъминоти фарзандони ноболиғ, ҳамчунин фарзандони ғайри қобили меҳнат, ки синнашон ба ҳаҷдаҳсолагӣ нарасидааст, бо корҳои ҳатмӣ ба муҳлати аз яксаду бист то яксаду ҳаштод соат ё бо корҳои ислоҳӣ ба муҳлати то ду сол ё бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба ҳамин муҳлат ҷазо дода мешавад (м. 177 Кодекси ҷиноятӣ). Бадқасдона, яъне бидуни сабабҳои узрнок бештар аз се моҳ саркашӣ кардани фарзандон аз иҷрои қарори суд доир ба пардохти маблағ ҷиҳати таъминоти падару модари ғайри қобили меҳнат ё эҳтиҷманди ёри моддӣ бо корҳои ҳатмӣ ба муҳлати аз яксаду бист то як саду ҳаштод соат ё бо корҳои ислоҳӣ ба муҳлати то ду сол ё бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба ҳамин муҳлат ҷазо дода мешавад (м. 178 Кодекси ҷиноятӣ).

Қонунгузори амалкунанда ҷавобгарии мадания мақомӣ давлатӣ, муассиса, дигар ташкилотҳо ва шахсони мансабдори онҳоро, ки ба масъалаи таълиму тарбияи фарзанд машғуланд, низ муқаррар мекунад. Чунин ҷавобгарӣ барои таълиму тарбияи ноболиғони то синни чордаҳсола ва барои таълиму тарбияи ноболиғони аз чордаҳ то ҳаҷдаҳсола ҷудо мешавад.

Ҷавобгарии муассисаҳои таълимӣ, тарбиявӣ, муолиҷавӣ, ҳифзи иҷтимоӣ ё дигар муассисаи шабеҳ (аз ҷумла, хонаи кӯдакон, интернатҳо барои кӯдакони инкишофашон суст ва ғайраҳо) барои рафтори хурдсолони (кӯдакони) то чордаҳсола, ки зарар расонидаанд, дар сурате ба вучуд меояд, ки хурдсоли гуноҳ содиркарда таҳти васояти онҳо қарор дошта, муассисаи мушаххас бо ҳукми қонун васии кӯдак эътироф шуда бошад. Масалан, агар хурдсол таҳти назорати муассисаҳои таълимӣ (хусусӣ ё давлатӣ) тарбиявӣ (боғча,

хонаи кӯдакон), муолиҷавӣ (беморхона, санаторий) ё дигар муассиса (марказҳои иҷтимоӣ офиятбахшӣ) қарор дошта бошад, ки назорати ӯ ба зиммаи онҳо гузошта шудааст, онҳо барои зараре, ки хурдсол (кӯдак) ҳангоми зери назорати онҳо будан расонидааст, ҷавобгар мебошанд. Чунин муассисаҳо, дар ҳолате аз ҷавобгарӣ озод карда мешаванд, ки агар исбот кунанд, ки зарар бо гуноҳи онҳо расонида нашудааст. Ҳолатҳои мешаванд, ки якбора ҳам намояндагони қонунӣ (падару модар, фарзандхонда, васӣ, парастор) ва ҳам муассисаҳои зикршуда (ё ин ки шахсони дар асоси шартнома кӯдакро назораткунанда) ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд. Агар исбот шавад, ки зарари расонидашуда дар натиҷаи камбудии ҳам тарбияи намояндагони қонунии кӯдак ва ҳам анҷом надодани назорати зарурӣ аз ҷониби муассиса (шахси дар асоси шартнома кӯдакро назораткунанда) рух дода бошад, шахсони зикршуда вобаста ба дараҷаи гуноҳашон мутаносибан бо тартиби ҳиссагӣ ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд. Ҷавобгарии муассисаҳои дахлдори тарбиявӣ, муолиҷавӣ ё ҳифзи иҷтимоӣ ё дигар муассисаҳои шабех, ки бо ҳукми қонун парастори ноболиғи аз синни чордаҳсола то ҳаҷдаҳсолаи муҳтоҷи сарпарастӣ таъйиншуда, дар сураате ҷой дошта метавонад, ки агар ин муассисаҳо исбот карда натавонанд, ки зарар бо гуноҳи онҳо расонида нашудааст. Уҳдадорӣ муассисаҳои зикршуда дар шакли пурра ё агар ноболиғ манбаи даромад дошта бошад, дар қисмати нокифояи он ҷуброн карда мешавад. Уҳдадорӣ муассисаҳои дахлдор вобаста ба ҷуброни зарар, баъди ба синни балоғат расидани зараррасон ё баъди он ки ноболиғ, то расидан ба синни балоғат дорои молу мулк ё дигар манбаи даромад мешавад, ки барои ҷуброни зарар кифоя мебошад ё то расидан ба синни балоғат қобили амал мегардад, қатъ мегардад. Навъи дигари ҷавобгарие, ки тибқи он муассиса, дигар ташкилотҳо ва шахсони мансабдори онҳо ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд, ҷавобгарии маъмури мебошад. Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон

ҷавобгарии роҳбарони муассисаро, ки дар он кӯдакони бепарастор қарор доранд ё шахси мансабдори мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ё мақомоти худидоракунии шахрак ва деҳаро пешбинӣ менамояд. Онҳо барои риоя накардани тартиб ва муҳлати пешниҳод намудани маълумот дар бораи кӯдаконе, ки барои фаро гирифтани тарбияи оила (фарзандхонӣ), тахти васоят (парасторӣ) ё ба муассисаи кӯдакони, ятим ё бепарастор эҳтиёҷ доранд, ҳамчунин қасдан пешниҳод намудани маълумоти нодуруст дар бораи чунин кӯдакон, ҷавобгар мебошанд. Барои ҳаракат ва беҳаракатии ғайриқонунии зикршуда ба андозаи аз сӣ то чил нишондиҳанда барои ҳисобҳо ҷарима таъйин карда мешаванд. Барои риоя накардани талаботи санитарияу эпидемиологӣ нисбат ба шароити таълиму тарбия, воситаҳои техникӣ, аз ҷумла, аудиовизуалӣ, технологияи иттилоотӣ (компютер), мебелӣ таълимӣ, инчунин китобҳои дарсӣ ва дигар маводди ҷопӣ шахсони мансабдор, тибқи моддаи 118 кодекси мазкур, ба ҷавобгарии маъмурӣ кашида мешаванд. Моддаи мазкур ҳуқуқвайронкуниеро дар назар дорад, ки ба саломатӣ ва ҳолати санитарияу эпидемиологии, пеш аз ҳама хурдсолон, ноболиғон ва ҷавонон таъсир мерасонад. Тибқи он ба **соҳибкорони инфиродие, ки дар асоси патент фаъолият мекунанд, ба андозаи аз панҷ то даҳ, шахсони мансабдор аз бист то сӣ, соҳибкорони инфиродие, ки дар асоси шаҳодатнома фаъолият мекунанд, аз чил то панҷоҳ ва ба шахсони ҳуқуқӣ аз сад то дусад нишондиҳанда барои ҳисобҳо ҷарима таъйин карда мешавад.**

Саволҳои тестӣ

1. Ҳуқуқи маданӣ чиро меомӯзад?

- A) Ҳуқуқи моликият ва ҳуқуқи ашъро;
 - B) Муносибатҳои молумулкӣ ва шахсии ғайри молумулкиро;
 - C) Муносибатҳои шахсии ғайри амволиро;
- Муносибатҳои амволию оилавиرو;

2. Сарчашмаҳои танзими муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ аз ҷӣ иборатанд?

- A) Кодекси манзил, Кодекси об;
- B) Конституция, Кодекси маданӣ, қонунҳо ва ғ;
- C) Кодекси маданӣ, Кодекси оила;
- D) Конституция, Кодекси меҳнатӣ, Кодекси ҷиноятӣ;

3. Навъҳои субъектҳои ҳуқуқи маданӣ кадомҳоянд?

- A) Шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ;
- B) ҶТ, корхонаву ташкилотҳо, шахсони ҳуқуқӣ;
- C) Шаҳрвандон, шаҳрвандони хориҷӣ ва ҶТ;
- D) Шахсони воқеӣ, шахсони ҳуқуқӣ, ҶТ ва воҳидҳои марзиви маъмурии он;

4. Қобилияти ҳуқуқдорӣ шаҳрванд чист?

- A) Қобилияти соҳиби ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои маданӣ будан;
- B) Қобилияти соҳиби ҳуқуқ будан;
- C) Қобилияти соҳиби уҳдадорӣ будан;
- D) Қобилияти бо амали хеш ба даст овардани ҳуқуқу уҳдадорӣҳо;

5. Аломатҳои шахси ҳуқуқиро номбар кунед:

- A) Ягонагии ташкилӣ, молу мулкӣ алоҳида доштан, ҷавобгарии мустақили молу мулкӣ, дар муомилоти маданӣ аз номи худ баромад кардан;
- B) Ягонагии ташкилӣ, ном, соҳиби муҳр, ҷавобгарии мустақили молу мулкӣ;
- C) Нишонаи молӣ, муҳр, штамп, ягонагии ташкилӣ;
- D) Ягонагии ташкилӣ, ягонагии маъмурий;

6. Мазмуни ҳуқуқи моликиятро кадом ваколатҳои соҳиб-мулк ташкил медиҳад?

- A) Ҳуқуқи ихтиёрдорӣ доштан;
- B) Ҳуқуқи доштан, истифодабарӣ ва ихтиёрдорӣ намудани молу мулк;
- C) Ҳуқуқ ба манзил, боғ, пул, мол, зару зевар;
- D) Ҳуқуқи доштан ва ихтиёрдорӣ кардани молу мулк;

7. Аҳд чист?

- А) Амале, ки боиси ба вудуд омадан, тағйир додан ё қатъ кардани ҳуқуқ ва уҳдадориҳои маданӣ шудаанд;
- В) Амале, ки бо қонун иҷозат дода шудааст;
- С) Амале, ки боиси ба вудуд омадан ва аз байн бурдани моликият шудааст;
- Д) Созиши тарафҳо;

8. Навъҳои аҳд кадомҳоянд?

- А) Яктарафа, дутарафа ё бисёртарафа (шартномаҳо) бошанд, хаттӣ, шифохӣ: музднок ва бемузд;
- В) Яктарафа ва дутарафа;
- С) Хаттӣ, шифохӣ, музднок ва бемузд;
- Д) Яктарафа, бисёртарафа, хаттӣ, шифохӣ, рамзӣ;

9. Шартнома чист?

- А) Созиши ду ё якчанд шахс барои ба вучуд овардан, тағйир додан ё қатъи ҳуқуқ ва уҳдадориҳои маданӣ мебошад;
- В) Созиши байни давлат ва шахрвандон;
- С) Созиши ду ё якчанд шахс, ки боиси пайдоиши уҳдадориҳо шудааст;
- Д) Созиши ду ё якчанд шахс, ки бо меъёрҳои ҳуқуқӣ танзим шудаанд;

10. Навъҳои шартномаро номбар кунед:

- А) Яктарафа, дутарафа ё бисёртарафа;
- В) Хаттӣ, шифохӣ;
- С) Музднок ва бемузд;
- Д) Яктарафа ва дутарафа;

11. Уҳдадорӣ чист?

А) Аз рӯи уҳдадорӣ як шахс (қарздор) бояд ба ғайри шахси дигар (кредитор) амали муайянеро анҷом диҳад. Масалан, молу мулкашро ба касе диҳад, корро иҷро кунад, пул супорад ва ғайра ё аз иҷрои ягон амал худдорӣ намояд. Кредитор бошад, ҳақ дорад аз қарздор иҷроии уҳдадориҳоашро талаб намояд;

В) Шахс уҳдадор аст, ба ғайри шахси дигар амалро иҷро кунад;

С) Созиши ду шахс оид ба амали муайян;

Д) Шахс ухдадор аст, ки ба фоидаи шахси дигар амали муайянеро ба чо оварад;

12. Ҳуқуқи соҳибкорӣ чист?

А) Соҳаи комплекси ҳуқуқ аст;

В) Соҳаи мустақили ҳуқуқ;

С) Соҳаи комплекси ҳуқуқ буда, аз маҷмуи меъёрҳои ҳуқуқие иборат аст, ки муносибатҳои соҳибкорӣ ва муносибатҳои дигари ба он алоқаманд, инчунин танзими давлатии онҳоро ба танзим мебарорад;

Д) Фанни таълимӣ ва соҳаи ҳуқуқ;

13. Қадом моддаи Конститутсияи ҚТ ба фаъолияти иқтисодӣ ва соҳибкорӣ бахшида шудааст?

А) Моддаи 8; С) Моддаи 9;

В) Моддаи 13; О) Моддаи 12;

14. Ба фаъолияти соҳибкорӣ аз чандсолагӣ машғул шудан мумкин аст?

А) Аз 14 – солагӣ; С) Аз 18 – солагӣ;

Аз 15 – солагӣ; О) Аз 17 – солагӣ;

15. Шаклҳои фаъолияти соҳибкориро номбар кунед:

А) Хусусӣ; коллективӣ; бо ташкили корхона; бе ташкили корхона;

В) бо таъсиси шахси ҳуқуқӣ; бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ;

С) бо истифодаи меҳнати кироя; бе истифодаи меҳнати кироя;

Д) бо иштироқи саҳмдорон; бе иштироқи саҳмдорон;

16. Субъектҳои соҳибкорӣ қадомҳоянд?

А) Соҳибкорони инфиродӣ, шахсони ҳуқуқӣ (ташкилотҳо); В) Шаҳрвандони ҚТ, шаҳрвандони хориҷӣ; корхонаҳо;

С) Шаҳрвандони ҚТ, шахсони бетабаа;

Д) Саҳмдорон, корхонаҳо, шаҳрвандон;

17. Биржаи молӣ чист?

А) Бозори фурӯши мол аст;

В) Ташкилоти тиҷоратӣ мебошад, ки бо мақсади ба даст даровардани фоида ташкил карда мешавад;

С) Бозори доимоамалкунандаи молҳои оммавиест, ки мувофиқи стандарту намунаҳо фурӯхта мешаванд ва ташкилоти тиҷоратиест, ки дар асоси мустақилияти хоҷагӣ амал мекунад;

Д) Бозори фурӯши когазҳои қиматнок;

18. Навъҳои биржа кадомҳоянд?

А) Молӣ, фьючерӣ; С) Накдӣ, асборӣ;

В) Фондӣ, омехта; Д) Молӣ, фондӣ, асборӣ, омехта;

19. Мақсади танзими давлатии фаъолияти соҳибкориро номбар кунед:

А) Пешгирӣ кардани ҳуқуқвайронкунӣ, таъмини беҳатарӣ ва мудофиаи кишвар;

В) Ҳифзи муҳити атроф, истифодаи захираҳои табиӣ;

С) Таъсиси корхонаҳо, шахсони ҳуқуқӣ;

Д) Таъмини эҳтиёҷоти давлату ҷамъият, ташкили бучети давлатӣ, таъмини шуғли аҳоли, таъмини беҳатарӣ, озодии фаъолияти соҳибкорӣ, рақобатпазирӣ, ҷимоя аз инҳисор;

20. Фаъолияти соҳибкорӣ бо қарори кӣ катъ гардонида мешавад?

А) Милиса;

В) Прокурор;

С) Суд;

Д) Соҳибкор ва суд;

21. Ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои соҳибкорон бо кадом санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҳифз мешавад?

А) Санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон эътироф кардааст;

В) Конститутсия, Кодекси маданӣ;

С) Конститутсия, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон эътироф кардааст, Кодекси маданӣ, Кодекси андоз, Кодекси муурофиявии иқтисодӣ, Қонунҳои ҚТ «Дар бораи ҷимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» «Дар бораи муфлисшавӣ» ва ғ;

Д) Кодекси маданӣ, Кодекси ҷиноятӣ;

22. Молияи давлатӣ чист?

А) Маҷмуи муносибатҳои пулӣ вобаста ба ташаккул, тақсим ва истифодаи фондҳои ҷамъшудаи воситаҳои пулӣ ва дигар захираҳои молиявӣ тавассути буҷети ҷумҳуриявӣ, буҷетҳои маҳаллӣ ва фондҳои мақсадноки давлатӣ, ки аз ҷониби Мақомоти ҳокимият ва идоракунии давлатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот барои иҷрои вазифаҳои ба зиммаи онҳо воғузоргардида истифода бурда мешаванд;

В) Маблағҳои буҷетие, ки ба буҷети сатҳи дигари низоми буҷетии ҚТ, инчунин ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ бо шарти маблағгузории ҳиссавии хароҷоти мақсаднок дода мешаванд;

С) Доираи муайяни муносибатҳои молиявӣ, ки дар ҷараёни онҳо маблағҳои пулӣ ташаккул меёбанд ва истифода бурда мешаванд;

Д) Маблағҳои буҷетие, ки ба буҷети сатҳи дигари низоми буҷетии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ бо шарти маблағгузории ҳиссавии хароҷоти мақсаднок дода мешаванд;

23. Ҳуқуқи молиявӣ чист?

А) Соҳаи комплекси ҳуқуқ буда, аз маҷмуи меъёрҳои ҳуқуқие иборат мебошад, ки муносибатҳои пулӣ вобаста ба ташаккул, тақсим ва истифодаи онро ба танзим мебарорад;

В) Фанни таълимӣ;

С) Ҳуқуқи моликият ва муносибатҳои амволиро ба танзим мебарорад;

Д) Ҳуқуқи молиявӣ ҳамчун соҳаи мустақили ҳуқуқ аз маҷмуи меъёрҳои ҳуқуқие иборат мебошад, ки муносибатҳои ҷамъиятиро дар ҷараёни ҷамъ овардан, тақсим кардан ва истифода бурдани маблағҳои буҷетӣ ва ғайрибуҷетии давлатӣ бавуҷудомадаро ба танзим мебарорад;

24. Сарчашмаҳои ҳуқуқи молиявӣ кадомҳоянд?

А) Кодекси маданӣ, Кодекси манзил, Қонуни ҚТ «Дар бораи буҷет»;

В) Конституция, Кодекси андоз, Қонуни ҚТ «Дар бораи молияи давлатӣ», Қонуни ҚТ «Дар бораи бучети ҷорӣ», санадҳои зерқонунӣ;

С) Конституция, Кодекси оила, фармонҳо, қарорҳо;

Д) Санадҳои байналмилалӣ, Кодекси гумрук, Қонуни ҚТ «Дар бораи бучет»;

25. Бучет чист?

А) Ин фонди мутамарказонидашудаи пулие мебошад, ки барои таъмин кардани иҷрои функсияҳои давлат истифода бурда мешавад;

В) Санади ҳуқуқии асосии молиявӣ, нақшаи асосии ҷамъоварӣ, тақсим ва истифодаи марказонидашудаи маблағҳои пулии давлат буда, аз ҷониби мақомоти дахлдори ҳокимияти давлатӣ тасдиқ карда мешавад;

С) Даромадҳои давлатӣ;

Д) Фонди пулӣ ва молӣ мебошад;

26. Ҷараёни бучет чист?

А) Фаъолияти мақомоти давлатӣ, Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва дигар иштирокчиёни ҷараёни бучетӣ доир ба таҳия ва баррасии лоиҳаи бучетҳо, фондҳои мақсадноки давлатӣ, тасдиқ ва иҷрои онҳо, инчунин доир ба назорати иҷрои бучетҳо, ки тавассути санадҳои қонунгузорӣ ба танзим дароварда мешаванд;

В) Фонди асосии маблағҳои пулӣ, шакли ташаккул ва хароҷоти маблағҳои пулии мақомоти давлатии ҷумҳуриявӣ, Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот ва фондҳои мақсадноки бучетии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад;

С) Фаъолияти мақомоти қонунгузор, иҷроия ва судӣ бо бати таҳия ва баррасии лоиҳаи бучетҳо;

Д) Муносибатҳои иқтисодие мебошад, ки бо мақсади ҷамъ овардан, тақсим кардан ва минбаъд истифода бурдани маблағҳои пулӣ мебошад;

27. Андоз чист?

А) Доираи муайяни муносибатҳои молиявӣ, ки дар ҷараёни онҳо маблағҳои пулӣ ташаккул меёбанд ва истифода бурда мешаванд;

Андоз пардохти ҳатмии муқаррарнамудаи қонунгузори андоз доир ба бучет ба ҳисоб рафта, ба андозаи муайян амалӣ гардида, хусусияти ҳатмии бебозгашт ва беподош дорад;

В) Ин фонди мутамарказонидашудаи пулие мебошад, ки барои таъмин намудани иҷрои функсияҳои давлат истифода бурда мешавад;

О) Андоз ин пардохти бочу хироч мебошад;

28. Навҳои андозро номбар кунед:

А) Андозҳои умумидавлатӣ ва андозҳои маҳаллӣ;

В) Андоз аз даромад, андозҳои иҷтимоӣ, аксизҳо;

С) Андоз аз ғоида, андоз аз фурӯши пахта ва алюмин;

Д) Андозҳо аз воситаҳои нақлиёт, аз молу мулки ғайриманкул, андозҳои маҳаллӣ;

29. Андозҳои умумидавлатӣ кадомҳоянд?

А) Андозҳо аз воситаҳои нақлиёт, аз молу мулки ғайриманкул;

В) Андозҳо аз даромад, ғоида, арзиши иловашуда, аксизҳо, иҷтимоӣ, барои захираҳои табиӣ, аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард, аз фурӯши нахи пахта ва алюминийи аввалия;

С) Андозҳои маҳаллӣ, аз даромад, ғоида, арзиши иловашуда, аксизҳо, иҷтимоӣ;

Д) Андозҳо, бочу хироч;

30. Андозҳои маҳаллӣ кадомҳоянд?

А) Андоз аз фурӯши нахи пахта ва алюминийи аввалия;

В) Андозҳо аз даромад, ғоида, арзиши иловашуда, аксизҳо;

С) Андозҳои умумидавлатӣ ва андозҳои маҳаллӣ;

Д) Андоз аз воситаҳои нақлиёт, андоз аз молу мулки ғайриманкул;

31. Хусусиятҳои муносибатҳои ҳуқуқии андозро номбар кунед.

A) Оммавию пулӣ;

B) Маҷбури-оммавӣ;

C) Андозсупорӣ, меъёрии ҳуқуқӣ, оммавӣ, маблағҳои пулӣ, давлат ҳамчун тарафи ҳатмӣ;

D) Манфиати давлату ҷамъият, эҳсонкорӣ, ғанигардонӣ;

32. Ҳуқуқвайронкунии андоз чист?

A) Ҳуқуқвайронкунии андоз кирдори (амал ё беамалии) зиддиҳуқуқии андозсупорандагон (агентҳои андоз) ва шахсони мансабдори онҳо, инчунин шахсони мансабдори мақомоти ваколатдор эътироф мешаванд, ки ба иҷро нашудан ё ба таври дахлдор иҷро нашудани талаботи Кодекси андоз ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки назорати онҳо ба зиммаи мақомоти андоз вогузор шудааст, оварда расонидаанд;

B) Ҳуқуқвайронкунии андоз кирдори (амал ё беамалии) барои ҷамъият хавфнок;

C) Ҳуқуқвайронкунии андоз кирдори (амал ё беамалии) содиршудаи гунаҳкорунаи субъектҳои андоз мебошад, ки Кодекси андоз бо таҳдиди татбиқи ҷазо манъ кардааст;

D) Ҳуқуқвайронкунии андоз кирдори (амал ё беамалии) зиддиҳуқуқӣ ва гунаҳкорунаи шахси воқеӣ, мансабдор ё ҳуқуқӣ мебошад, ки содир кардани он тибқи тартиби муқарраршуда боиси ҷавобгарӣ мешавад;

33. Ҳуқуқи оилавӣ чист?

A) Соҳаи мустақили ҳуқуқ;

B) Соҳаи илми ҳуқуқ ва қонун;

C) Соҳаи мустақили ҳуқуқ буда, аз маҷмуи меъёрҳои ҳуқуқие иборат мебошад, ки муносибатҳои гуногуни ҷамъиятиро байни зану шавҳар, падару модар ва фарзандон танзим мекунад;

D) Фанни таълимӣ ва илмӣ;

34. Қадом моддаи Конститутсия ба барпо намудани оила бахшида шудааст?

A) Моддаи 33; C) Моддаи 34;

B) Моддаи 17; D) Моддаи 48;

35. Кадом моддаи Конституция ба ҳифзи модару кӯдак бахшида шудааст?

- A) Моддаи 34; C) Моддаи 100;
- B) Моддаи 14; D) Моддаи 35;

36. Сарчашмаҳои ҳукуки оилавӣ.

- A) Кодекси маданӣ, Кодекси оила;
- B) Қонунҳо, фармонҳо, қарорҳо;
- C) Кодекси ҷиноятӣ, Кодекси оила, санадҳои байналмилалӣ;
- D) Конституция, санадҳои ҳукуки байналмилалии этирофшуда, Кодекси оила, фармонҳо, қарорҳо;

37. Ҳукуку озодиҳои модару кӯдак ба воситаи чӣ ҳимоя мешаванд?

- A) Конституция, қонунҳои ҷумҳурӣ ва санадҳои ҳукуки байналмилалӣ, ки аз тарафи Тоҷикистон этироф шудаанд, ҳифз мешаванд;
- B) Мақомоти давлатӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ;
- C) Кодекси оила, Кодекси ҷиноятӣ, Кодекси маъмурӣ;
- D) Ташкилотҳои байналмилалӣ, мақомоти давлатӣ;

38. Принсипҳои ҳукуки оилавӣ кадомҳоянд?

A) Баробарҳукуки зану мард, ҳимояву ҳавасмандӣ, ғамхорӣ, якҷаниноҳӣ, ихтиёрӣ, даҳолат нақардан, зери назорати давлат бекор қардани никоҳ, афзалияти манфиати кӯдаку аъзои қорношоями оила, манъи таъбиз дар оила, ҳуқуқ ба ҳифзи судӣ, масъулияти тарафайни падару моддар ва фарзандон, ҳифзи оила;

B) Афзалияти манфиати кӯдаку аъзои қорношоями оила, манъи таъбиз дар оила, бисёрниқоҳӣ;

C) Қонуният, баробарӣ дар назди қонун, адолат, инсондӯстӣ, демократизм;

D) Баробарҳукуки зану мард, ҳимояву ҳавасмандӣ, адолати судӣ, якҷаниноҳӣ, инсондӯстӣ;

39. Никоҳ қист?

A) Иттиқоқи озодонаи зану мард барои ба вучуд овардани ҳуқуку вазиқоҳои шаҳсӣ ва молумулқӣ мебошад;

В) Иттифоқи ихтиёрӣ ва озодонаи зану мард, ки мақсадаш барпо кардани оила ва таваллуди фарзанд мебошад;

С) Иттифоқи ихтиёрӣ, баробарҳуқуқ ва озодонаи зану мард аст, ки ба муҳаббату эҳтироми тарафайн асос ёфта, ба таври қонунӣ сабт шудааст, ки мақсадаш барпо кардани оила ва нисбати тарафҳо ба вучуд овардани ҳуқуқу уҳдадорӣҳои шахсӣ ва молумулкӣ мебошад ва тахти ҳимояи давлат қарор дорад;

Д) Иттифоқи ихтиёрии зану мард, ба таври қонунӣ расмиқунонида шудааст, ки мақсадаш барпо кардани оила мебошад;

40. Шартҳои акди никоҳ:

А) Розигии тарафайн, ба синну соли никоҳӣ расидани тарафҳо, додани қалин;

В) Розигии тарафайн, ба синну соли никоҳӣ расидани тарафайн, ҷой надоштани монеаҳои акди никоҳ;

С) Розигии тарафайн, ба синну соли никоҳӣ расидани тарафҳо;

Д) Розигии тарафайн, розигии падару модари тарафҳо;

41. Шартҳои акди монетӣ бастанӣ акди никоҳанд:

А) Яке аз тарафҳо дар никоҳи каси дигар розӣ аст, норизогии волидайн;

В) Хешони наздик, номукаллафӣ;

С) Надоштани молу мулки муайян, шаҳрванди хориҷӣ будан;

Д) Байни шахсоне, ки яке аз онҳо дар никоҳи шахси дигар ба қарор дошта бошад; байни хешовандони наздик (падар ё модар бо фарзанд, бобо ё бибӣ бо набераи худ); байни бародарону хоҳарони айнӣ ва ӯгаӣ (ки аз як падар ё модаранд); байни фарзандони бародарон, хоҳарон, бародару хоҳар; байни тағо ва ҷиян, амак ва бародарзода, хола ва хоҳарзода, амма ва ҷиян; байни шахсоне, ки аз як зан ширмакидаанд; байни шахсоне, ки аз муоинаи тиббии ҳатмӣ нагузаштаанд; байни фарзандхондагон ва фарзандхондшудагон; байни шахсоне, ки суд яке аз онҳоро бо сабаби бемо-

рии руҳӣ ё сустаклиаш (ноқисулаклиаш) ғайри қобили амал эътироф кардааст; байни шахсоне, ки суд қобилияти амали яке аз онҳоро бо сабаби суйиистеъмом кардан аз машруботи спиртӣ, воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳо ё дигар моддаҳои мадхушкунанда маҳдуд кардааст. Байни шахсоне, ки суд яке аз онҳоро бо сабаби суйиистифодаи нӯшоқиҳои спиртӣ ё маводди нашъадор дорои қобилияти маҳдуди амал эътироф кардааст.

42. Дар кадом ҳолат никоҳ беъэтибор доништа мешавад?

А) Вайрон кардани принсипи якканикоҳӣ, баستاني никоҳ бо шахси ғайри қобили амал, байни хешони наздик, бо роҳи фиреб баستاني никоҳ, баستاني никоҳ бо шахси ба синни никоҳ нарасида, вайрон кардани принсипи ихтиёрӣ ва пинҳон кардани бемории венерикӣ;

В) Вайрон кардани принсипи якканикоҳӣ, байни хешони наздик, бо роҳи фиреб баستاني никоҳ;

С) Вайрон кардани принсипи ихтиёрӣ, бо роҳи фиреб баستاني никоҳ, дар масҷид баستاني никоҳ;

Д) Вайрон кардани принсипи ихтиёрӣ, вайрон кардани принсипи якканикоҳӣ;

43. Ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои шахсии ҳамсаронро номбар кунед:

А) Ҳуқуқ ба интихоби насаб, интихоби машғулият ва касбу ихтисос, интихоби ҷойи истиқомат ва ғ.;

В) Ҳуқуқ ба интихоби насаб, интихоби касбу ихтисос;

С) Ҳуқуқ ба интихоби насаб, тарбия ва таълими фарзандон;

Д) Ҳуқуқ ба тақсими молу мулк, интихоби машғулият ва касбу ихтисос;

44. Навъҳои моликияти шахсии ҳамсаронро муайян кунед:

А) Молу мулки бо роҳи қонунӣ ба даст дароварда шуда;

В) Молу мулки бо роҳи тухфа ва мерос ба даст дароварда шуда;

С) Дар асоси қарори суд ба даст даровардашуда;

Д) Молу мулки то никоҳ вучуддошта, бо роҳи тухфа ва мерос ба даст даровардашуда;

45. Аҳдномаи никоҳ чист?

А) Созишномаест, ки ҳуқуқи молумулкӣ ва уҳдадориҳоро дар давраи заносӯйӣ ва ё дар ҳолатҳои бекор кардани он муайян мекунад;

В) Созишномаест, ки уҳдадориҳоро дар давраи заносӯйӣ ва ё дар ҳолатҳои бекор кардани он муайян мекунад;

С) Созишномаест, ки ҳуқуқи уҳдадориҳоро дар давраи заносӯйӣ ва ё дар ҳолатҳои бекор кардани он муайян мекунад;

Д) Созишномаест, ки муносибатҳоро дар давраи заносӯйӣ ва ё дар ҳолатҳои бекор кардани он муайян мекунад;

46. Ҳуқуқ ва уҳдадориҳои шахсии падару модар ва фарзандон:

А) Ҳуқуқ ба ном, шаъну шараф, уҳдадориҳои никоҳ;

В) Ҳуқуқи кӯдак ба ному насаб ва муваффақан вазифаи падару модар ба пурра додани ному насаб, ҳуқуқи кӯдак ба тарбия ва мувофиқан вазифаи падару модар дар тарбияи он, ҳуқуқи кӯдак ба ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои он ва мувофиқан вазифаи падару модар ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои кӯдак;

С) Ҳуқуқи кӯдакон ва ҳифзи онҳо, ҳуқуқ ба ном, насаб, шаъну шараф;

Д) Ҳуқуқ ва вазифаи тарбия кардани кӯдакон баҳри риоя кардани қонунҳо;

47. Молу мулки умумии ҳамсарон:

А) Молу мулке, ки пеш аз никоҳ аз онҳо ҳар кадоме аз ҳамсарон буд;

В) Молу мулке, ки зану шавҳар дар давраи никоҳ ба даст овардаанд;

С) Молу мулке, ки зану шавҳар дар давраи никоҳ ҳамҷамъ карданд, чизҳои истифодабарии шахсӣ;

Д) Молу мулке, ки пеш аз никоҳ аз онҳо ҳар кадоме аз ҳамсарон буд, чизҳои истифодабарии шахсӣ;

48. Дар қадом ҳолат алимент ситонида мешавад?

А) Дар ҳолати кӯдакон эҳтиёҷоти моддӣ доранд;

В) Ҳангоми талок, ҳангоми аз озодӣ маҳрум шудани яке аз ҳамсарон;

С) Рӯй гардондани падару модар аз иштирок дар тарбияи фарзанд, аз ҳуқуқи падару модарӣ маҳрум шудан, бо қарори суд ҳангоми талок;

Д) Бо қарори суд;

49. Чӣ гуна кӯдаконро ба фарзандхонӣ қабул кардан мумкин аст?

А) Кӯдаконе, ки падару модарашон имконияти моддӣ надоранд;

В) Кӯдаконе, ки яке аз падару модарашон дар маҳкама маҳбасанд;

С) Бепарасторон, маъҷубон;

Д) Сағир (бепарастор), кӯдаконе, ки падару модар аз тарбияи онҳо рӯй гардониданд ва ё аз ҳуқуқи падару модарӣ маҳрум шудаанд;

50. Ҳуқуқи меҳнатӣ чист?

А) Соҳаи ҳуқуқи ҚТ;

В) Фанни таълимӣ;

С) Соҳаи омехтаи ҳуқуқ;

Д) Соҳаи мустақили ҳуқуқ буда, аз маҷмуи меъёрҳои ҳуқуқие иборат аст, ки муносибатҳои ҷамъиятии меҳнатӣ ва муносибатҳои ба он алоқамандро танзим мекунад;

51. Сарчашмаҳои ҳуқуқи меҳнатӣ:

А) Конститутсияи ҚТ; Қонун ва санадҳои зерқонунӣ;

В) Конститутсия, фармонҳои қарорӣ;

С) Конститутсия, кодексу қонунҳои доир ба меҳнат;

Д) Конститутсия, кодекси меҳнат, қонунҳои фармонҳои Президент, қарорҳои Ҳукумат, оинномаҳои шартномаи коллективӣ ва созишномаҳои;

52. Шаклҳои шартномаи меҳнатӣ:

А) Хаттӣ, шифоҳӣ; С) Шифоҳӣ, воқеӣ;

В) Хаттӣ, расмӣ; Д) Расмӣ, хаттӣ;

53. Шартҳои асосии шарномаи меҳнатиро номбар кунед:

А) Зарурӣ, алтернативӣ; С) Алтернативӣ, омехта;

В) Зарурӣ, иловагӣ; D) Омехта, зарурӣ;

54. Навъҳои шартномаи меҳнатӣ:

A) Навъҳои муайян;

В) Номуайян; муайян на бештар аз 5 сол; барои вақти иҷрои кори муайян, барои иҷрои корҳои мавсимӣ;

С) Номуайян; барои иҷрои кори муайян;

D) Муҳлатнок; мавсимӣ;

55. Вақти корӣ ва навъҳои он:

A) Муътадил, ба меъёр гирифта нашуда; кӯтоҳ;

В) Муътадил, нопурра;

С) Муътадил, номуътадил, нопурра,

D) Муътадил, кӯтоҳ, нопурра;

56. Навъҳои вақти истироҳат кадомҳоянд?

A) Рухсатии ҳарсола, рӯзҳои истироҳатӣ, Наврӯз;

В) Танаффус дар вақти кор; рӯзҳои ид; рухсатии иловагӣ;

С) Танаффус дар вақти кор, танаффуси байни бастҳои корӣ, рӯзҳои истироҳат, рӯзҳои ид, рухсатии ҳарсола;

D) Танаффус байни бастҳои корӣ, 1-уми май, 7-уми ноябр, 1-уми январ; рухсатии ҳарсола;

57. Муҳлати рухсатии шахси ноболиғ:

A) Як моҳи тақвимӣ; C) 33 рӯз;

В) 28 рӯз; D) 14 рӯз;

58. Навъҳои ҷавобгарии интизомӣ:

A) Аз рӯйи устав, умумӣ; C) Умумӣ, махсус;

В) Аз рӯйи тобеият, махсус, умумӣ; D) Махсус, аз рӯйи қонун;

59. Чораҳои ҷазои интизомӣ кадомҳоянд?

A) Огоҳӣ, танбеҳ, аз кор озод кардан;

В) Танбеҳ, танбеҳи саҳт;

С) Сарзаниш, танбеҳ, танбеҳи қатъӣ, аз вазифа озод кардан;

D) Ҷарима, огоҳӣ;

60. Кодекси меҳнати ҚТ қай қабул шудааст?

A) 23-юми июли соли 2016; C) 1-уми январи соли 1991;

В) 20-уми декабри соли 2000; Д) 27-уми март соли 2015

61. Ҳуқуқи кишоварзӣ чист?

А) Маҷмуи меъёрҳои махсусгардонидашудаи комплексие, ки муносибатҳои ҷамъиятиро, ки аз фаъолияти кишоварзӣ бар меоянд, танзим мекунад;

В) Соҳаи мустақили ҳуқуқ;

С) Соҳаи комплекси ҳуқуқ;

Д) Фанни илм;

62. Сарчашмаҳои ҳуқуқи кишоварзӣ кадомҳоянд?

А) Оинномаи колхоз, фармонҳо;

В) Конститутсия, Кодексҳои замин, об, маданӣ, қонуни хоҷагии деҳқонӣ, хоҷагии ёрирасон ва ғ.;

С) Конститутсия, Кодекси замин, Кодекси оила;

Д) Оинномаи хоҷагии деҳқонӣ, шартномаи меҳнатӣ, протоколҳо;

63. Заминистифодабарандагон кӣҳо мебошанд?

А) Колхозу совхозҳо; С) Шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ;

В) Шахсони воқеӣ ва хориҷӣ; Д) Шахсони воқеӣ ва давлат;

64. Чанд навъи заминистифодабарандагон вучуд доранд?

А) Заминистифодабарандагони якуминдараҷа ва дуо-миндараҷа;

В) Иҷоракорон ва хоҷагиҳои деҳқонӣ;

С) Колхозҳо ва совхозҳо;

Д) Давлат ва кооперативҳо;

65. Хоҷагии деҳқонӣ чист?

А) Субъекти мустақили хоҷагидориест, ки фаъолияти он ҳамчун соҳибкор ба меҳнати шахсии як нафар ё гурӯҳи шахсон асос ёфта, заминаи онро қитъаи замин ва дигар молу мулк ба 318 аъзои он тааллуқдошта ташкил медиҳад;

В) Субъекти мустақили хоҷагидорӣ буда, барои истехсоли маҳсулоти хоҷагии кишлоқ машғул мешавад;

С) Субъекти фаъолияти хоҷагидорӣ буда, барои коркарди маҳсулоти хоҷагии кишлоқ ташкил карда мешавад;

Д) Дорои вазъи колхоз мебошад;

66. Шаклҳои хочагии деҳқонӣ кадомҳоянд?

- A) Инфиродӣ ва коллективӣ;
- B) Воқеӣ ва ҳуқуқӣ;
- C) Соҳибқориҳои инфиродӣ, соҳибқориҳои оилавӣ, шакли ширкати одӣ;
- D) Инфиродӣ, коллективӣ, шахсӣ;

67. Қонуни ҚТ «Дар бораи хочагии ёрирасони шахсӣ» кай қабул шудааст?

- A) 1-уми январи соли 1980; C) 17-уми августи соли 2014;
- B) 9-уми сентябри соли 1991; D) 8 -уми декабри соли 2003;

68. Мафҳуми ҳуқуқи гумрукӣ:

- A) Ҳуқуқи гумрукӣ соҳаи мустақили комплекси ҳуқуқӣ;
- B) Ҳуқуқи гумрукӣ соҳаи мустақили комплекси ҳуқуқи ҚТ буда, аз маҷмуи меъёрҳои ҳуқуқие иборат аст, ки муносибатҳои ҷамъиятиро дар соҳаи ташкил ва фаъолияти мақомоти гумрукӣ ба танзим мебарорад;

C) Ҳуқуқи гумрукӣ соҳаи мустақили комплекси ҳуқуқи ҚТ буда, аз маҷмуи меъёрҳои ҳуқуқие иборат аст, ки муносибатҳои ҷамъиятиро дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ танзим мекунад;

D) Ҳуқуқи гумрукӣ соҳаи комплексӣ аз маҷмуи меъёрҳои ҳуқуқие иборат аст, ки тавассути онҳо муносибатҳои ҷамъиятӣ оид ба ҷойивазкунии мол ва интиқоли воситаҳои нақлиёт ба воситаи сарҳади гумрукӣ миёни субъектҳо, гузаронидани барасмиятдорӣ, назорат ва рӯёндани пардохтҳо ба танзим мебарорад;

69. Таркиби муносибатҳои гумрукӣ кадомҳоянд?

- A) Субъект, объект, брокер;
- B) Субъектҳои махсус, объектҳои махсус, амалӣ гардонидани фаъолияти субъектҳо ва объектҳо;
- C) Мазмун ва таркиб;
- D) Таркиб ва объект;

70. Дар амалигардонидани фаъолияти гумрукӣ кадом мақомот нақши асосӣ дорад?

- A) Мақомоти андоз; C) Қўшунҳои сарҳадӣ;
- C) Нозироти андоз; D) Мақомоти гумрук;

71. Ҳокимияти давлатӣ дар асоси таҷзия ба кадом ҳокимият чудо мешавад?

- A) Прокуратура, милитсия, амният;
- B) Қонунгузор, иҷроия, судӣ;
- C) Қонунгузор, иҷроия, судӣ, ахбори омма;
- D) Президент, Ҳукумат, Маҷлиси Олӣ, мақомоти маҳаллӣ;

72. Сарчашмаҳои ҳуқуқи маъмури кадомҳоянд?

- A) Конститутсия, амри Президент, қарори Ҳукумат;
- B) Санадҳои мақомоти давлатӣ, санадҳои судӣ, протоколи ҳуқуқвайронкунӣ;
- C) Конститутсия, қонунҳои конститутсионӣ, Кодексҳо, қонунҳо, санадҳои зерқонунӣ;
- D) Қонунҳо, санадҳои прокурорӣ, милиса, гумрук, андоз;

73. Ҳуқуқи маъмури кадом муносибатҳоро танзим мекунад?

- A) Идорақунӣ; C) Иҷроия;
- B) Амриҳӣ; D) Байни шахсони мансабдор;

74. Субъектҳои ҳуқуқи маъмури ба кадом гурӯҳ чудо мешавад?

- A) Инфироӣ, коллективӣ; C) Шаҳрванд, давлат;
- B) Субъективӣ, объективӣ; D) Давлат, ҷамъият;

75. Шахсони воқеӣ кихоянд?

- A) ҶДММ, шаҳрвандон, давлат;
- B) Шаҳрвандон, шахсони воқеӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ;
- C) Шаҳрвандон, шаҳрвандони хориҷӣ, шахси бе-шаҳрванд;
- D) Шаҳрвандон, шаҳрвандони хориҷӣ, шахси ҳуқуқӣ;

76. Қобилияти ҳуқуқдории маъмурии шаҳрванд чист?

- A) Доштани ҳуқуқ ва уҳдадорихои ҳислати маъмуриву ҳуқуқӣ фаҳмида мешавад;
- B) Доштани ҳуқуқ ва уҳдадорихои маданӣ;
- C) Қобилияти бо амали худ ба даст овардани ҳуқуқу уҳдадорихои маъмуриву ҳуқуқӣ;
- D) Доштани ҳуқуқи баробар ба хизмати давлатӣ;

77. Сарвари ҳокимияти иҷроия (Ҳукумат) кӣ аст?

- A) Сарвазир; C) Раиси Ҳукумат;
B) Президент; D) Раиси Маҷлиси Олӣ;

78. Салоҳияти ҳокимиати иҷроия (Ҳукумат) кадомҳоянд?

A) Ҳукумат барномаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, сиёсати доду гирифтӣ қарзӣ, давлатӣ ва ёрии иқтисодӣ ба дигар давлатҳоро таъмин мекунад;

B) Ҳукумат роҳбарии самараноки соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва иҷроии қонунҳо, қарорҳои яққояи Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагонӣ, қарорҳои Маҷлиси миллии мо, қарорҳои Маҷлиси намояндагонӣ мо, фармону амрҳои Президенти Тоҷикистонро таъмин мекунад;

C) Ҳукумат мувофиқи Контситутсия ва қонунҳои ҷумҳурӣ, қарор, таъйинот мебарорад ва фармон медиҳад, ки иҷроии онҳо дар ҳудуди Тоҷикистон хатмист, Қонунҳоро тавсиф мекунад ва ғайра;

D) Роҳбарии самараноки соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва таъмини иҷроии қонунҳо, қарорҳо ва ғайра;

79. Вобаста ба сохтори давлатии Тоҷикистон ва ҳудуди фаъолият мақомоти ҳокимияти иҷроия ба кадом мақомот ҷудо мешаванд?

- A) Ҷумҳуриявӣ, маҳаллӣ; C) Шаҳрӣ, ноҳиявӣ;
B) Ҷумҳуриявӣ, вилоятӣ; D) Ҷумҳуриявӣ, вилоятӣ, шаҳрӣ;

80. Аъзои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро номбар кунед:

- A) Президент, сарвазир, вазир;
B) Президент, сарвазир, муовини яққум ва муовинони ӯ, вазирон, раисони кумитаҳои давлатӣ;
C) Сарвазир, вазирон, раисони кумитаҳои давлатӣ, раисони вилоят, шаҳр ва ноҳия;
D) Сарвазир, муовини яққум ва муовинони ӯ, вазирон, раисони кумитаҳои давлатӣ;

81. Мақомоти худидоракунии шаҳраку деҳот ҷист?

- A) Комиҷроияи ноҳия; C) Шурои деҳот, шаҳрак;

В) Раиси деҳот, шаҳрак; D) Ҷамоати шаҳрак, Ҷамоати деҳот;

82. Аз синни чандсолагӣ шахс вакили Ҷамоат интиҳоб мешавад?

A) Аз синни 20-солагӣ; C) Аз синни 17-солагӣ;

B) Аз синни 18-солагӣ; D) Аз синни 25-солагӣ;

83. Қонуни ҚТ «Дар бораи худидоракунии шаҳрак ва деҳот» кай қабул шудааст?

A) 23-уми феввали соли 1993; C) 8-уми ноябри соли 2004;

B) 20-уми март соли 2010; D) 5-уми августи соли 2009;

84. Ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ чист?

A) Ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ кирдори (амал ё беамалии) содиршудаи гунаҳкорунаи субъектони ҳуқуқи маъмурӣ мебошад, ки Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ бо таҳдиди татбиқи ҷазо манъ кардааст;

B) Ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ кирдори (амал ё беамалии) зиддиҳуқуқӣ ва гунаҳкорунаи шахси воқеӣ, мансабдор ё ҳуқуқӣ мебошад, ки содир кардани он тибқи тартиби муқаррарнамудаи Кодекси мазкур боиси ҷавобгарии маъмурӣ мешавад;

C) Ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ кирдори (амал ё беамалии) зиддиҳуқуқӣ ва гунаҳкорунаи шахси воқеӣ, мансабдор ё ҳуқуқӣ мебошад, ки содир кардани он тибқи тартиби муқарраршуда боиси ҷавобгарӣ мешавад;

85. Ҳуқуқи ҷиноятӣ чист?

A) Соҳаи мустақили комплекси ҳуқуқӣ;

B) Соҳаи комплекси ҚТ буда, аз маҷмуи меъёрҳои ҳуқуқие иборат аст, ки муносибатҳои ҷамъиятиро дар соҳаи ҷиноят ба танзим мебарорад;

C) Ҳуқуқи ҷиноятӣ соҳаи мустақили ҳуқуқ, аз маҷмуи меъёрҳои ҳуқуқӣ иборат мебошад, ки ҷиноят будани кирдори барои ҷамъият хавфнок ва татбиқ кардани ҷазо, инчунин асос, шарт ва тартиби ҷавобгарӣ, таъйин ва озод кардан аз ҷазо мубориза бар зидди ҷинояткорӣ ва ислоҳу азнавтарбиякунии маҳкумшудагон ва амсоли онҳоро танзим мекунад;

86. Принципҳои ҳукуки ҷиноятӣ кадомҳоянд?

А) Қонуният, баробарӣ дар назди қонун, ногузир будани ҷавобгарӣ, ҷавобгариҳои фардӣ, гунаҳгорӣ, адолат, инсондӯстӣ, демократизм;

В) Қонуният, инсондӯстӣ, демократизм, интернационализм, ватандӯстӣ;

С) Баробарӣ дар назди қонун, инсондӯстӣ, гуманистӣ, демократизм;

Д) Башардӯстӣ, демократизм, ватандӯстӣ, гунаҳкорӣ;

87. Кодекси ҷиноятӣ кадом сол қабул шудааст?

А) 1-уми сентябри соли 1995; С) 9-уми сентябри соли 1997;

В) 25-уми декабри соли 1994; Д) 21-уми майи соли 1998;

88. Кодекси нави ҷиноятӣ аз чанд фасл, боб ва модда иборат аст?

А) 16 фасл, 20 боб, 400 модда;

С) 10 фасл, 20 боб, 500 модда;

В) 15 фасл, 34 боб, 405 модда;

Д) 15 фасл, 30 боб, 350 модда;

89. Ҷиноят чист?

А) Кирдори (ҳаракат ё беҳаракатӣ) содиршудаи гунаҳкоронаи барои ҷамъият хавфнокеро, ки барои он қонун ҷазо муқаррар кардааст, ҷиноят меноманд;

В) Ҷиноят кирдори ба ҷамъият хавфнок аст;

С) Ҷиноят кирдорест, ки лоиқи ҷазост;

Д) Ҷиноят кирдори зиддиҳуқуқиест, ки барои ҷамъият хавфнок аст;

90. Аломатҳои ҷиноят кадомҳоянд?

А) Гунаҳкорӣ, зиддиҳуқуқӣ, ҳуқуқвайронкунӣ;

В) Хавфнокӣ, зиддиҳуқуқӣ, гунаҳкорӣ, сазовори ҷазо;

С) Инсондӯстӣ, қонуният, гунаҳкорӣ ва ғ.;

Д) бо қонун манъшуда, зиддиҳуқуқӣ, сазовари ҷазо буда;

91. Шаклҳои шарикӣ дар ҷиноят мувофиқи Кодекси ҷиноятии ҚТ.

А) Гурӯҳи ашхос бо маслиҳати пешакӣ ва гурӯҳи ашхос бе маслиҳати пешакӣ, дастаи ҷинояткорон;

В) Иштирокчиён ва шарикӣ бо тақсим кардани ролҳо;

С) Иҷрокунанда, ташкилкунанда, ёрдамчӣ;

Д) Гурӯҳи ашхос бе маслиҳати пешакӣ, гурӯҳи ашхос бо маслиҳати пешакӣ, гурӯҳи муташаккил, иттиҳоди ҷиноятӣ (ташкилоти ҷиноятӣ).

92. Ҳолатҳое, ки ҷавобгарии ҷиноиро истисно мекунанд?

А) Мудоғибаи зарурӣ, зарурати ниҳой, самимона пушаймон шудан;

В) Дастгир кардани ҷинояткор, мудоғибаи зарурӣ, зарурияти ниҳой;

С) Мудоғибаи зарурӣ, зарурати ниҳой, бо ихтиёри худ даст кашидан аз содир кардани ҷиноят;

Д) Мудоғибаи зарурӣ, зарурати ниҳой, расонидани зарар ҳангоми дастгир кардани шахсе, ки ҷиноят содир кардааст, маҷбуркунии ҷисмонӣ ё руҳӣ, таваккали асоснок; иҷрои фармон ё амр;

93. Ҷазо чист?

А) Ҷазо ҷораи маҷбуркунӣ ва тарбиявӣ дорад;

В) Ҷазо ҷораи маҷбуркунии давлатие мебошад, ки бо ҳукми суд таъйин карда мешавад.

С) Ҷазо воситаи махсусест, ки ҷинояткор ба воситаи татбиқи он тарбия карда мешавад;

Д) Ҷазо ҷораи дар қонун муқарраршуда буда, мақсади тарбияи шахсро дорад;

94. Навъҳои ҷазои ҷиноятӣ:

А) Маҳрум кардан аз озодӣ; огоҳӣ; бо подош мусодира кардани воситаи нақлиёт; ҷазои қатл;

В) Маҳрум кардан аз озодӣ, танбеҳи ҷамъиятӣ, огоҳӣ, корҳои ислоҳкунӣ, аз ҳуқуқи интиҳоботӣ маҳрум кардан, бадарға ба ҷойи муайян;

С) Маҳрум кардан аз озодӣ, шартан маҳрум кардан, ҷазои қатл, танбеҳи ҷамъиятӣ;

Д) Корҳои ҳатмӣ, ҷарима, маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайян, корҳои ислоҳӣ, маҳдуд кардан дар хизмати ҳарбӣ, маҳдуд кардани озодӣ, мусодираи молумулк, маҳрум сохтан аз озодӣ, яқумра аз озодӣ маҳрум сохтан, ҷазои қатл;

95. Нисбати ноболиғон кадом ҷазоҳои ҷинояти татбиқ карда мешавад?

А) Танбеҳи ҷамъиятӣ, ҷарима, маҳрум кардан аз озодӣ;

В) Маҳрум кардан аз озодӣ, танбеҳи ҷамъиятӣ, бадарға ба ҷойи муайян, бадарға аз ҷойи муайян, ҷарима;

С) Ҷарима, мусодираи молу мулк, танбеҳи ҷамъиятӣ корҳои ислоҳкунӣ;

Д) Ҷарима, маҳрум кардан аз ҳуқуқи машғул шудан ба фаъолияти муайян, корҳои ҳатмӣ, корҳои ислоҳӣ, маҳрум сохтан аз озодӣ;

96. Кодекси ҷиноятӣ аз чанд қисм иборат аст?

А) Аз се қисм; С) Аз ду қисм 5 ва панҷ фасл;

В) Аз ду қисм; Д) Аз чор қисм;

97. Аз синни чандсолагӣ шахс ба ҷавобгарии ҷиноӣ кашида мешавад?

А) 15-солагӣ;

В) 20-солагӣ;

С) 14-солагӣ;

Д) 16-солагӣ ва барои баъзе намудҳои ҷиноятҳо аз 14-солагӣ;

98. Нишонаҳои қонуният:

А) Ягонагии қонун, волоияти қонун, баробарии ҳама дар назди қонун, ҳатмӣ будани талаботи қонун, кафолати ҳуқуқ ва озодихои шаҳрвандон;

В) Ягонагии қонун, кафолати ҳуқуқ ва озодихои шаҳрвандӣ;

Баробарии ҳама дар назди қонун ва суд, ногузирии ҷазо;

Волоияти қонун, ягонагии қонун, интиҳобӣ будани шахсон мансабдор;

99. Низоми судии Ҷумҳурии Тоҷикистонро номбар кунед:

А) Суди конститусионӣ, суди ҳакамӣ, Суди Олӣ, суди шаҳри Душанбе;

В) Суди конститусионӣ, Суди Олӣ, Суди Олии ҳарбӣ, прокуратура;

С) Прокуратура, вазорати умури дохилӣ, Суди конститусионӣ, Суди Олии иқтисодӣ;

Д) Суди конститусионӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ, суди ҳарбӣ, суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоятӣ, шаҳри Душанбе, судҳои шаҳр ва ноҳияҳо.

100. Суди конститусионӣ аз чанд нафар судья иборат аст?

А) Аз 7 судья; С) Аз 5 судья; В) Аз 9 судья; О) Аз 11 судья;

101. Муассисаҳои ҳуқуқӣ, ки ба Вазорати адлия тобеъ мебошанд, номбар кунед:

А) Прокуратура, САҲШ, нотариат;

В) Иттифоқи касаба, САҲШ, нотариат;

С) САҲШ, нотариат, муассисаҳои иҷроӣ чазо, нашриёти «Қонуният», донишкадаи тақмили ихтисос;

Д) Прокуратура, нашриёти «Қонуният», Донишкадаи тақмили ихтисос;

102. Прокурори генералӣ дар назди кӣ масъул мебошад?

А) Маҷлиси Олӣ;

В) Раиси Маҷлиси Олӣ;

С) Президент ва Вазорати корҳои дохилӣ;

Д) Маҷлиси миллӣ ва Президент;

103. Санадҳои прокуратураро номбар кунед:

А) Амри прокурор, эътирози прокурор, пешниҳоди прокурор;

В) Амри прокурор, эътирози прокурор, қарори прокурор, пешниҳоди прокурор;

С) Қарори прокурор, эътирози прокурор, пешниҳоди прокурор;

Д) Эътирози прокурор, хулосаи айбдоркунанда, қарори прокурор, амри прокурор, пешниҳоди прокурор;

104. Мафҳуми милитсияро шарҳ диҳед:

А) Милитсия мақомоти давлатии ҳифзи ҳуқуқ, таҳқику тафтишот буда, ҳуқуку озодихоии инсон ва шаҳрванд, тартиботи ҷамъиятӣ, манфиатҳои ҷамъияту давлатро аз кирдорҳои ҷинояткорона ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳо муҳофизат намуда, ҳуқуқ дорад чораҳои маҷбурии дар доираи Қонуни мазкур ва дигар қонунҳо пешбинишударо ба қор барад;

В) Мақоми ягонаи марказонидашуда мебошад, ки дар доираи ваколатҳои худ риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳоро дар қаламрави ҚТ назорат мекунад;

С) Назорати риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳо аз ҷониби ҳама, назорат ба риояи ҳуқуку озодихоии инсон ва шаҳрванд, назорат ба риоя ва иҷрои қонунҳо аз тарафи мақомоте, ки бар зидди ҷинояткорӣ ва ҳуқуқвайронкуниҳои дигар мубориза мебаранд, инчунин мақомоте, ки бо фаъолияти оперативии ҷустуҷӯӣ, таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ машғул мебошанд;

Д) Ҳимояи ҳаёт, саломатӣ, ҳуқуку озодихоии инсон ва шаҳрвандон аз кирдорҳои ғайриқонунӣ, пешгирии рафъи ҷиноятҳо ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳо, ҳимояи манфиатҳои ҷамъиятию давлатӣ, таъмини тартибот ва беҳатарии ҷамъиятӣ, ошкор намудан, таҳқиқ ва тафтиши ҷиноятҳо, ҷустуҷӯи шахсоне, ки ҷиноят содир кардаанд ва ҳоказо;

105. Кадом мақомот ёрии ҳуқуқиро таъмин мекунад?

А) Суд, адвокатура, прокуратура; С) Адвокатура;

В) Адвокатура, суд; Д) Ҳукумати маҳаллӣ,

106. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» кай қабул гардидааст?

А) 26-уми июли соли 2014; С) 6-уми ноябри соли 1994;

В) 8-уми июни соли 2007; Д) 22-юми июни соли 2003

107. Мақсади Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз ҳалли кадом масъалаҳо иборат аст?

А) Мақсади Қонуни мазкур аз ҳимояи манфиатҳои иҷтимоии мардуми Тоҷикистон, мусоидат барои паст кардани

сатҳи камбизоатӣ ва гирифтани пеши роҳи харочоти зиёдатӣ, ки ба манфиатҳои иқтисодӣ ва фазои маънавии ҳаёти шаҳрвандон зарари чиддӣ ворид менамоянд, иборат аст;

В) Мақсади Қонуни номбурда аз ҷимояи манфиатҳои иҷтимоии мардуми Тоҷикистон, мусоидат барои паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва гирифтани пеши роҳи харочоти зиёдатӣ, ки ба манфиатҳои иқтисодӣ ва фазои маънавии ҳаёти шаҳрвандон зарари чиддӣ ворид менамоянд, иборат аст. Қонун ҳамчунин барои таъмини ҳуқуқи озодиҳои шаҳрвандон ва тартиботи ҷамъиятӣ равона карда шудааст;

С) Назорат оид ба танзими анъана ва ҷашну маросимҳои тибқи талаботи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ;

Д) Садди роҳи исрофкорӣ харочоти зиёд дар тӯйи маърака ва маросимҳои азодорӣ;

108. Мафҳумҳои асосиеро, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳои дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» истифода шудаанд, ишора кунед:

А) Комиссияҳои доимии маҳаллӣ, ҷашнҳои расмӣ;

В) Танзими анъана, маросим, зодрӯз, зиёфат;

С) Хатнасур, зодрӯз, тӯйи домодию арӯсӣ, маросими дафну азодорӣ;

Д) Анъана, маросим ва ҷашн;

109. Ҷашнҳои расми кадомҳоянд?

А) Ҷашнҳои Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ваҳдати миллӣ, Наврӯз, Сада, Меҳргон, идҳои Рамазон, Қурбон ва дигар ҷашнҳои тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор мешавад;

В) Ҷашнҳои Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ваҳдати миллӣ, Наврӯз, Сада, Меҳргон, идҳои Рамазон, Қурбон, зодрӯз ва ғайра;

С) Соли нав, Наврӯз, хатнасур, Ваҳдати миллӣ, Рӯзи Модар, Рӯзи Ғалаба дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ;

Д) Идҳои Рамазон, Қурбон, Рӯзи Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, рӯзи қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, тӯйҳои расмии домодию арӯсӣ;

110. Вақти баргузорию чашну маросимҳоро аниқ кунед:

- A) Аз соати 6 то соати 23;
- B) Аз соати 18 то соати 23;
- C) дар рӯзҳои истироҳат аз соати 8 то 23 ва дар рӯзҳои корӣ аз соати 18 то 23
- D) аз соати 8 то соати 23;

111. Давомнокии тӯйу маъракаҳоро муайян кунед:

- A) Се соат; B) Ду соат; C) Аз субҳ то бегоҳ; D) Бе маҳдуд;

112. Шахсоне, ки қонунгузорию танзиму анъана ва чашну маросимҳоро вайрон кардаанд, тибқи қадом санади меъёрии ҳуқуқӣ ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд?

- A) Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, Қонун «Дар бораи хизмати давлатӣ»;
- B) Кодекси меҳнат, Кодекси маданӣ;
- C) Кодекси ҷиноятӣ, Кодекси гумрук, Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ;
- D) Конститутсия, Қонун «Дар бораи хизмати давлатӣ», Кодекси муҳофизати маданӣ;

113. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» кай қабул шудааст?

- A) 8-уми июни соли 2007; B) 26-уми сентябри соли 1999;
- C) 2-уми августи соли 2011; D) 1-уми январӣ соли 2013;

114. Мақсади Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» аз ҷӣ иборат аст?

A) Барои пурзӯр намудани масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд дар руҳияи инсондӯстӣ, ифтихори ватандорӣ, эҳтироми арзишҳои миллӣ, умумибашарӣ ва фарҳангӣ, инчунин ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои фарзанд мебошад;

B) Барои ба воҷа расонидани фарзанд аз ҷониби падару модар, муассисаи таълимӣ, ҷомеа ва ба зиндагии мустақилона омода кардани ӯ;

- C) Таълиму тарбияи фарзанд;
- D) Ҳифзи манфиатҳои кӯдак;

115. Вақти шабона чист?

- А) Аз соати 20:00 то соати 06:00;
- В) Аз 22-юми март то 22-юми сентябр аз соати 22:00 то соати 05:00 ва аз 22-юми сентябр то 22-юми март аз соати 20:00 то соати 06:00;
- С) Аз 1-уми апрел то 30-юми сентябр аз соати 22:00 то соати 06:00 ва аз 1-уми октябр то 31-уми март аз соати 20:00 то соати 06:00;
- Д) Аз 1-уми март то 30-юми сентябр аз соати 22:00 то соати 05:30 ва аз 1-уми октябр то 1-уми март аз соати 20:00 то соати 06:00;

116. Марказҳои дилхуши кадомҳоянд?

- А) Клубҳои шабона, тарабхонаҳо, чойҳои чамбиятӣ, интернет-кафеҳо;
- В) Дискотеклар, марказҳои компютерӣ, толорҳои букмекерӣ, марказҳои бозиҳои шавқовар ва боғҳо;
- С) Марказҳои бозиҳои бурднок ва шавқовар, тарабхонаҳо, майдончаҳои назди биноҳои истиқоматӣ, қаҳвахонаҳо, ошхонаҳо ва тӯйхонаҳо;
- Д) Клубҳои шабона, дискотеклар, интернеткафеҳо, марказҳои компютерӣ, толорҳои букмекерӣ ва марказҳои бозиҳои бурднок, тарабхонаҳо ва дигар шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие, ки ба ташкил ва гузаронидани чорабиниҳои фароғатӣ ва истироҳатӣ машғуланд;

117. Васӣ ва парастор кист?

- А) Шахсоне, ки ба мақсади ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои шахсони ғайри қобили амал ва қобилияти пурраи амал надошта, аз ҷониби мақомоти васоят ва парасторӣ, тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъйин шудаанд;
- В) Падару модар, омӯзгор, намояндаи қонунии кӯдак, шахсоне, ки ба мақсади ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои шахсони ғайриқобили амал аз ҷониби мақомоти васоят ва парасторӣ таъйин шудаанд;
- С) Шахсоне, ки ба мақсади ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои шахсони қобилияти пурраи амал надошта, аз ҷониби мақо-

моти васоят ва парасторӣ, тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъйин шудаанд;

Д) Шахсоне, ки ба мақсади ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои шахсони ғайри қобили амал, маъҷуб ва бепарастор, аз ҷониби мақомоти васоят ва парасторӣ тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таъйин шудаанд;

118. Чӣ навъи ҷавобгарӣ ба шахсоне, ки дар таълиму тарбияи фарзанд масъуланд, нисбат ба онҳо пешбинӣ шудааст?

А) Ҷавобгариҳои меҳнатӣ, ҷавобгариҳои маданӣ, ҷавобгариҳои ҷиноятӣ;

В) Ҷавобгариҳои маъмурӣ, ҷавобгариҳои ахлоқӣ, ҷавобгариҳои ҷиноятӣ;

С) Ҷавобгариҳои маданӣ, ҷавобгариҳои маъмурӣ, ҷавобгариҳои ҷиноятӣ;

Д) Ҷавобгариҳои интизомӣ, ҷавобгариҳои меҳнатӣ, ҷавобгариҳои маъмурӣ.

Ҷавоби тестҳо

1: С 2: В 3: 1) 4: А 5: А 6: В 7: А 8: А 9: А 10: А

11: А 12: С 13: 1) 14: С 15: С 16: А 17: С 18: 1) 19: 1) 20: 1)

21 С 22: А 23: 1) 24: В 25: В 26: А 27: В 28: А 29: В 30: 1)

31 С 32: А 33: С 34: А 35: А 36: 1) 37: А 38: А 39: С 40: В

41 1) 42: А 43: А 44 :1) 45: А 46: В 47:В 48: С 49: 1) 50: 1)

51 1) 52: А 53: В 54: В 55: 1) 56: С 57: А 58: С 59: С 60: А

61 А 62: В 63: С 64: А 65: А 66: 1) 67: 1) 68: 1) 69: В 70: 1)

71 В 72: С 73: А 74: А 75: С 76: А 77: В 78: В 79: А 80: 1)

81 1) 82: В 83: 1) 84: В 85: С 86: А 87: 1) 88: В 89: А 90: В

91 1) 92: А 93: В 94: 1) 95: 1) 96: В 97: 1) 98: А 99: 1) 100: А

101 :С 102: 1) 103: В 104: А 105:С 106: В 107: В 108: 1) 109:

А 110: С

111 А 112: А 113:С 114: А 115: С 116: 1) 117: А 118: С

МУНДАРИЧА

Мукаддима	3

БОБИ I. ҲУҚУҚИ МАДАНИ

§ 1. Мафҳуми ҳуқуқи маданӣ, сарчашма ва принципҳои он.....	5
§ 2. Субъектҳои ҳуқуқи маданӣ	7
§ 3. Мафҳум, аломат ва навъҳои шахси ҳуқуқӣ	10
§ 4. Ҳуқуқи моликият.....	11
§ 5. Мафҳум ва шакли аҳдҳо	14
§ 6. Шартнома ва навъҳои он	15
§ 7. Ҳуқуқи уҳдадорихо	18

БОБИ II. ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ

§ 1. Мафҳум, сарчашмаҳо ва принциби ҳуқуқи соҳибкорӣ.....	23
§ 2. Субъектҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ	26
§ 3. Мафҳум ва намудҳои биржа	30
§ 4. Танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ	33
§ 5. Қатъи фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ	35
§ 6. Ҳифзи ҳуқуқи соҳибкорон	38

БОБИ III. ҲУҚУҚИ МОЛИЯВӢ

§ 1. Предмет, принцип ва сарчашмаҳои ҳуқуқи молиявӣ	42
§ 2. Ҳуқуқи бучетӣ	45

БОБИ IV. ҲУҚУҚИ АНДОЗ

§ 1. Мафҳум, принцип ва сарчашмаҳои ҳуқуқи андоз....	50
§ 2. Муносибатҳои ҳуқуқии андоз	52
§ 3. Ҷавобгарии андозсупорандагон барои вайрон кардани қонунгузори андоз ва ҳифзи ҳуқуқи онҳо.....	56

БОБИ V. ҲУҚУҚИ ОИЛАВӢ

§ 1. Ҳуқуқи оилавӣ ва вазифаҳои он	59
§ 2. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳифзи давлатии оила	62
§ 3. Ҳуқуқ ба ҳимояи модарӣ ва кӯдакӣ дар муносибатҳои оилавӣ	65
§ 4. Принципҳои ҳуқуқи оилавӣ	69

§ 5. Никох: шартҳо ва тартиби бастанӣ он	72
§ 6. Беътибории никоҳ ва қатъ гардидани никоҳ	76
§ 7. Ҳуқуқ ва уҳдадорихоӣ шахсии ҳамсарон	79
§ 8. Ҳуқуқҳои молумулкии зану шавҳар	81
§ 9. Муносибатҳои ҳуқуқии шахсӣ ва молумулкии падару модар ва фарзандон	85
§ 10. Муносибатҳои ҳуқуқии молумулкии падару модар, фарзандон ва аъзои дигари оила	88
§ 11. Фарзандҳои	92

БОБИ VI. ҲУҚУҚИ МЕҲНАТӢ

§ 1. Мафҳум, принципҳо ва сарчашмаҳои ҳуқуқи меҳнатӣ	96
§ 2. Мафҳум ва намудҳои шартномаи меҳнатӣ.....	98
§ 3. Тартиби бастан ва шаклҳои шартномаи меҳнатӣ ...	101
§ 4. Ба кори дигар гузаронидан ва намудҳои он	102
§ 5. Асосҳои қатъ гардидани шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ.....	104
§ 6. Вақти корӣ ва намудҳои он	107
§ 7. Вақти дамгирӣ ва намудҳои он	108
§ 8. Имтиёзҳо барои ноқилгон ва шахсоне, ки дар баробари кор таҳсил мекунанд	112
§ 9. Интизоми меҳнат	114
§ 10. Муҳофизати меҳнат. Муҳофизати меҳнати занон ва ҷавонон	115
§ 11. Музди кор	117

БОБИ VII. ҲУҚУҚИ КИШОВАРЗӢ

§ 1. Ҳуқуқи кишоварзӣ, предмет, метод, принципҳо ва сарчашмаҳои батанзимдарории он.....	119
§ 2. Танзими ҳуқуқии муносибатҳои иҷоравӣ	120
§ 3. Хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)	122
§ 4. Хоҷагии ёрирасони шахсӣ	125

БОБИ VIII. ҲУҚУҚИ ГУМРУКӢ

§ 1. Предмет ва сарчашмаҳои ҳуқуқи гумрукӣ	129
§ 2. Вазифа, салоҳият ва ҷавобгарии гумрукӣ	132

БОБИ IX. ХУҚУҚИ МАЪМУРӢ

- § 1. Вазифаҳо ва предмети ҳуқуқи маъмурӣ135
- § 2. Субъектҳои (иштирокчиёни) ҳуқуқи маъмурӣ138
- § 3. Шахсони воқеӣ ҳамчун субъектҳои ҳуқуқи маъмурӣ.....141
- § 4. Мақомоти ҳокимияти иҷроия ҳамчун субъекти ҳуқуқи маъмурӣ145
- § 5. Мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот (ҷамоат) - ҳамчун субъекти ҳуқуқи маъмурӣ.....151
- § 6. Хизматчиӣ давлатӣ субъекти ҳуқуқи маъмурӣ152
- § 7. Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ҳамчун субъекти ҳуқуқи маъмурӣ154
- § 8. Ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ва ҷазои маъмурӣ156

БОБИ X. ХУҚУҚИ ҶИНОЯТӢ 1

- § 1. Мафҳум, вазифа ва принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ..166
- § 2. Тавсифи қонунгузориҳои ҷиноятӣ169
- § 3. Мафҳум ва нишонаҳои ҷиноят171
- § 4. Ҷавобгарӣ барои шарикӣ дар ҷиноят174
- § 5. Ҳолатҳое, ки ҷиноят будани қирдорро истисно мекунанд176
- § 6. Ҷазо: мақсад ва навъҳои он178
- § 7. Ҷавобгариҳои ҷиноятӣ ноқоблигон180
- § 8. Баъзе навъҳои ҷиноятҳо ва ҷавобгарӣ барои онҳо 182

БОБИ XI. ТАЪМИНИ ҚОНУНИЯТ ВА ТАРТИБОТИ ХУҚУҚӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

- § 1. Мафҳуми қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ191
- § 2. Вазифаи мақомоти намоёндагӣ ва иҷроия дар таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ195
- § 3. Иштироки аҳли ҷомеа дар таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ197

БОБИ XII. МАҚОМОТИ ҲИФЗИ ХУҚУҚ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

- § 1. Низомии судии Ҷумҳурии Тоҷикистон201
- § 2. Вазифаҳо ва сохтори Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон208
- § 3. Мақомоти сабти асноди ҳолатҳои шаҳрвандӣ211

§ 4. Прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Вазифа ва самтҳои асосии фаъолияти прокуратура	212
§ 5. Мақомоти таҳқиқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	216
§ 6. Самтҳои фаъолият ва салоҳияти милитсия	218
§ 7. Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия. Мақомоти гумрук	220
§ 8. Мақомоти тафтишоти пешакӣ ва салоҳияту вазифаҳои он	226
§ 9. Адвокатура ва тарзу усулҳои фаъолияти он	238

БОБИ XIII. ҚОНУНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

«ДАР БОРАИ ТАНЗИМИ АНЪАНА ВА ҶАШНУ МАРОСИМ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН»

§ 1. Зарурат ва аҳаммияти қабули қонун	232
§ 2. Мафҳумҳои, ки дар қонун истифода шудаанд	236
§ 3. Танзими ҷашну маросими расмӣ ва оилавӣ	240
§ 4. Танзими хизматрасонӣ дар ҷашну маросим	256
§ 5. Ҷавобгарӣ барои вайрон кардани қонун	258

БОБИ XIV. ҚОНУНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН «ДАР БОРАИ МАСЪУЛИЯТИ ПАДАРУ МОДАР ДАР ТАЪЛИМУ ТАРБИЯИ ФАРЗАНД»

§ 1. Аҳаммият ва мақсади Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд».....	262
§ 2. Вазифа ва ҳуқуқҳои падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд	267
§ 3. Уҳдадорихои падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд.....	271
§ 4. Уҳдадорихои фарзанди болиғу қобили меҳнат дар нигоҳубин ва таъмини падару модар	283
§ 5. Уҳдадорихои омӯзгор, мақомоти давлатӣ, муассиса ва дигар ташкилотҳои, ки масъалаҳои вобаста ба таълиму тарбияи кӯдакро танзим мекунанд	285
§ 6. Ҷавобгарӣ барои иҷро накардани уҳдадорихо дар таълиму тарбияи фарзанд	291
Саволҳои тестӣ	303

МАҲМУДЗОДА МАҲКАМ,
РАҲИМЗОДА МАҲМАД

АСОСҲОИ ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Китоби дарсӣ барои синфи 9-уми
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

Мухаррирон

Мусаҳҳах

Мухаррири техникӣ

Тарроҳ

А. Асадзода, А. Комилзода

С. Неккадамов

М. Раҷабов

М. Раҷабов

Ба чоп 17.11.2023 иҷозат дода шуд. Коғази офсет.

Чопи офсет. Андоза $60 \times 90 \frac{1}{16}$. Ҷузъи чопӣ 21

Адади нашр 30 000 нусха

Супориши №55/2023

Нархаш 29 сомонию 79 дирам

Муассисаи нашрияи «Маориф»-и

Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734024, ш. Душанбе, кӯчаи Аҳмади Дониш, 50.

Тел: 222-14-66 E-mail: nashriya@maorif.tj

Дар КВД «Комбинати полиграфии шаҳри Душанбе»

чоп шудааст. Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон,

ш. Душанбе, хиёбони Садриддин Айни, 126